

4 / 2013

český
časopis
historický

ROČNÍK
111/2013
ZALOŽEN
1895

THE
CZECH
HISTORICAL
REVIEW

Redakce

Vedoucí redaktori / Editors-in-chief:

Jaroslav PÁNEK – Jiří PEŠEK

Výkonná redaktorka / Managing Editor:

Magdaléna Pokorná

Vědecká rada / Scientific Board:

Zdeněk Beneš, Václav Bůžek, Milan Hlavačka, Tomáš Knoz, Robert Kvaček,
Jiří Lach, Václav Ledvinka, Jiří Malíř, Svatava Raková, Eva Semotanová,
Petr Sommer, Petr Svobodný, Petr Vorel, Jiří Vykoukal, Josef Žemlička

s redakčním kruhem / with Editorial Board:

Josef Harna, Ivan Hlaváček, Zdeněk Hojda, Miroslav Hroch, Jan Křen,
Milan Myška, Milan Otáhal, Josef Petráň, Ivan Šedivý, Josef Válka

Mezinárodní vědecká rada / International Scientific Board:

Detlef Brandes (Düsseldorf), Stanisław Bylina (Warszawa),

Alessandro Catalano (Padova), Robert J. W. Evans (Oxford),

Henryk Gmiterek (Lublin), Dušan Kováč (Bratislava),

Antoine Marès (Paris), Ralph Melville (Mainz),

Nicolette Mout (Leiden), Thomas Winkelbauer (Wien)

Vydává Historický ústav AV ČR, v. v. i. / Published by the Institute of History, Prague

Adresa / Address: Prosecká 76, 190 00 Praha 9 – Nový Prosek

Tel.: +420 286 882 121/241

E-mail: cch@hiu.cas.cz

ERIH – European Reference Index for the Humanities (Category A; International-1)

<http://www.hiu.cas.cz/cs/nakladatelstvi/periodika/cesky-casopis-historicky.ep/>

<http://hsozkult.gesichte.huberlin.de/zeitschriften>

<http://cejsh.icm.edu.pl>

ČČH vychází čtvrtletně / ČČH is published quarterly

ISSN 0862-6111

OBSAH / CONTENTS

STUDIE A MATERIÁLY / STUDIES AND ARTICLES
--

ŽEMLIČKA Josef, K organizaci venkovského zázemí středověkých měst. s. 681–727
(*On the Organisation of the Rural Hinterland of Medieval Towns*)

ČERNUŠÁK Tomáš, Nunciatura u císařského dvora v prvních letech vlády
Rudolfa II. a české země s. 728–742
(*Papal Nunciature at the Imperial Court in the First Years of the Reign
of Rudolph II and the Czech Lands*)

VOREL Petr, Státoprávní vyčlenění českých zemí ze Svaté říše římské.
Důsledky říšské reformy Maxmiliána I. Habsburského s. 743–804
(*The Constitutional Exclusion of the Czech Lands from the Holy Roman Empire.
Consequences of the Imperial Reform of Maximilian I of the House of Hapsburg*)

STUDIE A MATERIÁLY

K organizaci venkovského zázemí
středověkých měst*

JOSEF ŽEMLIČKA

Důsledky transformačních změn se začaly v českomoravském prostředí otevřeně projevovat ve 13. století. Správní hrad (*civitas*), dříve k sobě stahující platby a břemena „svobodného“ (tj. knížeti a jeho úřadům podléhajícího) lidu, ztrácel magnetickou sílu a jeho dřívější funkce slábly. V některých činnostech větší hrady přetrvávaly, jiné vcházely do soukromých rukou, ty periferní pustly a zanikaly. Nároky hradské správy sestupovaly v modifikovaných formách na vrchnosti, zatímco panovník si budoval nové pilíře své přímé moci – újezdy, vilikace, města, hrady nového typu. Královská moc rázněji vymezovala svá regální práva, zvýšené fiskální potřeby nahrazovala

JOSEF ŽEMLIČKA: On the Organisation of the Rural Hinterland of Medieval Towns

There exists a long tradition of research into relations between the medieval town or city and the village, at present primarily linked with the names of Jindřich Tomas and Jaroslav Bakala. The dynamic development of the study of urban issues in the past thirty years and simultaneously the entry of archeology and other disciplines into the field of urban research (the work of Jan Klápště about the transformation of the Czech Lands in the Middle Ages being of especial importance) offer new opportunities to capture the role of the medieval town and its rural environs in new dimensions. Undoubtedly, there is no need to emphasise that the relationship between the town and village was one of the determining factors of both economic and social development in the „Czech“ and also European Middle Ages.

Key words: history, Bohemia, town, town and countryside, the right of a one-mile exclusion zone, the Middle Ages

berněmi. Intervaly jejich výběrů se zkracovaly a stávaly rytmičtějšími. Určující osou v životě oblastí přestával být vztah hrad – provincie, nýbrž město a jeho region. Formálně jako by se nic nedělo, správní *civitas* byla střídána mladší verzí tohoto pojmu, a sice *civitas* ve smyslu institucionálního města. Aby se však nový model ujal, záleželo na míře dialogu města s venkovem. Ačkoliv v „polních“ krajích se už před 13. stoletím rýsovaly okruhy s čilejší tržní výměnou, až tvorba skutečné urbánní sítě ohlásila systémový zlom, který vtiskl rysy mnoha dalším staletím.¹

Právo míle

Tyto kroky se uskutečňovaly postupně a s přerывy. Opravdové plnosti nabyl městský život teprve za Lucemburků, kdy se tržní síť zahustila o desítky nových, třebaže podle různých kritérií odstupňovaných lokalit. Ujímání a šíření městských rad pak otvíralo prostor městské samosprávy, tak jak ji mohl alespoň v omezené míře nabídnout středověk.²

Nejprve se zastavme u pojmu centralita, chceme-li „organizace prostoru“, jak ji parafrázoval Sławomir Moździoch, když studoval genezi slezských měst. Učení o centrálních místech zahájilo vítězný pochod ještě předválečnou knihou německého geografa Waltera Christallera (1933). Teoretická východiska znějí logicky. Konkrétní místa v sídelní síti plní rozličné funkce, a pokud ty se rozprostřou na širší nebo užší okolí, hovoříme o jejich centralitě. Christaller aplikoval svoje úvahy na jihu-německá města. Za jejich primární rys chápal tržní funkci, dále uvažoval výrobní, obslužná, zásobovací, dopravní i jiná hlediska. V praxi se ovšem nedá takové členění prostoru exaktně vyhodnotit, sídelní geografie jistého území vstřebává i neměřitelné a podprahové impulzy. I když nejsou zjevné, výsledek ovlivňují. Až po válce se Christallerovy teze dočkaly větší pozornosti a „centralita“ jako taková prošla vlnou intenzivního zájmu.³

* Studie byla zpracována v rámci Výzkumného centra historické geografie – Historical Geography Research Centre, grantového projektu na podporu excelence v základním výzkumu GA ČR P410/12/G113.

1 Koncept středověké transformace českých zemí předložil Jan KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2005 (= Edice Česká historie 15), v upravené anglické verzi TÝŽ, *The Czech Lands in Medieval Transformation*, Leiden–Boston 2012 (= East Central and Eastern Europe in the Middle Ages 450–1450, 17), s důrazem na roli 13. století Josef ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských 1198–1253. Proměna státu a společnosti*, Praha 2002 (= Edice Česká historie 10), s. 195–332.

2 Syntézu středověkého města předložil František HOFFMANN, *Středověké město v Čechách a na Moravě*, 2. vyd., Praha 2009 (= Edice Česká historie 20), s odkazy na starší práce.

3 Sławomir MOZDZIOCH, *Zur Genese der Lokationsstädte in Polen in stadthistorischer Sicht*, in: Burg – Burgstadt – Stadt. Zur Genese mittelalterlicher nichtagrarischer

Více stupňů centrality znaly i „knížecí“ Čechy s Moravou. Správní hrad nebyl jediným místem, které by převyšovalo běžná agrární sídliště. V hradeckých okresech působily další hrady a opevněné polohy (*castella, castra, oppida, munitia*), příslušné ke „svojí“ *civitas*. Na východočeském Hradecku vzpomíná Kosmas k roku 1115 vedle Hradce čtyři jiné pevnosti (*civitatem Gradec et totam circa adiacentem cum quatuor castellis provinciam*). Jistě měl na mysli Opočno a Jaroměř, možná Libici, o čtvrté se lze dohadovat. Pouhým místem odpočinku nebývaly ani lovecké stanice, případně další knížecí útulky rozseté po zemi. I ty potřebovaly zázemí. Jako body místní směny i výroby působily krčmy (*tabernae*), často spojené s trhem. Blíže k zemským branám se rozložily celnice (*thelonea*), od 12. století počala na sebe upozorňovat uskupení při brodech, na křižovatkách cest, před branami klášterů. Již před nástupem lokačních měst se rodily struktury s různě silným poutem ke směně, řemeslu, obchodu. Bývaly početnější v lidnatých obvodech, jako v litoměřické kastelánii, kde se dá rozpoznat několik spádových míst, které v polokruhu 10–20 km obklopovaly hradské ústředí. Patřily sem Lovosice (pravěká a časně středověká aglomerace), Budyně (knížecí dvůr), Roudnice (biskupský hrad), Mury (první známý doklad o německém právu), pravděpodobně i Libochovice, Třebenice, Kravaře. Jak pro český severozápad doložil Petr Meduna, ještě více pročleněný obraz nabídne vtažení archeologických nálezů. Hrady, určené k hájení hranice a položené u zemských bran (Tachov, Přimda, Kladsko aj.), se patrně mohly řídit zvláštním režimem.⁴

Síť trhů „knížecí“ doby, vázaná ke správním *civitates* a lokálním spádovým místům, byla v „královské“ éře střídána rastrem královských *civitates* a druhsledových měst, městeček a středisek, provázených často adjektivem

Zentren in Ostmitteleuropa. Hrsg. von H. Brachmann, Berlin 1995 (= Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa), s. 149–160; o teorii centrálních míst Walter CHRISTALLER, *Die zentrale Orte in Süddeutschland. Eine ökonomisch-geographische Untersuchung über die Gesetzmäßigkeit der Verbreitung und Entwicklung der Siedlungen mit städtischen Funktionen*, 2. Aufl., Darmstadt 1968, jímž se později pro střední Evropu věnoval například Michael MITTERAUER, *Markt und Stadt im Mittelalter. Beiträge zur historischen Zentralitätsforschung*, Stuttgart 1980 (soubor statí).

- 4 *Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag*. Hrsg. von B. BRETHOLZ, Monumenta Germaniae historica, Scriptores rerum Germanicarum, Nova series 2, Nachdruck München 1995 (dále KOSMAS), III.41, s. 214. K místům litoměřického okruhu Jindřich TOMAS, *Litoměřický městský region ve středověku*, Ústecký sborník historický 1979, s. 61–82; pro severozápadní Čechy Petr MEDUNA, *K rekonstrukci vnitřní struktury hradské organizace Přemyslovců v severozápadních Čechách*, in: Lokalne ośrodki władzy państwowej w XI–XII wieku w Europie Środkowo-wschodniej. Red. S. Możdziej, Wrocław 1993 (= Spotkanie Bytomskie 1), s. 91–108; TÝŽ, *Cesty ve středověku – středověk v cestách*, in: Mediaevalia archaeologica Bohemica 1993. Památky archeologické – Supplementum 2, Praha 1994, s. 108–116.

forensis. Opět severozápadní Čechy prokazují silnou míru takového předurčení. Hradská ústředí v Litoměřicích, Žatci, Bílině a Děčíně měla dobré šance k „druhému životu“. Litoměřice a Žatec se obratem přetvořily v královská města, v závěru své vlády zřídil Přemysl Otakar II. městskou obec pod děčínským hradem (Děčín–Mariánská louka), takže jen Bílina postoupila své místo Mostu, lépe situovanému na přístupech do Krušnohoří. Do konce 13. století se tam městská síť rozhojnila o Ústí, Louny, Kadaň, ze středisek nižšího řádu o Budyni, Třebenice, Libochovice, Kravaře, Slavětín aj. Kontrastuje s tím český jih a jihozápad, ovládaný kdysi méně dominantními hrady v Chýnově, Doudlebech, Netolicích a Práchni. Tři první místa si dlouho udržovala spíše vojenský než hospodářský obsah a mezi královská města neproniklo žádné z nich. I jejich infrastruktura byla chudá, starší doklady znají clo v Prachaticích (Staré Prachatice), pod obratem „přístav... na Otavě“ (*portus... Naotaue*) se snad skrývá předobraz Písku. Jistou spádovou tradici vykazuje Sušice. Do vlny lokačních měst se zařadily bavorovské Horažďovice pod Práchní, zatímco Chýnov a Netolice pokračovaly jako nekrálovská městečka a Doudleby úplně poklesly. Městská síť se tady rozložila jinak, než by chtěla předurčit knížecí doba. Její páteří se staly „nové“ královské Budějovice, Písek a Sušice, z nekrálovských vynikly Horažďovice, Strakonice a úplně na jihu (Český) Krumlov.⁵

Ptáme-li se po řádu, podle nějž se „právní“ města usazovala v krajině, nabízí se více odpovědí. Přemysl Otakar II. i Václav II. svorně kladli důraz na fiskální zisky, které by z měst a třeba i rychetních zařízení mohly plynout. Král Přemysl zároveň vyzdvihoval obranné a vojenské zřetele. V jeho pojetí se také města, podobně jako hrady a kláštery, měnila v opěrné body královské moci v českých zemích, Rakousích i východních Alpách. Soustava příhraničních měst, budovaných v exponovaných úsecích na styku s Bavorskem a Uhry, měla tvořit štít proti útokům z vnějšku. Aby se chystané město mohlo rozvíjet, nemohlo být „posazeno“ kamkoliv, muselo se pečlivě volit s ohledem na budoucí životaschopnost.⁶

5 Srov. J. TOMAS, *Města v severozápadních Čechách ve 13. století*, Hospodářské dějiny 4, 1979, s. 69–132, někde je třeba korektur. Novější jsou poznatky o městě v Děčíně–Mariánské louce, o němž Tomáš VELÍMSKÝ, *Město na louce. Archeologický výzkum na Mariánské louce v Děčíně 1984–1989*, Děčín 1991. Na vztahu mezi ústřední mocí a vítkovskými ambicemi ilustroval vznik „jihočeské městské krajiny“ Peter JOHANEK, *Die Entstehung der südböhmischen Städtelandschaft*, in: Zentrum und Peripherie in der Germania Slavica. Beiträge zu Ehren von W. Schich. Hrsg. von D. Bulach und M. Hardt, Stuttgart 2008 (= Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa 34), s. 295–316.

6 O obranné roli měst Vladislav RAZÍM, *K tendencím v ochraně hranic českého státu 13. století*, *Archaeologia historica* (dále AH) 29, 2004, s. 141–160; pro Přemyslovy mimo-

Co potřebovala vesnice, žádalo ve znásobené míře město. Především dostatek vody, jednak pramenné, jednak proudící. Bez vody nemohlo žádné sídliště trvale existovat, vodu si žádala i činnost řady řemesel a služeb (lázně). Řeky, říčky a potoky zároveň sloužily k obsluze mlýnů. Jen v biskupské Příbrami se koncem 14. století vypočítává ke dvaceti mlýnům (z toho několik pustých), většinou o dvou kolech a z valné části jistě rozložených na říčce Litavce. Mnohé z nich nejspíše pracovaly už před sto lety, za biskupa Tobíáše. Mlýny a jejich výnosy často tvořily obvyklou součást rychetních příjmů. Jen v Praze mlýny vroubily oba vltavské břehy, vždyť na jejich výkonu pražská města existenčně závisela. Pro zlepšení obranyschopnosti se říční vodou někdy napouštěly městské příkopy. Pomocník se však mohl obratem měnit v ničivý živel. „Měštům na řekách“ hrozily povodně a záplavy. Takovou „staletou“ pohromu s drastickými účinky popsal k roku 1118 Kosmas. Rozbouřená voda poškodila pražské podhradí, smetla řadu kostelů a vystoupila přes deset loktů nad most, předchůdce Juditina kamenného mostu. Nechybějí poznámky o ničení mlýnů, jako v srpnu 1273, kdy rozlitá Vltava kromě jiného odplavila pražské mlýny. O jedné z katastrof vypovídá František Pražský k roku 1342 s poznámkou o stržení pražského mostu a ničení všech vltavských mlýnů a jezů (*omnia molendina et obstacula sunt destructa*). Zhoršení hydrologických poměrů a opakující se povodně přispěly k opuštění prvotního města pod děčínským hradem, rozvodněná Ohře podle tradice smetla doksanské „městečko“ Mury. I proto města, pokud to bylo možné, vyhledávala říční terasy při vodních tocích, kde by mohla z bezpečné vzdálenosti blahodárný živel pohodlně využívat.⁷

Nejen dostatek vody uspokojoval materiální potřeby města. V prvních fázích výstavby, ale i průběžně si městský organismus žádal přísun stavebního dřeva a lomového kamene. Jak velká byla spotřeba, mohou naznačit propočty, získané údajem o výstavbě opevnění Pražského města (*Civitas*

české državy Jiří KUTHAN, *Zakladatelské dílo krále Přemysla Otakara II. v Rakousku a ve Štýrsku*, Praha 1991.

7 KOSMAS III.44, s. 219; *Decem registra censuum bohemia compilata aetate bellum hussiticum praecedente*. Ed. J. EMLER, Praha 1881 (dále DRC), s. 145, 319; *Letopisy české* od roku 1196 do roku 1278, in: *Fontes rerum Bohemicarum* (dále FRB) II. Ed. J. Emler, Praha 1874 (dále ANN. BOH.), s. 301; *Chronicon Francisci Pragensis*, in: FRB. Series nova, tomus I. Ed. J. Zachová, Praha 1997, III.15, s. 177. Srov. T. VELÍMSKÝ, *Město na louce*, s. 49–54; Oldřich KOTYZA – František CVRK – Vlastimil PAŽOUREK, *Historické povodně na dolním Labi a Vltavě*, Děčín 1995, s. 86–99 (pro středověk); k tématu vody F. HOFFMANN, *Středověké město*, s. 122–131. Detailně o hospodaření s vodou ve velkém městě během středověku a raného novověku Alfred KANIECKI, *Poznań. Dzieje miasta wodą pisane*, Poznań 2004 (= *Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Wydział Historii i Nauk Społecznych, Prace Komisji Historycznej* 65).

Pragensis) v začátcích vlády Václava I. Areál vltavského pravobřeží byl tehdy přelet na 1700 metrů dlouhou hradební zdí, respektující dnešní třídy Národní, 28. října, Na Příkopě a Revoluční. Archeologické sondy naznačují příkop s kamennou hradbou o šířce asi přes dva metry a výšce snad 7–9 metrů, s pásmem věží. Na více než deseti místech byla hradba prolomena branami a fortnamei. Někde do ní byly zapojeny trvalí kostely (sv. Benedikt, sv. Martin ve zdi, sv. Štěpán). Od řeky k řece se v půlobluku rozvinulo obrovské staveníště, které si žádalo svoz a soustředění stavebního materiálu o rozsahu na 30 000 m³, nehledě na energetické výdaje při lámání kamene a jeho opracování. Využity byly nejspíše kamenolomy v pražské oblasti, později dosvědčené třeba v Braníku a na Kavčích horách.⁸

Ještě strmější křivkou vzrůstala latentní spotřeba dřeva: na výstavbu, jako materiál pro řemeslníky (truhláři, bednáři, koláři aj.), na otop. Aby obyvatelé Nového Velehradu (Uherské Hradiště) netrpěli jeho nedostatkem, daroval jim Přemysl Otakar II. v roce 1258 „les náš v okolí Moravy od hranice téhož města až k hranicím vsi rybářů, zvané Kostelany“ (*silvam nostram circa Moravam a terminis eiusdem oppidi usque ad terminos ville piscatorum, que dicitur Goztelin*). I později, zvláště po zničujících požárech, král nešetřil a kromě úlev na daních poskytoval městům i svolení brát dřevo ze svých lesů.⁹

Avšak k zásadním, ba nezbytným podmínkám zdárného trvání města patřila schopnost vtáhnout okolní venkov do svého „trhu“, protože ani středověké město nemohlo fungovat jako izolovaný solitér, recyklující jen sebe sama. Na druhé straně se musel změnit také venkov, hlavně tím, že povinnosti rolníka se převáděly na reluižované částky, které mohl naplnit jen rytmičtým a více méně nuceným stykem s městským trhem. I tomuto procesu otvíralo cestu rozvolňování hradského systému, kdy se původně zeměpanská (= státní) břemena, platby a služby znenáhla měnily v poddanské závazky a v různých modifikacích přecházely na formující se vrchnosti. Reluice byla objektivně výhodná pro obě strany. Vrchnosti odpadala starost o své

8 K pražskému opevnění Zdeněk DRAGOUN, *Stav a perspektivy vývoje poznání staroměstského opevnění*, Staletá Praha 17, 1994, s. 39–70; TÝŽ, *Praha 885–1310. Kapitoly o románské a raně gotické architektuře*, Praha 2002, s. 182–188; některé údaje o lozích k potřebě městských hradeb uvedl V. RAZÍM, *K získávání kamene na stavbu středověkých městských hradeb. Příspěvek k diskusi o vztahu hradiště a města Čáslavi*, *Archeologia historica* (dále AH) 26, 2001, s. 195–197.

9 *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*, V.1. Edd. J. ŠEBÁNEK et S. DUŠKOVÁ, Pragae 1974 (dále CDB), č. 156, s. 247; dále například *Codex juris municipalis regni Bohemiae*, II. Ed. J. ČELAKOVSKÝ, Praha 1895 (dále CIM), č. 92, s. 166, č. 120, s. 197–198, č. 180, s. 296–297. K dalším příkladům J. ŽEMLIČKA, *Česká krajina ve středověké transformaci*, *Mediaevalia Historica Bohemica* 15, 2012, č. 1, s. 10–16.

vlastní režijní hospodaření, odpadala také energie, vynakládaná při hledání odbytišť pro agrární přebytky, které vrchnost mohla získávat jak případnou vlastní aktivitou, tak výběrem poddanských naturálií. Přesto trvalo hodně dlouho, než se převody na peněžní rentu masověji ujaly. Nejspíše až sklonek druhé poloviny 14. století byl dobou, kdy se tyto trendy dílčím způsobem završily.¹⁰

Do svých zdí město soustřeďovalo směnu, řemeslo a obchod, byť zdaleka ne absolutně a ve stejné míře. Zároveň stavělo ochrannou bariéru, která měla hájit městské podnikání vůči konkurenci. Na svá bedra si takový úkol bralo tak řečené *mílové právo*, dodnes někdy líčené jako hlavní a téměř automatický městský výdobytek. Novodobé označení se vyvozuje od jedné míle (asi jedenáct kilometrů), v jejímž okruhu měl platit zákaz vytčených činností. Jak uvidíme, zdaleka ne každé město se mílovým právem vykazovalo od svého počátku a také jeho náplň nebyla statická. Mílový okruh se mohl, ale většinou nemusel zhruba překrývat s tržním obvodem daného města.¹¹

První městské obce byly ostrůvky v moři starých poměrů. Nemohly spoléhat na připravenost okolního venkova k zapojení do svého trhu. Nepřestávaly působit relikty hradských zařízení v podobě tržních míst, podobně i krčem s jejich nejen ryze „hostinskými“ funkcemi. I proto se nejstarší doklady mílového práva obracejí proti krčmám a jejich setrvačné schopnosti

10 O jedné z možných cest, jež vedly k proměně hradské populace ve středověké poddané, aktuálně J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků*, Praha 2011 (= Edice Česká historie 25), s. 75–83, téma si zaslouží další rozpracování. O formách hospodaření klášterních subjektů s důrazem na vývoj po roce 1350 Jaroslav ČECHURA, *Die Struktur der Grundherrschaften im mittelalterlichen Böhmen unter besonderer Berücksichtigung der Klosterherrschaften*, Stuttgart–Jena–New York 1994 (= Quellen und Forschungen zur Agrargeschichte 39).

11 Mílové právo nechal stranou ještě Jaromír HANĚL, *O vlivu práva německého v Čechách a na Moravě (Nástin)*, Praha 1874; stručně charakterizoval Bannmeilenrecht Adolf ZYCHA, *Über den Ursprung der Städte in Böhmen und die Städtepolitik der Přemysliden*, Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen 53, 1915, s. 152–153. V poválečném období formovala další názory kniha Josefa JANÁČKA, *Přehled vývoje řemeslné výroby v českých zemích za feudalismu*, Praha 1963, s. 24–32; jako součást německého kolonizačního procesu pojal tento jev Winfried KÜCHLER, *Das Bannmeilenrecht. Ein Beitrag der mittelalterlichen Ostsiedlung zur wirtschaftlichen und rechtlichen Verschränkung von Stadt und Land*, Würzburg 1964 (= Marburger Ostforschungen 24); z mladší domácí produkce Jaroslav BAKALA, *Monopolizace tržních vztahů a mílové právo v městech severní Moravy a Opavska do počátku 15. století*, Časopis Slezského muzea, série B, 22, 1973, s. 114–133; Pavel KOUŘIL – Martin WIHODA, *Die Rolle des Meilenrechts in der Genese der ältesten landesfürstlichen Burgen und Städte Böhmisch-Schlesiens*, Castrum Bene 6, 1999, s. 165–190; v kontextu vývoje prvních měst Jiří KEJŘ, *Vznik městského zřízení v českých zemích*, Praha 1998, s. 180–185.

stahovat k sobě lokální směnné a produkční činnosti, nehledě na roli krčem při „obnovování mince“ (*renovatio monetae*). Odkud se tato míle počítala, sděluje opavské privilegium z roku 1224, totiž „od příkopů města“ (*a fossato praefatae civitatis*). I doklad z roku 1407 upřesňuje, že míle sahala „od hradeb městských“ (*a muris civitatis incipiendo*). Obsahovala 365 provazců (*trecentos sexaginta quinque funes*), provazec zase 52 loktů (... *ulnas*), což pro míli skutečně odpovídá něco přes jedenáct kilometrů. Běžné ovšem bývaly krajové zvláštnosti. Mílová jednotka měla v zásadě odrážet vzdálenost, která se dala pohodlně stihnout za dvě tři hodiny, tedy délku, kterou mohl rolník zvládnout při cestě na městský trh i nazpět během jednoho dne.¹²

Nejstarší doklady pocházejí z Moravy, a to hned v dotčené výsadě pro Opavu (1224). Král Přemysl Otakar I. v ní sděluje, že „od příkopů města“ do vzdálenosti jedné míle nemá stát žádná krčma, ale vyjma krčem v majetcích církve musí být všechny strženy (*tabernae nullae prorsus fiant, sed omnes penitus deponantur, exceptis illis, que sunt in dotibus ecclesiarum*). Jako výnosná zařízení se totiž právě krčmy stávaly objektem knížecích darování církvi. Patřily do souboru knížecích oprávnění, tak řečených regálů, proto si krčmu nemohl zřídit kdokoli, ale řádně jen s panovníkovým souhlasem, popřípadě s delegováním takového práva. Tak sděluje pozdní, leč autentický zdroj z května 1337, kdy král Jan potvrdil Václavovi z Vartenberka i jeho dědicům číšnický úřad s výčtem práv a příjmů, rovněž s právem povolovat nové krčmy, aniž by tím trpěla mílová práva měst. Výjimku tvořili jen popravci čtyř oblastí náležející k pražskému úřadu, totiž z Meziříčska (tak byl zván okrsek svíraný posledním úsekem Vltavy a přilehlým Labem), Orechovska, Slánska a zřejmě Pražska, kteří se měli těšit témuž právu.¹³

První výsada pro Uničov mílovou vsuvku postrádá (1225) a obsahuje ji teprve listina markraběte Přemysla z roku 1254, navíc se zákazem prodeje masných, obilných i jiných výrobků v obvodu jedné míle (*aliquis tabernam habere presumat, vel victualia in carnibus sive in pane vendere*). Následuje hodonínská listina (1228), jejíž věrohodnost – jen s pozdějším datem – podepřel Jiří Kejř. Žádný řemeslník jako kovář, tkadlec, švec se nemá usazovat do jedné míle od města, jen v městě samém (*Infra miliare faber, textor, calceifex aut qualiscumque artifex non compareat, nisi in eadem civitate*). Hodonínský dokument je atypický vazbou na uherské prostředí a očekávaný

12 CDB II, č. 265, s. 257; CIM II, č. 819, s. 1083, poněkud jinak počítá W. KÜCHLER, *Das Bannmeilenrecht*, s. 135.

13 CDB II, č. 265, s. 257; CIM II, č. 196, s. 317. K údajům z roku 1337 August SEDLÁČEK, *O starém rozdělení Čech na kraje*, Praha 1921 (= Rozpravy České akademie věd a umění, třída I, 61), s. 91, 95–96.

pasus o krčmách chybí. K expresivním časným dokladům o všeobecném zákazu krčem v okruhu jedné míle, jen s výjimkou majetků brněnského notáře, který drží kapli sv. Prokopa, patří i formulace velkého privilegia Václava I. pro měšťany v Brně z roku 1243 (*ne de cetero sint thaberne extra civitatem ad miliare in bonis alicuius, preter bona...*). O zákazu krčem, vaření piva a činnosti řemeslníků hovoří diplomaticky ne zcela průhledná listina pro Jevíčko (1258), k níž se ještě vrátíme. Ostré půtky svádělo o svá práva město Olomouc s hradištskými premonstráty, kteří neváhali přistoupit k falzátorství. Rokem 1249 datovali listinu, sepsanou někdy před rokem 1270, v níž jménem Václava I. vedle nároku ke vsi Hejčín (část Olomouce) ohlásili právo na řadu vesnických krčem okolo Olomouce, Jevíčka, Litovle, Uničova a Opavy. Další podobná listina z hradištské dílny se hlásí k roku 1250. Vedle nezvyklých výsad nechybí ani pasáž o krčmách, které patří k věnu kláštera (*tabernas, que ad dotem pertinent claustru nominati*). Ve sporech s Olomoucí se k roku 1275 vzpomínají v králově listině jako odedávna Hradišti náležející krčmy v Náklu, Liboši, Bohuňovicích a Laštanech, tedy ve vsích uvnitř či na okrajích olomouckého mílového obvodu. Avšak jiným subjektům hradištská vrchnost krčmy nepřála a prosazovala jejich zákazy. Při dvojí lokaci města Hranic nad řekou Bečvou (1276, 1292) hradištský opat ustanovil, aby se na míli od města neprovozovala žádná krčma, nebude-li mít souhlas měšťanů.¹⁴

Role krčem v životě Moravy, Čech, Slezska i Polska zůstává v mnohém nedoceněna, avšak Winfried Küchler nadsadil, když krčmám u západních Slovanů přisoudil klíčovou váhu v tranzitním obchodu v dobách, než se plně rozvinula „německá kolonizace“. Tyto *tabernae* (od nich „taverna“) měly působit jako výlučná centra obchodu, řemesla i trhu, takže pro vznikající (samozřejmě německé) městské obce by v jeho pojetí představovaly nežádoucí konkurenci. Proto prý ze strany měst existovaly snahy o utlumení nebo likvidaci krčem v okruhu míle, s čímž by zčásti ladily západoevropské

14 CDB II, č. 246, s. 238–239; CDB III.1, č. 76, s. 83. Hodonín CDB II, č. 381, s. 429–430; k privilegii Konstancie s rektifikací J. KEJŘ, *O nejstarší listině města Hodonína*, Studie o rukopisech 22, 1983, s. 77–86; akceptují Peter FUTÁK – Miroslav PLAČEK, *Královna a králové*, in: Hodonín. Dějiny města do roku 1948. Red. M. Plaček, Hodonín 2008, s. 64–67; P. FUTÁK, *O počátcích Hodonína – Od první zmínky po založení města*, in: Středověká města na Moravě a v sousedních zemích. Edd. P. Futák – M. Plaček – M. Vařeka, Hodonín 2009, s. 23–40. Hradištské listiny CDB IV.1, č. 171⁺⁺, s. 277–281, č. 188⁺⁺–⁺⁺⁺, s. 341–347; CDB V.2, č. 616, s. 218–219, č. 618⁺, s. 221–222, č. 795⁺, s. 479–481; problematiky jejich falšování se dotkl již Berthold BRETTHOLZ, *Die Tataren in Mähren und die moderne mährische Urkundenfälschung*, Brünn 1897; srov. W. KÜCHLER, *Das Bannmeilenrecht*, s. 46–47; novější literatura je uvedena v moderních edicích. Dále CDB IV.1, č. 17, s. 84; CDB V.2, č. 805, s. 495; č. 861, s. 581–582; CDB VI.1, č. 160⁺⁺, s. 254; *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*, II. Ed. J. EMLER, Pragae 1882 (dále RBM), č. 1568, s. 672–673.

vzory. Veden svými tezemi Kuchler přehlédli, že vedle krčem tady působila hluboko před 13. stoletím celá škála center, od správních *civitates* po lokální trhy. Ke Kuchlerovým úvahám se kriticky ozval Jaroslav Bakala. Mílové právo na severní Moravě chápal jako „regulativ vztahů na místním trhu“, který respektoval specifické jemnosti v potřebách každého města. Na druhé straně podtrhl, že „normálně“ se vyvíjela také města, u nichž se dá o zisku mílového práva pochybovat.¹⁵

Zákaz krčem v mílovém okruhu patří k nejstarším, ne však nejvíce rozšířeným alternativám mílového práva. Od sklonku 13. století ho střídali zákaz vaření piva, které se mělo odebírat z městských pivovárků třeba i venkovskými hospodami. Pro městské hospodářství to slibovalo více než omezování krčem. Patrně od Rudolfa Habsburského nabyli v září 1278 takový druh mílového práva Olomouc (*ad unius miliaris spacium circumquaque nulla braxetur cervisia*), až v roce 1291 Litovel se vztažením zákazu na venkovské krčmy, vaření piva a trhové podnikání (*tabernam, braxare aut ulla fora habere presumat*). Ani „městská“, ani „královská“ politika nebyla přitom konzistentní a nechávala prostor únikům. Ostatně i jednotliví měšťané ne vždy následovali postoj svého města. Nehledě na ostrý spor města Olomouce s klášterem Hradiště, vstupovali někteří z nich s hradištěským konventem do emfyteutických vztahů.¹⁶

Embargo na krčmy a venkovské pivovarnictví gradovalo v zákazech vesnických služeb a řemesel. Ne okamžitě. Ještě otakarovský Nový Velehrad (Uherské Hradiště), zřízený v roce 1258, získal do vínku zákaz krčem do jedné míle (*infra miliare civitatis predictae nulla taberna penitus habeatur*), okolí města však zůstávalo poseté velehradskými majetky a zvláštní pozice Kunovic vyvolala před koncem 13. století spory. Město poukazovalo na usazování řemeslníků a šenkování vína a medoviny v Kunovicích, což se prý neslučovalo s původním stavem (*quod primitus inhibuit ipsi erat*). Napětí se roku 1297 řešilo složitou dohodou. Další zpráva, která se týká starého práva města Hradiště, se váže až k roku 1363, kdy markrabě Jan Jindřich obnovil městská privilegia a stanovil, že v okruhu jedné míle od města se

15 Obecně o krčmách Irena RABECKA-BRYKCYŃSKA, *Die Taverne im frühmittelalterlichen Polen*, in: *Gastfreundschaft, Taverne und Gasthaus im Mittelalter*. Hrsg. von H. C. Peyer, München–Wien 1983, s. 103–118; Wilfried KERNTKE, *Taverne und Markt. Ein Beitrag zur Stadtgeschichtsforschung*, Frankfurt am Main–Bern–New York–Paris 1987 (= *Europäische Hochschulschriften*, Reihe III. Geschichte und Hilfswissenschaften 326); v dalším W. KÜCHLER, *Das Bannmeilenrecht*, s. 10–16, 103–113; J. BAKALA, *Monopolizace*, s. 114–133.

16 CDB VI.1, č. 6, s. 53; *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae*, IV. Ed. A. BOCZEK, Olomucii 1845 (dále CDM), č. 294, s. 372–374 (viz též RBM II, č. 1533, s. 660–661).

nesmí vařit pivo (*cereuisia non braxentur*). Ani v privilegii Přemysla Otakara II. pro Hlubčice (1275) se nemluví o krčmách, ale o mílovém zákazu vaření piva (*nullus audeat braseum preparare vel braceare*), nadto se tam nesmí provozovat řemesla (*vel aliquod manuale officium exercere*).¹⁷

Články o zákazech krčem, posléze vaření piva a trvání řemesel vně městských hradeb narážely na odpor světských i církevních pánů. Jestliže v první euforii král městům takové ochrany v rámci svého regálu udílel, za polovinou 13. století měl ztíženou pozici. Některých dříve zeměpanských práv se ujímaly vrchnosti. Královský podkomoří Beneš, když v dubnu 1253 činil opatření k lokaci „svého“ (Horního) Benešova, zakázal krčmy a prodej piva na jednu míli, avšak jen na svých statcích (*in nostra hereditate*). Jiní si troufali více. Jako Vítek z (Jindřichova) Hradce, který v roce 1255 potvrdil a dalšími právy obdařil německé rytíře. Jeho exempce od všech zátěží, platů a daní (*ab omnibus angariis, exactionibus et collectis*), ale i cel (*a theloneis*) zní hodně sebevědomě, jen v pasáži o prodejkách a koupích se nenápadně praví, nechť se tak svobodně děje na pánových trzích (*in omni foro meo*). O štěpení a drobení králových regálů a jejich transponování na privátní subjekty vypovídá i obojí lokace Hranic na Moravě (1276, 1292). Hradištský opat jí přiřkl mílové právo, a to zákaz krčem na vzdálenost jedné míle (*ne aliqua taberna infra iam dictum miliare; ne aliquis tabernam infra miliare ad eam ciuitatem habeat*).¹⁸

V Čechách se mílové právo ujímalo s fázovým posunem. Podle Winfrieda Kuchlera, který považoval prvky mílového práva za specifický výtvar slezsko-moravské oblasti, odkud by pronikalo do sousedství (i západního), to způsobilo opožděné šíření městského zřízení, neboť pro mílové výsady druhé poloviny 13. století prý v Čechách netrvaly tak dobré podmínky jako dříve pro Moravu. Měla tomu bránit silnější pozice českých vrchností a chybějící náběhy k *vikbildum*. Částečně by se s tím dalo souhlasit, pokud by v Čechách nenastala doslova exploze mílových udílení po nástupu Lucemburků. Stěžejí ob stojí Kuchlerova teze o zklamání krále Jana z postojů šlechty a jeho příklon k zájmům měst.¹⁹

Za nejstarší doklad mílového omezení v Čechách lze brát údaj z výsady pro Konráda z Limberka, jemuž v září 1265 král svěřil zřízení města Poličky

17 CDB V.1, č. 156, s. 247; CDB V.2, č. 790, s. 468, č. 805, s. 495; RBM II, č. 1568, s. 673, č. 1756, s. 753–755; CDM IX, č. 322, s. 242–243. O složitých poměrech v uherskohradištském prostoru Jiří MITÁČEK, *Založení královského města Uherské Hradiště*, in: *Středověká města na Moravě a v sousedních zemích*. Edd. P. Futák – M. Plaček – M. Vařeka, s. 120–123; s doklady do 15. století J. BAKALA, *Monopolizace*, s. 120–132.

18 CDB IV.1, č. 57, s. 114–116; č. 267, s. 459; CIM II, č. 90–91, s. 160–165.

19 W. KÜCHLER, *Das Bannmeilenrecht*, s. 125–137.

v oblasti hraničního hvozdu. Inspirace moravskými vzory, snad Uničovem a Jevíčkem, je nabíledni. Pouze Konrád, lokátor a zároveň budoucí poličský fojt a rychtář v jedné osobě, si mohl podržet již fungující krčmu v Limberku (Laubendorf, dnes Pomezí), jiná taková zařízení byla v okruhu míle zakázána (*nulle alie thabernae stabunt per villas alias*). Jen suchou zmínku o zákazu krčem v mílovém kruhu má privilegium pro Žatec, vydané v prosinci 1265 (*ab ipsa civitate ad miliare taberna non sit*), zato ucelený systém regulací obsahují královské výsady pro Most z března 1278 (dříve uváděn rok 1273). Kupci, kteří přecházejí „přes les“ (*strata trans nemus*), logicky na saskou stranu Krušných hor, nebo se pohybují po obchodních cestách na dvě míle kolem města, mají po dva dny své zboží (obilí, sukno, sůl aj.) vystavit v Mostě a zaplatit z něj clo. Až poté mohou pokračovat. Na míli okolo města nikdo nesmí v Jezeří a ostatních vsích (*ne in Lacu et in omnibus ceteris villis*) dělat slady, vařit pivo, provozovat řemesla ani prodávat obilí, sukna, soli a jiné komodity. Pouze v Jezeří (J. Klápště uvažuje o Ervěnicích) a Jiřetíně se může prodávat chléb, maso a pivo, v Kopistech nechť působí kovárna a krčma. V těchto třech místech se smí čepovat jen mostecké pivo. Sedláci v okolí nesmějí vyvážet obilí za hranice dříve, než by je dva dny vyložili ve městě na prodej. Takže rozsáhlé a propojené monopoly se vším všudy, jen s malými ústupky pro okolní venkov.²⁰

Citlivé třecí plochy vznikaly, pokud v těsném sousedství „nového“ města přežívali řemeslní a služební specialisté, podléhající jinému než městskému právu. Sebevědomá městská obec hleděla vsunout tyto relikty starých časů pod svou jurisdikci. Nabízely to situace při „starých“ *civitates* a jejich podhradích s obslužnými a výrobními funkcemi. Žatec, Hradec, Chrudim, Čáslav a další, prokazatelně Litoměřice s kapitulou a jejími lidmi v podhradí. Právě řemeslníky v „ulici zvané Zásada nebo v jakémkoliv jiném místě proboštství“ (*vicum, qui dicitur Zazadie, sive in quocumque alio loco prepositione*) si chtělo podřídit město Litoměřice, nelibě hledící na činnosti hned za svými zdmi. Nároků kapituly se v roce 1252 ujal Václav I. Tito lidé měli nadále podléhat soudu probošta a mít volný přístup na trh, což podtrhlo jejich zvláštní pozici v rámci městského organismu včetně blízkého okolí. Výsady svatoštěpánského kostela potvrdili Jan Lucemburský (1341) i Karel IV. (1373). Střet o jurisdikci kapitulních lidí zároveň patří k časným projevům tak řečených místních (či postranních) práv, která rozrušovala monolit městského práva v zástavbě uvnitř hradeb, nejvíce na území pražských měst. V listině z roku 1252 upoutá i skladba vypočtených činností, konkrétně

20 CDB V.1, č. 457, s. 675, č. 464, s. 685; CDB V.2, č. 864, s. 585–586; potvrzení otakarovského privilegia CÍM II, č. 142, s. 238–239; k Mostu J. KLÁPŠTĚ, *Proměna*, s. 398.

pekařů, řezníků, rybářů, obuvníků i jiných (*sive sit pistor, sive sit carnifex, sive piscator aut sutor aut cuiuscumque alteris operis*), zatímco v textu B z konce 12. století se v Zásadě vedle zvoníka, tří vinařů s půdou a zemědělci vzpomínají obuvníci, kožešníci, kováři, tesaři a lazebníci.²¹

Zda se mílové zákazy venkovských krčem, výroby a čepování piva i činností řemesel staly všeobecně rozšířeným bonusem, o nějž se již koncem přemyslovského období mohla opírat alespoň královská města Moravy i Čech, se dá pochybovat. Až v lucemburském období nastalo masové šíření mílového práva, i významná královská města se stávají obcemi s právem míle dost pozdě. Ve slezsko-moravské oblasti patrně záleželo, do které „rodiny“ městských práv se takové město přihlásilo. Pokud akceptovalo právo Hlubčic, Brna nebo slezské Středy, zdá se, že souběžně s udělením městského statusu získávalo i mílové právo. Jestliže se hlásilo k Magdeburku nebo Vratislavi, mohlo mílové právo následovat až s odstupem. Právě takových měst znaly české země většinu. I proto Litoměřice, expositura magdeburského práva, získaly výsadu, bránící širokému spektru řemeslníků v činnostech do vzdálenosti míle, až roku 1325. Ještě později třeba královský Nymburk (1327) a Kouřim (1334).²²

Kdybychom hypoteticky uvažovali, že dříve či později se mílové právo měnilo v součást ekonomického zajištění většiny královských měst, jak velký díl z celkově osídlené plochy by zaujal součet jejich mílových obvodů? Anebo obráceně, jak velké území by v takovém případě zůstalo vyhrazeno nerušenému rozvoji venkovských krčem, vaření piva a působení vesnických řemeslníků, aniž by hrozilo, že naruší městské mílové obvody?

Modelové odhady nejsou nezajímavé. Z počtu asi 45 královských měst zdaleka ne všechna patřila k držitelům mílového práva, teoreticky jej však mohla získat. Nadto i některá nekrálovská města (Hranice na Moravě) získala do výbavy mílovou výsadu. Pokud předpokládáme, že český stát okolo roku 1300 byl souměřitelný s rozlohou dnešní České republiky (chybělo Chebsko, ale navíc Kladsko, Žitavsko a další okrajové končiny), dá se počítat s 80 000 km². Odečteme-li pomezní horstva, pahorkatiny a jiné nevyužívané úseky (asi 40%), připadlo by na užitnou plochu 48 000 km². Počítáme-li míli

21 CDB IV.1, č. 232, s. 401–402; litoměřický akt B CDB I, č. 55, s. 56; o skladbě „staré“ Zásady J. TOMAS, *Počátky města Litoměřic*, Sborník Severočeského musea, Společenské vědy – Historia 5, 1966, s. 35–37. Postranním jurisdikcím „neměstských“ vrchností v pražských městech se průřezově věnovala Miluše SVOBODOVÁ-LADOVÁ, *Zvláštní místní práva v Praze*, Pražský sborník historický 8, 1973, s. 95–181 (o kauze v Litoměřicích obsáhle s. 97, pozn. 10).

22 O rozdílném přístupu dotčených právních oblastí W. KÜCHLER, *Das Bannmeilenrecht*, s. 85–88; dále CII II, č. 138, s. 229–230; č. 149, s. 252–255; č. 167, s. 280–281.

za jedenáct km (mohla být o něco více), vyjde obsah mílového obvodu na 380 km². Znásobeno 45 to činí 17 000 km². Souhrn všech potencionálních mílových okruhů by tak mohl činit 17 000 km², naopak místa nezátížená těmito nároky asi (opět přibližně) 31 000 km². Tedy zhruba poměr 1 : 2.

I tento menší díl, ohrožený buď již existujícími, nebo možnými nároky městských mílových práv, měl již před 13. stoletím nezměrně větší hospodářskou potenci než objemnější zbytek. Patřily sem úrodné a hustěji zalidněné výseče při hradeckých centrech, tržních místech a obchodních spojích, o něž se opírala městská síť. Jistě, nechyběly ani opačné situace, kdy v „pusťtině“ založené město okolo sebe teprve budovalo sídelní strukturu. Ať se „řádné“ institucionální město dočkalo mílového práva, nebo zůstalo mimo, vždy se staralo, aby se okolní středisková místa nezměnila v konkurenci. Královské Litoměřice skrze svá privilegia i ekonomické nástroje bránily, aby „vyrostly“ Lovosice. Díky jejich tlaku si „svůj“ tržní okruh nevytvořilo ani doksanské klášterství, snad s uvažovaným centrem v Murech, časně vysazených na německém právu (1226). Pouze omezené činnosti Kopist, Jiřetína a Jezeří (Ervěnic?) připustil Most, doslova si (alespoň na pergamentu) diktující podmínky v celém regionu.²³

Časem se zostřovaly vztahy i mezi samotnými městy, pokud si vzájemně vstupovala do zájmových „revírů“. Rozhodnutí Václava II., aby se týdenní trh v Chomutově namísto pondělí konal v úterý, čímž by se vyhnul kolizi s Mostem, sice známe z formulářového vyhotovení, souzní však s tím, co víme odjinud. Vždyť ekonomicky silný Most od vzrůstajícího se Chomutova dělilo pouhých šestnáct kilometrů, takže pomyslná „míle“ jednoho města protínala druhou. Takový posun, učiněný na žádost Mostu, stvrdil král privilegiem z března 1319. Mostečtí si navíc bedlivě strážili i termín výročního trhu, jarmarku (*forum annuale*), který si v roce 1315 nechali přeložit ze dne sv. Jana Křtitele na Letnice. I měšťané v Ústí časem nahlédli, že páteční trh má pro ně úskalí, a zvolili úterý, což s dalšími milostmi stvrdil Jan Lucemburský (1327). Tvrdé zápasy se ve 14. století rozpoutaly mezi polabskými městy o trh s obilím a jeho vývozem. Do sporů byl vtažen i klášter v míšeňské Altzelle se svojí lovosickou državou. Spory s Ústím, Mělníkem, saskou Pirnou i Roudnicí nakonec Litoměřice zvládly a „stará práva“ uhájily.²⁴

23 Srov. J. TOMAS, *Města*, s. 69–132; TÝŽ, *Litoměřický městský region*, s. 61–82; J. KLÁPŠTĚ, *Das mittelalterliche Most und das Moster Land: die Stadt und ihre Region*, in: *Život v archeologii středověku*. Sborník příspěvků věnovaných M. Richterovi a Z. Smetánkovi, edd. J. Kubková – J. Klápště aj., Praha 1997, s. 327–341 (a v dalších pracích).

24 *Das urkundliche Formelbuch des königl. Notars Henricus Italicus aus der Zeit der Könige Ottokar II. und Wenzel II. von Böhmen*. Hrsg. von J. VOIGT, in: *Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen* 29, 1863 (dále *URK. FORMB.*), č. 112, s. 124;

Jednou věcí bývaly mílové (i jiné) svobody, druhou jejich vymahatelnost za hradbami městských příkopů a zdí. V okruhu míle se prakticky od každého královského města nalézaly nějaké majetky šlechty a církve. Jim také patřily výjimky. Už v duchu privilegia Opavy (1224) se zákazy krčem neměly vztahovat na podniky církve (jaký rozdíl proti Břetislavovým „hnězdenským“ dekretům!), vzpomeňme i trápení Olomouce a dalších měst s krčmami hradišských premonstrátů. I k příštím ziskům lokátorů a rychtářů patřivala výbava krčem, masných krámů, pekařství i dalších řemesel. Když v roce 1276 emfyteuticky prodával vikář olomouckého kostela rychtu v Krčmani na Hané, pečlivě se v listině uvádí příslušenství: půl svobodného lánu, krčma, mlýn, pekař, kovář, lázeň, rybolov v (rybní) nádrži, příjmy ze soudů. Přitom Krčmaň leží devět kilometrů od hradeb Olomouce. Podobně Oldřich z Lichtenburka v únoru 1293 postoupil novému rychtáři v Jílovci u Fulneku nejen šest svobodných lánů, ale i svobodnou krčmu, pekaře, řezníka, kováře a ševce. Bezmála totožná skladba rychetního příslušenství se opakuje při prodeji blízké Děrné, v obojím případě tentokrát bez obav z městského dosahu, což umožňoval řídce urbanizovaný kraj. Olomoucký kanovník Dětrich z Fulštejna poskytl v roce 1301 svému služebníkovvi Konrádovi jakýsi les, jehož vykloučením měla vzniknout *villa Steinbach*, pozdější Kunčice. Nový emfyteuta byl vybaven řadou „pobídek“, mimo jiné si mohl zřídit dva mlýny o dvou kolech, svobodnou krčmu, pekárnu, řeznictví, ševcovství, kovářství s dalšími požitky. K roku 1309 líčí Petr Žitavský, jak sedlecký klášter hájili „jeho“ kameníci, tkalci, ševci, pekaři, pastýři vepřů i skotu. Později Jan Lucemburský svolil, aby zbraslavský klášter usazoval na svých statcích řemeslníky (1340). Od poloviny 14. století se údaje množí, mílové výsady se stávaly děravější. Třeba k rychetnímu statku v Hostivaři u Prahy měla v roce 1362 náležet lázeň a zároveň kovárna, krčma, švec, pekař, řezník a dva podsedci.²⁵

CIM II, č. 98, s. 172–173; č. 116, s. 194–195; č. 141, s. 237. K zápasům polabských měst J. TOMAS, *Vztahy měst Litoměřic a Ústí n. L. v době předbělohorské*, Ústecký sborník historický 1966, s. 47–70; o držbě kláštera v Altzelle na Lovosicku Martina SCHATKOWSKÝ, *Die böhmischen Besitzungen des Zisterzienserkloster Altzella (1162–1540)*, Folia Historica Bohemica 6, 1984, s. 221–234.

- 25 CDB V.2, č. 827, s. 527; RBM II, č. 1606, s. 690; č. 1636, s. 702; č. 1905, s. 820; *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, in: FRB IV. Ed. J. Emler, Praha 1884, I.106, s. 164–165. *Listy kláštera zbraslavského*. Sebral a upravil F. TADRA, Praha 1904 (= Historický archiv 23), č. 81, s. 42; *Libri erectionum archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV.*, I. Ed. C. BOROVÝ, Pragae 1873, č. 68, s. 36. Ve výseku J. TOMAS, *Řemeslníci 11.–13. století v českých zemích v písemných pramenech*, AH 8, 1983, s. 73–84; množství zmínek o vesnických řemeslnících snesl František VACEK, *Emfyteuse v Čechách ve XIII. a XIV. století*, Agrární archiv 6, 1919, s. 67–78, 130–144, 174–188; Časopis pro dějiny venkova 7, 1920, s. 1–61, 112–155; 8, 1921, s. 17–42, 65–91, 113–137, 177–202; 9, 1922, s. 1–24.

Zatímco v prvních fázích městského života to bývaly hlavně krčmy, které širokým záběrem svých činností mohly ohrožovat městskou ekonomiku, později se trnem v oku stávalo pivovarnictví a řemesla. Avšak bez kolářů, bednářů, soustružníků a zvláště kovářů venkov žít nemohl. Spíše než o výrobu se jednalo o údržbu. Třebaže zákazy řemesel v okruhu míle bývají formulovány všeobecně, měly postihovat takové činnosti, které by na trhu městskou výrobu poškozovaly. Až v pozdním 14. století to „mílová“ privilegia začínala rozlišovat. Ve společném privilegiu pro Kadaň, Most, Žatec a Louny Karel IV. opětovně nařídil (1376), aby se na míli od řečených měst nedělaly slady, nevařilo pivo a neprovozovala žádná řemesla vyjma venkovských kovářů (*fabris tamen ruralibus... exceptis*), bez nichž by, jak se praví, vesnice s ohledem na potřeby pro koně a polní náradí nemohly existovat (*sine quibus ville rurales pro necessitate equorum et araturis subsistere commode non possunt*). Stejná věta se opakuje v dalších privilegiích pro skupiny měst českého severozápadu, třeba ve smírčí listině Václava IV. o rozepři šlechty žateckého kraje s městy Žatcem, Mostem, Kadaní, Louny a Chomutovem (1407).²⁶

O tom, že striktní vymáhání mílového zákazu se stávalo pramenem sváru, není pochyb. Napětí a přehmaty se dají vytušit za pasážemi výsady Václava II. z května 1285, v němž bere v ochranu měšťany královských měst se slibem hájit je proti šlechtickému násilí. Ačkoliv vydavatel měl na mysli hlavně kriminální delikty, široký záběr „ochrany“ nevylučuje ani porušování městských monopolů. Konkrétnější stopy zanechávají mladší sdělení. Kde nestačila psaná slova, měl pomoci hrubší zákrok. Tak v dubnu 1325 potvrdil Jan Lucemburský městu Ústí výsady svých předchůdců a rozhodl je o další, také o mílový zákaz krčem, pivovarů a vypočtených řemesel. S tím, že pokud bude porušován, dostává město svolení taková zařízení „vypudit a odstranit“ (*expellendi et remouendi*). Hned v květnu získali totéž Litoměřice, v březnu 1327 Písek, v roce 1330 Menší Město pražské (*destruant et remoucant*) i další města.²⁷

Příkop či hradební zeď dělily městský prostor od venkovského sousedství, které také nezůstávalo statické. Kde město vznikalo v těsném dotyku či v areálu hradských center, zůstávalo obkrouženo pásem podhradských osad. Jejich těžiště se přesouvala k vyústění městských bran a formovala se v předměstí. Podobně se vyvíjela situace v Praze, Brně, Znojmě, Olomouci, Žatci, Chrudimi a Čáslavi. Klasicky v Litoměřicích, kde na omezené ploše

²⁶ CIM II, č. 529, s. 694; č. 819, s. 1083.

²⁷ CIM I, č. 6, s. 13–15; č. 18, s. 35 (konfirmace č. 24, s. 42); CIM II, č. 133, s. 219–222; č. 138, s. 229–230; č. 145, s. 242–243.

spolužily tři „právní“ okruhy: hradecký okrsek se svatoštěpánskou kapitulou, o jehož přetvoření v další městskou obec se pokoušel Přemysl Otakar II., dále hradbou sevřené Litoměřice a konečně osady někdejšího podhradí, částečně patřící k proboštví. Pouze některé si uchovaly vlastní názvy (Zásada). Jak se po ustavení města reorganizoval prostor *ante civitatem*, kdy se dá systémově mluvit o předměstích nového typu, jež by přebírala některé výrobní a obslužné funkce, o tom se nedá mnoho říci. Názvosloví se posouvalo, stará podhradí (*suburbium*) se měnila v předměstí (*preurbium*). O tom, že v exponovaném „příměstí“ se cosi dělo, že typicky „městská“ řemesla se stahovala do městských zdí, a naopak jiné činnosti zůstávaly za hradbami, napovídají sondy do německých poměrů.²⁸

Agrární výroba v životě měst

Po středověk i valnou část novověku zůstávala města více či méně spojena i s agrární činností. Nerozumí se pod tím pěstování zeleniny a ovoce pro denní stůl, k čemuž sloužily parcely městských usedlostí a nevyužívané plochy při hradbách, ale využívání k městům přidávaných lánů. Ještě ve zrodu městského zřízení mohlo být optické i právní rozlišení města (*civitas*) a vesnice (*villa*) i pro učené stylizátory listin tak matoucí, že mezi obojím stupněm nerozlišovali a někdy (byť zřídka) mluvili o městech jako o vesnici, jak se dá ilustrovat na počátcích Uničova (1223, 1234) a Litoměřic (1228).²⁹

Částečné samozásobitelství středověkého města, jehož agrární produkce nemusela být nezajímavá ani pro místní trh, si ovšem žádala půdu

28 O zanikání sídlišť kolem tvořících se měst Miroslav ŠTĚPÁNEK, *Strukturální změny středověkého osídlení*, I-II, Československý časopis historický (dále ČSCH) 17, 1969, s. 459–460, 654–656. Od té doby potvrzují tento jev četné specializované sondy zaměřené k vývoji německých měst, jako příklad Manfred BALZER, *Siedlungsgeschichte und topographische Entwicklung Paderborns im Früh- und Hochmittelalter*, in: Stadtkernforschung. Hrsg. von H. Jäger, Köln–Wien 1987 (= Städteforschung, A 27), s. 103–160. Postižení hlavních rysů vývoje předměstí v historické retrospektivě učinili Erich MASCHKE – Jürgen SYDOW, *Stadt und Umland*, Stuttgart 1974 (= Veröffentlichungen der Kommission für Geschichtliche Landeskunde, B 82); Karl CZOK, *Vorstädte. Zu ihrer Entstehung, Wirtschaft und Sozialentwicklung in der älteren deutschen Stadtgeschichte*, Berlin 1979 (= Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. Philologisch-historische Klasse 121, Heft 1). V polském bádání patří k jedněm z prvních prací v oblasti sociotopografie středověkých měst a předměstí Tomasz JASIŃSKI, *Przedmieścia średniowiecznego Torunia i Chełmna*, Poznań 1982 (= Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Historia 97), prací je od té doby celá řada.

29 S rozbořením tohoto jevu J. TOMAS, *Civitas – villa ve významu právního města v českých zemích v první polovině 13. století*, in: *Civitas & Villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie Środkowej*. Red. C. Buško – J. Klápště – L. Leciejewicz – S. Moździoch, Wrocław–Praha 2002, s. 17–24.

vně těsného městského areálu. Zpráv je víc než dost. Podle formulářového údaje získala Chrudim, založená Přemyslem Otakarem II., do vínku 100 lánů, což se neobešlo bez reciprocity 1000 hřiven stříbra. Když v říjnu 1264 vydával Přemysl Otakar II. v Písku listinu, v níž oznamuje zřízení města v leších pod Bezdězem, přidělil jeho lokátorům Konrádovi a Hertvíkovi z Kravař taktéž plnou stovku lánů. Dar nadmíru bohatý, který odpovídal lánovým výměrám 5–10 slušných vesnic. Chystané sídliště se označuje jako *civitas*, text však váhá, jak nazvat budoucí usedlíky. Nemluví o měšťanech, ale obyvatelích (*incolae*), dokonce o „rolnících téhož města“ (*agricole civitatis istius*). O rok později, při zakládání Poličky, se počítalo s 50 lány. Jejich hospodáři se opatrně zvou *possessores*, slůvko *cives* opět chybí, ačkoliv „nové založení“ se hlásí jako *civitas*. O půdě, z níž mají měšťané v Hradci (Králové) „platit to, co dosud“, mluví privilegium z května 1297 (*de agris vero et aliis bonis sicut soluerunt hactenus*). Všechna čísla předčila (Nová) Plzeň, zřízená koncem 13. století. K obci mělo náležet 168 lánů, „s nimiž bylo řečené město vysazeno“ (*de centum et sexaginta octo laneis, cum quibus dicta civitas est locata*), a jak stojí v privilegiu Jana Lucemburského z října 1320, o dalších deset se výměra zvětšila po novém přeměrování (*per nouam mensuracionem*). O lokaci Slaného za Václava II. podává svědectví listina krále Jana z ledna 1336 s tím, že král město obohatil o 96 lánů, z nichž každý měl mít po 84 jitrech, každé jitro s výsevkem jednoho korce. Podobně se stalo v Čáslavi s 97 přiměřenými lány, z nichž 86 mělo platit do královské komory po půl hřivně, zbývajících jedenáct po celé hřivně (1330). Menší Český Brod se mohl těšit dvaceti zpoplatněným lánům (*XXe lanoes agrorum spectancium ad Brod*). Návod, jak by si nové město pomohlo k lánům, podávají listiny hradištských opatů pro klášterní město Hranice (1276, 1292). Lány se měly vykloucit z lesa do výše 50 lánů (*ad silvam itaque extirpandam... ad quinquaginta laneos*). V okruhu jedné míle totiž vrchnost povolila hranickým měšťanům brát dřevo z klášterních hvozdů a využívat pastvin (*ad unum miliare in agris, in silvis, in pascuis et in omnibus aliis commodis*). Oněch 50 lánů, tak jako u Poličky, představovalo jakési zprůměrování.⁵⁰

30 CDB V.1, č. 423, s. 628; č. 457, s. 675; CDB V.2, č. 805, s. 494–495; CDM IV, č. 302, s. 384–385 (viz též RBM II, č. 1568, s. 672–673); CIM II, č. 67, s. 128–129; č. 114, s. 192; č. 154, s. 263; č. 188, s. 309–310; URK. FORMB., č. 113, s. 125; *Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně* (1279–1296). Ed. J. B. NOVÁK, Praha 1903 (= Historický archiv 22, dále FTB), č. 156, s. 124–125. Údaje o lánové výbavě některých měst ve 13. a 14. století výběrově uvedl již Georg JURITSCH, *Die Deutschen und ihre Rechte in Böhmen und Mähren im XIII. und XIV. Jahrhundert*, Mies 1905 (= Programm des k.k. Staats-Ober-Gymnasiums in Mies 1904–1905), s. 19–20. Vztahu měst k bezprostřední zemědělské činnosti se věnuje literatura pořádku, silný agrární ráz vybraných předhusitských nekrálovských měst a městeček však vyplynul z analýzy Rostislava NOVÉHO, *Poddanská*

Ale čím byl lán? Třebaže *mansus*, *laneus*, *huŕe* tkví kořeny v antickém dědictví, vytvaroval se během postupujícího *Ostsiedlung* v oblasti, pro niž se ujal moderní název *Germania Slavica*. I ujetí a rozšíření lánové soustavy patří do souboru transformačních prvků. Co nejvíce zajímá, to je velikost středověkého lánu, takový bychom však marně hledali. Nejen francký a vlámský, ale i další lánové modifikace se dále rozbíhaly a členily na malé, střední či velké lány, každý druh s odlišným určením a (což mate) často zvaný podle spádových center. Vedle pražské míry se jinde uplatňovala chrudimská (patří k nejstarším známým), berounská, kouřimská, čáslavská, litomyšlská aj. Rozdílly se mohly lišit v číslech řádů, nehledě na těkavou terminologii. Podle Waltera Kuhna měl francký lán asi 24 ha, vlámský 17 ha, avšak Michal Dragoun a Petr Maťa, kteří se lánem v Čechách zabývali, pokládají snahy o přesné výpočty za neproduktivní a jako o zprůměrované velikosti lánů uvažují o 17–20 ha. Právě dvacíťka hektarů jako orientační náपověda může být číslem, s nímž se dá obecněji pracovat.³¹

S vědomím, že lán byl nejen plošnou, ale také daňovou (i berní) mírou, se vrací otázka, co vše se na lány měřilo. Nejvíce se nabízí spojení lánů s agrárním využitím. Část orné půdy se osívala, část odpočívala jako úhor (*agri culti et inculti*), jiné díly sloužily jako louky, pastviny nebo ležely ladem. Na lány se počítaly i zalesněné plochy. Přitom zaujme rozpor mezi počtem lánů, s nímž lokační výhled počítal, a reálným číslem, které se dříve či později může objevit. Jistě, ne vždy se očekávání naplnilo, ale mohlo to být i jinak. Františka Matějka, který srovnával počty lánů konkrétních sídlišť v časovém průřezu 13. až 17. století, to pobídlo k jinému řešení. Rozlišil plošné lány, udávané v lokačních dokumentech, které by překrývaly celý budoucí „katastr“, a výsevkové lány (oba pojmy jsou v tomto smyslu umělé), vztažené k obdělávané pluzině trvajících osad. Vně zůstávaly rokle, porostliny a lesy. Plošný lán by tak vždy převyšoval lán výsevkový.³²

města a městečka v předhusitských Čechách, ČSCH 21, 1973, s. 73–109; zdůraznil rovněž J. TOMAS, *Řemeslníci*, s. 78–79.

31 K regionálním rozdílům ve velikosti lánů již G. JURITSCH, *Die Deutschen*, s. 18–19. O pronikání lánů do střední Evropy je k dispozici početná literatura, ceněn bývá materiálový rozbor Waltera KUHN, *Flämische und fränkische Huŕe als Leitformen der mittelalterlichen Ostsiedlung*, in: W. Kuhn, *Vergleichende Untersuchungen zur mittelalterlichen Ostsiedlung*, Köln–Wien 1973 (= Ostmitteleuropa in Vergangenheit und Gegenwart 16), s. 1–51; o limitovaných možnostech zjistit velikost lánových typů Petr MAŤA – Michal DRAGOUN, *Lán ve středověkých Čechách*, Z pomocných věd historických 12, Praha 1997 (= AUC – Philosophica et Historica 2, 1995), s. 103–110.

32 František MATĚJEK, *Lán v dějinném vývoji (se zvláštním zřetelem k Moravě)*, Sborník archivních prací 35, 1985, s. 283–330.

Matějkův postřeh, který by částečně vysvětloval některé číselné rozpory, nebyl dále sledován, možná i díky pracnosti takových analýz. Přesto musí být brán v potaz. Jak víme, na 800 lánů vyčlenil Přemysl Otakar II. pro užitky lokační soustavy při Poličce, což činí (bereme-li „zprůměrovaný“ lán za dvacet ha) asi 150–160 km². Jistěže to nemohla být kultivovaná půda takto definovaného projektu, ale jeho celkový rozsah. Představuje to oblast zhruba 12 × 12 km, kde dodnes tvoří silnou položky lesy. Vznikl obrovský pomyslný „katastrální“ čtverec, do něhož spadala řada dnešních vsí, od Korouhve a Jedlové na jihu po Střítež a Lezník na severu, také s Konrádovým Limberkem, dnes Pomezím, bezmála pětikilometrové protáhlé vesnici sousedící na východě s Políčkou a lemující horní průběh Bílého potoka. Také na 50 lánů daných přímo městu Poličce činí na 10 km². Neskromné byly i nároky Konráda a Hertvíka z Kravař v bezděžském lese, plných 100 lánů, tudíž asi 20 km², nebo pro Chrudim opět 100 lánů. Ale ani čerstvě lokované vesnice si lánovou výměrou nezádávaly a čísla 40 nebo 50 lánů nebývají nejvyšší. Alespoň pro srovnání, tak polský Chelm v řádivém území získal před polovinou 13. století na 420 vlámských lánů, což by mělo být asi 70 km².⁵⁵

Přiměřené lány neznamenal jen „radost“, ale také povinnost odvodů z jejich využívání. K ukazatelům agrárních zájmů středověkého města patřil i chov bravu a skotu, ohlašovaný zprávami o pastvinách. Jejich nedostatek tísnil znojemské měšťany tak, že nechávali pást dobytek v lesích louckého kláštera, opačně zase činili loučtí poddaní ze Sedlešovic, kteří vyháněli dobytek na městská pole (*in campo civium predictorum*). Spor se v roce 1272 řešil smírně před královými úředníky, ústupkům se podvolily obě strany. V roce 1319 potvrdil Jan Lucemburský městu Litoměřicím pastviny řečené na Polabí blíže Labi, o pár let později navrátil Berounu obecní pastviny, tak aby obec mohla vyhánět dobytek do královského lesa Kdyčiny (*in silua nostra Gdyczina*, dnes Zdejcina). O šest lánů královského háje ve směru k Dobrému Poli, který by přeměnili v pastviny, se úspěšně brali kouřimští měšťané (1327), dokonce s možností obrátit je v ornou půdu (*predicti mansi per eos in agros redacti fuerint*), z níž by ovšem platili úrok do královské komory, tak jako z jiných k městu přiměřených polí (*de agris predictae civitati nostre admensuratis*). O pastviny usiloval i Nymburk (1327, 1335) a královské privilegium z roku 1325 vymezilo pastviny Loun. Nejprve „velkou

55 Z venkovských kolonizačních oblastí vykazují vysoké lánové výměry třeba Broumovsko, Frýdecko-Místeco, Novojičínsko, k některým příkladům J. BAKALA, *Osídlení Frýdecka a Jablunkovska v období vrcholného feudalismu*, Frýdek-Místek 1982; TÝŽ, *Osídlení Místecka a Brušperska v období vrcholného feudalismu*, Frýdek-Místek 1983; o Chelmu T. JASIŃSKI, *Przedmieścia*, s. 19.

pastvinu“ u Ohře mezi Louny a Dobroměřicemi, „menší pastvinu“ přiléhající k té první, nadto půlku pastviny proti Lenešicím.⁵⁴

Město se formovalo jako spádové místo řemeslné produkce, obchodu a trhu, polnohospodářství i živočišná výroba se naopak stahovala na vesnici, aniž by se obě sféry beze zbytku vyhranily. Měšťané a obyvatelé zvláště menších měst často zůstávali polovičními zemědělci. Pokud se tento rys stal pro město převažujícím a typickým, pak se v literatuře mluví o „rolnickém /zemědělském/ městě“ (*Ackerstädte*) a „rolnickém měšťanstvu“ (*Ackerbürgertum*).⁵⁵

Města profilevala svoji pozici v regionu dlouhodobě. V raných stádiích se většina z nich jen málo zřetelně vydělovala z venkovského okolí, až v dalším trvání se posouvala ke skutečné „městskosti“. Výjimkou nebyl ani Beroun na prastaré spojnici z Prahy do západních Čech a dále na Řezno a Norimberk. Právě Beroun se dnes řadí k dobře poznaným městům nejen uvnitř hradeb, ale i za jejich prstencem.⁵⁶

Křivoklátsko-podbrdská oblast upoutala Přemysla Otakara II., jemuž také náleží první pokus o vysazení města při brodu na Mži (dnes Berounka) u soutoku s Litavkou. Již v červnu 1265 tady král ohlásil vydání listiny Ostrovu. Vzápětí se neutrální *in Verona* mění v Přemyslově výsadě pro Chotěšov (1266) v *civitas Verona*. Přesto se otakarovské vysazení zadrhlo. Druhou lokační akci podnikl Václav II. V kolotoči výměn mezi králem, vyšehradskou kapitulou a pražským biskupstvím, o nichž referuje listina z října 1294, se ocitla ves Zdice, původně biskupská, teď přičleněná „k městu Berounu“ (*ad civitatem Beraunam*). Ani tím nekončila smršť transakcí, hledících zajistit nový zbraslavský klášter. Ledacos uniká také o Berounu. Hned v srpnu 1295 si Václav připomněl „město čili naše tržní místo řečené Beroun“ (*citra civitatem seu locum nostrum forensem dictum Werona*), kterému jeho otec připojil (*adjunxit*) dvě vesnice, jakýsi Rváčov (zaniklý) a Bezděkov (snad u Unhoště), aby vzápětí dodal, že Beroun poručil nově vysadit, vybudovat (*civitati nostre Werone, quam de novo locari et rehedificari facimus*)

54 CDB V.2, č. 675, s. 110; CIM II, č. 110, s. 184–185; č. 134, s. 223; č. 136, s. 228; č. 143, s. 239–240; č. 149, s. 253; č. 180, s. 297.

55 Oba termíny znal již A. ZYCHA, *Über den Ursprung* (1914), s. 580–582; obecněji s důrazem na polský vývoj Henryk SAMSONOWICZ, *Ackerbürgertum im östlichen Mitteleuropa*, in: *Ackerbürgertum und Stadtwirtschaft. Zu Regionen und Perioden landwirtschaftlich bestimmten Städtewesens im Mittelalter*. Hrsg. Von K.-U. Jäschke und Ch. Schrenk, Heilbronn 2002 (= Quellen und Forschungen zur Geschichte der Stadt Heilbronn 13), s. 89–97.

56 K pozici Berouna Ivan VÁVRA, *Řezenská a Norimberská cesta*, Historická geografie (dále HG) 11, 1973, s. 31–100; s úpravami Eduard MAUR, *Řezenská cesta a zemské stezky na Domažlicku*, Západočeský historický sborník 7, 2001, s. 5–40.

a obdarovat biskupskými vesnicemi Zdice, Bavoryně a Černín. Skomírající Beroun se měnil v řádné a solidní zázemí podepřené město, o jehož blaho dbal sám Václav. Dá se tak soudit z další listiny z roku 1303. Král tehdy přiřadil a stvrdil Berounu držení několika vesnic, a to Zdic, Bavoryně, Černína, Trubína, Záhrivčí (zaniklá), Bařechova (zaniklé) a Počapel. O části Trubína, náležité hrobu sv. Vojtěcha v pražském kostele a neznámo kdy Václavem II. přičleněné k Berounu, referuje králova listina z června 1305, vydaná den před jeho smrtí. S touto výbavou, rozprostřenou jihozápadně od města, Beroun vystačil do začátku 15. století.³⁷

K renomé města se Beroun prodíral obtížně. Za Václava II. získal uspořádání, které v historickém jádru přetrvalo dodnes. O jeho poznání se zasloužil archeologický výzkum posledních desetiletí. Ale jak se přemyslovský, eventuálně lucemburský Beroun „městsky“ vymezil vůči okolnímu venkovu? Sondy Martina Ježka jsou spíše skeptické a ústí v závěr, že nevýrazně, takže jej chápe jako město se silně agrárními rysy. I ve 14. a 15. století berounský okruh vstupoval jen chabě do styku s pražskou spádovou oblastí. V zásadě se dá s Ježkem souhlasit, na druhé straně tomu mohou protirečit kamenné památky, zejména pás mohutných hradeb včetně bran, které obstupují pravidelný areál o rozsahu 300 × 300 m, tedy asi 9,5 ha. Pocházejí z konce přemyslovské epochy, asi z druhé půlky Václavova panování. Jistě to nebyla „levná“ záležitost. Že by se v tom uplatnily výnosy z berounského cla (*decimam septimanam in theloneo in Verona*), jehož podíl Václav II. roku 1288 daroval svatojiřskému klášteru? Plně jím disponoval král a dohled vykonával purkrabí z Nižboru.³⁸

Zájmy města a vesnice se ideálně setkávaly tam, kde se městu dařilo opřít o vstřícné zázemí, o zázemí vysazované na německém právu či způsobech, které podněcovaly odvozy v raženém či neraženém kovu. Ne náhodou se první města ujímala buď v tradičně „aktivních“ krajích, nebo různé kolonizace, odkud se záhy hlásí emfyteutizace. Na Moravě Znojemsko, Opavsko, širší Olomoucko, výseky severní Moravy, v Čechách zase Litoměřicko, Mostecko či Duchcovsko patřily k regionům, kde se oba fenomény začaly propojovat. Jak dalece se městu zdaří ovládnout a pronikat na venkov, jak velký tržní okruh si vybojuje, z toho se odvíjela míra jeho přirozené

37 CDB V.1, č. 450, s. 665; č. 475, s. 704; RBM II, č. 1692, s. 727; č. 2045, s. 883; č. 2809, s. 1251; CIM II, č. 76, s. 141–142.

38 Údaj o clu RBM II, č. 2408, s. 1042, je formulářového původu. Rázu středověkého Berouna a intenzitě jeho vazeb s okolím se věnoval Martin JEŽEK, *Hospodářský region středověkého města*, in: *Život v archeologii středověku*. Sborník příspěvků věnovaných M. Richterovi a Z. Smetánkovi, Edd. J. Kubková – J. Klápště aj., Praha 1997, s. 309–320; o hradbách V. RAZÍM, *Středověké opevnění města Berouna*, Beroun 2003.

váhy. Na druhé straně si města sama regulovala svoje kapacitní limity, jejich schopnost vstřebat všechnu potencionální nabídku nebyla bezbřehá. Objeektivně působily další faktory, pro severní Moravu spojení s vyspělými částmi Slezska, v severozápadních Čechách obchodování s městy za Krušnými horami, jejichž poptávka po obilí stoupala v časech freiberské „stříbrné“ horečky. Právě v těchto oblastech se intenzivně rozvíjel styk města s jeho zázemím, což literatura označuje jako *Stadt-Land-Beziehungen*. Silné městské obce na jedné straně bedlivě střežily, aby se v dosahu jejich (alespoň mílových) zájmů neusadil nepříjemný subjekt. Až za pomyslnou čarou mílové ochrany hospodářsky vlivných měst vídáme soustavy menších měst, městeček a trhů, v souhrnu forensií „druhého sledu“, budujících si své vlastní okruhy, ale souběžně podléhajících přitažlivosti vyššího centra. Takový okrsek, jak ukázal Jindřich Tomas, se již před 13. stoletím tvaroval okolo Litoměřic (Úštěk, Hoštka, Roudnice, Budyně, Libochovice, Třebenice), podobně se ve 13. a ještě více 14. století formovaly regiony Mostu, Loun, Žatce, ale také Chomutova, Chrudimi, Hradce, Vysokého Mýta, Brna, Olomouce, Litvle, Jihlavy, Znojma. Moderního zpracování se dočkal zejména strukturovaný „vícefázový“ brněnský mílový okruh, rovněž s pročleněným systémem řádově nižších středisek. Účel někdy mohl být jiný. Tak v březnu 1297 vydal Václav II. brněnským měšťanům privilegium, jehož zněním dědičně získali v dosahu šesti mílů od města (tedy cca 66 km !!) dohled a svrchovanost nad těžbou zlata, stříbra, olova či jiného kovu (*ad sex milliaría ubicunque inveniatur metallum*) v rozsahu, v jakém taková práva náležela Kolínu, Čáslavi a dříve i Jihlavě. Největší spádové zázemí se ovšem vytvořilo okolo Prahy, správněji pražských měst, poháněných spotřebitelskými nároky královského dvora. Pražské *contado* sahalo v předhusitské době k Unhošti, Mělníku, Českému Brodu a Velvarům. Majetkově se v jeho obvodu angažovalo kapitálově zdatné měšťanstvo všech pražských obcí.⁵⁹

59 Se střídavými regionálními i celozemskými aspekty Vlastimila ČECHOVÁ, *Geneze středověké Opavy a tržní sítě na Opavsku do konce 13. století*, Ostrava 1970; J. BAKALA, *Monopolizace*, s. 114–133; J. TOMAS, *Litoměřický městský region*, s. 61–82; R. NOVÝ, *Hospodářský region Prahy na přelomu 14. a 15. století*, ČSČH 19, 1971, s. 397–418; J. SMETANA, *Proměny struktury městské sítě na severu Čech do 15. století*, AH 20, 1995, s. 23–34; J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*, s. 327–332; J. KLÁPŠTĚ, *Proměna*, s. 397–406; F. HOFFMANN, *Středověké město*, s. 111–122. K detailně zpracovanému Brněnsku Jiří DOLEŽEL, *K městskému zřízení na středověkém Brněnsku do roku 1411*, in: Brno a jeho region. Red. M. Ježek a J. Klápště, Praha–Brno 2000 (= Mediaevalia archaeologica 2), s. 159–259; privilegium z roku 1297 a jeho reálný dosah zhodnotili J. DOLEŽEL – Jaroslav SADÍLEK, *Středověký důlní komplex v trati Havírna u Štěpánova nad Svratkou. Příspěvek k dějinám těžby stříbra v oblasti severozápadní Moravy ve 13. a 14. století*, in: Těžba a zpracování drahých kovů: sídelní a technologické aspekty. Ed. K. Nováček, Praha–Brno–Plzeň 2004 (= Mediaevalia

Většina Čech a Moravy se nevyvíjela tak přímočaře. Chabě urbanizovaná dlouho zůstávala jihočeská oblast. Od Prahy k Šumavě dlouho nic a teprve Písek a Budějovice ohlašovaly králův eminentní zájem. Krátký čas byl vyměřen městské lokaci na Hradišti v místech budoucího Tábora. Ani poutník, který spěchal od Žitavy do centra země, dlouho neprořel žádný městský útvar. Jen toky velkých řek k sobě stahovaly zájem městských komunit. Na Labi, Ohři, bez odezvy však v těsném údolí střední Vltavy. Osídlením formovaná disproporce neušetrila ani Moravu. Nebyla to však jen královská města, která se účastnila na urbanizaci. I církevní korporace a šlechta pečovaly o zhodnocování svých majetků podporou vlastních městských center. Obvykle menších než lépe vybavené královské protějšky, nejednou se jim však rovnající (Německý Brod, Jindřichův Hradec, Česká Lípa aj.). Četnější úspěchy zaznamenaly nekrálovské fundace na Moravě, hlavně na severozápadě a severu země. Absenci „velké“, zpravidla královské *civitas* proto mnohde nahrazovala soustava menších měst, městeček a trhových míst (terminologie bývá kolísavá). Až 16. století přispělo k dotvoření základního urbánního rastru.

Translace

Jak se osídlení zahušťovalo a posunům se nevyhnula ani komunikační síť, žádalo si rektifikace také rozložení lokálních spádových center. Na přání Břevnova měl v září 1253 Přemysl Otakar II. kdysi „královský trh“ (*quoddam forum regium*) v Provodově na Náchodsku k většímu užitku klášterníků přeložit do Police nad Metují (*in alium locum, Poliz nomine... dedimus transfere- rendi*). Listina je nanejvýš podezřelá, nicméně Police se opravdu stávala jedním z pilířů břevnovských držav. Z titulu regálních práv to zprvu býval panovník, kdo o změnách rozhodoval, později také privátní vrchnosti. Formulářový text z konce 13. století dokonce vkládá do úst měšťanů, patrně (Českého) Brodu, slib, že pokud si biskup Tobiáš bude přát, ochotně přestěhují svá obydlí a celé město na jiné místo (*habitaciones suas ad alium*

archaeologica 6), s. 79–81; s reedicí a překladem (příloha č. 2, s. 115–116). Vazbám města a venkova se pod pojmy *Stadt-Land-Beziehungen* anebo *Städtelandschaft* věnuje v první řadě německá literatura, jako *pars pro toto* J. J. MENZEL, *Die Entstehung der mittelalterlichen Städtelandschaft Schlesiens*, in: *Stadt und Landschaft im deutschen Osten und in Ostmitteleuropa*. Hrsg. von F. B. Kaiser und B. Stasiewski, Köln–Wien 1982 (= Studien zum Deutschtum im Osten 17), s. 45–65; Wolfgang LEISER, *Städtische Zentralität im agrarisch-feudalen Umfeld*, in: *Städtisches Um- und Hinterland in vorindustriellen Zeit*. Hrsg. von H. K. Schulze, Köln–Wien 1985 (= Städtetforschung A/22), s. 1–20; Werner RÖSENER, *Stadt-Land-Beziehungen im Mittelalter*, in: *Dorf und Stadt. Ihre Beziehungen vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Hrsg. von C. Zimmermann, Frankfurt am Main 2001, s. 35–54.

locum transferent et civitatem predictam Brod in eodem loco). Formulář jako zrcadlo reálných situací budeme těžko podezírat, že by předkládal absurdní motivy.⁴⁰

Střediskové role kladly vyšší nároky na dostupnost, přístup k vodě, vazbu k infrastruktuře. I proto se množí překládání forensních středisek, aby získala příznivější rozvojové podmínky a lépe se zabudovala do sídelních struktur. O některých translacích se uchovaly přímé doklady, jiné se odvozují ze dvojic typu „starý“ × „nový“, třeba ve formě Staré Město × Nové Město. Na vznikající subjekt se obvykle přesouval i právní statut původního místa. Nebyl to jev masový, ne však bezvýznamný.⁴¹

Ani městské translace nebyly českou zvláštností, jejich barvitá typologie prolíná historií celé Evropy. I tato „překládání“, společně se zániky městských sídlišť, tak jako jejich vesnickými protějšky, byla součástí procesů formujících sídlištní síť mladšího středověku. Škála příčin bývala pestrá, začínaje přírodními hrozbami, válečnými dopady, tresty ze strany vrchností a konče demografickými či právními impulzy. Zatímco starší výzkum si všímal především dopadů na region, až v nedávné době se translacím (a zánikům) měst věnuje pozornost jako historickému jevu, který patřil do širších zemských souvislostí.⁴²

Situační zápletky si bývají podobné. Hradiště budoucího Tábora, zničené v konfliktech krále Přemysla s Vítkovci, nebo Pelhřimov, „přesazovaný“ (jak uvidíme) v důsledku válečných událostí, stěží mohou být paralelou lombardské Lodi, zničené Milánem (1111) a v jiné poloze obnovené císařem Barbarossou (1158), přesto se společné typologické rysy nedají zapřít.

40 CDB IV.1, č. 289⁺⁺, s. 485. O přesunu z Provodova do Police píše již J. K. HRAŠE, *Zemské stezky, strážnice a brány v Čechách*, 2. vyd. Nové Město nad Metují 1885, s. 99, ještě nepochybně o pravosti textu. Dále FTB, č. 156, s. 124–125. Translačních situací si všímal Josef V. ŠMÁK, *České dějiny*, I.5. Středověká kolonisace v zemích českých, Praha 1938 (= Laichterův výbor spisů poučných 64), na něhož už dále nebudou činit odkazy. Jen s notickou, že jeho vývody už leckde neobstojí.

41 Translacím se věnoval J. SMETANA, *K problému translací českých měst ve 13. a 14. století*, AH 14, 1989, s. 95–107; ke jmenným dvojicím v nástinu Ladislav HOSÁK, „Staré“ a „Nové“ město v období středověké kolonisace na Moravě, HG 4, 1970, s. 82–86.

42 Kromě jednotlivostí se bádání městskými translacemi jako fenoménem komplexně dlouho nezabývala, zastaral již Herbert FISCHER, *Die Siedlungverlegung im Zeitalter der Stadtbildung. Unter besonderer Berücksichtigung des österreichischen Raumes*, Wien 1952. V současnosti předložil asi nejdůkladnější systémové vyhodnocení překládání a zanikání městských sídlišť v širokém geografickém rámci včetně návrhu na typologickou klasifikaci archeolog Thomas KÜNTZEL, *Die Stadtwüstung Nienover im Solling. Auswertung der Befunde zur Stadtopographie, Hausbau und Stadtbefestigung im 13. Jahrhundert*, Rahden/Westf. 2010 (= Materialhefte zur Ur- und Frühgeschichte Niedersachsens 40), s. 355–414; práce přihlíží i k českým výsledkům (M. Richter, T. Velímský).

Složitě vznikl ve 12. století Lübeck, o jehož počátcích zanechal svědectví kronikář Helmold. Translační prvky tam hrály jen dílčí roli, při fázovém konstituování obrovského městského tělesa šlo spíše o slévání, přelévání a posouvání než o ryzí přenesení. Nicméně jiné, skromnější analogie než Lodi nebo Lübeck se dají rozpoznat v oblasti zvané *Germania Slavica* i dále k východu.⁴³

K přesunům mohla dávat impuls proměna tržního místa v budoucí město. Dvojí translace se odehrála v zápolí cisterciáckého kláštera ve Žďáru nad Sázavou, zřízeného roku 1252. Unikátní svědectví o klášterních začátcích i sídelních posunech v jeho okolí dává klášterní kronika Jindřicha Řezbáře, jejíž sdělení verifikoval archeologický průzkum. Až po čase se napevno usadilo jádro města Žďáru, situované přes dva kilometry jižně od kláštera. Předchůdce Vysokého Mýta, založeného Přemyslem Otakarem II., spojuje tradice s polohou Staré Mýto u Tisové asi pět kilometrů jihovýchodně od města, což upřesnily archeologické odkryvy. Neagrárnímu sídlišti s pravidelným „rynkem“ o rozměrech 150 × 60 m nechyběl kostel sv. Mikuláše, zjištěné příbytky mají zahloubený ráz. Jak Vysoké, tak Staré Mýto leží blízko vraclavského správního centra, slábnoucího a nakonec mizejícího v průběhu 12. století. Sem patří i dvojice Bydžovů, tentokrát bez archeologického dokreslení, zato se slušnou pramennou výbavou. Listina Václava II. z června 1305, v níž odškodňoval starobydžovský kostel, hovoří o přesunu starého města „na místo, v němž se nachází nyní“ (*ciuitatem ipsam de loco antiquo ad illum, in quo nunc est, transtulisse*). Již popis činností, o jejichž desátky kostel přišel (řezníci, pekaři, krčmy), naznačuje, že náběhy ke městu ve Starém Bydžově nazrávaly. Jeho další vývoj zablokovala vyvýšená „hradištní“ poloha, takže chystané město se přesunulo k toku Cidliny.⁴⁴

Z geografického, střediskového i komunikačního pohledu zaujaly Staré Mýto i Nový Bydžov vhodnější polohu než jejich předchůdci. Některé společné prvky s nimi vykazovaly osudy města Bezdězu. Dosud stranou ležící kraj v povodí Dokeského potoka nepostrádal ústředí v knížecím dvoře pod

43 Ferdinand OPLL, *Städtegründungen des hohen Mittelalters. Überlegungen Anhand der lombardischen Stadt Lodi*, in: Stadtgründung und Stadtwerdung. Beiträge von Archäologie und Stadtgeschichtsforschung. Hrsg. von F. Opll, Linz 2011 (= Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 22), s. 269–321; z literatury o počátcích Lübecku podal základní nástin Hans PLANITZ, *Die deutsche Stadt im Mittelalter. Von der Römerzeit bis zu den Zunftkämpfen*, 5. Aufl., Wiesbaden 1997, s. 139–145.

44 O výzkumech ve Žďáru a Starém Mýtě s odkazy na primární literaturu Miroslav RICHTER – T. VELÍMSKÝ, *Die archäologische Erforschung von Stadtwüstungen des 13. Jahrhunderts in Böhmen*, Siedlungsforschung 11, 1993, s. 83–110; k Bydžovu CIM II, č. 78, s. 143–144.

Bezdězem, na kultivaci však čekal do vlády Přemysla Otakara II. Ústředním bodem rozlehlého „královského území“ se měl stát pevný hrad Bezděz, v jehož okolí náhle krystalizovalo více městských obcí. Přímo pod hradem se rozložilo stejnojmenné město, spíše městečko. Jeho těžkostí obecně popsala bělská translační listina (1337), označující toto místo jako neobyvatelné a nezpůsobilé (*non esse abilem neque aptum*). Josef V. Šimák a jiní uvažovali o nedostatku svrchní vody (což relativizují zprávy z počátku 16. století se stížnostmi na špatný vodní režim v Bělé), ale spíše to byl svažité terén a příliš těsná vazba k hradu, které rozvoji obce nepřály. Václav II., když roku 1293 daroval kostelu sv. Jiljí v Bezdězu (nezve jej městem) vesnici Zbyny, se tím možná snažil podhradské osadě kompenzovat začínající převod oblasti do rukou Hynka z Dubé. Jakmile se ocitla přímo v rukách Berků, nazrála situace k radikálnímu řešení. Skomírající „město“ Bezděz nahradila nová obec, budovaná šest-sedm kilometrů jihovýchodně od staré polohy. Dostala jméno Nový Bezděz, s poznámkou, že domácí lidé dávají přednost názvu po říčce Bělé, německy Weisswasser (*civitatem translatam Novum Bezdez vocavimus, que tamen a volgo Bela seu Wyssynwasser nominatur*). Lokační akce, zdá se, sahala k začátku 14. století a listina Hynka Berky z Dubé z dubna 1337 ji završila. Fyzicky a ve dvou originálech uchované privilegium se řadí mezi nejdůkladnější popisy, jež se budovanému středověkému městu v Čechách kdy dostaly. Celkem 90 lánů půdy mělo být vysazeno německým právem se lhůtou sedmi let. Všichni tři lokátoři, mezi nimi Ješek, zřejmě starobezdézský a nyní bělský rychtář, dostali slušnou odměnu, město získalo mílové právo vztažené na řemesla a krěmy (s jednou výjimkou). Část populace asi přešla z Bezdězu, kde půdorys rynku a románský kostel vytrvaly jako vzpomínka na někdejší ambice. V sousedství Bělé se usadily nové kolonizační vesnice. S městem vytvořily soudní okrsek spadající pod bělského rychtáře. Svědčí o tom rysy propojeného pluzinného systému Bělé a vesnic v jižním zápolí (Plužná, Březinka). Jednotu „města a venkova“ (*ipsi civitati et villis premissis*) stvrzoval i jiný počín ze strany vrchnosti, totiž dar osmi svobodných lánů z panského lesa jako společné obecní pastviny. Nová fundace se uchytila a Bělá se vřadila do městských struktur Boleslavska.⁴⁵

⁴⁵ Srov. *CIM* IV.1, č. 44, s. 62–67; *RBM* II, č. 1634, s. 701; k mladším údajům o nedostatku vody *CIM* IV.3, č. 661, s. 20–21 (i další zprávy). Není jasné, co činit s nepřímým údajem k roku 1304, kdy měl Václav II. udělit městu Bezdězu právo skladu slanečků (*CIM* IV.1, č. 18, s. 33). O založení Bělé J. V. ŠIMÁK, *České dějiny*, I.5, s. 757–762; František ZUMAN, *Bělské privilegium Hynka Berky z Dubé z roku 1337*, Bezděz 8, 1937, s. 65–72; s podrobnostmi W. KUHN, *Die Stadtdörfer der mittelalterlichen Ostsiedlung*, in: W. Kuhn, *Vergleichende Untersuchungen zur mittelalterlichen Ostsiedlung*,

Translace, která se začátkem 14. století odehrála pod Bezdězy, měla za následek vychýlení spádového těžiště k novému centru. Větší regionální dopad mělo ovšem založení „Nové“, tj. dnešní Plzně, vzdálené bezmála deset kilometrů od původní Plzně s knížecím hradem a rozvíjející se obcí v jeho sousedství (dnes Starý Plzenec). K velké lokační akci sáhl Václav II. na samém konci 13. století. Lánová výměra, přisouzená novému městu (168 lánů), nenechávala na pochybách, že Nová Plzeň se má cíleně změnit v dominantní královu oporu na západě Čech. Její umístění na soutok čtyř toků jen podtrhlo váhu norimberského směru. Plzeňsko se ostatně již dříve těšilo výlučnému postavení. Ještě před svým královským nástupem se Václav I. psal jako „kníže plzeňský a budyšínský“ včetně pečeti s odkazem na plzeňský titul (1224). Otacher Štýrský, když líčil formace Přemyslova vojska na Moravském poli, umístil za Čechy a Moravany také Plzeňany (*daz in waeren die Pilsenaere bi*). Rovněž Dalimil, chtěje k roku 1264 zdůraznit ničivé důsledky hladu, na ně odkázal (*proň mnoho lidí v zemi, najviev Plžňan mříše*). Název Plzně jako centra rozsáhlé a svébytné provincie byl natolik vžitý, že se přenesl na nové ústředí. Podle šachovnicového rastru uspořádaná Nová Plzeň k sobě připoutala blízký i vzdálenější venkov, pod vliv plzeňského trhu se dostaly i okolní městské obce (Dobřany, Rokycany aj.).⁴⁶

Jinde k tak dramatickému zlomu nedocházelo. Pokud se tržní místo přesouvalo jinam, bývalo to obvykle do sousedství na vhodnější, bezpečnější a jinými majetkovými nároky nezatíženou polohu. Vzorem může být Otakarem II. zřízené město Kolín. V letech 1293 a 1295 se s ním vzpomíná šest kilometrů východněji položený Starý Kolín (*Antiqua Colonia*), ohlašující už svým adjektivem, že „nový“ už stál. I tady sehrály určující roli přírodní podmínky. Zatímco původní sídliště, dosáhnuvší jisté střediskové pozice, by se při rozšíření muselo obávat hrozby labských ramen, usadilo se jádro nového města na vyvýšenině s pevným podložím, a přesto v dotyku s Labem. Jistou

Köln–Wien 1973 (= Ostmitteleuropa in Vergangenheit und Gegenwart 16), s. 248–250, který označuje bělskou oblast jako *Weichbild*, a dále J. SMETANA, *K problému*, s. 99–100. K otakarovské kolonizaci bezděžského lesa J. ŽEMLIČKA, *Bezděžsko – „královské území“ Přemysla Otakara II.*, ČSČH 28, 1980, s. 726–751; o rázu oblasti Petr MEDUNA – Jiří SÁDLO, *Bezděžsko – Dokesko. Krajina mezi odolností a stagnací*, HG 35, 2009, č. 1, s. 147–160.

46 CDB II, č. 259, s. 248–251; *Ottokars österreichische Reimchronik*, in: Monumenta Germaniae historica, Deutsche Chroniken 5/1. Ed. J. SEEMÜLLER, Hannoverae 1890, kap. 146, s. 207, verš 15622–15623; *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila*, 2. K vydání připravili J. DAŇHELKA – K. HÁDEK – B. HAVRÁNEK – N. KVÍTKOVÁ, Praha 1988, kap. 86, s. 404; o Václavově pečetí Jiří ČÁREK, *O pečetech českých knížat a králů z rodu Přemyslova*, Praha 1934, s. 12. Základním sdělným dokumentem k založení Nové Plzně zůstává stvrzovací listina Jana Lucemburského z října 1320 (CIM II, č. 114, s. 192–193).

roli hrály i dopravní a majetkové důvody. Díky archeologickému výzkumu se dá hodně říci o počátcích Děčína. K jižnímu boku starého správního hradu se v poloze Frauenwiese (Mariánská louka) nejspíše ve třetí čtvrtině 13. století přimklo regulérní královské město o rozloze zhruba sedmi hektarů, vybavené i hradební zdí. Jako riziková se po čase ukázala blízkost Labe, takže vartenberská vrchnost, která začátkem 14. století děčínské zboží nabyła, přesunula město asi po století existenci do nové, lépe chráněné polohy severně od hradu (dnešního zámku). Ve starší době patřila v Pootaví k důležitým místům Putim, později se zájem přenesl na otavské levobřeží do míst zvaných Písek s kostelem sv. Václava. Až Přemysl Otakar II. nechal zbudovat na protilehlé straně přímo nad Otavou skvělý hrad tvořící společné pevnostní těleso s přilehlým městem. Levobřežní Písek, jemuž předtím asi nechyběly městské náběhy, zůstal Starým Pískem, na vlastní Písek se přenesly i jeho právní „pohledávky“. Ještě v srpnu 1308 nařizoval Jindřich Korutanský, aby „staré město Písek, ležící za městem, tu na tom místě nikdáž zase znovu se nestavělo a nevzdělávalo“, ba i jeho duchod má náležet novému Písku. Na otakarovskou tradici města Písku se ostatně odvolává i privilegium Karla IV. z července 1348. O fázi později zaznamenaly obdobný vývoj Prachatice, letitý statek vyšehradské kapituly. Právě její iniciativy uváděly do kraje známost německého práva (1229 Zdenice). Jestli se počátkem 14. století přesunuly původní „Staré“ Prachatice do lépe chráněné kotliny dnešního města (podle Šimáka před rokem 1312), není ale jisté. Poloha na Zlaté stezce skýtala záruky prosperity.⁴⁷

Snad vícera translace provázela začátky biskupského Pelhřimova, jemuž možná propůjčil název některý pražský kanovník. Asi dva kilometry západně od města leží Starý Pelhřimov, poloha na kopci bez tekoucí vody ale rozvoji sídliště bránila. Zda již plnil tržní funkce, jak se někdy předpokládá, nelze potvrdit. V každém případě si rozvoj kraje, povzbuzený nálezy stříbrných ložisek, žádal více. Někdy ve druhé čtvrtině 13. století k sobě

⁴⁷ Ke Kolínu *RBM* II, č. 1624, s. 697, č. 1679, s. 721; o děčínské situaci T. VELÍMSKÝ, *Město na louce* (passim); typologicky podobná, byť časnější se zdá být situace u Borny v Plzeňsku, jak ukázal Manfred KOBUCH, *Zur städtischen Siedlungsverlegung im Pleissenland. Der Fall Borna*, in: Im Dienste der historischen Landeskunde. Beiträge zu Archäologie, Mittelalterforschung, Namenkunde und Museumarbeit vornehmlich in Sachsen. Festgabe für G. Billig zum 75. Geburtstag. Hrsg. von R. Aurig – R. Bretz – I. Grässler – A. Thieme, Bucha 2002, s. 194–208. K Písku *CIM* II, č. 86, s. 158, č. 273, s. 405; srov. i J. SMETANA, *K problému*, s. 98; J. KUTHAN, *Česká architektura doby posledních Přemyslovců. Města, hrady, kláštery, kostely*, Vimperk 1994; o Prachaticích Václav STARÝ, *Vývoj Prachatic od počátku 14. do počátku 15. století*, Jihočeský sborník historický 47, 1978, s. 97–102. O Novém Kolínu, Novém Písku, Nové Chrudimi, Nové Litovli a podobných příkladech informativně pojednal již A. ZYCHA, *Über den Ursprung* (1914), s. 63–70.

stáhla zájem osada u sv. Víta nad říčkou Bělou. Nabývala „městské“ rysy, o čemž by svědčily jak uchované prvky uliční sítě v okolí kostela, tak označení městských činovníků z poslední fáze pelhřimovského vývoje (*iudex, iurati*), kteří by sem podle některých názorů měli přejít ze svatovítské osady. Osídlených poloh se přitom v dnešní pelhřimovské zástavbě nacházelo více (Hradiště, Karlovo náměstí aj.). Útlum osady u sv. Víta způsobily boje mezi panskými frakcemi v osmdesátých letech 13. století. Pelhřimov byl přepaden a poničen, snad vyvrácen. Expresívně vylíčil útisky „měšťanů z našeho tržního městečka Pelhřimova“ (... *civibus de Palgrimow opido forensi*) formulářový zápis, jehož pravý smysl byl ovšem jiný. Biskup Tobiáš v něm (a v následném textu) uzavřel s rychtářem Konrádem a s Křišťanem, Jindřichem, Fridrichem, Heřmanem a Petrem, přísežnými „téhož města“ (*iurati ipsius civitatis*) smlouvu o zajištění města „vhodnými lidmi“ a jeho obehnání pláňkami a příkopem (*plancis circumdare et fossato*). Za slib, že po čtyři roky nebudou měšťané ze strany vrchnosti obtěžováni břemeny (s výjimkou obecné berně) a v díle vypomohou biskupští poddaní z okolí (*per pauperes eiusdem circuitus*), se toto konsorcium zavázalo, že město osadí lidmi a opevní v termínu do čtyř let. Bádání klade oba dokumenty k roku 1289 a spojuje s nimi vznik dnešního města Pelhřimova. Jeho půdorys už nese znaky vyspělého plánovitého založení. Osada u sv. Víta se ocitla těsně „za hradbami“ a změnila se v předměstí, jehož zvláštní pozice je urbanisticky stále patrná.⁴⁸

Dají-li se oba formulářové texty brát jako autentická svědectví, mohou se údaje o rychtáři a přísežných vykládat dvojím způsobem. Buď tito lidé opravdu působili v tržní osadě u sv. Víta a po jejím vyvrácení by se účastnili na lokaci dnešního Pelhřimova (jak uvažovali Dobiáš i Šimák), nebo by od začátku „úředně“ působili v areálu dnešního města a následně by se podíleli na jeho obnově. Buď jak buď, oba texty již svědčí o jasně městském rázu Pelhřimova. Ani tím se kruh neuzavírá, někdy bývá vyspělý pelhřimovský půdorys kladen do začátku 14. století.⁴⁹

48 FTB, č. 231–232, s. 175–177; k dokreslení č. 194, s. 154; č. 235, s. 178–179.

49 Josef DOBIÁŠ, *Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí*, I. Doba předhusitská, Pelhřimov 1927, s. 96–114 (s poznamenáním jiných názorů); J. V. ŠIMÁK, *České dějiny*, I.5, s. 1172–1174; jejich výkladu se přidržují i urbanisté jako Oldřich DOSTÁL a kol., *Československá historická města*, Praha 1974, s. 292–293; zhodnotil J. SMETANA, *K problému*, s. 97. K archeologické situaci s uvedením některých dalších titulů Petr HEJHAL, *Počátky středověké kolonizace české části Českomoravské vrchoviny*, Brno 2012 (= *Dissertationes Archaeologicae Brunenses/Pragensesque* 14), s. 69–70. Na místě je třeba vzpomenout rostoucí skepsi, zejména archeologů, na někdy nekritické projektování novodobých kartografických plánů do středověkých situací, jako ukázkou srov. *Die vermessene Stadt. Mittelalterliche Stadtplanung zwischen Mythos*

Počátky města Pelhřimova tak nabízejí více scénářů, při nichž do zorného pole vstupují tři umístění: Starý Pelhřimov, svatovítské předměstí a městský areál současného Pelhřimova, kde se město nakonec pevně usadilo.

Na diplomatické obtíže narážejí výklady o počátcích Trutnova. Řešení je skryto v souboru listin pro zderazské božehrobce. Pokud by měly nespornou hodnotu zvláště dokumenty hlásící se k roku 1260, z nichž první měl vydat Jiljí ze Švábenic pro špitál založený „ve městě Úpě“ (*in civitate Vpa*) a podřízený Zderazi, což měl vzápětí potvrdit pražský biskup, třetí pak vymezuje farní obvod úpského kostela darovaného špitálu, mohlo by se uvažovat o časně translaci původní „tržní“ Úpy na místo Trutnova. Ne bezproblémové texty známe z mladších dokladů a obsahují rozpory. Již užití termínu *civitas* pro Úpu a Brusnici (ta městem nikdy nebyla) ve šlechtické listině vzbuzuje pochyby. Proto se dnes posouvá vznik „Nového“ Trutnova na přelom 13. a 14. století, jinými slovy neměl by souvislost se Švábenicí, ale se záměrem posunout přímý králův vliv z oblasti Dvora (Králové) blíže k zemské hranici. Až koncem vlády Václava II. by tím pádem došlo k translaci švábenické Úpy, patřící k tržním místům s městotvornými náběhy, do míst současného Trutnova, zvaného Nový Trutnov. Označení Starý Trutnov se vztáhlo na původní Úpu (Trutnov ves, Staré Město). Radikální přeskupení v úpském okrsku provázela vlna německé kolonizace, účastná také při výstavbě nové městské obce. Společně s městem se rodil i trutnovský manský obvod.⁵⁰

Výčet translokovaných míst se tím nevyčerpává, jen to poukazuje na eventuální modelové situace. Něco mohou napovědět dvojice Starý × Nový, avšak ne každé Město bývalo skutečným „městem“, jako Staré Město u Městečka Trnávky na Moravskotřebovsku, psané někdy jako Stará Trnávka a tvořící dnes součást obce Městečka Trnávky. Od poloviny 14. století vystupuje jako *Antiqua Civitas*, přičemž samotné Městečko Trnávka se objevuje se statutem městečka o sto let později. Někdy věc komplikuje prvotní panské

und Befund, Paderborn 2004 (= Mitteilungen der Deutschen Gesellschaft für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit 15).

50 CDB V.1, č. 216⁺, s. 336–337, č. 217⁺, s. 338–339, č. 222⁺, s. 344–345; k diplomatickému a věcnému hodnocení J. KEJŘ, *Vznik*, s. 85, 92, o což se mohl opřít Jiří BOCK, *Historický a hospodářsko-správní vývoj Trutnova do roku 1620*, Sborník archivních prací 55, 2005, s. 315–324; TÝŽ, *Trutnov v listinách zderazského kláštera*, Archeologické rozhledy (dále AR) 64, 2012, s. 788–792; ke starším názorům se kloní Ondřej WOLF, *Kolonizace, weichbild a počátky manských tvrzí na Trutnovsku*, AR 56, 2004, s. 565–568; Martin JEŽEK – Petr KOČÁR, *Nad počátky Trutnova a jeho pivovarnictví*, AR 63, 2011, s. 621–643. Ke vzniku manského okrsku s dalšími odkazy J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.*, s. 222–223.

sídlo a teprve druhotné město, obě s rozlišením starý x nový, jindy vnášejí otazníky sugestivní názvy ulic i městských předměstí. Jinými slovy, každý jev tohoto druhu je originálem s těžko postižitelnými obecnými znaky, tvarovanými pozicí v regionu, břemeny minulosti i úlohou vrchnosti.⁵¹

Moravskotřebovsko je vůbec zajímavé. Pouhých deset kilometrů severozápadně od trnávceckého Starého Města leží jiné Staré Město, kladené do souvislosti se zalidňováním okolního kraje ve 13. století, což bádání připisovalo Borešovi z Rýzmburka, oponentovi Přemysla Otakara II. Nedávno Pavel Bolina, Jana Němcová a Pavel Šlězár rozvedli jiný příběh osazování moravskotřebovské kotliny. U jeho počátků měl stát moravský markrabě Přemysl († 1239), bratr Václava I. Jemu připisují začátky výše zmíněného Starého Města čtyři kilometry severně od Moravské Třebové, zvaného roku 1270 *Antiqua Tribouia*. Nejprve by to byla jen Třebová, podle těchto autorů (s oporou v půdorysu a směrech cest) vysazené tržní centrum s rysy městskosti, jehož obyvatelé se označují *cives* a mají rychtáře. Na zeměpanskou doménu by na východě přiléhala od severu k jihu tažená alodní država Rýzmburků, přičemž západní jádro Moravskotřebovska měl získat Boreš do emfyteutického (třicetiletého?) nájmu. S ohledem na budoucnost svých majetků by Boreš na úkor Starého Města zřídil na ostrožně u Radkova sídliště urbánního typu, ne nepodobné Sekance u Davle (kamenná hradba), s nímž by se počítalo jako s centrem panství Rýzmburků. Vznikla by další, borešovská (Nová) Třebová, která se neujala. Teprve Václav II. by na plošině výše proti toku Třebůvky ustavil dnešní Moravskou Třebovou, de facto přenesenou ze Starého Města, i když Staré Město – Stará Třebová nezaniklo, jen kleslo na pouhou ves. K založení královské Moravské Třebové, urbanisticky pojaté jako Nový Bydžov či jiná města, by v takovém schématu nemělo dojít před léty 1285/1286. Urbanizaci Moravskotřebovska by provázela venkovská kolonizace, nesená z podstatné části německými osadníky.⁵²

Konstrukce o Starém Městě, borešovské „Třebové“ na Radkovské ostrožně (v literatuře jako Hradisko u Radkova) a konečném usazení Moravské Třebové obsahuje zajímavé momenty, stěží ji však akceptovat jako

51 Doklady o Staré Trnávce L. HOSÁK – Rudolf ŠRÁMEK, *Místní jména na Moravě a ve Slezsku*, II. Praha 1970–1980, s. 602–603; k možným variantám J. SMETANA, *K problému*, s. 100–101; F. HOFFMANN, *Středověké město*, s. 118–119.

52 *Antiqua Tribouia CDB* V.2, č. 628, s. 235. V klasickém pojetí o rýzmburské doméně na Moravskotřebovsku T. VELÍMSKÝ, *Hrabišici. Páni z Rýzmburka*, Praha 2002 (= Edice Šlechtické rody Čech, Moravy a Slezska 1), s. 129–138; v novém pojetí Pavel BOLINA – Jana NĚMCOVÁ – Pavel ŠLÉZAR, *K počátkům hradů na Moravskotřebovsku*, *Castellologica Bohemica* 11, 2008, s. 53–88 (s obsáhlou, zčásti německou vlastivědnou literaturou).

celek. Zřetelná je vazba mezi Starým Městem a Moravskou Třebovou, zatímco úvahy o náběhu k městskému sídlišti u Radkova je třeba brát opatrně, když není ani přesvědčivé, k čemu by brzy zaniklý útvar sloužil (nedostatek archeologických zjištění). Navíc v místě i později odlehlém, kde se tržní lokalita objektivně mohla stěží ujmout. Že však v prostoru sevřeném hřebečským pásmem a na východě Zábřežskou vrchovinou docházelo k přetlačování mezi rýzmburskými ambicemi a královými zájmy, nebude pochyb. Obezřetnost si zaslouží i neobvyklá teze o třicetiletém „pronájmu“ zeměpanského dílu Třebovska panu Borešovi, která má sladit těžko propojitelné souvislosti.⁵³

Městské translace blízce souvisejí s nezdařenými městskými lokacemi a někdy se oba jevy nedají oddělovat. Tak selhal pokus o uchycení prvotního Kynšperku na horní Ohři, provázaný s listinou o králově svolení pro Doksany (1232), o dvě generace později opustili lidé pro nás stále anonymní městečko nad ostrovským klášterem, známé jako Sekanka. Ačkoliv přímým impulzem mohlo být řádění a plenění Braniborů po srpnu 1278, v delším horizontu sehrála své i odlehlost a špatná přístupnost ostrožného sídliště, polohou bližší hradišti než řemeslnické osadě vybavené nejspíše i trhem. Nedá se bezpečně ani říci, zda můžeme počátky Sekanky spojovat s regulární lokací. Náročnějším potřebám rozvíjené klášterní državy lépe vyhovovala Davle pod soutokem Vltavy a Sázavy. Vzpomíná se již k roku 1310 ve výčtu ostrovského zboží jako městečko (*opidum Dawel*) a její vzestup se dá spojit s útlumem Sekanky. Někde se zdařil až druhý lokační pokus (Hranice na Moravě, Beroun), neukončená je diskuse o násilně zničeném Hradišti nad Lužnicí v místech budoucího Tábora. Úporně chtěl Přemysl Otakar II. zřídit městskou obec „na Hoře sv. Štěpána u Litoměřic“ (*in monte sancti Stephani apud Lithomierycz*) v severní části někdejšího správního hradu. V listině z roku 1253 sliboval všem, kdož se tam usadí, rozličné výhody, také několik vesnic v litoměřickém okolí. Vysazení svěřil bývalému litoměřickému rychtáři a dvěma měšťanům. Přes velkorysou podporu se lokace neujala a selhal i pokus z roku 1262. K částečnému osídlení hradního areálu došlo, leč daleko za úmysly zakladatele. Působila nedůvěra litoměřických měšťanů spojená s obavou, aby se nové založení nestalo konkurentem? Stále přitom není úplně jasné, zda chystaná fundace měla být samostatným subjektem, nebo by byla součástí litoměřické obce. Pro torzo nezdařeného díla

⁵³ Na radkovskou ostrožnu stručně upozornil již M. RICHTER, *Hradištko u Davle, městečko ostrovského kláštera*, Praha 1982 (= Monumenta archaeologica 20), s. 207; podobně jako Miroslav PLAČEK, *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hradečků a tvrzí*, Praha 2001, s. 247–248, který naznačil „možnost nezdařené fundace opevněné tržní osady navazující na sídlo feudála“.

se vžil název Nové Město (*Nova civitas, Neustadt*), tamní kostely se většinou označují *in suburbio* nebo *in preurbio*, tedy podobně jako na předměstích.⁵⁴

Na otázku, proč se některá forensní sídliště už v dosti vyspělém stadiu přesouvala, se těžko hledá univerzální odpověď. Přesto se některé společné rysy dají rozpoznat. V podmínkách, kde celé oblasti procházely sídelní reorganizací, si ani starší spádová centra ne vždy mohla udržet svoje postavení. Musela se přizpůsobovat zvýšeným nárokům na dostupnost, vodní zdroje, přísun stavebního materiálu, v neposlední řadě byla vítána ústřední poloha ve vztahu k vesnickému okolí. Proto z kola vypadly Starý Pelhřimov, Bezděz, Sekanka, ale také původní (Stará) Plzeň na Úslavě, sevřená masivem Radyně a kopci při Hradišti, bez vyhlídek na extenzivní rozvoj. Pro lidnaté město s neskromnými požadavky na vodní režim a rozlehlé produkční zázemí byla rovina severněji při Mži v perspektivě vhodnější a Václavovi lokátoři měli šťastnou ruku. V někdejší vracavské provincii se v sídelní osu měnilo povodí Loučné, zčásti sledující stezku z Prahy na Moravu. Vysoké Mýto vystřídalo staromýtskou polohu, snad vzhledem k poloze při cestě, na níž nechyběla mytní stanice. Snad hrozby vzdouvaného Labe donutily opustit „Mariánské“ sídliště jižně od hradu a přesunout jeho nástupce do nového místa. Kromě toho mohly působit skryté důvody, třeba majetkové anebo různé konkurenční.

Městské vsi, anebo vikbily?

Bez aktivního zázemí nemohlo funkční město prosperovat. Vzájemné vazby se mohly vychylovat do různých poloh, od ryze hospodářských po zastřešení v jednom právním okruhu. Pro taková odstupňování mívaly středověké prameny zřídka pevné terminologické ukotvení, takže obraty jako „město s přilehlými vesnicemi“ (*civitas cum villis adiacentibus*), či „vesnice hledící k městu“ (*villas, que spectant ad civitatem*) mohly, ale nemusely ohlašovat totéž. Obtížnější pozici zaujala města bez sídelní kontinuity, naráz zřizovaná

⁵⁴ O Kynšperku T. VELÍMSKÝ, *Zur Problematik der Stadtgründung des 13. Jahrhunderts in Kynšperk nad Ohří (Königsberg)*, Památky archeologické 83, 1992, s. 105–148, třebaže přetrvávají nejistoty, zda archeologicky zkoumané sídliště se skutečně vztahuje k projektu chystanému v roce 1232. O výzkumu na Sekance M. RICHTER, *Hradištko* (passim), Davle k roku 1310, *RBM* II, č. 2243, s. 971; o pokusu na litoměřickém Dómském pahorku J. ŽEMLIČKA, *Nezdařená městská založení v Čechách ve 13. století*, *Hospodářské dějiny* 4, 1979, s. 49–51; J. ČECHURA, *Nezdařená lokace Přemysla Otakara II. na Hoře sv. Štěpána a statky chotěšovského kláštera na Litoměřicku v době přehusitské (Doplňky k českému diplomatáři)*, *Litoměřicko* 17–20, 1981–1984, s. 43–69; *Dějiny města Litoměřic*. Sestavili Oldřich KOTYZA – Jan SMETANA – Jindřich TOMAS s kolektivem autorů, Litoměřice 1997, s. 122–123; o předchůdci Tábora souhrnně J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.*, s. 363–364.

v řídce osídlené a většinou odlehlé krajině. Aby se jako skutečná města rozvíjela, nemohla se obejít bez agrárního zázemí. Souběžně proto okolo nich vznikaly prstence vesnic, propojovaných s městem různými vazbami. V oblastech *Ostsiedlung* se mluví o tak řečených *Stadtdörfer*, což by v češtině znělo jako „městské vsi“. I výklady o náplni pojmu se ba jen pro vlastní středověk liší. Mohla se pod ním skrývat k městu přiléhající venkovská sídliště, třeba i dvory nebo usedlosti, jejichž hospodáři se těšili úlevám, třeba kolektivnímu užívání pastvin. Mohly sem patřit i vesnice, které byly přímo majetkem města, jako vsi přičleněné k Berounu nebo v držbě jednotlivých měšťanů. Obojí typ posléze splýval. Takové vsi „trpěly“ s městem a později se stávaly základem městských dominií. V další fázi se hovoří o šosovních vsích. Jejich počty se násobně množí v husitském a pohusitském období, po nezdařených odbojích proti Habsburkům (1547, 1620) je zase česká města ztrácela. Sídlně geografické pojetí chápe městské vsi jako příměstská a ponejvíce až s novodobým městem územně i ekonomicky propojená sídliště, dotvářející ráz urbánního komplexu.⁵⁵

Některé dokumenty zacházejí ještě dále. Poukazují na vesnice přičleněné k městu, které spadají pod městskou správu. Jestliže se soudní a správní pravomoci městského rychtáře vztáhly na celý takový okrsek, stával se fojtem nadřazeným vesnickým rychtářům včetně podílů na soudních poplatcích. Městu bývala propůjčována veřejná autorita, zajišťující právní, soudní a prostorovou jednotu takto vymezeného útvaru. Do specifických forem tento způsob rozšířené městské administrativy vykrystalizoval v Lužici a zejména Slezsku, odkud se jeho prvky šířily na Moravu a ojedinele do Čech. Vznikaly okrsky řídicí se právem dotyčného města, na něž se od 13. století začal vztahovat pojem vikbilda (*wicbilde*, *wichbilde* apod.), někdy jako *districtus*, *circuitus*, *territorium*. O definování slezské vikbilty jako územního okrsku (*Landbezirk*), tvořeného symbiotickým spojením města

55 O „kolonizačním okrsku“ (*Kolonisationsbezirk*) při koexistenci města a venkova mluvil již A. ZYCHA, *Über den Ursprung* (1914), s. 566–567. Problém otevřel W. KUHN, *Die Stadtdörfer*, s. 235–303; speciální práci využitelnou i pro českomoravské milieu věnoval polským „městským vsím“ Hans J. REIMERS, *Die Stadtdörfer der mittelalterlichen Ostsiedlung in Polen*, Marburg/Lahn 1976 (= Wissenschaftliche Beiträge zur Geschichte und Landeskunde Ostmitteleuropas 104), ne dostatečně však rozlišuje typy takových spojení. Co všechno se může skrývat pod nejednoznačným pojmem *Stadtdorf*, uvedl J. J. MENZEL, *Stadt und Land in der schlesischen Weichbildverfassung*, in: *Die mittelalterliche Städtebildung im südöstlichen Europa*, Hrsg. von Heinz Stöob, Köln–Wien 1977, 19–38 (= Städteforschung A/4), s. 36–37; s dovedením až do nové doby Erich WEINREUTER, *Stadtdörfer in Südwest-Deutschland. Ein Beitrag zur geographischen Siedlungstypisierung*, Tübingen 1969 (= Tübinger Geographische Studien 32). Stranou nechávám otázky šosovních vsí, o nichž pojednal Jan LHOTÁK v předchozím čísle ČČH 111, 2013, s. 517–562.

a okolních vesnic, kde přímo či nepřímo platí městské právo, se zasloužil Josef J. Menzel. Sám výraz, odvozený ze slova *Weichbild* (s kořenem *wik* = sídliště), má velký pojmoslovný rozptyl a mezi jiným ohlašoval také území, na němž platí městské právo. Od konce 12. století se šířil z Vestfálska do Saska a dále k východu, též s vazbou k magdeburskému právu. Německé bádání spatřovalo ve vikbildách důkaz o pružnosti kolonizačních forem, schopných i ve slovanském prostředí aktivně napomáhat soužití urbánního a agrárního prostředí.⁵⁶

Bádání obvykle rozlišuje mezi *Stadtdörfer* a *Weichbild*, ačkoliv jsou si obsahově příbuzné, navíc oba vykazují mezistupně. Jen obecně se dá říci, že *Stadtdörfer* mívaly spíše hospodářský obsah, u *vikbild* vystupuje do popředí právní a správní dimenze. Přesné nebývají ani rozvahy o překrývání vikbildy s právem míle, tj. délkou zhruba jedenácti kilometrů. Bývalo tomu jen částečně. Ze 70 vesnic, které se hlásily do vikbildy dolnoslezského města Strzegom (německy Striegau, česky Střehom), jich pouhá dvacítko ležela uvnitř mílového okruhu. Za hranicemi jedné míle se v roce 1266 nacházela většina z 18 vesnic, náležejících do vikbildy města Bierutów (německy Bernstadt). Průměrná vikbildla objímala ve Slezsku asi 15–20 vesnic, což mohlo být na 500–1000 lánů.⁵⁷

Jaké formy vikbildního zřízení (a zda vůbec) se ujaly v českomoravské oblasti? Dosáhly srovnání se slezskými předlohami?

První stopy sahají k uničovské listině (1223). Na les, darovaný Přemyslovci „nové“ obci (*nova villa*, *oppidum*) k vykloučení, získalo město třicetiletou svobodu. Stěží se počítalo s něčím jiným než s jeho kultivací. Hned další privilegium (1234) však obsahuje noticku o „teritoriu“, kde mají platit pouze

56 Z hlavních titulů ke slezským a moravsko-slezským vikbildám Heinrich von LOESCH, *Die schlesische Weichbildverfassung der Kolonisationszeit*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte 58, Germanistische Abteilung 1938, s. 311–336; Rudolf KÖTZSCHKE, *Vogtei und Weichbild in der Oberlausitz zur Zeit der deutschen Wiederbesiedlung*, in: Oberlausitzer Beiträge. Festschrift für R. Jecht, Görlitz 1938, s. 16–33; W. KÜCHLER, *Das Bannmeilenrecht*, s. 26–40; J. BAKALA, *Urkundenzeugnisse von der Weichbildverfassung in den mährischen Städten des Magdeburger und Leobschützer Rechtes*, Folia diplomatica 2, 1976, s. 77–86; J. J. MENZEL, *Stadt*, s. 19–38 (definice, s. 20); obecněji ke genezi pojmu Karl KROESCHELL, *Weichbild. Untersuchungen zur Struktur und Entstehung der mittelalterlichen Stadtgemeinde in Westfalen*, Köln-Graz 1960 (= Forschungen zur deutschen Rechtsgeschichte 3). Menzelův význam pro studium slezských vikbild ocenil P. JOHANEK, *Entstehung und Entwicklung des Städtenetzes in Oberschlesien*, in: Stadtgeschichte Oberschlesiens. Studien zur städtischen Entwicklung und Kultur einer ostmitteleuropäischen Region vom Mittelalter bis zum Vorabend der Industrialisierung. Hrsg. von T. Wünsch, Berlin 1995 (= Tagungsreihe der Stiftung Haus Oberschlesien 5), s. 57–74.

57 K těmto i dalším údajům W. KÜCHLER, *Das Bannmeilenrecht*, s. 36–38; J. J. MENZEL, *Stadt*, s. 33–34.

z Magdeburku odvozené uničovské řády (*ne extra territorium suum ad alineam iudicia pertrahuntur*). Jak velký to má být okruh, se nepraví. Ani zda měl Uničov nějaké vlastní statky mimo město. Sdílnější je „milost“ Přemysla Otakara I. pro Opavu (1224). Král daroval městu několik vesnic a majetků, přičemž některé teprve za tímto účelem směnil s jinými držiteli.⁵⁸

Zatímco Uničov a Opava patřily k zeměpanským fundacím, vztahují se další příklady k privátním akcím. V představě zřizovatele měly k městskému soudu v (Horním) Benešově hledět okolní vesnice, takže tento soud by se měnil v autoritu města i venkovského okolí. Text listiny z dubna 1253 to sděluje nesmlouvavě. Všichni rychtáři vesnic na majetku králova podkomořího Beneše se mají v soudních věcech upínat k městu a těžké přečiny mají být souzeny přímo ve městě, rozuměj v Benešově (*ut omnes iudices villarum in nostra hereditate existentium iura et sententias in civitate eadem iudicentur*). Další sdělení, byť z podezřelého dokladu, se vztahuje k Brušperku. Jeho založení svěřil biskup Bruno v prosinci 1269 Bertoldovi, rychtáři ve Staříči, a Jindřichovi, rychtáři ve Fryčovicích. V těžších hrdelních a jiných kauzách „měly hledět“ (*spectare teneantur*) k chystanému městu čtyři vypočtené vesnice, totiž Staříč, Fryčovice, Stará Ves a Paskov. Výbavu rychty, popsanou v listině biskupa Bruna z roku 1273, mohl kde kdo závidět mohelnickému rychtáři. Hodný pozornosti je kromě jiného výčet čtrnácti okolních vesnic, které patřily do sféry mohelnické městské rychty. Nesou české i německé názvy a patří ke svědectvím, jak 13. století formovalo kraj na horním toku Moravy. Do této řady se hlásí i privilegium Protivy ze Zábřehu, který v roce 1278 daroval jistému Eberhardovi fojtství v Šilperku (dnes Štítý na Zábřežsku) podle magdeburského práva (*in toto iure Maidburgensi*). Dokument se skrývá v mladším opisu (1365) a okolo jeho autenticity již v minulosti trvala diskuse, zatím ukončená Martinem Wihodou. Nás zajímá to, že fojtství mělo být vybaveno také mlovým právem sahajícím v určitých směrech do vzdálenosti až dvou mil. V jeho dosahu se vypočítává na patnáct vesnic, které „mají hledět k Šilperku“ (*ad Schilperch spectet*), případně „k městu“ (*que spectant ad civitatem*). Tam všude fojt reprezentoval soudní moc a náležet mu měla třetina z pokut. Pouze devět z uvedených vesnic se však daří plně nebo zčásti určit. Některé opět s názvy ve stádiu zrodu jako „Písařova ves“ (*villa Scriptoris*, dnes Písařov), „Adolfova ves“ (*Adolphi villa*, dnes Jedlí), „Česká ves“ (*villa Bohemicalis*, poloha nejasná) apod. Přesto jedna z vesnic už dokázala zpustnout (*deserta villa Wlczendorf*). Kruh ze severní Moravy uzavírá listina hradištského kláštera (1292), oznamující obnovení lokace města Hranice (*Alba ecclesia*). Dílo opat tentokrát svěřil lokátorovi Jarlochovi,

⁵⁸ CDB II, č. 246, s. 238; č. 265, s. 256–257; CDB III.1, č. 76, s. 83.

který získal také právo, aby ve vsích „téže provincie“ (*eiusdem prouincie*) vysazených Němcům pobíral třetinu soudních pokut. V těchto (nejspíše čerstvých) vesnicích byl povinen třikrát ročně řídit soud. Navozuje to představu asi ne úplně sceleného klášterního území v sousedství Hranic, které Jarloch z opatova pověření kultivoval a kde ve vybraných ohledech měl platit městský (rychtářův, fojtův) soud.⁵⁹

Všechny řečené doklady se vážou k širokému moravsko-slezskému pásu a vynechávají nejen českou, ale i jihomoravskou polovinu země. O tom, že právě ze slezského směru pronikaly vikbildní prvky na Moravu, se dá stěží pochybovat. Byly to však skutečně ryzí (či „pravé“) vikbildy, známé ze Slezska a Lužice? Podle Jaroslava Bakaly svědčí o jejich trvání od poloviny 13. století souvislosti z Benešova, Brušperku, Mohelnice, Jevíčka, Šilperku. Bakala dokonce naznačuje, že *Weichbildsystem* nepronikal ze Slezska, ale jeho rysy a prvky se dříve rodily na Moravě, zamlžila to však nejednoznačná a proměnlivá terminologie. Přesto bude na místě obezřetnost. O náběžích k vikbildám se jistě dá mluvit, ale plnohodnotné vikbildní okrsky, které by zapustily pevné kořeny v životě regionů, to nebyly. I proto, že další osudy těchto zahájených, ale nedovyvinutých útvarů mizí v neznámu.⁶⁰

Až v dalším pokračování se vikbildní prvky šířily do Čech. V první linii, co víme, ještě „moravské“ Jevíčko v Malé Hané na severním okraji Boskovické brázdy. K srpnu 1258 se hlásí sice v první polovině 14. století zfalšované, přesto však situaci asi věcně odrážející privilegium Přemysla Otakara II., v němž král již trvajícímú městu a jeho rychtáři Alberovi postoupil důležitá práva. Nejprve politoval utlačované jevíčské měšťany (*civium nostrorum de Gewiczka*) a vzal v ochranu „všechny obyvatele téhož města“ (*universos eiusdem civitatis incolas*). Historie Jevíčka je ale starší, bohužel také opředená falzy. K málu jistotám patří důležitá stezka z Moravy do Čech, respektive z Olomouce do Prahy, která procházela tímto územím. Svázány s ní byly celní a mytní funkce. V hradištských falzech vystupuje Jevíčko jako město v závěru vlády Václava I., teprve Přemysl Otakar II. se však nejspíše o jeho vznik skutečně zasloužil. Svědčil by o tom ideálně oválný půdorys s velkým čtvercovým náměstím, vykazující typologické rysy s Políčkou. Sdělení otakarovské výsady o jakési předchozí lokaci města Jevíčka s rychtou (*civitas Gewiczka una cum iudicio sunt primitus elocata*) a králových před-

59 CDB IV.1, č. 267, s. 459; CDB V.2, č. 597⁺⁺, s. 190–191; č. 717, s. 367; CDB VI.1, č. 23⁺, s. 66; CDM IV, č. 302, s. 384–385. K Šilperku/Štítům M. WIHODA, *K problematice šilperského fojtského privilegia a jeho vzniku v r. 1278*, Časopis Matice moravské (dále ČMM) 111, 1992, s. 3–11.

60 Srov. J. BAKALA, *Urkundenzeugnisse*, s. 77–86.

chudších, kteří by stáli u počátků města, není úplně čitelné. Bádání někdy hledá prvotní lokaci při osamoceném kostelu sv. Bartoloměje dva kilometry severozápadně od města, jindy se svatyně spojuje s některou zaniklou vesnicí. Kontinuální osídlení jevíčského prostoru, tažené z pravěku, souviselo asi s ruchem na zemské stezce. Soudní okruh města Jevíčka se hlásil k uničovskému právu a podle textu z roku 1258 se měl skládat ze třinácti okolních vesnic (*cum tredecim villis circum ipsam civitatem Gewiczkam iacentibus*), v nichž se střídaly české a převážně německé názvy: Chornice (*Kornicz*), Bělá (*Arnoldzdorf*), Derflík (*Dorfleins*, dnes Víška u Jevíčka), Přední a Zadní Arnoštov (*Arnoldzdorf, Ernstendorf*), Vražné (*Brasen*), Hartinkov (*Hartungsdorf*), Bezděčí (*Mitterdorf*), Unerázka a Dolní Unerázka (*Vnratz, Nyderunratz*, ta druhá zaniklá), Vranová Lhota (*New Branow*), dále neurčitelná či zaniklá sídliště *Merteinsdorf, Vrzedel* a les *Branerwalt*, snad přímo u Jevíčka. Městský soud k sobě stahoval všechny hrdelní kauzy, k jevíčskému rychtářství (ve staročeském překladu *fojstvie*) měly být dědičně přikázány soudy Chornice, Derflíku a Vražného. Město prý tehdy získalo i široce pojaté mlóvé právo. Více užitečného nesdělují ani listina Václava II. z roku 1291, postupující městu celní privilegium a stvrzující jeho náležitost k uničovskému právu.⁶¹

Vesnice přiřčené jevíčskému soudu se rozkládaly čtyři až deset kilometrů severozápadně a severovýchodně od města, jen Vranová Lhota byla vzdálenější (dvanáct kilometrů). Jejich soustava navozuje mlóvý obvod, který v půlkruhu svírá město. Zda listina skutečně odráží stav k roku 1258 anebo stav o něco pozdější, není teď důležité, sdělnou hodnotu má konstrukce celého jevu. „Jevíčské“ vsi nejspíše vznikaly společně s městem, některé vykazují nápadné záhumanicové uspořádání (Bělá, Přední a Zadní Arnoštov, Hartinkov). I proto se dá předpokládat užití německého práva, zprostředkované přes ohlášené právo Uničova, to zase odvozené z Magdeburku. Zatímco jevíčský kolonizační okruh se hlásí ke královu dílu, v dříve

61 *CDB V.1*, č. 160⁺, s. 252–255; *CDM V*, č. 95, s. 293 (k tomu Dalibor HAVEL, *Katalog listin a listů k VII. dílu českého diplomatáře*, I. Zpracování diplomatického materiálu pro období květen 1283 – květen 1297, Brno 2011, č. 543, s. 213). Na detaily starší jevíčské historie se obvykle odkazuje na práci Jaroslav MACKERLE, *Letopis města Jevíčka*, Brno 1958, s. 9–37, ta je však poplatná idealizujícím pohledům. Již „založení“ města klade autor k roku 1225 (s. 25), o době Václava I. uvažoval také A. ZYCHA, *Über den Ursprung* (1914), s. 22. Na nejistou existenci města před rokem 1253 kvalifikovaně poukázal J. KEJŘ, *Vznik*, s. 122. K sídelní situaci P. BOLINA, *Kde byl přepaden biskup Jindřich Zdík roku 1145 (Příspěvek k historii moravsko-českého pomezí)*, ČMM 122, 2003, s. 32–362; na souvislost osídlení kolem sv. Bartoloměje s trasou moravsko-české komunikace poukazují Dušan CENDELÍN – Pavel BOLINA – Dušan ADAM, *Jevíčko na cestě z Prahy do Olomouce v období raného středověku*, Jevíčko 2010, s. 67–69.

osídleném sousedství trvaly cizí majetky. Východně od Jevíčka Biskupice, které do března 1262 patřily olomouckému biskupství a ani poté nevykročily z okruhu olomouckého kostela, což potvrdil roku 1267 biskup Bruno v závěti (*villam episcopalem de Biscopiz apud Ghewiz*). Jako majetek pražského biskupství se v roce 1233 vzpomínají Jaroměřice, situované východně od Jevíčka. Složitější to je s (Velkými) Opatovicemi, jejichž název patří k hojně užívaným. Pochybovat se dá o Jezdoňovi z Opatovic (1281), takže až Petr z Opatovic a snad bratři Medvěd a Vlček z Opatovic (*Vrsus de Opatowicz, Wulzko miles ibidem*), všichni k roku 1308, náleží ke spolehlivým dokladům. Ve všech těchto i jiných míst mohlo sice Jevíčko uplatňovat nároky plynoucí z mílového práva, soudní okruh jevíčského soudu byl však skromnější.⁶²

Něco přes dvě desítky kilometrů na západ od Jevíčka, již na půdě Čech, leží Polička, další z otakarovských podniků. Instrukční listina pro lokátora Konráda (1265) dozajista počítá s budováním věnce dalších vesnic (*villarum omnium, que sunt in presenti et fient in posterum*), v nichž by menší případy soudili tamní rychtáři. Větší provinění by spadala pod soud městského rychtáře, který se stával fojtem poličského okrsku (*advocaciam et iudicium civitatis eiusdem in Policzek et villarum omnium*, ve staročeském překladu: *rychtářství a fojtsství téhož města Poličky i všech vsí*). Záměr se podařilo zčásti naplnit a Polička zaujala důstojnou pozici mezi východočeskými městy. Společně s oběma vesnicemi v západním i východním sousedství tvořil poličský „katastr“ propojený soubor typických záhumenic. Má-li se brát s rezervou formulářový záznam, jak král Václav II. svěřil biskupovi Tobiášovi správu města Poličky a okolní krajiny, přičemž biskup slíbil nechat poličskému fojtovi dohled a soud nad obyvateli té provincie (*aduocati aduocaciam ipsius prouincie commitemus*), souzní s tím králova listina z října 1285, kde vystupuje „naše město Polička se všemi vesnicemi a právy k témuž městu náležitými“ (*civitatem nostram Policz cum omnibus villis et iuribus ad eandem civitatem spectantibus*). O několik let později vyňal Václav II. dvě vesnice, Banín a Bělou (*Banyn et Nouam Belam*), z poličského distriktu a předal je zbraslavskému klášteru. Doslovně se mluví o vyjmutí z pravomoci „města a distriktu poličského“ (*ciuitatis et districtus Policensis*), což evokuje trvání poličské „provincie“ (obě vsi mají blíže k Hradci nad Svitavou) jako okrsku spravovaného a soudně náležitého poličskému fojtovi. Bohužel uniká jeho rozsah, soudě z polohy Banína a Bělé byl asi dost pružný. Začátkem 14. století pronikla Polička mezi věnná města českých královen. V roce 1392 sice Václav IV. potvrdil rychtáři v Poličce ota-

62 Biskupice: CDB V.1, č. 315, s. 470; CDB V.2, č. 526, s. 79; Jaroměřice: CDB III.3, č. 278, s. 395; Opatovice: CDB VI.1, č. 144, s. 193; RBM II, č. 2179, s. 947.

karovskou „zakládací“ listinu (1265) s výhradou práv císařovny Alžběty, ovšem za situace už změněné.⁶³

Soudně administrativní okrsek, složený z města Poličky a okolních vesnic, se v pramenech hlásí jako *provincia*, *districtus*, jindy *teritorium*, *terra*. Údaje o poutech vesnic k „svému“ městu se množí, obvykle s jejich definicí jako majetku města. Samo sebou se rozumělo, že „hleděly“ k jeho právu. Z června 1305 pochází záznam o translaci Bydžova do nové polohy (Nový Bydžov), teprve k roku 1407 však vystupují z anonymity vesnice, „ješto nynie s městem Bydžovem trpie“: Starý Bydžov, Pařeč (zaniklý?), Skřeněř, Humburky, Prasek, Zdechovice a dvůr u Chudonic (zaniklé?) i mlýny a další lidé. Rovněž k Domažlicím byl již v roce 1321 připojen venkovský dvůr měšťana Albrechta Fureyra, roku 1349 ves Petrovice, která měla s městem trpět „jako jiné vsi, kteréž k témuž městu slušejí“ (podle mladšího záznamu). I v Sušici se vzpomínají „vesnice k tomu našemu městu od starodávna příslušející“ (1325), rovněž kolem Vodňan se vinul pás tří celých a dvou polovičních „našich (vodňanských) vesnic“ (1335). Král Jan potvrdil v roce 1336 měšťanům z Kourími jejich svobody a práva včetně přivtělení Bošic a poměrně vzdálených Chrástů (de *appropriacione Poschicz, Kraschan*). Pod městskou správou vtělil (*incorporamus*) Jan Lucemburský všechny svobodné i jiné statky, které koupí nebo získají měšťané z Hradce (Králové), takže se mají za ně odpovídat před městským soudem, ne před provinciálními úředníky (1339). Celým 14. stoletím se vinou podobné zprávy, někdy s velkým opožděním. Až v červenci 1370 se dočkaly Prachatice z rukou vyšehradského probošta emphyteutického vysazení (*jure emphiteotico, quod wlgariter purkrecht dicitur*) s milostí, aby se obyvatelé města i předměstí (*in eadem civitate ac in preurbio*) řídili tímže právem jako měšťané v Písku. Opat tehdy přivtělil k městu Staré Prachatice a Ostrov. Další text rozlišuje měšťany, předměstské lidi a obyvatele řečených vesnic (*ciues et suburbani ciuitatis nostre predictae ac villarum predictarum incole*).⁶⁴

Vždy je třeba pečlivě rozlišovat. Podle listiny z listopadu 1304 se i k Budyni táhla řada okolních vesnic (*bona nostra in Budin et villis in Budin*

63 CDB V.1, č. 457, s. 673–677; URK. FORMB., č. 165, s. 156–157; RBM II, č. 1358, s. 586–587; *Listy kláštera zbraslavského*. Sebral a upravil F. TADRA, č. 2, s. 3; CIM II, č. 651, s. 838–839. S poznámkami k poličskému distriktu A. SEDLÁČEK, *O starém rozdělení*, s. 86–87; s důrazem na ráz poličské pluziny a jejích sousedů W. KUHN, *Die Stadtdörfer*, s. 70. V souvislosti s Trutnovskem a jeho jednak manskému, jednak k městu tihnoucímu systému hovoří o vikbildě O. WOLF, *Kolonizace*, s. 561–590, v tomto případě jde však o jinou souvislost, než kterou sleduje tento výklad.

64 CIM II, č. 78, s. 143–144; č. 119, s. 196–197; č. 131, s. 210–211; č. 185, s. 304; č. 194, s. 315; č. 211, s. 333–334; č. 288, s. 428–429; č. 436, s. 628–629; č. 820, s. 1086.

pertinentibus), nevázaly se však k městu, ale jak osvětluje prodej královské Budyně Zbyňkovi Zajícovi z Valdeka v roce 1336, k budyňskému hradu (*castrum nostrum Budynye cum oppido Budynye ... ac villis Zabobrzisky...*). Město, zřízené nejspíše Václavem II., se stalo součástí hradního panství, jemuž předcházela knížecí dvůr se solidním vybavením. Král Václav několi-krát daroval Budyňsko „k výživě“ (míšeňský biskup Bernard z Kamence, kněžna Griffina Sandžská) s vědomím, že opět připadne královské komoře. Ve formulářovém textu, též na jméno krále Václava, se vzpomíná budyňská vilikace (*villicationem nostram in Budin*). Fungovala asi reálně a stahovala k sobě zbytkové královské zboží v oblasti. Ve 14. století se hrad s městem Budyní a vřemcem okolních vesnic přetvořily v jedno z hazmburských domi-nií. Není to ojedinělé spojení hradu a „jeho“ vesnic, podobně mluví i jeden z formulářových zápisů, vztažený k době Václava II. (... *habitoribus villa-rum ad dictum castrum spectantium*). A našly by se další příklady. Analo-gicky, a sice jako městečko s pásmem okolních vesnic, vystupuje koncem 13. století Příbram, tvořící s nimi jedno z více biskupských panství (*opidum nostrum et villas ad ipsum spectantes*). Právní propojení obou zón, „městské“ i „venkovské“, se tím nijak zřetelně nepotvrzuje.⁶⁵

Nevšední situace se dá zaznamenat v (Českých) Budějovicích, na české poměry velkém městě později s řadou připojených vesnic. O jejich setrvá-vání ve svazku s Budějovicemi poprvé hovoří listina z prosince 1346, rozli-šující kupodivu dvě obce. Na jedné straně vlastní městskou obec chudých i bohatých měšťanů (*communitas ciuium tam pauperum quam diuitum ciui-tatis Budwoys*), na druhé obec vesnic k městu náležejících (*communitas vil-larum ad ipsam ciuitatem spectancium*), takže tyto vsi – nevíme, kolik – tvo-řily jednu obec. Oba subjekty vystupovaly svéprávně a jejich zástupci tehdy sestavili společnou komisi pro odhad nemovitostí za daňovými účely.⁶⁶

Větší, zvláště královská města tak uplatňovala svůj vliv a ekonomickou váhu v několika odstupňovaných pásmech. Ústředním subjektem zůstávalo vlastní město, před nímž se brzy, opět pod různými názvy, formovala před-

65 *CIM* IV.1, č. 17, s. 31–33; *RBM* IV., č. 265, s. 106–107; *URK. FORMB.*, č. 154, s. 150–151 (*RBM* II, č. 2307, s. 1000); k počátkům Budyně a budyňské vilikaci Oldřich KOTYZA – Jindřich TOMAS, *Počátky Budyně nad Ohří*, Litoměřicko 27–29, 1991–1993, s. 19–56; J. ŽEMLIČKA, *Kasteláni, vilikové a beneficia v netransformované transformaci*, ČČH 106, 2008, s. 125–126. Srov. i *RBM* II, č. 2304, s. 999. K Příbrami *Formulář bisku-pa Tobiáše z Bechyně*, č. 117–119, s. 95–97; blíže Stanislav POLÁK, *Příbram*, in: *Privi-legia civitatis Prizibramensis*. Ed. B. Kopiczková, Příbram 1977 (= Vlastivědný sborník Podbrdská 11/12), s. 11–12.

66 *CIM* II, č. 207, s. 330–331 (mimo hlavní text); srov. J. ČECHURA, *České Budějovice – příklad vytváření městského velkostatku v středověkých Čechách*, Jihočeský sborník historický 54, 1985, s. 164.

městí. Vikbilda, v oblasti střední Evropy v klasické formě rozšířená třeba ve Slezsku, představovala nejvyšší stupeň organizování „městského regionu“, nicméně v českých zemích se obecněji neujala. Proč?

Nejzazší náběhy vikbildního zřízení se rýsují v čistě kolonizačních oblastech Moravy, slaběji v pásu moravského-českého pohraničí (Jevíčko, Políčka). Šanci k prosazení měly vikbilty tam, kde jim přály „monotematické“ vlastnické poměry, kde pánovi města současně patřilo venkovské okolí. Modelově třeba královi, takže královské město i jemu administrativně podléhající vesnice by přes vzájemně odlišný status v zásadě tvořily jeden majetkový celek. Objektivně snáze se to dařilo aplikovat ve Slezsku, kde knížecí moc disponovala bytelnějšími nástroji k prosazení autority své i „svých“ měst. V majetkově členitějších oblastech to vnášelo těžkosti. Nejen šlechta, ale i církevní korporace (zejména kláštery) v přemyslovských zemích by se nerady smířovaly s myšlenkou, že jejich poddaní budou ve vyšší instanci náležet před městské soudnictví. Hlavně s ohledem na příjmy, které z jurisdikce plynuly a představovaly velké zisky. Proto v ryze kolonizačních oblastech měla vikbilda mnohem větší šanci k zakotvení než v „polních krajích“, kde již ve 13. století obvykle vládla majetková rozmanitost. Navíc „právo nucené směny“, s nímž jako s ozvukem půdního regálu mohli ještě operovat poslední Přemyslovci a využívat jej k fundačním projektům, ztrácelo s upevňováním majetkových a vlastnických jistot na praktické využitelnosti.⁶⁷

I když se „ryzí“ vikbilty na Moravě a tím více v Čechách nezformovaly, a přestože města jinak pečlivě střežila právní výlučnost a uzavřenost svého areálu, vstupovala s venkovským okolím do čilých kontaktů se záměrem uplatnit v něm svůj vliv, možno říci i převahu. Do další zóny náležely „městské vsi“, těsněji či volně spojené s městskými řády. Některé jako majetek města, případně měšťanů, jiné s právním respektem k městu. Hranice bytostných městských zájmů se obvykle uzavírala v okruhu jedné míle, čím dále od městských zdí, tím vliv slábnul. Jen zdatnější a sebevědomější města hledala skuliny, aby mílový okrsek ovládla důkladněji. Když v prosinci 1266 udělil král Přemysl řadu výsad Žatci, také zákaz krčem v okruhu jedné míle, rozhodl je o milost, aby v době výročního trhu městský rychtář soudil všechny trestní případy, které by se udály mezi trhovci na míli kolem města (*in diebus, quibus forum est in eadem civitate, pervenientes et recedentes in via circumquaque infra spacium unius miliaris iudex idem iudicet*). Vždyť

67 Ani otázka síly osobní moci slezských knížat se nedá řešit obecně, záleželo na konkrétních okolnostech. K jednomu vybranému exemplu Tomasz JUREK, *Dziedziec Królestwa Polskiego książyę glogowski Henryk (1274–1309)*, 2. vyd., Kraków 2006; dále J. ŽEMLIČKA, „Právo nucené směny“ při zakládání středověkých měst, ČČH 96, 1998, s. 502–531.

trhový mír byl posvátný a panovník garantoval jeho zachovávání. K odpovědnosti za jeho dodržování se žateckou listinou přihlásila i města, pokus však zůstal dlouho izolován. Až v roce 1319 král Jan udělil Kadani obsáhlé privilegium, v němž kromě jiného (také udělení mílového práva) zmocnil rychtáře a přísežné, aby soudili všechny kauzy ve městě i do vzdálenosti jedné míle (*quod iudex et jurati predicti ... ad vnum miliare auctoritatem habent plenariam iudicandi*) s výjimkou násilí na ženách, nočního zhárství a falšování mince, což mělo setrvat v kompetenci podkomořího. Méně zřetelně formuluje právo města zakročit proti zlodějům, vrahům, falšovatelům mince a škůdcům listina krále Jana pro Ústí (1339). Ne v okruhu jedné míle, ale „v řečeném ústeckém městě nebo jeho hranicích“ (*in dicta Vscensi ciuitate uel eius terminis*), což se mohlo vykládat dost volně.⁶⁸

Ocitáme se na prahu v přemyslovské epoše zahájeného, ale teprve později rozvíjeného jevu, v němž města a jejich soudy vystupují jako právní autorita, případně rameno spravedlnosti nejen v „městských vsích“, ale také na majetcích jiných vlastníků a držitelů. Zboží přiměřená k městu anebo zboží těch, kdož žijí ve městech, mají s těmito obcemi „trpěti“, jak toho od Jana Lucemburského společně dosáhla část královských měst v roce 1337. Dále to zpevňovalo pouta města k zázemí i širšímu okolí. I šlechta později využívala možnosti, aby své zboží vsouvala pod kvalifikovanější městské řády. Již ze 14. století je příkladů víc než dost. Tak roku 1322 zakládal Štěpán z Tetína s královým svolením jakousi ves. Viny měli soudit zástupci vrchnosti dle norem berounského práva, logicky s dovoláním právě k Berounu. Když roku 1341 král Jan svoloval k opětovnému vysazení vsí Hudlic a Chyňavy na Berounsku, měl svolit, aby se řídily právem, „které měšťané našeho Nového Města užívají a kterým se řídí, a kterým se řídí naši sedláci ve vsi Pavlíkově“. Jelikož v roce 1341 Nové Město pražské ještě neexistovalo (zakládací listina je z roku 1348), vztahuje se údaj k Menšímu Městu, dnešní Malé Straně. Pavlíkov na Křivoklátsku byl tehdy pro obě vsi nejbližším místem uděleného městského práva. Analogií z druhého konce Čech mohou být Milavče v podhůří Českého lesa, náležející Chotěborovi z Herštejna. Roku 1324 došlo k proměně vesnice na německé právo s ustanovením, že rychtáři Jindřichovi byl svěřen soud, který má hledět k právu města Domažlic. Jistě to neznamenal, že vesničané by se vyvázali z poddanství a stanuli v právním ohledu na roveň s měšťany, nýbrž zásady městského práva se

68 CDB V.1, č. 464, s. 685; CIM II, č. 111, s. 187; č. 214, s. 336–337; význam přisoudil žateckému privilegiu W. KÜCHLER, *Das Bannmeilerrecht*, s. 30–31. K zónám prstovového působení městských center modelově F. HOFFMANN, *Středověké město*, s. 116–118.

měly „technicky“ promítnout do života takto obdařených vesnic. Listiny pozdně lucemburské doby nabízejí množství dalších paralel. Jen s notickou, že to mohla být i chuť hospodářsky zdatných obcí umocněná zkušenostmi na poli unifikovaného městského práva (zásady byly u všech „rodin“ příbuzné), která otevřela vybraným městům přístup mezi popravce.⁶⁹

Závěr

Již v „předměstském“ období se dá pozorovat regulace vztahů mezi venkovským osídlením a předními správními, chceme-li centrálními místy Čech i Moravy (*civitates, urbes*), která působila (kromě jiného) i jako organizačně hospodářská ústředí svých provincií. V nižším řádu nechyběla ani síť trhů a tržních míst, třeba i krčem (*tabernae*), plnících vážnou roli při „obnovování mince“ (*renovatio monetae*). Do jiné polohy se tyto relace překlápely v modernizačních procesech, jejichž nedílnou součástí byla urbanizace, v českých zemích zahájená a v hlavních rysech ukončená během 13. století. Starou tržní síť knížecí doby střídal rastr „řádných“ právních měst a městeček. Zatímco v tradičních „polních“ oblastech se rýsuje těsná prostorová i obsahová vazba zvláště královských měst k někdejšími hradským centřům, která svým nástupcům mohla nabídnout po staletí zažité spádové zázemí (Litoměřice, Hradec /Králové/, Znojmo, Žatec aj.), tak městské obce zřizované v „nových“ regionech často z iniciativy šlechty a církve volily různější nástroje, jež by usnadnily jejich existenční počátky. Souběžně vznikaly soustavy nových vesnic, vysazovaných způsoby, které si vynucovaly jejich rytmický styk s blízkým, obvykle již městským trhem. Města jako celek se dle své síly a významu snažila ovládnout své zázemí a z těchto ochranných opatření se obecněji rozšířilo hlavně mílové právo, jehož smyslem bylo rozbít staré vazby a napojit je na městský trh, nejprve likvidací mimoměstských krčem a vaření piva, záhy i složek venkovského řemesla. Ani mílové právo nemohlo nic zásadně rozhodnout, ale patřilo k nástrojům, které pozice města ulehčovaly. Podobně jako budování okruhů „městských vsí“, které se mohly měnit až v majetek dotčeného města. I v Čechách a zvláště na Moravě se setkáváme s náběhy k vikbildám, tedy nejtěsnějšímu admini-

69 *CIM* II, č. 198–201, s. 318–326; *Listiny děkanství karlštejnského z let 1322–1625*. Ed. J. TEIGE, Praha 1906, č. 1, s. 4–5; *RBM* III, č. 1002, s. 391–392. O svědectví z Hudlic a Chyňavy naposledy i s přepisem Zdenka POLÍVKOVÁ, *K zakládací listině Chyňavy a Hudlic*, *Minulost Berounska* 14, 2011, s. 11–29; jiné příklady uvádí F. VACEK, *Emfyteuse* (passim). Stav bádání o popravcích shrnul Václav NOVOTNÝ, *České dějiny*, I.4. Rozmach české moci za Přemysla Otakara II. (1253–1271), Praha 1937 (= *Laichterův výbor nejlepších spisů poučných* 61), s. 308–318, jenž ocenil i přínos starší literatury (B. Rieger, A. Sedláček, M. Stieber aj.). Od té doby se poznání vpřed neposunulo.

strativnímu a justičnímu spojení města s venkovem, rychle zpevňované vlastnické představy vrchností i v kolonizačních oblastech však plnému a trvalejšímu rozvinutí těchto forem nepřály, nejvýše v omezených měřítcích.

I když základy alespoň větších městských ekonomik stavěly na prosperitě řemesel a ovládnutí místního trhu, zůstávala města jako celek spojena i s agrární a živočišnou výrobou, v případech menších měst i velmi silně zastoupenou. Byl to rys přetrvávající do nové doby, vlastně i současnosti. Města prakticky všech stupňů si nejenže podvolovala své zázemí, čím blíže, tím intenzivněji, ale na druhé straně musela vycházet vstříc i požadavkům jak na svoji stabilnější polohu, tak na pozici vzhledem k okolnímu venkovu, na jehož spolupráci byla závislá. Tyto nároky za jistých situací nutily k překládání rozvíjejících se, ale ne ještě plně rozvinutých obcí do geograficky vhodnějších míst, kde by se definitivně „usadila“ a z nichž by lépe působila na své okolí. Řemeslnicko-tržní sídliště na „Sekance“ nad ostrovským klášterem, byť s náběhem k městskosti, se stěží mohlo díky své „hradištní“ poloze stát spádovým místem okolních vesnic. Situaci lépe řešil teprve přesun do Davle.

Vztah města k okolnímu venkovu stále patří k velkým medieivistickým tématům. Nejen v oblasti hospodářského, ale také sídelně historického a sociálního vývoje. V každém z těchto segmentů přitom sehrával stmelující roli s městem a městským životem spojený trh, ať běžný každodenní, týdenní či v nejvyšším stupni výroční (jarmark). Nic však nepřišlo samo sebou, i na jeho fungování a efektivitu je nezbytně třeba nahlížet v prostorových a evolučních souvislostech celého regionu.

On the Organisation of the Rural Hinterland of Medieval Towns

JOSEF ŽEMLIČKA

The medieval town or city was unable to function in social isolation. From the very beginning of its existence, it was developing relations with the surrounding countryside and attempted to control it. This study focuses on some selected aspects of these relationships, which are crucial for the economic and social history, without exhausting the entire scope of the topic itself.

The towns with earlier catchment traditions could expand more successfully and develop flexibility in this regard, first of all, the settlement agglomerations below administrative princely castles, which gradually transformed into natural regional trade, craft and commerce centres already prior to the 13th century. However, the towns without a catchment history had to construct their own hinterland in a more complex manner; the same was true for towns founded in colonised regions where a network of rural agrarian settlements was merely formed parallel to the town itself. The ruler himself was also interested in the prosperity of „his“ towns. In order to facilitate their start „in life“, he did not hesitate to grant them various special rights and privileges, in the first instance the right of a „one-mile exclusion zone“ (*Bannmeilenrecht* in German), which was to neutralise the competition of countryside pubs, breweries and afterwards that of other competing activities and crafts. At that time neither the medieval towns, especially medium-size ones nor smaller communities, opted out of their relationship to agricultural production, which was also documented in the numbers of large areas of land which were allocated to the town either during the foundation itself or added later. When such a trading or already urban centre developed in the location which was not favourable in the long-term, it could, for the reason mentioned above and for various legal reasons also, be transferred (*translatio*) to another location. In the areas of the so-called German eastward expansion (*Ostsiedlung*) a specific linkage between the town and neighbouring villages could occur. The closest linkage took place when the powers of the town and that of its authorities were expanded over a neighbouring countryside district, even though the villages thus „annexed“ were not the property of the town (the so-called *weichbild*). The elements of such organisation spread from Silesia into northern Moravia throughout the 13th century, yet they did not take root on a large-scale. On the contrary, in Bohemia, such tendencies can be observed, namely the town and its court tried to behave as the relevant authority not merely in adjoining „municipal villages“, but also over the properties of other owners.

At the same time and study by study, it becomes proven that the relations of the medieval town to the countryside could not be, especially in their initial stages, encompassed in the iron grip of one permanent and universal stereotype, because every municipal subject did maintain its individual features in varying aspects.

Translated by Alena Linhartová

STUDIE A MATERIÁLY

Nunciatura u císařského dvora v prvních letech vlády Rudolfa II. a české země*

TOMÁŠ ČERNUŠÁK

Nuncius Francesco Bonomi a jeho program

Nové i relativně nedávné syntézy zabývající se životem a vládou císaře Rudolfa II. a monografie i studie zkoumající problematiku konfesionalizace českých zemích v předbělohorské éře vysoce vyzvedají význam papežského nuncia u císařského dvora z let 1581–1584 Francesca Bonomiho.¹ Píše se o něm obvykle jako o prvním pražském nunciovi a autorovi významného programového dokumentu katolické konfesionalizace² českých zemí, který se jeho nástupci snažili v následujících desetiletích s různou mírou intenzity a úspěšnosti realizovat.³ Pro tento výklad je výchozí významná studie Karla Stloukala, podle níž patřilo usídlení císařského dvora a současné přesídlení

TOMÁŠ ČERNUŠÁK: Papal Nunciature at the Imperial Court in the First Years of the Reign of Rudolph II and the Czech Lands

The recently edited Nunciature reports from 1577–1581 present valuable information on the beginnings of Catholic confessionalism in the Czech Lands. Based on this, it can be documented that the individual points of the confessionalism programme of the Papal Nuncios at the Imperial Court were realised and were being enforced as early as the beginning of the reign of Rudolph II when the first Nuncios Malaspina and Santacroce resided permanently in Prague. An analysis of the reports makes it possible to identify the Emperor's attitudes to the Curia plans, as well as to establish prominent agents of the pre-White Mountain Catholic confessionalism in the Czech Lands from amongst the ranks of the nobility and the clergy.

Key words: Nunciature, Rudolph II, Confessionalism, the Czech Lands

nunciatury do Prahy v roce 1583 mezi další důležité události předznamenávající „rekatolizační“ tendence druhé poloviny 16. století, jako bylo uvedení jezuitů do Čech (1556) a obnovení pražského arcibiskupství (1561).⁴

Programová deklarace postupné katolické konfesionalizace českých zemí vznikla na samém závěru Bonomiho působení coby papežského nuncia v Praze. Dne 9. prosince 1584 pozval Vilém z Rožmberka nuncia na oběd do Rožmberského paláce na Pražském hradě a spolu s ním ještě několik dalších českých katolických pánů. Ze společné debaty, která trvala přibližně dvě hodiny, vzešlo zvláštní memorandum nastiňující hlavní body katolické obnovy. Katolická církev měla být posílena zřízením a finančním zajištěním tří nových far přímo v Praze a bylo doporučeno dostatečně zabezpečit jezuitskou kolej pro chudé kvůli katolické výchově nejen budoucích kněží, ale i světských úředníků, notářů, písařů, učitelů a správců škol, kteří by pak vhodně působili po celých Čechách. Velký důraz kladlo memorandum na získání pražské univerzity do katolických rukou a její posílení o nové profesory. Univerzita měla být plně podržena pražskému arcibiskupovi, který by měl i pravomoc jmenovat jednotlivé profesory. Nekatoličtí studenti neměli být na takto reformované univerzitě vůbec připouštěni k akademickým hodnotám. K dalším krokům patřilo důsledné uplatňování protibratrského mandátu, šíření katolického tisku a vizitace diecézního i řádového kléru. Mělo být rovněž zahájeno stíhání protestantů, především na královských

* Studie vznikla s podporou projektu GA ČR 13-08362S „Edice korespondence papežského nuncia u císařského dvora v Praze Antonia Caetaniho – závěrečný svazek (červenec 1609 – leden 1611)“.

- 1 Jeho stručné biografické údaje viz Henry BIAUDET, *Les nonciatures apostoliques permanentes jusq'en 1648*, Helsinky 1910, s. 255–256.
- 2 Ve studii volím záměrně místo dříve užívaných termínů „rekatolizace“ a „protireformace“ výstižnější výraz „konfesionalizace“, resp. „katolická konfesionalizace“ zejména s ohledem na spektrum jednotlivých aspektů, vlastností a konkrétních postupů realizace, které přinášela. K problematice konfesionalizace viz především Wolfgang REINHARD, *Zwang zur Konfessionalisierung? Prolegomena zu einer Theorie des konfessionellen Zeitalters*, Zeitschrift für Historische Forschung 10, 1983, s. 257–277; TÝŽ, *Was ist katholische Konfessionalisierung?*, in: W. Reinhard – H. Schilling (Hg.), *Die katholische Konfessionalisierung*, Wissenschaftliches Symposium der Gesellschaft zur Herausgabe des Corpus Catholicorum und des Vereins für Reformationsgeschichte, Münster 1995, s. 419–452.
- 3 Např. Josef JANÁČEK, *Rudolf II. a jeho doba*, Praha 1987, s. 296–297; Petr VOREL, *Velké dějiny zemí Koruny české*, 7. díl, Praha-Litomyšl 2005, s. 390–391; Robert J. W. EVANS, *Rudolf II. a jeho svět. Myšlení a kultura ve střední Evropě 1576–1612*, Praha 1997, s. 54–55; Josef MATOUŠEK, *Kurie a boj o konsistoř pod obojí za administrátora Rezka*, ČČH 37, 1931, s. 16–41, 252–292 (zejména s. 19, 22–23).
- 4 Karel STLOUKAL, *Počátky nunciatury v Praze: Bonhomini v Čechách v letech 1581–1584*, ČČH 34, 1928, s. 1–24, 237–279.

statcích. Jelikož vypovězení všech „kacířů“ z českých zemí – vzhledem k zákonům země uznávajícím utrakvistickou církev – nebylo možné, bylo podle memoranda třeba alespoň pečlivě dbát na to, aby eucharistie byla podávána pouze podle katolického ritu. Všichni příslušníci ostatních náboženských denominací a skupin měli být z Čech vypuzeni.⁵

Ptáme-li se po původu jednotlivých návrhů nuncia Bonomiho, je evidentní, že řada z nich vycházela z jeho vlastních zkušeností. V posledním roce svého pražského působení se některé z nich pokoušel s různou mírou úspěšnosti prosadit při jednáních s císařem Rudolfem. Bez hmatatelného výsledku dopadly jeho snahy o zřízení nových far v Praze, získání univerzity do rukou katolíků či realizaci komplexní vizitace duchovenstva. Na druhou stranu se však Bonomimu podařilo získat finanční podporu od císaře a některých šlechticů ve prospěch pražské jezuitské koleje i vymoci vydání mandátu proti Jednotě bratrské, ačkoliv poměrně záhy musel konstatovat, že se nijak neprovádí.⁶

Aktivita prvních pražských nunciů

Korespondence nunciů u císařského dvora, která byla v nedávné době zpřístupněna péčí Německého historického ústavu v Římě v rámci ediční řady *Nuntiaturberichte aus Deutschland* a která se týká období prvních let vlády císaře Rudolfa II.,⁷ tedy doby bezprostředně předcházející Bonomiho působení, ukazuje, že některé dosud uváděné informace bude nutné revidovat a opravit. Navíc nám informace z nunciaturních zpráv mohou pomoci lépe nahlédnout do procesu počátků katolické konfesionalizace.

Jako problematické a ne zcela přesné se nyní jeví samotné označení Bonomiho jako „prvního stálého nuncia pražského“.⁸ Původní Stloukalova teze vycházela z pochopitelného a do značné míry logického předpokladu, že současně s přesídlením císařského dvora do Prahy v roce 1583 došlo i k přestěhování papežské nunciatury.⁹ Neuvedl si však, že již předtím císař Rudolf II. a jeho dvůr v Praze dlouhodobě pobývali a současně s nimi i papežská nunciatura. Nedávno editovaná korespondence nunciů z let 1578–1581 jasně

5 K. STLOUKAL, *Počátky*, s. 270–273.

6 *Tamtéž*, s. 245–260.

7 Alexander KOLLER (ed.), *Nuntiaturen des Giovanni Delfino und des Bartolomeo Portia (1577–1578)*, *Nuntiaturberichte aus Deutschland*, III. Abteilung, 9. Band, Tübingen 2003 (dále jako NBD III, 9); TÝŽ, *Nuntiaturen des Orazio Malaspina und des Ottavio Santacroce, interim des Cesare dell'Arena (1578–1581)*, *Nuntiaturberichte aus Deutschland*, III. Abteilung, 10. Band, Berlin–Boston 2012 (dále jako NBD III, 10).

8 K. STLOUKAL, *Počátky*, s. 4.

9 *Tamtéž*, s. 1.

ukazuje, že již v těchto letech nunciatura v Praze sídlila. Papežský nuncius Orazio Malaspina,¹⁰ který se úřadu chopil po náhlé smrti svého předchůdce Bartolomea Portii,¹¹ přijel do Prahy, kde císař již nějaký čas pobýval, záhy po svém jmenování dne 5. října 1578.¹² Malaspina pak v Praze zůstal až do svého odvolání a odjezdu, k němuž došlo téměř o tři léta později dne 1. července 1581.¹³ Jako první v Praze trvale sídlící nuncius by tedy správně měl být označován právě Malaspina, který navíc v Čechách působil mnohem delší dobu, než tomu bylo v případě nuncia Bonomiho. Malaspina byl vystřídán novým nunciem Ottaviem Santacroce, který do Prahy dorazil dne 14. června 1581,¹⁴ avšak již 3. září 1581 po krátké nemoci zemřel.¹⁵

Další otázkou je, do jaké míry byl Bonomiho program katolické konfessionalizace, formulovaný v roce 1584, jeho vlastním dílem. Z nunciaturní korespondence z let 1577–1581 totiž vyplývá, že se některými body v něm zahrnutými zabýval již Giovanni Delfino, nuncius u císařského dvora v letech 1571–1578,¹⁶ a jeho zmínění následovníci Malaspina a Santacroce.

Nuncius Delfino měl během svého pražského pobytu na začátku roku 1577 u císaře Rudolfa dne 1. února osobní audienci. Navrhl přitom císaři několik iniciativ, které by podle Delfina „mohly bez rozruchu časem přinést velký prospěch náboženství v těchto zemích“. Bylo to jednak využití katolíků v důležitých úřadech, reforma univerzity, zbavení utrakvistické konsistoře nevhodných osob, dále sjednocení husitů s katolickou církví, zákaz protestantských knih a postup proti protestantům v souladu s dekrety císařových předchůdců.¹⁷

Jeho nástupce Malaspina z těchto bodů velmi výrazně rozvinul snahu o obnovení, resp. získání pražské univerzity do rukou katolíků. Prvotní návrh vůči Malaspinovi vzešel od kardinála Gallia ze Státního sekretariátu

10 Jeho biografické údaje viz H. BIAUDET, *Les nonciatures*, s. 272.

11 Bartolomeo Portia nastoupil jako nový nuncius po Giovanni Delfinovi v dubnu 1578. Do Prahy přijel v souvislosti s pobytem císaře na českém zemském sněmu 5. 8. 1578, již 13. 8. zde však zemřel. Pohřben byl v pražském jezuitském kostele sv. Klimenta. H. BIAUDET, *Les nonciatures*, s. 281; NBD III, 9, s. XVI–XVII, č. 210,1. Vzhledem k tomu, že citované edice mají publikované dokumenty členěny do číslovaných odstavců, jsem upustil od uvádění stránek.

12 NBD III, 10, č. 5,4.

13 NBD III, 10, č. 309,1.

14 NBD III, 10, č. 304,1, pozn. 1.

15 Nuncius Santacroce byl pohřben v Praze v katedrále sv. Víta. NBD III, 10, s. XXXI–XXXIII. Podrobněji viz Alexander KOLLER, *Die Leichenrede des Jesuiten Johannes Vivarius auf den Nuntius Ottavio Santacroce († 1581)*, Mitteilungen des Institut für österreichische Geschichtsforschung 118, 2010, s. 395–414.

16 Stručná biografie viz H. BIAUDET, *Les nonciatures*, s. 263.

17 NBD III, 9, č. 11,1.

v Římě v prosinci 1579. Gallio navrhoval, aby byla univerzita doplněna novými katolickými profesory a zajištěna financemi ze jmění nějakého kláštera, který je v úpadku.¹⁸ Malaspina rychle reagoval a již 12. ledna 1580 psal do Říma, že o věci jednal s Vratislavem z Pernštejna i se samotným císařem a že by tato záležitost mohla nepochybně prospět k zachování a růstu katolického náboženství v českých zemích.¹⁹ V únoru Malaspina ve své další depši uvedl, že císař jmenoval zvláštní komisi pro řešení této otázky. Jejími členy se stali pražský arcibiskup Antonín Brus z Mohelnice a čeští šlechtici Vratislav z Pernštejna a Ladislav II. Popel z Lobkovic. Ti se spolu s nunciem zabývali též otázkou, jak získat pro univerzitu dvacet nových profesorů a jak univerzitu finančně zabezpečit.²⁰ Nápad se podle Malaspiny zamlouval i členům tajné rady.²¹ V dubnu 1580 císař nařídil, aby představení univerzity předložili její privilegia a rovněž napsal Vilémovi z Rožmberka, aby mu na celou věc sdělil svůj názor.²² Dne 26. dubna Malaspina oznamoval Státnímu sekretariátu, že Rožmberk celý záměr na obnovu univerzity „nesmírně chválí“.²³ Přes tento slibný počáteční vývoj a uskutečněná jednání prvních měsíců roku 1580 se však nakonec celá aktivita vytratila z císařova zájmu a nebyla vůbec realizována. Malaspina nejprve v červnu informoval Řím, že se obnova univerzity neřeší kvůli pobytu nemocného arcibiskupa Bruse v lázních²⁴ a později kvůli jeho smrti.²⁵ Malaspinův nástupce Santacroce se sice ještě v červenci 1581 snažil nápad znovu vrátit do hry, když prosil císařovnu Marii, matku Rudolfa II., aby se ještě před svým odjezdem do Španělska pokusila věc předložit císaři,²⁶ ale pak už o otázce univerzity v korespondenci nunciatury až do prosince 1581 nic neslyšíme.

I další bod z Bonomiho programu – podpora jezuitského školství – byl realizován a podporován již jeho předchůdci v letech 1577–1581. Nunciové Delfino²⁷ a Malaspina²⁸ průběžně poskytovali pražské koleji finanční pří-

18 NBD III, 10, č. 141,4.

19 NBD III, 10, č. 150,1.

20 NBD III, 10, č. 162,1.

21 NBD III, 10, č. 160,3.

22 NBD III, 10, č. 177,1.

23 NBD III, 10, č. 182,1.

24 NBD III, 10, č. 197,3.

25 NBD III, 10, č. 227,3. Arcibiskup Brus z Mohelnice zemřel 27. 8. 1580. NBD III, 10, č. 218,2

26 NBD III, 10, č. 312,2.2.

27 NBD III, 9, č. 138,7.

28 NBD III, 10, č. 7,13; 66,3; 84,4; 93,6; 139,4.

spěvky papežské kurie. Cílem bylo především zajištění nových kvalitních kněží pro církev v českých zemích, kterých byl citelný nedostatek. Na tento problém poukázal ve své depeši z března 1577 nuncius Delfino a současně informoval o potížích, s nimiž katolické vzdělávání v Praze v té době zápasilo. Když byla totiž v roce 1575 jako součást konviktu sv. Bartoloměje, určeného pro ubytování studentů, zřízena papežská nadace na výchovu adeptů kněžství,²⁹ umístili do ní přední čeští katoličtí šlechtici Vratislav z Pernštejna a Vilém z Rožmberka dvanáct alumnů. Po několika měsících však dva z nich utekli a nakonec jich v nadaci zůstalo jen šest.³⁰ Kardinál Gallio nunciovi v odpovědi navrhl, aby tedy jako její členové byli přijímáni nejen „urození“, jak bylo původně koncipováno, ale i lidé z nižších vrstev (Gallio doslova uvádí *plebei*), „pokud jsou nadaní a nadějní“.³¹ Samotný Delfino se však k takovému návrhu stavěl rezervovaně.³² Později se situace v nadaci zřejmě poněkud stabilizovala, protože na začátku působení nuncia Malaspiny v roce 1578 zde bylo zařazeno celkem osmnáct alumnů.³³ Tento nuncius podporoval i jiný projekt na výchovu kléru. Provinciál augustiniánů Augustin de Castro hodlal v pražském klášteře vybudovat nový seminář pro své kleriky, na což papežská kurie průběžně přispívala svými financemi.³⁴

Kuriální podpora patřila ve sledované době i jednáním ohledně sjednocení husitů s katolickou církví. Malaspina nejprve jednal s několika husitskými kněžími a navrhoval získat pro tuto myšlenku podporu císaře,³⁵ což následně potvrdila přímo i kurie zasláním papežského breve Rudolfovi II.³⁶ V únoru 1579 jednal nuncius přímo s členy dolní konsistoře, kteří jej žádali o jeho podporu u císaře „slibujícíce znovu učinit vše pro přivedení jejich církve pod pravomoc arcibiskupa a do lůna katolické církve“.³⁷ Žádné další

29 Tato „papežská nadace“ (tzv. *Fundatio pontificia*) byla založena papežem Řehořem XIII. v roce 1575. Její studenti tvořili v podstatě samostatnou část v rámci konviktu sv. Bartoloměje. Žili odděleně od ostatních chovanců konviktu a řídili se vlastním řádem. Podrobněji Eva DOLEŽALOVÁ, *Seminář sv. Václava a konvikt sv. Bartoloměje na Starém Městě Pražském*, Pražský sborník historický 31, 2000, s. 186–261 (zejména s. 189–190, 201–202); Alois KROËSS, *Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu*, 1. Band, Wien 1910, s. 516–523.

30 NBD III, 9, č. 30,4.

31 NBD III, 9, č. 36,2.

32 NBD III, 9, č. 51,6.

33 NBD III, 10, č. 44,3.

34 NBD III, 10, č. 164,4; 168,3; 177,3; 186,2; 191,2.

35 NBD III, 10, č. 20,5.

36 NBD III, 10, č. 32,6.

37 NBD III, 10, č. 54,6. Snaha členů dolní konsistoře zřejmě souvisela s jednáním českého zemského sněmu v únoru 1579, kdy stavové usilovali o získání vlivu nad ní a žádali,

kroky ovšem již v této věci ze strany papežských nunciů podniknuty nebyly, z nunciaturních zpráv není známa ani žádná reakce císaře.

Řím měl také silný zájem na realizaci vizitace kléru, což byl později další z programových bodů nuncia Bonomiho. Papežský stolec požádal v březnu 1580 nuncia Malaspinu o podporu Edmunda de la Croix, cisterciáckého mnicha z opatství Clairvaux, vyslaného do Čech a dalších zemí kvůli vizitaci a reformě cisterciáckých klášterů.³⁸ Malaspina předal císaři Rudolfovi papežské breve v této záležitosti, ale vizitace francouzského cisterciáka v Čechách byla nakonec císařem v červenci 1580 zakázána.³⁹

Bonomiho programové memorandum z roku 1584 tak ve světle výše uvedených skutečností nelze přeceňovat. Jeho obsah se totiž formoval pravděpodobně postupně jako reflexe jednotlivých nunciů na aktuální náboženskou situaci v českých zemích. Význam Bonomiho memoranda tak spočívá především v tom, že zkušenosti a iniciativy jeho samotného i jeho předchůdců byly sjednoceny a tento celek tak získal charakter skutečného programového prohlášení.

Role císaře Rudolfa v počátcích konfesionalizace a jeho vztah k papežství

Nunciaturní korespondence z let 1571–1581 ukazuje zajímavým způsobem i osobnost a styl vlády císaře Rudolfa krátce po nástupu na trůn zvláště ve vztahu k náboženským otázkám. Ještě v době vlády jeho otce Maxmiliána II. vzbuzoval jako mladý následník trůnu a později i jako čerstvý panovník u českých nekatolických stavů jisté obavy. Na rozdíl od svého otce se jevil okolí jako důsledný katolík, navíc vychovaný v prostředí výrazně ortodoxního španělského katolického dvora. Řada jeho biografii i odborných zpracování období jeho vlády však ukazuje, že v rozhodnutích týkajících se českých zemí se Rudolf II. nechal inspirovat spíše vzorem svého otce, známého svými kompromisními stanovisky. S ohledem na politické uspořádání Čech a Moravy se nový panovník snažil volit pečlivě a opatrně zvážené kroky, které mu vzhledem ke komplikované náboženské situaci dovolovaly

aby jim císař dovolil obsadit konsistoř novými členy. – Ferdinand HREJSA, *Česká konfesse, její vznik, podstata a dějiny*, Praha 1912, s. 328. Nezdá se tedy, že by to byl císař Rudolf, který by vyvíjel nátlak na dolní konsistoř, jak se domníval Kamil KROFTA (ed.), *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu*, 11. díl, Sněmy roku 1605, Praha 1910, s. 57.

38 NBD III, 10, č. 169. K osobě a posláním Edmunda de la Croix viz Jan ZDICHYNEC, „*Cur cistercio adeptum Ossecum?*“, *Předání oseckého kláštera pražskému arcibiskupství*, *Folia Historica Bohemica* (dále FHB) 22, 2006, s. 29–65 (zde s. 44, pozn. 62).

39 NBD III, 10, č. 208,3.

dosahovat jeho vlastních cílů. Pokud šlo o náboženství, osobně nedal nikdy najevo sympatie k protestantismu či touhu po nějakém náboženském kompromisu. Jako panovník v Českém království uplatňoval principiální rekatolizační postoj a vydával v tomto směru příslušná nařízení. Současně se však snažil udržet stabilitu poměrů a jistou rovnováhu mezi katolíky a protestanty a s přímou podporou ostrých rekatolizačních akcí spíše váhal. Ze strany některých katolíků tak leckdy vzbuzoval obavy ohledně své věrnosti církvi.⁴⁰

V souvislosti s těmito jeho postoji se jevil jako velmi problematický jeho vztah k papežství.⁴¹ Ve své volební kapitulaci z roku 1575 se sice formálně přihlásil jako ochránce katolické církve a papeže⁴² a i v mnohem pozdějších listech nástupcům sv. Petra sám sebe označoval jako *obsequens filius*.⁴³ Ochotu podřídit se kuriálnímu plánům v zemích, kde vládl, však měl jen velmi malou. Neskrývala se za tím jen jeho politická opatrnost, která byla formou císařovy vládní koncepce. Je zjevné, že v záležitostech, kde se zájmy papežství a Rudolfa II. křížily, volil císař kroky příslušející jeho panovníckému majestátu bez větších ohledů na své proklamované náboženské přesvědčení a věrnost papežskému stolci. Proto také důsledně sledoval, jestli papežský vliv nezasahuje do sfér, o kterých byl přesvědčen, že přísluší jemu samotnému jako suverénnímu panovníkovi.⁴⁴ Pokud to někdy vypadá, že Rudolf II. vyšel papežským návrhům v náboženské oblasti vstříc, nelze vyložit, že za tím mohly stát spíše jeho vlastní politické zájmy. Tyto svoje postoje císař jednotlivým nunciům ve zdůvodněních svých rozhodnutí nebo případně v jejich odkladu pochopitelně zpravidla explicitně nevyjadřoval, ale spíše místo nich uváděl jiné zástupné důvody. Úspěšnost, resp. neúspěšnost realizace záměrů jednotlivých nunciů tak nemusela záviset pouze na

40 Jaroslav PÁNEK, *Stavovská opozice a její zápas s Habsburky 1547–1577*, Praha 1982, s. 118; TÝŽ, *K povaze vlády Rudolfa II. v českém království*, FHB 18, 1997, s. 71–86; J. W. EVANS, *Rudolf II.*, s. 74–75, 112–116; J. JANÁČEK, *Rudolf II.*, s. 135, 169–177, 291. Jiný pohled na počátky vlády císaře Rudolfa II. a na jeho roli v otázce katolické konfesionalizace uvádí F. HREJSA, *Česká konfesse*, s. 324–327.

41 K tomu také J. W. EVANS, *Rudolf II.*, s. 110–114.

42 Karl VOCELKA, *Die politische Propaganda Kaiser Rudolfs II. (1576–1612)*, Wien 1982, s. 124–125.

43 Např. Archivio Segreto Vaticano, Fondo Borghese, serie II, 79, f. 2, 3, 4.

44 S tímto rezervovaným postojem císaře Rudolfa II. vůči papežství souvisí zřejmě také pozdější událost z roku 1609, kdy anglický král Jakub I. Stuart dedikoval právě Rudolfovi II. svůj spis *Apologia pro Juramento Fidelitatis*, vydaný v Londýně v roce 1609, v němž shrnul svůj spor s Robertem Bellarminem ohledně charakteru státní suverenity. J. W. EVANS, *Rudolf II.*, s. 109; Charles Howard McILWAIN, *The political works of James I*, Cambridge 1918, s. 71–168.

jejich diplomatických schopnostech, ale nemalý vliv na ně měly momentální císařovy politické zájmy i jeho aktuální zdravotní stav.

Problematický vztah císaře ke kuriálnímu iniciativám přednášených nuncií u císařského dvora i jeho opatrnou vládní koncepci ve vztahu k českým zemím dokládá několik příkladů z let 1577–1581. Jedním z nich byla neochota řešit návrh na určení koadjutora nemocného pražského arcibiskupa Antonína Bruse z Mohelnice. Zatímco v některých významných říšských arcidiecézích a diecézích sloužilo ustanovení koadjutora jako prostředek ke spolehlivému zajištění nástupnictví, v případě pražského arcibiskupství, kde platilo nominační právo panovníka, měla tato funkce smysl spíše praktického zabezpečení chodu arcidiecéze (například v případě zdravotní indispozice arcibiskupa).⁴⁵ Z Říma dostal nuncius Malaspina na konci roku 1578 instrukci, aby se pokusil císaře této myšlenky naklonit. Malaspina návrh přednesl Rudolfovi II. při své audienci v prosinci 1578 a podle jeho mínění byl k němu panovník „velmi svolný“.⁴⁶ V únoru 1579 se však nuncius dozvěděl, že císař údajně s ohledem na český zemský sněm věc nechtěl řešit před jeho skončením,⁴⁷ protože „během sněmu nerad jedná o záležitostech náboženství, aby nezkazil své požadavky“.⁴⁸ V dubnu pak císař nunciovi oznámil, že jmenování koadjutora uskuteční v nejbližší době.⁴⁹ Rudolf II. však své rozhodnutí stále odkládal,⁵⁰ až se vše nakonec jistým způsobem vyřešilo samo, když arcibiskup Brus v srpnu 1580 zemřel.⁵¹

Jiným příkladem bylo odložení rozhodnutí vyřešit papežskou iniciativu na obnovu univerzity, o které již bylo jednáno. Nuncius Malaspina v dubnu 1580 jako oficiální důvod uvedl informaci od Vratislava z Pernštejna, podle níž se císaři obnova univerzity v katolickém duchu sice zamlouvá, ale navrhuje počkat na odjezd české šlechty z právě ukončeného zemského sněmu.⁵²

45 Günter CHRIST, *Köln und Prag am Vorabend des Dreissigjährigen Krieges. Ferdinand von Wittelsbach und Johannes Lohelius in ihrer Rolle als Koadjutor und Erzbischof im Rahmen der kirchlichen Strukturen ihrer Zeit*, in: F. Seibt (Hg.), *Die böhmischen Länder zwischen Ost und West, Festschrift für Karl Bosl zum 75. Geburtstag*, Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, Bd. 55, Wien 1983, s. 53–69.

46 NBD III, 10, č. 33,1.

47 NBD III, 10, č. 49,3.

48 NBD III, 10, č. 54,8.

49 NBD III, 10, č. 72,4.

50 NBD III, 10, č. 96,3; 109,3; 207,4; 214,2.

51 NBD III, 10, č. 218,2.

52 NBD III, 10, č. 166,2.

Vlastní zájmy císaře hrály důležitou roli i při zmíněném zákazu vizitace cisterciáckých klášterů v Čechách, kterou měl s přímou podporou papežské kurie a pražského nuncia Malaspiny realizovat Edmund de la Croix. Sám Malaspina v depeši do Říma z července 1580, kde informoval o císařově zákazu této vizitace, uváděl jako důvody jednak to, že vizitátor byl Francouz a jednak skutečnost, že císař v této době hodlal předat majetek dvou českých klášterů na finanční zabezpečení pražského arcibiskupství, z nichž jeden příslušel právě k cisterciáckému řádu, a nechtěl proto, aby se vizitátor do této kauzy nějakým způsobem vměšoval.⁵³

Právě záležitost předání majetku klášterů v Oseku a Světcí pražskému arcibiskupství je dalším příkladem prosazování císařových vlastních panovníckých zájmů. Celý plán vzešel zřejmě z prostředí českých zemských úředníků již někdy v polovině sedmdesátých let 16. století jako pokus o vyřešení problému s nedostatečným majetkovým zabezpečením arcibiskupství.⁵⁴ Poprvé o tomto záměru nuncius Malaspina zaslal zprávu do Říma v prosinci 1579. Císař ve své žádosti, tlumočené Malaspinou, papeži neopomněl zdůraznit, že přestože by tento krok mohl údajně učinit sám jakožto český král, kterému podle starých zvyků přísluší disponovat s církevními statky, žádá jej o jeho souhlas. Podle Malaspiny byla důvodem císařova postupu „horlivost o zachování a vzrůst katolického náboženství v tomto království“. Vlastní, ryze pragmatická příčina zaznívá z nunciových slov na jiném místě zprávy, podle nichž chce císař „osvobodit svoji komoru od plateb šesti tisíc tolarů“. ⁵⁵ Tuto sumu mělo arcibiskupství pravidelně každý rok dostávat z královské komory z výnosu posudného, jak bylo stanoveno při jeho obnovení za vlády císaře Ferdinanda I.⁵⁶ Samotný kardinál Gallio v Římě spatřoval v Čechách jako prioritu spíše obnovu univerzity,⁵⁷ ale papež Řehoř XIII. záměr na zabezpečení arcibiskupství pochválil. Bral však v potaz i stav obou klášterů a v lednu 1580 si vyžádal od nuncia Malaspiny přesnější informace o jejich stavu.⁵⁸ Jestli mu byly z nunciatury poslány a případně s jakým obsahem, není z Malaspinovy korespondence zřejmé. Nakonec se Řehoř XIII. přiklonil ke stanovisku císaře a dne 13. června 1580 vydal breve rušící kláštery

⁵³ NBD III, 10, č. 208,3.

⁵⁴ K této události zejména s ohledem na zrušení kláštera v Oseku nejnověji velmi podrobně, ovšem bez informací z nunciaturních zpráv J. ZDICHYNEC, „*Cur cistercio*“.

⁵⁵ NBD III, 10, č. 140,1.

⁵⁶ František KAVKA – Anna SKÝBOVÁ, *Husitský epilog na koncilu tridentském a původní koncepce habsburské rekatolizace Čech*, Praha 1968, s. 40–43.

⁵⁷ NBD III, 10, č. 141,2.

⁵⁸ NBD III, 10, č. 148,1.

v Oseku i ve Světcí. Zrušení zdůvodnil tím, že není naděje, že bude v obou klášterech možné vést řádný řeholní život a opatství v Oseku je velmi zadlužené.⁵⁹ Převzetí klášterů císařovými úředníky a předání jejich majetku arcibiskupství tak už v podstatě nic nebránilo. V případě kláštera v Oseku na tom nic nemohla změnit ani stížnost údajně „opata onoho kláštera osec-kého“,⁶⁰ kterou zaslal přímo do Říma a o které byl nuncius Malaspina informován v listě z 5. října 1580 kardinálem Galliem. Kurie se na jeho základě domnívala, že oba kláštery měly dostatek řeholního osazenstva. Nuncius Malaspina proto dostal za úkol ověřit jejich počet i celkový stav kláštera v Oseku. Důležitou podmínkou ovšem bylo, aby o tom císař nevěděl.⁶¹ Nuncius pak zakrátko zjistil, že ještě před nedávnem tam žilo patnáct řeholníků, avšak poté, co se císař rozhodl pro zrušení kláštera a převod jeho majetku ve prospěch arcibiskupství, jich zůstalo sedm.⁶² Na celé záležitosti šlo však už jen těžko něco změnit a z další nunciaturní korespondence sledovaného období se téma zcela vytratilo.

O tom, že císař poměrně důsledně hájil své nároky jakožto panovníka českých zemí, svědčí i roztržka mezi ním a nunciem Malaspinou, k níž došlo krátce po smrti arcibiskupa Bruse na podzim roku 1580. Nuncius tehdy nařídil pražské kapitule, aby provedla inventuru majetku arcibiskupství a spravovala jej v době sedisvakance arcibiskupského stolce.⁶³ Při osobní audienci císař Rudolf Malaspinovi tento jeho postup velmi rozhořčeně vytknul jako zásah do svých pravomocí.⁶⁴

Katolická konfesionalizace ve světle nunciaturních zpráv

V předbělohorském období českých zemí, kde se o moc dělil katolický panovník s většinou nekatolickými stavy, zřejmě není možné definovat katolickou konfesionalizaci jako státem nesený proces náboženské homogeni-

59 J. ZDICHYNEC, „*Cur cistercio*“, s. 55–56. Přímá informace o zaslání tohoto dokumentu do Prahy ovšem v nunciaturní korespondenci chybí. Pouze v depeši z 12. 7. 1580 na vydaný papežský souhlas poukazuje velmi stručně nuncius Malaspina. NBD III, 10, č. 207.

60 Není zcela jasné, kterou osobu měl kardinál Gallio na mysli. Po smrti oseckého opata Balthasara († 5. 7. 1579) byl klášter prohlášen pražským arcibiskupem a královskými úředníky za vakantní a byl nařízen odklad opatské volby s ohledem na plánované zrušení kláštera. Snad se tedy jednalo o onoho „Jiřího Xavera von Zettel“, který byl podle jedné zmínky v pramenech oseckým opatem přesto zvolen. J. ZDICHYNEC, „*Cur cistercio*“, s. 34, pozn. 25.

61 NBD III, 10, č. 234,5.

62 NBD III, 10, č. 241,2.

63 NBD III, 10, č. 218,2.

64 NBD III, 10, č. 222,4.

zace prosazovaný v součinnosti panovníka a ostatních mocenských složek.⁶⁵ Jeden z autorů konceptu konfesionalizace Wolfgang Reinhard v reakci na tento problém již dříve připustil, že bude asi nutné oddělit dosud prezentovanou úzkou provázanost konfesionalizace a formování státu a navrhl pojmu „vrchnosti“ (*Obrigkeit*) – jakožto nositele konfesionalizace – přičíst širší variační rozpětí, zahrnující městské a zemské obce, stejně jako i stavovská uskupení či šlechtice.⁶⁶ Vezmeme-li jeho úvahu v potaz, uvidíme i předbělohorské Čechy a Moravu jako prostor rozvoje tohoto společensko-historického procesu, byť jen v míře omezené a s jistými specifiky.

Podle diplomatické korespondence nunciů se jeví, že role císaře Rudolfa II. jakožto panovníka byla v tomto procesu spíše pasivní. Místo něj vystupují v depeších nunciů jiní nositelé katolické konfesionalizace. Na prvním místě to byli přední zástupci české a moravské katolické šlechty. Nuncius Santacroce uváděl zcela konkrétní příklady. V červenci 1581 psal Státnímu sekretariátu, že Vratislav z Pernštejna⁶⁷ nechal vypudit protestantské učitele z Litomyšle.⁶⁸ V téže

65 Shrnutí vývoje paradigmatu konfesionalizace i diskuse nad jeho problémy s ohledem na specifika českých zemí naposledy viz Josef HRDLÍČKA, *Konfesijní politika šlechtických vrchností a šlechtická konfesionalizace v Čechách a na Moravě v 16. a 17. století*, ČČH 108, 2010, s. 406–441 (zejména s. 406–412). O problémech aplikace paradigmatu na české země především viz Anna OHLIDAL, *Konfessionalisierung: ein Paradigma der historischen Frühneuzeitforschung und die Frage seiner Anwendbarkeit auf Böhmen*, *Studia Rudolphina* 3, 2003, s. 19–28.

66 Wolfgang REINHARD, „Konfessionalisierung“ auf dem Prüfstand, in: J. Bahlcke – A. Strohmeier (Hg.), *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa, Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur*, Stuttgart 1999, s. 80–88 (zejména s. 87–88).

67 K životu Vratislava z Pernštejna a jeho náboženským postojům viz Petr VOREL, *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*, Praha 1999, s. 237–258; Jaroslav PÁNEK, *Politika, náboženství a každodennost nejvyššího kancléře Vratislava z Pernštejna*, in: P. Vorel (ed.), *Pernštejnové v českých dějinách*, Pardubice 1995, s. 187–202; TÝŽ, *Biskup a kancléř (Stanislav Pavlovský a Vratislav z Pernštejna 1579–1582 a jejich úloha v počátcích rekatolizace)*, *Časopis Matice moravské* 113, 1994, s. 35–47.

68 Samotná informace nuncia Santacroceho je nejasná a patrně mylná, jelikož doslova uvádí, že opatření vypudit protestantské učitele dal Vratislav z Pernštejna „ze svých území“ (*dalle sue terre*). Vzápětí ovšem zmiňuje jako konkrétní lokalitu Litoměřice (*Litameriz*), které ovšem byly královským městem. – NBD III, 10, č. 314,10. Zpracování dějin města Litoměřic žádnou takovou událost nezmiňuje. Julius LIPPERT, *Geschichte der Stadt Leitmeritz*, Prag 1871; *Dějiny města Litoměřic*, Litoměřice 1997. Z listu rektora olomouckých jezuitů Höllera nunciovi Bonomimu z 3. 10. 1582 vyplývá, že ve skutečnosti šlo o Litomyšl, která patřila mezi perňštejnská dominia. Bohumil NAVRÁTIL (ed.), *Jesuité olomoučtí za protireformace, Akta a listiny z let 1558–1619*, sv. I, 1558–1590, Brno 1916, č. 126, s. 246–247 a pozn. 5, 8. K činnosti Vratislava z Pernštejna proti Jednotě bratrské v Litomyšli viz Anton GINDELY, *Geschichte der Böhmischen Brüder*, 2. Band (1564–1609), Prag 1858, s. 270 a 488, pozn. 41.

zprávě také uvádí, že Adam z Ditrichštejna přinutil luterány na některých svých moravských panstvích buď ke konverzi, nebo k odchodu, přičemž většina z nich údajně již konvertovala ke katolicismu. Členové jezuitského řádu mu v této činnosti měli pomáhat a s jejich pomocí Ditrichštejn vyčistil svá panství i od novokřtěnců a jiných sekt.⁶⁹ Šlechta však fungovala i jako výrazná podpora výchovy adeptů duchovního stavu pro potřeby katolické církve v českých zemích. Vratislav z Pernštejna zabezpečoval na svoje náklady výchovu šesti alumnů v jezuitské koleji v Olomouci⁷⁰ a spolu s Vilémem z Rožmberka umístil další alumnky na kolej v Praze.⁷¹ Jiným nositelem katolické konfesionalizace se podle nunciaturních zpráv jeví olomoucký biskup⁷² Jan Mezoun z Telče, který v roce 1577 odmítl konsignovat petici moravských stavů obsahující tradiční požadavek na svobodu náboženského vyznání. Toto jeho ostré vymezení se vůči většině stavů na základě konfesního hlediska a současně porušení dosavadních zemských zvyklostí se stalo příčinou biskupova konfliktu s moravskou stavovskou společností, které vyvrcholilo v době příjezdu Rudolfa II. do Olomouce, jak o tom informoval nuncius Delfino ve své zprávě z června 1577.⁷³

Z procesu katolické konfesionalizace Čech a Moravy v předbělohorském období však nelze vynechat ani samotnou papežskou nunciaturu u císařského dvora, která v Praze sídlila již v letech 1578–1581. Mezi nunciaturou a ostatními výše uvedenými činiteli však existuje důležitý rozdíl. Zatímco šlechta i biskupové mohli činit zcela konkrétní kroky a opatření k prosazení konfesionalizace na svých panstvích či v rámci svých církevních

69 NBD III, 10, č. 314,11. Míněna katolická konfesionalizace realizovaná Adamem z Ditrichštejna na jeho mikulovském panství od roku 1578. Karl DWORŽAK, *Die Wiedereinführung der katholischen Religion auf den Gütern des Hauses Dietrichstein im südlichen Mähren am Schlusse des 16. und Anfänge des 17. Jahrhunderts*, Wien 1860. Richard HOFMANN, *Reformation und Gegenreformation in der Herrschaft Nikolsburg. Ein Überblick*, Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen-Mähren-Schlesien 5, 1978, s. 434–439.

70 NBD III, 10, č. 314,10. O alumnech jezuitské koleje v Olomouci, jejichž studium bylo hrazeno Vratislavem z Pernštejna, viz také zpráva jezuita Possevina adresovaná kardinálu Galliovi ze 7. 11. 1580. B. NAVRÁTIL (ed.), *Jesuité olomoučtí*, č. 114B, s. 217–218 a pozn. 37.

71 NBD III, 9, č. 30,4.

72 K úloze olomouckých biskupů v procesu konfesionalizace v druhé polovině 16. století především viz Ondřej JAKUBEC, *Kulturní prostředí a mecenáš olomouckých biskupů potridentské doby. Umělecké objednávky biskupů v letech 1553–1598, jejich význam a funkce*, Olomouc 2003.

73 NBD III, 9, č. 61,1. K osobnosti olomouckého biskupa Jana Mezouna z Telče a k jeho sporu s moravskými stavy viz Bohumil NAVRÁTIL, *Biskupství olomoucké 1576–1579 a volba Stanislava Pavlovského*, Praha 1909, s. 1–59; František KAMENÍČEK, *Zemské sněmy a sjezdy moravské*, 1. díl, Brno 1900, s. 113–115; O. JAKUBEC, *Kulturní prostředí*, s. 56–58.

nebo zemských kompetencí, papežští nunciové se přinejmenším v sledovaném období omezovali pouze na iniciativy přednášené směrem k samotnému panovníkovi, které jím mohly, ale nutně nemusely být akceptovány. Ve vlastní korespondenci nunciů z tohoto období není doložena explicitní zmínka o analogických iniciativách nunciů vůči katolickým šlechticům či členům duchovenstva, nelze je však a priori vyloučit. Určitý bezprostřední vliv mohli nunciové uplatňovat při vybírání nových kandidátů na obsazení vakantních biskupských stolců, což patřilo k prvořadým zájmům římské kurie. Vzhledem k nominačnímu právu panovníka v případě pražského arcibiskupství a volebnímu právu olomoucké kapituly však byl jejich vliv v těchto záležitostech výrazně omezený.⁷⁴ V Praze působící nunciové se tak nejvíce jako přímí nositelé katolické konfesionalizace, kteří by byli zcela srovnatelní s katolickou šlechtou či církevními činiteli. Jejich role a význam v celém procesu spočívaly v něčem jiném. Dlouhodobá či trvalá přítomnost přímého papežova zástupce v českých zemích a jeho aktivity na císařském dvoře nepochybně působily jako významný faktor pro zmíněné nositele katolické konfesionalizace. Jednak fungovala u císařského dvora jako opora jejich činnosti a jednak se nunciatura stala ideovým centrem, které bezprostředně zpřítomňovalo zájmy římské kurie a její představy o tom, jakým směrem se má ubírat náboženský vývoj ve střední Evropě.

⁷⁴ V sledovaném období se nunciové Delfino a Malaspina zabývali obsazením olomouckého biskupství po smrti Jana Mezouna z Telče. Papež i císař Rudolf II. podpořovali kandidaturu Ondřeje Habsburského, v červnu 1579 nakonec z volby kapituly vzešel jako nový biskup Stanislav Pavlovský z Pavlovic. Nad touto volbou vyjádřila římská kurie velkou spokojenost. NBD III, 10, č. 68,1; 76,1; 81,1; 93,2. Nuncius Malaspina dobré předpoklady biskupa Pavlovského potvrdil při jejich prvním setkání v červenci 1580, kdy jej hodnotil jako zbožného a horlivého preláta, který je zvláště oddán ve všem poslušností vůči koncilu a Římu. NBD III, 10, č. 210,2. Na smrti arcibiskupa Bruse z Mohelnice uvolněný stolec nominoval císař Martina Medka, s čímž byl papež Řehoř XIII. rovněž velmi spokojený. NBD III, 10, č. 257,4; 263,2. K průběhu a komplikacím volby olomouckého biskupa po smrti Jana Mezouna z Telče a vlivu římské kurie i nunciů viz především B. NAVRÁTIL, *Biskupství olomoucké*, s. 118–236.

Papal Nunciature at the Imperial Court in the First Years of the Reign of Rudolph II and the Czech Lands

TOMÁŠ ČERNUŠÁK

Studies and monographs dealing with the development of confessionalism in the Czech Lands have up until now emphasised the importance of the Papal Nuncio Francesco Bonomi at the Imperial Court in this process. It was based both on his Memorandum of 1584 in which he summarised the main points of the Catholic Confessionalism programme and mainly as he was considered to be the first permanently resident Papal Nuncio in Prague. However, the recently edited nunciature reports from the first years of the reign of Rudolph II show that his predecessors Orazio Malaspina and the short tenure of Ottavio Santacroce, did reside solely in Prague between 1578–1581 where the Royal Court was also based at that time. In addition, a number of points raised in the 1584 Memorandum had already found their regular place in Nuncial reports and initiatives focused on the Emperor Rudolph. Both Nuncios, Bishop Giovanni Delfino and Msgr Orazio Malaspina, actively attempted to enforce reform at Prague University and to negotiate the unification of the Hussites with the Catholic Church. Yet, they also provided support for the education of new entrants to the priesthood and for clergy visitations. However, these Nuncios failed to implement some of these matters, with the main reason being the Emperor Rudolph's lack of interest to be more expressly involved in the curia initiatives and concepts. Rudolph's attitude was most likely linked to his ruling strategy, which aimed to achieve, at least at the beginnings of his reign, some balance between the Catholics and Protestants and to promote and fulfil his own political ambitions. The Emperor's own preferences are evidently reflected in the matter of securing the Prague Archbishopric financially from the property of two Czech monasteries and in banning the French Cistercian Abbot Edmund de la Croix from visiting Cistercian monasteries in Bohemia. In place of the Emperor himself, there were other influential factors involved in the initial stages of Catholic confessionalism itself, which had certain characteristics in the pre-White Mountain period as opposed to later developments. Namely, it involved the foremost Czech and Moravian Catholic nobles who implemented religious homogeneity on their estates and devoted themselves to supporting Jesuit education. Similarly, the Olomouc Bishop Jan Mezoun of Telč declined to countersign the request of the Moravian Estates which included the traditional supplication to the new ruler to grant them religious freedoms. Although the Nunciature at the Imperial Court cannot be overlooked as one of the factors of Catholic confessionalism, its position in this process differed from that of the nobility and the episcopate.

Translated by Alena Linhartová

STUDIE A MATERIÁLY

Státoprávní vyčlenění českých zemí ze Svaté říše římské.

Důsledky říšské reformy
Maxmiliána I. Habsburského*

PETR VOREL

PETR VOREL: The Constitutional Exclusion of the Czech Lands from the Holy Roman Empire. Consequences of the Imperial Reform of Maximilian I of the House of Hapsburg. This study continues long-term specialist discussions on the constitutional relationship between the Lands of the Czech Crown and the Holy Roman Empire in the period of the Early Modern Age. With the help of new primary resources, the author focuses on the period 1477–1495 during which the exclusion of the Czech Lands from a newly formed Roman-German Empire took place. The emergence of a new constitutional arrangement was completed through the consent of all four participating parties (King of the Romans – the Imperial Estates – the King of Bohemia – the Czech Estates), therefore it was conflict-free. The exclusion of the Czech Lands from the Empire was not the result of the emancipation struggle of the Czech Estates, whether national or religious, but it occurred within the context of the internal re-structuralisation of the Empire at the beginning of the Imperial Reform of Maximilian I. From the very beginning of the emergence of the Early Modern Roman-German Empire in 1495, the Lands of the Czech Crown were not part of it, neither *de facto* nor *de iure*, although in the course of the following two centuries these two neighbouring state formations happened to have a joint ruler from time to time. This formerly rather unusual perspective, yet in the author's view, sufficiently documented by primary sources, on the constitutional development of Early Modern Medieval Europe provides a broader framework for interpretations of long-term trends in the history of the 16th and the 17th centuries.

Key words: the Holy Roman Empire, the Czech Kingdom, constitutional exclusion, Czech Estates' community, Imperial Princes, Imperial fief, 1477, elector, Arch-Cupbearer, election of King of the Romans, Frankfurt am Main, Imperial diet, 1495, Worms, Emperor Frederick III, Emperor Maximilian I, King, Matthias Corvinus

Otázka státoprávních vztahů mezi Královstvím českým (či mezi zeměmi Koruny české) a Svatou říší římskou v raném novověku představuje jedno z témat středoevropských dějin, která jsou dlouhodobě zatížena pevně zakotvenými interpretačními stereotypy. Mám zde na mysli především historiografie českou, rakouskou a zčásti i německou, pro které je zmíněné téma předmětem badatelského zájmu, neboť je pro ně teritoriálně relevantní.¹ V případě pohledů na středoevropské dějiny ze vzdálenější perspektivy se ono téma jeví jako relativně okrajové, ale kupodivu není vnímáno jako souvislost, nad níž by bylo třeba se zamýšlet v souhrnných dějinách samotné říše.²

Pro regionálně vymezené dějiny střední Evropy jde však o záležitost poměrně důležitou, neboť bez vyjasnění základního státoprávního rámce, ve kterém se odehrávaly děje politické, hospodářské či kulturní povahy, je velmi obtížné dospět k nějaké obecněji akceptovatelné dějinné interpretaci. To se v případě raně novověkých dějin týká především těch údobí, během nichž měl průběh politických a hospodářských dějů a změn, probíhajících v českých zemích a v římsko-německé říši, vzájemně provázané důsledky. Nejvýrazněji je tato souvislost zřetelná v době mocensko-politických krizí let 1546–1555, 1606–1611 a 1617–1620, ale změny státoprávních rámců se projevují i v dlouhodobých vývojových trendech celého našeho středoevropského regionu.

Pro starší českou historiografii představovala zásadní problém otázka, zda bylo Království české říšským lénem či nikoli. Na základě rozsáhlého

* Tato studie vznikla v rámci řešení projektu GA ČR, IKP GA P405/12/1000.

- 1 Jaroslav PÁNEK, *Břemeno politiky (Raně novověká Svatá říše římská v proměnách moderní české historiografie)*, in: Jan Klápště – Eva Plešková – Josef Žemlička (red.), *Dějiny ve věku nejistot (Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka)*, Praha 2003, s. 187–200.
- 2 Z novějších zpracování viz především Peter MORAW, *Von offener Verfassung zu gestalter Verdichtung (Das Reich im späten Mittelalter 1250 bis 1490)*, Berlin 1985; Alfred KOHLER, *Das Reich im Kampf und die Hegemonie in Europa 1521–1648*, München 1990; Volker PRESS, *The Habsburg Lands: The Holy Roman Empire, 1400–1555*, in: Thomas A. Brady – Heiko A. Oberman – James D. Tracy (edd.), *Handbook of European History 1400–1600 (Late Middle Ages, Renaissance and reformation)*, Volume 1: Structures and Assertions, Leiden–New York–Köln 1994, s. 437–466; Georg SCHMIDT, *Geschichte des Alten Reiches (Staat und Nation in der Frühen Neuzeit 1495–1806)*, München 1999; Friedrich HEER, *The Holy Roman Empire*, London 2002; Barbara STOLLBERG-RILINGER, *Das Heilige Römische Reich Deutscher Nation (Vom Ende des Mittelalters bis 1806)*, München 2006; Peter Claus HARTMANN, *Das Heilige Römische Reich deutscher Nation in der Neuzeit 1486–1806*, Stuttgart 2007; Francis RAPP, *Svatá říše římská národa německého od Otty Velikého po Karla V.*, Praha-Litomyšl 2007; Stefan WEINFURTER, *Das Reich im Mittelalter (Kleine deutsche Geschichte von 500 bis 1500)*, München 2008; Klaus HERBERS – Helmut NEUHAUS, *Das Heilige Römische Reich*, Köln-Weimar-Wien 2010.

studia pramenů české i říšské provenience formuloval a v roce 1870 poprvé publikoval základní interpretační model významný český právní historik a pražský univerzitní profesor Josef Kalousek. Podle něj byla otázka nejasného středověkého lenního vztahu Čech k říši jednoznačně a trvale stanovena Zlatou bulou císaře Karla IV. (1356) takto: Čechy říšským lénem nejsou. S říší spojuje krále českého jeho úřad říšského arcibiskupa a funkce knížete-volitele (kurfiřta), kteréžto říšské funkce (ale pouze tyto funkce, nikoli vládu v Čechách) přijímá od císaře formou říšského léna. S těmito funkcemi jsou spojeny určité povinnosti vůči císaři (hlavně účast na jednáních, konají-li se poblíž českých hranic a účast na korunovační „říšské jízdě“ s určitým počtem vojáků). Od doby Karla IV. se pak podle J. Kalouska státoprávní vztahy českých zemí vůči říši v podstatě nezměnily až do zániku říše roku 1806, pouze Zlatou bulou vymezený zákonný rámec byl v různých dobách naplňován konkrétním obsahem v závislosti na mocensko-politické situaci.³ Tento závěr pak jako základní východisko přejala standardní domácí právně-historická literatura, která si pak (s odkazem na analýzu J. Kalouska) vztahů raně-novověkého českého státu vůči Římsko-německé říši vůbec nevšímá.⁴

Závěry Josefa Kalouska, týkající se lenního vztahu krále českého vůči císaři, naplňované v raném novověku jen titulární funkcí říšského arcibiskupa a podstatně redukovanou rolí kurfiřta (omezenou jen na samotné právo volby), lze v zásadě i dnes akceptovat jako hlavní východiska, vysvětlující pozice českého krále v rámci říšských struktur, dotvořených roku 1495 v rámci říšské reformy Maxmiliána I. Nikoli však obecněji ve smyslu státoprávním.

Jazykově německá starší historiografie dospěla k systémově podobnému závěru jako J. Kalousek (tedy vztah českých zemí k říši se od středověku v podstatě nezměnil), ale v opačné rovině: Království české od středověku až do zániku říše nikdy nebylo vyvázáno z lenního vztahu k říši.⁵

³ První české vydání citované práce vyšlo v Praze roku 1870; německý překlad téhož (pod názvem *Einige Grundlagen des Böhmisches Staatsrechtes*) o rok později (1871). Níže v textu se odkazují na rozšířené a doplněné druhé české vydání z roku 1892, viz Josef KALOUSEK, *České státní právo*, Praha 1892 (2. vyd.), zde zvláště kapitola 3 Od zlaté buly do zániku říše Německé (1356–1806), s. 42–62.

⁴ Václav VANĚČEK, *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945*, Praha 1970 (2. vyd.), zde v rámci pasáže 73. „Stát České koruny“ na s. 149–151; dále Karel MALÝ – Florian SIVÁK, *Dějiny státu a práva v Československu do r. 1918*, Praha 1988, zde v rámci pasáže B/1 „Obecná charakteristika ekonomického, společenského, politického vývoje a mezinárodního postavení českého státu“ na s. 44–47.

⁵ Pro klíčové období 15. století tuto interpretaci formuloval především Ernst PERELS, *Zur Geschichte der böhmischen Kur im 14. und 15. Jahrhundert*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, germanistische Abteilung 45, 1925, s. 83–143.

Představa o neměnnosti státoprávního vztahu českých zemí vůči říši od poloviny 14. století do počátku 19. století (vytvořená na základě rozboru lenního vztahu krále českého vůči císaři)⁶ podle mého názoru správná není. Především proto, že vůbec nezohledňuje zásadní strukturální změny, kterými na počátku raného novověku prošla samotná říše.⁷ Staré právní vazby středověkého charakteru, deklarované jako vazby mezi osobami, stojícími v určité feudální hierarchii (císař – král český), sice zůstávaly i nadále součástí raně novověkého právního systému, ale jejich stále slábnoucí faktická účinnost byla v mocensko-politické praxi od konce 15. století nahrazována jiným systémem.

Šlo o obecnější vývojové tendence onoho známého „podzimu středověku“, který s sebou odnesl i mocensko-politický koncept lucemburské Svaté říše římské 14. století. Rozklad říšského politického i správního systému v době vlády Fridricha III., při němž samotná říše procházela hlubokou strukturální krizí, vyžadoval koncepčně nové řešení, které se podařilo (alespoň z větší části, byť jen načas) prosadit Maxmiliánu I. koncem 15. století. To je období z hlediska vztahu českých zemí k říši klíčové a níže se pokusím vysvětlit, proč se právě pro tuto dobu právně-historický rozbor Josefa Kalouska i Ernsta Perelse (a na něj navazujícího A. Begerta, viz níže) s historickou realitou mívají.

Dalším interpretačním stereotypem, se kterým se čtenář stále může i v odborné literatuře setkat především v prostředí rakouské a německé historiografie, je model jakéhosi „přechodného stavu“. Podle něj došlo k výraznému uvolnění státoprávních vztahů českých zemí vůči říši v době husitské revoluce a následně pak (po vymření Lucemburků) v průběhu 15. století (zvláště za vlády Jagellonců), kdy se české země nalézaly ve stavu postup-

6 J. KALOUSEK, *České státní právo*, s. 42: „... Nepatrné a nepodstatné jsou proměny, které od času Karla IV. sběhly se v poměru Čech k říši stanoveném navždy zlatou bullou. Králové Čeští potom jako před tím obyčejně nedbali mnoho o práva, která jim slušela jakožto knížatům říšským, jmenovitě zanedbávali zúčastňovati se ve sněmích říšských; mimo to války husitské, postavivše národ Český v náboženskou i národní protivu k Němcům, uvolnily i ten ideální svazek, jenž dle zlaté bully ještě zbýval, a tak právní poměr Čech k říši vzal na sebe povahu pouhé prázdné teorie, k čemuž ostatně vždy náchylen byl, i zpomínáno ho důrazněji jen časem v některých různých, když z nedostatku lepší opory dovolávaly se ho sporné strany k prospěchu svému...“.

7 Pro počátek raného novověku obecnější vývojové tendence výstižně shrnul již Eduard FUETER, *Geschichte des europäischen Staatensystems von 1492–1559, Handbuch der Mittelalterlichen und Neueren Geschichte*, Abteilung II: Politische Geschichte, München-Berlin 1919; existenci českého státu jako svébytné jednotky v této době však autor vůbec nereflektuje, byť oceňuje tehdy vyhlášené kvality českého vojska. Viz *tamtéž*, s. 114–121 i jinde v textu.

ného „uvolňování se“ z říše, podobně jako soudobé Švýcarsko či později Nizozemí. Po roce 1526, kdy se králem českým stal Ferdinand Habsburský (zde ponechme zcela stranou, zda je tato událost interpretována jako dědická následnost Habsburků či jako svobodná volba českých stavů), a zvláště po volbě Ferdinanda I. králem římským (1531) a císařem (1558), se pak Království české přeci muselo znovu stát integrální součástí římsko-německé říše, které Habsburkové tak jako tak vládli.⁸

Tato zjednodušená (byť zdánlivě logická) interpretace je historické realitě vzdálena nejvíce.⁹ Setkáváme se s ní však poměrně často také v obecněji koncipovaných či populárně naučných publikacích, v učebnicích dějepisu a stále opakovaně na rekonstrukčních historických mapách. I z tohoto důvodu jde o interpretační stereotyp obecně rozšířený, jak bylo zřejmé i z diskuse v rámci „české sekce“ na 47. sjezdu německých historiků roku 2008 v Drážďanech.¹⁰

Historikům, kteří se v nějakém kontextu podrobněji zabývají vztahem českých zemí k říši, je však zřejmé, že pro období raně novověké tato jednoduchá a vcelku logická interpretační vývojová smyčka dobovým historickým reáliím neodpovídá, a snaží se přijít s nějakým jiným vysvětlením.

V nejnovější odborné literatuře se tak znovu objevila mírně modifikovaná verze starší interpretace Ernsta Perelse: Jednou vzniklé středověké lenní vazby s sebou nesly neodstranitelné právní důsledky i v raném novověku a v případě potřeby mohly být kdykoli uvedeny v účinnost, pokud

8 Alfred SCHRÖCKER, *Die deutsche Nation (Beobachtungen zur politischen Propaganda des ausgehenden 15. Jahrhunderts)*, Lübeck 1974, s. 121, pozn. 183; G. SCHMIDT, *Geschichte des Alten Reiches*, s. 12.

9 Např. Eila HASSENPFUG-ELZHOLZ, *Böhmen und die böhmische Stände in der Zeit des beginnenden Zentralismus (Eine Strukturanalyse der böhmischen Adelsnation um die Mitte des 18. Jahrhunderts)*, Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, Band 30, München-Wien 1982, s. 22. Snad jen optikou 18. století mohla autorka dojít k závěru, že České království nikdy své pozice na říšském sněmu neztratilo od Karlovy Zlaté buly. Lehce konstatovaný závěr: „... Im Reichstag hatte das Königreich Böhmen und Kurfürstentum Böhmen seine rangoberste Stellung nie verloren...“ se přitom opírá o jediný zdroj, který je však vzhledem k poměrně výrazně dobovými okolnostmi ovlivněné interpretaci celého tématu pro současnou odbornou diskusi nepoužitelný, viz Anton ERSTENBERGER, *Böhmens außenpolitische Stellung in der Neuzeit (bis 1918)*, in: Gustav Pirchan – Wilhelm Weizsäcker – Heinz Zatschek (Hgg.), *Das Sudetendeutschtum (Sein Wesen und Werden im Wandel der Jahrhunderte)*, Brunn-Prag-Leipzig-Wien 1939, s. 265–306.

10 Petr VOREL, *Die Länder der böhmischen Krone und das Heilige Römische Reich in der Frühen Neuzeit*, in: Jiří Pešek – Petr Vorel (Hgg.), *Neue tschechische Interpretationen der Fragen des tschechisch-deutschen Zusammenlebens (47. Deutscher Historikertag / Dresden 2008 – Die Vortragende der tschechischen Gastsection)*, Magdeburg 2011, s. 21–32.

k tomu existovala záminka a dostatečná politická (případě vojenská) moc. Na základě takto formulovaného východiska interpretují v podstatě shodně vztah českých zemí k římsko-německé říši v raném novověku především zástupci mladší badatelské generace: na straně německé Alexander Begert, na straně české Jiří Kubeš.

Begertova objemná disertační práce, obhájená v roce 2001 na univerzitě v Göttingen a publikovaná o dva roky později (2003),¹¹ je výjimečná tím, že autor analyzuje vývoj českého kurfiřtského hlasu (a v souvislosti s ním i vztahu českých zemí k říši) v celém časovém horizontu od vrcholného středověku do počátku 19. století. Tímto chronologicky širokým záběrem je jeho práce srovnatelná s výše zmíněnou právně-historickou analýzou J. Kalouska. Vnitřně je však (podobně jako práce Kalouskova) poměrně nevyvážená, což je na první pohled zřetelné i v rozsahu textu, věnovaného jednotlivým obdobím. Hlavní těžiště je položeno na období středověké (což souvisí s hlavním autorovým badatelským směřováním na dějiny středověku, jak je zřejmé z jeho následných publikačních aktivit) a pak na období závěrečného století existence říše (od konce 17. do počátku 19. století).

Nad vývojem v období počátku raného novověku (od konce 15. do sklonku 17. století) se autor systémově nezamýšlí a spíše hledá pramenné doklady, které by podpořily jeho interpretaci o kontinuálním lenním vztahu, který jen v důsledku dočasného rozkladu říšských struktur a uvolnění vztahu mezi českými zeměmi a říší v období raně novověkém nebyl v praxi aplikován, ale mohl být kdykoli aktivován (což se pak podle autora stalo počátkem 18. století formou readmise).

V Begertově dobře koncipované práci se tato interpretace jeví jako logická, nicméně podle mého názoru také správná není. Mimo jiné i proto, že autor některé prameny interpretuje podle mého mínění, chybně a některé (provenience české i říšské) neznal nebo nepoužil (jak uvedu konkrétně níže v textu). Každopádně však A. Begert posunul odbornou argumentaci o vývoji českého kurfiřtského hlasu na přelomu středověku a raného novověku výrazně dál a antikvoval starší výše zmíněnou analýzu Perelsovu, založenou jen na pramenech říšské provenience.

V případě Jiřího Kubeše je chronologické hledisko nastaveno opačně: Situaci, kterou detailně zná z barokního období, transponuje jako vývojovou kontinuitu do doby starší a dospívá tak k velmi podobnému závěru jako Alexander Begert: České země byly vždy v určitém smyslu součástí říše a ve

11 Alexander BEGERT, *Böhmen, die böhmische Kur und das Reich vom Hochmittelalter bis zum Ende des Alten Reiches (Studien zur Kurwürde und zur staatsrechtlichen Stellung Böhmens)*, Husum 2003.

středověku jednou vzniklá „... lenní vazba byla latentní a sama od sebe prostě zaniknout nemohla...“.¹² Jako základní východisko přejímá Kubeš interpretaci, která vznikla až koncem 17. století v prostředí habsburského dvora, který potřeboval vytvořit právní argumenty, na jejichž základě by kolegium kurfiřtů mohlo být ochotno akceptovat rozšíření svého počtu také o krále českého. Tuto myšlenku se podařilo politicky prosadit roku 1708, kdy došlo tzv. readmisí k uvedení krále českého do kolegia kurfiřtů. Podle dobové barokní interpretace tím byla jen odstraněna dočasná nerovnost, vzniklá vstřícností dřívějších císařů, kteří se jednání říšských sněmů účastnili jako vládci říše a nepotřebovali tedy osobní zastoupení v kolegiu kurfiřtů z titulu krále českého.

To je interpretace, která vyhovovala habsburskému dvoru, ale až od sklonku 17. století, kdy z hlediska reálné politiky ztratila římsko-německá říše jakožto subjekt evropské politiky svou vývojovou dynamiku. Tomu také odpovídala efektivita činnosti stálého říšského sněmu, ustaveného od roku 1663 v Řezně jako formální byrokratická součást říšského systému. Pro Leopolda I. a jeho následovníky i pro další významné říšské panovníky (Prusko, Sasko, Hannoversko) bylo v době budování absolutistických monarchií barokní doby lákavější rozšiřovat vlastní soustátí formou územní expanze mimo říši než usilovat o posílení vlastního vlivu formou vnitřní integrace říše a jejího přetvoření ve skutečný společný stát. I z toho důvodu již nehrálo personální obsazení kurfiřtského kolegia počátkem 18. století tak zásadní politickou roli jako v průběhu 16. století, kdy se stále ještě jevila jako reálná možnost vytvoření společného německého státu na základě státoprávních tradic Římsko-německé říše.

Také českým stavům už byl počátkem 18. století státoprávní vztah našich zemí k říši víceméně lhostejný, protože výše uvedenou readmisí se nic podstatného nezměnilo ani na postavení českých zemí v rámci habsburské monarchie, ani na vztahu stavovské obce vůči panovníkovi. Uvedením českého krále do kolegia kurfiřtů vzniklo u centrálního říšského úřadu v Řezně jen několik nových diplomatických míst, placených z českého zemského rozpočtu a využitelných v kariérním růstu některých příslušníků habsburské dvorské šlechty. Na říšském sněmu ani v kolegiu kurfiřtů už se v 18. století (i ve srovnání se stoletím 16.) mnoho podstatného ve skutečnosti nevyřešilo a v rámci říše neexistovala politická síla, které by taková situace vadila.

Vytvoření nového politického obrazu říše jako velmi volného a vlastně svým způsobem zcela neurčitěho svazku, provázaného na mnoha obtížně

¹² Jiří KUBEŠ, *Trnitá cesta Leopolda I. za římskou korunou (1657–1658). Volby a korunovace ve Svaté říši římské v raném novověku*, České Budějovice 2009, s. 15.

vymežitelných úrovních, vyhovovalo jak Habsburkům, tak i dalším novým silným absolutistickým státům, zasahujícím na přelomu 17. a 18. století částí svého území do říše. Volně vymezené vazby k historické říši k ničemu podstatnému ve skutečnosti nezavazovaly a případné povinnosti, vyplývající z příslušnosti k říši, se stejně daly jen těžko vynutit. Na druhou stranu však takové volné vnímání struktury říše umožňovalo použít jakkoli deformovanou historickou argumentaci k prosazení mocenských zájmů, bylo-li to z důvodů politických žádoucích.¹³ To se ostatně netýkalo jen středověkých lenních vazeb, ale i starých mezinárodních nástupnických smluv a jiných právních ustanovení, jak se ukázalo po vymření Habsburků roku 1740.

Tento obraz, vzniklý až v době barokní, však nelze podle mého názoru použít jako interpretační rámec pro období prvních dvou století raného novověku. Proto nesdílím názor J. Kubeše, podle něhož otázku příslušnosti českých zemí k říši formulovat vůbec nelze, neboť je špatně položená, a pokud se o to někdo pokusí: „... opustí pole nestranné chápavé historie ...“.¹⁴

Naopak. Domnívám se, že ona rezignace na kladení otázek a hledání odpovědí k danému tématu je dána právě jen (podle mého názoru chybným) základním východiskem, podle kterého římsko-německá říše (a v jejím rámci v určitých údobích země Koruny české) zůstávala i v raném novověku státním útvarem, jehož struktura byla ve své podstatě stále založena na středověkých lenních vztazích, které jsou věčné, nezrušitelné a v případě potřeby vždy uveditelné v účinnost.

Pokud si tedy dovoluji položit obecnou otázku, zda byly české země součástí Svaté říše římské, pak jednoznačně odpovídám „ano“, neboť v určitých fázích historického vývoje tomu tak skutečně bylo. Ptáme-li se ale konkrétně, zda byly české země součástí Svaté říše římské národa německého třeba v roce 1550, pak jednoznačně odpovídám „ne“, protože v té době šlo o dva státní útvary státoprávně jasně oddělené a tento „status quo“ akceptovaly všechny zúčastněné strany, jak se pokusím níže doložit.

Ale ani tento stav nebyl trvalý a neměnný. V době náboženských sporů a konfesionalizace střední Evropy se českým protestantským stavům jevílo z hlediska ujištění získaných náboženských svobod jako výhodnější, pokud by byly české země co nejvíce integrovány s říší. Tato tendence je zřetelná

13 Mezi historiky dnešní střední generace, zakotvenými badatelsky v době barokní, formuloval podobně „svou“ definici říše také Petr MATĚJKA, který tento nadstátní útvar vnímá jako „... politický systém, definovaný v první řadě nikoli teritoriálně, nýbrž vymezený lenními vztahy, a teprve druhotně – a velmi nerovnoměrně – integrovaný...“. Viz autorova recenze publikovaná v časopise *Dějiny – teorie – kritika*, 2006, č. 1, s. 148–149.

14 J. KUBEŠ, *Trnitá cesta*, s. 165.

jak z jednání s císařem Rudolfem II. ohledně Majestátu náboženských svobod,¹⁵ tak i s Matyášem Habsburským hned na počátku jeho vlády.¹⁶ Ostatně samotné přijetí volbou krále Ferdinanda II. roku 1617 bylo ze strany českých protestantských stavů podmíněno tím, že české země přijme od císaře Matyáše výslovně jako říšské léno,¹⁷ v čemž spatřovali jistou záruku toho, že i v případných náboženských sporech bude možné využít říšskou arbitráž, jištěnou autoritou protestantských světských kurfiřtů. Po Bílé hoře, když Ferdinand II. mocensky prosadil svou pozici krále českého jako dědičného vladaře, bylo pro něj výhodnější takto nedávno vytvořené státoprávní vazby znovu přerušit. Ve vztahu českých zemí k říši se proto vrátil ke staršímu státoprávnímu modelu z 16. století (české země nejsou součástí říše). S jistou opatrností je tato vývojová varianta již alespoň uváděna jako jedna z hypotéz i ve studiích, vycházejících z metodicky odlišných základů a materiálově zakončených v barokním období,¹⁸ neboť se ukazuje, že bez jasně vymezených státoprávních rámců se složité a dynamicky se vyvíjející společenské struktury jeví jako nesourodá a těžko uchopitelná změť.¹⁹

Na závěr tohoto vstupního přehledu si dovoluji zmínit ještě jeden tradiční interpretační stereotyp: Pokud již zahraniční autoři vůbec berou v potaz, že v průběhu 15. století došlo k uvolnění státoprávních vztahů zemí Koruny české a Svaté říše římské, pak tuto skutečnost zpravidla interpretují jako přímý důsledek husitských válek a následného zápasu Čechů o udržení vlastní identity náboženské (ve vztahu utrakvismus – katolictví) a národní (ve vztahu Češi – Němci).²⁰ Jistě i tyto okolnosti hrají svou historickou roli, ale jako základní interpretační východisko také sloužit nemohou. Vždyť na sklonku vlády Zikmunda Lucemburského či za Ladislava Pohrobka nemohlo být o příslušnosti českých zemí k říši pochyb a král Jiří se jako jeden z kurfiřtů angažoval v době vnitroříšské politické krize velmi intenzivně.

15 Petr VOREL, *Velké dějiny zemí Koruny české*, VII. (1526–1618), Praha-Litomyšl 2005, s. 436–446.

16 Petr VOREL, *Císařská volba a korunovace ve Frankfurtu nad Mohanem roku 1612 a česká účast na těchto událostech*, *Theatrum historiae* 10, 2012, s. 59–166.

17 Národní archiv Praha, f. Archiv české koruny, listina č. 2319 z 4. 9. 1617; edice jejího textu viz A. BEGERT, *Böhmen*, ediční příloha č. 6A na s. 610–611.

18 Petr MAŤA, *Bohemia, Silesia and the Empire: Negotiating Princely Dignity on the Eastern Periphery*, in: Robert J. R. Evans – Peter H. Wilson (red.), *The Holy Empire 1495–1806 (A European Perspective)*, Leiden-Boston 2012, s. 143–166, zde s. 146.

19 Petr MAŤA, *Svět české aristokracie (1500–1700)*, Praha 2004, s. 60–61, 68–73.

20 Franco CARDINI, *Estraneità incomplete, desideri d'incontri*, in: *Il mondo nel XV secolo*, Fenice 2000, s. 10–25, a *I tempi – La cronologia del secolo*, tamtéž, s. 260–272.

Právě rozklad říšských struktur za vlády císaře Fridricha III. však s sebou přinesl nutnost hledání jiného státoprávního modelu, měla-li být říše v nějaké podobě vůbec zachována. A pro tuto „novou“, vnitřně už jinak strukturovanou raně novověkou říši (která sama sebe nazvala „Svatou říší římskou národa německého“) už byly země Koruny české z mnoha důvodů nežádoucí součástí a do nového státoprávního uspořádání říše nebyly pojaty. Mimo jiné i proto, že v souvislosti tehdejšího širšího středoevropského vývoje (zvláště sousedních zemí polských a uherských) by byla pozice českého krále (pokud by zůstaly české země integrální součástí říše) příliš silná a pro integritu nově utvářené říše by byla nebezpečná.

Ke státoprávnímu vyčlenění českých zemí ze středověké říše tak nedošlo v důsledku prosazování českých národních a náboženských zájmů, ale především z iniciativy skupiny vlivných říšských knížat. Stalo se tak v rámci říšské reformy, formálně reprezentované arciknížetem Maxmiliánem Habsburským (pozdějším císařem Maxmiliánem I.). Nešlo o jednorázový akt, ale o proces o několika následných krocích, byť z hlediska dlouhodobé historické perspektivy probíhající relativně rychle mezi roky 1477 a 1495, kdy již bylo zcela průkazné, že země Koruny české součástí nově konstituované říše nejsou.

Moderní česká zpracování národních dějin jagellonské doby se vztahy k říši v té době systémově vlastně dosud vůbec nezabývala. Základní faktografické údaje nalezneme již v práci Františka Palackého, jehož interpretace českých národních dějin v období jagellonském nebyla z hlediska rozsahu či koncepce více než sto let překonána. Autor dospěl k závěru, že české dějiny jagellonské doby už nebyly vývojem v Římsko-německé říši nijak podstatně ovlivňovány a nevěnoval těmto vztahům pozornost.²¹ Podobné stanovisko zaujal koncem 19. století Václav Vladivoj Tomek, který na pozadí dějin hlavního města (jako centra politického dění) vytvořil vlastní obraz národních dějin.²²

Není tedy divu, že problematika česko-říšských vztahů v době jagellonské nebývala v minulém více než půlstoletí vůbec zmiňována jako zvláštní téma ani v souhrnných kompendiích či vysokoškolských učebnicích,²³ v díl-

21 Z četných vydání Palackého díla se dále v textu odkazují na poznámkovým aparátem opatřené a dobře technicky provedené vydání, připravené v předvečer druhé světové války, viz F. PALACKÝ, *Dějiny národa českého v Čechách a v Moravě*, V-VI, Praha 1939.

22 Václav Vladivoj TOMEK, *Dějepis města Prahy*, jagellonské době jsou věnovány svazky 8–10, Praha 1891–1894. Otázkou vztahu českých zemí k říši se autor zabýval v samostatné studii, viz TÝŽ, *O právním poměru Čech k někdejší říši německé*, Časopis Českého musea 31, 1857, s. 484–516.

23 Václav HUSA, *Dějiny Československa*, Praha 1961, s. 105–114; František KAVKA, *Příručka k dějinám Československa do roku 1648*, Praha 1963 (zde jen na s. 94–95 zmínka

cích novějších interpretacích českých dějin jagellonské doby²⁴ ani v populárně-naučných kompilacích o českých dějinách, byť věnovaných speciálně jagellonské době.²⁵

Toto téma však za důležité nepovažovali ani autoři dvou velkých, koncepčně a myšlenkově nových zpracování dějin českých zemí jagellonské doby, vzniklých na přelomu 20. a 21. století, totiž Josef Macek a Petr Čornej.

V případě Josefa Macka však nelze již ověřit, zda takto zaměřenou pasáž nezamýšlel uvést až na konci svého díla, neboť z poslední části jeho textu (příčleněného pod názvem část II. „Národnostní otázka“ poněkud neústrojně ke čtvrtému svazku jeho posmrtně vydaného rukopisu) je zřejmé, že tento kontext zohledňoval.²⁶

Petr Čornej shrnul celou složitou dynamiku vztahů českého státu k říši na necelou jednu stránku; jinak se nad touto otázkou sám v nějakém širším kontextu nezamýšlel. Konstatuje jen, že Koruna česká zůstala součástí říše, ale pouze v její volně vymezené periferní složce. Tento posun vnímá jako ztrátu prestiže krále českého jako kurfiřta, způsobenou oslabením Království českého v průběhu 15. století a posílením jeho vazeb na Polsko a Uhry.²⁷

Takto volné vymezení jistě stačí jako rámec k interpretaci vnitřního vývoje země v kontextu širších vztahů k polským a uherským sousedům, nikoli však vůči říši. Jak je možné, že během několika málo desetiletí se vztah českých zemí k říši zcela zásadně změnil? Co se to vlastně někdy v průběhu poslední třetiny 15. století stalo?

Zatímco český král Jiří z Poděbrad je dobře znám svou aktivní říšskou politikou a nepochybně považoval země, kterým vládl, za součást Svaté říše římské (stejně jako je za součást říše považovala reprezentace říšská;

o vztahu k říši v období přemyslovského státu); František KAVKA – Zdeněk ŠÍPEK – Josef VÁLKA, *Dějiny Československa od roku 1437 do roku 1781*, Učebnice pro pedagogické fakulty – II. díl, Praha 1965, s. 55–108; Jaroslav PURŠ – Miroslav KROPILÁK (red.), *Přehled dějin Československa*, I/1 (do roku 1526), Praha 1980, s. 521–523.

24 Starší studie J. Petráně z roku 1978, přístupná v novějším (nezměněném) vydání, viz Josef PETRÁŇ, *Stavovské království a jeho kultura v Čechách 1471–1526*, in: Josef Petrán, *České dějiny ve znamení kultury* (Výbor studií), Pardubice 2010, s. 60–122; též Jaroslav BOUBÍN, *České země za vlády Jagellonců (1471–1526)*, in: Jaroslav Pánek – Oldřich Tůma a kolektiv, *Dějiny českých zemí*, Praha 2008, s. 133–145.

25 Nejnověji např. Jaroslav ČECHURA, *Jagellonské Čechy (1471–1526)*, *České země v letech 1437–1526* (II. díl), Praha 2012, s. 98–99, 108–109.

26 Josef MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích (1471–1426)*, IV. Venkovský lid – Národnostní otázka, Praha 1999, s. 169–215.

27 Petr ČORNEJ – Milena BARTLOVÁ, *Velké dějiny zemí Koruny české*, VI. (1437–1526), Praha–Litomyšl 2007, s. 480–481. V poznámkovém aparátu k této části textu se však autor odkazuje na zahraniční literaturu, která se vztahem českých zemí k říši vůbec nezabývá.

ostatně o příslušnosti českých zemí k říši je výslovná zmínka v usnesení z jednání říšských stavů v Řezně roku 1471),²⁸ jeho pozdější následovník na českém trůnu, Ferdinand I. Habsburský, se ve čtyřicátých letech 16. století jasně vyjádřil, že české země k Římsko-německé říši nepatří. A protože to stále nebylo některým říšským stavům dost jasné, tak toto stanovisko nechal i císař Karel V. roku 1548 včlenit do usnesení říšského sněmu v Augsburgu.²⁹

Ale proč? Takové změny přeci nenastávají spontánně tak nějak samy od sebe; tak to prostě v dějinách není.

Na rozpor mezi politickou realitou pokročilého 16. století a starší interpretací vztahu českých zemí k říši upozornil již koncem 20. století Jaroslav Pánek, kterému se tehdy podařilo otevřít zajímavou a věcnou diskusi, oproštěnou od starších předsudků. Jako hlavní mezníky postupného odpouštávání se českých zemí od říšských struktur označil jednak investuru krále Vladislava II. roku 1477 a znění příslušné listiny, vystavené císařem Fridrichem III., jednak politické důsledky volby arciknížete Maxmiliána I. králem římským roku 1486, která proběhla bez účasti českého krále.³⁰ Tento časový

28 E. PERELS, *Zur Geschichte der böhmischen Kur*; s. 132 citována pasáž, týkající se Království českého: „... angesehen, daß dasselbe Königreiche ein Churfürstentum ist, und zu dem heiligen Reiche gehört ...“.

29 Důvodem k projednávání otázky příslušnosti českých zemí k říši byl požadavek říšských stavů, vznesený na říšském sněmu ve Wormsu roku 1545, aby byla z teritorií, zahrnujících země Koruny české (včetně českých lén v říši) placena říšská daň. Odmítnutí tohoto požadavku, odůvodněné skutečností, že země Koruny české nejsou součástí Římsko-německé říše, bylo předloženo (s datem 7. 5. 1545) již říšskému sněmu ve Wormsu. Do oficiálních sněmovních materiálů byl tento text včleněn až v rámci dokumentace říšského sněmu v Augsburgu roku 1548, na kterém využili Habsburkové svou dočasnou politickou převahu nad říšskými stavy po vyhrané šmalkaldské válce. Z obsáhlého textu této pasáže sněmovního usnesení cituji jen část závěrečného resumé: „... die Cron Bohmen in keinen Krayß befunden wird... diese Cron mit dem Reich hiervor nie gestewret... so haben dieselben Land und Herrschafften von Röm: Reich weder Schutz und Schirm-Fried noch Recht, sondern seind von dem Reich Teutscher Nation in ein ander sonder Reich und Nation von alters her abgesondert... Und demnach sich nun auß dem allen befindet, das ein König zu Böhmen in deß Reichsanschlag nicht gehörig...“, viz „Extract ex actis deß zu Augspurg gehaltenen Reichstags im Jar 1548. das Königr. Böhmen betreffend“, vydaný v edici in: Antwort auff die Frage: Ob der jetzige Kaeyser in der strittigen Böhmischen Sachen Richter seyn könne, oder nicht? Sampt angehengtem Extract ex Actis deß zu Augspurg gehaltenen Reichs-Tags im Jahr 1548, das Königreich Boheimb betreffend, b.m. 1620 (ÖNB Wien, sign. 9694-B.), fol. b3v-b4v. Celý text také přetiskuje A. BEGERT, *Böhmen*, ediční příloha č. 5 na s. 609–610 (Böhmische Gravamina, Reichstag von Worms, 7. 5. 1545). Stanovisko českých stavů k této záležitosti viz *Sněmy české*, I, č. 336, s. 638.

30 Jaroslav PÁNEK, *Der böhmische Staat und das Reich in der Frühen Neuzeit*, in: Volker Press (Hg.), *Alternativen zur Reichsverfassung in der Frühen Neuzeit? Schriften des Historischen Kollegs Kolloquien 23*, München 1995, s. 169–178, a TÝŽ, *Der tschechische*

rámec pak ohraničuje ustavující říšský sněm ve Wormsu roku 1495, na němž už české země vůbec nejsou pojaty do nově konstituované Římsko-německé říše. Od samotného založení kolegia kurfiřtů jako zvláštní kurie říšského sněmu (1495) v tomto orgánu český král před readmisí (1708) nikdy zastoupen nebyl.³¹

Na výše zmíněné základní vymezení se pokusím v této studii navázat, ovšem s využitím některých méně známých pramenných zdrojů, které pro výše uvedené téma dosud nebyly použity.

Chybné východisko starších interpretací podle mého názoru spočívalo v tom, že za základ vztahu českých zemí vůči říši byl i v období raného novověku pokládán vztah mezi dvěma subjekty politické scény, tj. císařem a králem českým. To však od sklonku středověku neplatí, neboť jak v zemích českých, tak i v říši proběhly v důsledku vnitřních hlubokých krizí zcela zásadní strukturální změny. Na sklonku 15. století měly nově se utvářející mocenské systémy charakter stavovských monarchií.³² I z hlediska státoprávního je tedy chybou uvažovat jen o vztahu bipolárním (císař – král český), ale je nutné zohlednit čtyři hlavní subjekty, které tehdy o utváření státoprávních vztahů českých zemí s říší rozhodovaly: císař – říšští stavové – král český – česká stavovská obec.

Blick auf die Reichsgeschichte und die spezifische Stellung des böhmischen Staates, Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung 53, 2004, Heft 3, s. 373–390. Následně též viz Antonín KOSTLÁN, *Doba jagellonská (1471–1526)*, in: Kronika českých zemí, Praha 1999, s. 226–256, zde pasáž „Česká koruna a říše“ na s. 233. Nejnověji zpřístupnil zahraniční veřejnosti tuto interpretaci Jaroslav PÁNEK, *Bohemia and the Empire: Acceptance and Rejection*, in: R. J. R. Evans – P. H. Wilson (red.), *The Holy Empire 1495–1806*, s. 121–142.

31 Petr VOREL, *Říšské sněmy a jejich vliv na vývoj zemí Koruny české v letech 1526–1618*, Pardubice 2005, s. 44–59.

32 Alfred SCHRÖCKER, *Maximilians I. Auffassung vom Königtum und das ständische Reich (Beobachtungen an ungedruckten Quellen italienischer Herkunft)*, Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken herausgeben von Deutschen Historischen Institut in Rom 50, 1971, s. 181–204; též viz František ŠMAHEL, *Obrysy českého stavovství od konce 14. do počátku 16. století*, Český časopis historický 90, 1992, s. 161–187; Jaroslav PÁNEK, *Stavovství v Čechách a na Moravě na prahu novověku (30 tezí se srovnávacím zřetelem k Říši a k Rakousům)*, in: František Hýbl (red.), *Morava na prahu nové doby (Sborník příspěvků z konference, konané 22.–23. června 1994 u příležitosti 500. výročí úmrtí Ctibora Tovačovského z Cimburka)*, Přerov 1995, s. 37–54; Gottfried SCHRAMM, *Polen – Böhmen – Ungarn: Übernationale Gemeinsamkeiten in der politischen Kultur des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit*, in: Joachim Bahlcke – Hans-Jürgen Bömelburg – Norbert Kersken (Hgg.), *Ständefreiheit und Staatsgestaltung in Ostmitteleuropa (Übernationale Gemeinsamkeiten in der politischen Kultur vom 16.–18. Jahrhundert)*, Leipzig 1996, s. 13–38, a Jaroslav PÁNEK, *Der böhmische Adel zwischen Jagiellonen und Habsburgern*, in: Evelin Wetter (Hg.), *Die Länder der Böhmisches Krone und ihre Nachbarn zur Zeit der Jagiellonenkönige (1471–1526) / Kunst – Kultur – Geschichte*, Studia Jagellonica Lipsiensia, Band 2, Ostfildern 2004, s. 143–150.

Další chybou je podle mého názoru vnímání jakýchkoli státoprávních či osobněprávních vztahů, vzniklých ve středověku, jako jednou z daných a neměnných konstant. Systém lenní závislosti ani v raném novověku neztratil svou funkci, ale byl využíván jako jeden z dynamických nástrojů mocenské politiky. Lenní závislost na jakékoli úrovni však nebyla vnímána jako nějaký jednou provždy daný stav, který je (tu více tu méně) naplňován podle aktuální mocenské konstelace, ale jako jedna z běžných forem politické či mocenské závislosti, která se v průběhu času mění. Tuto praxi jasně dokládá například stížnost českých stavů králi Jiřímu z roku 1465, ve které je ve vztahu k některým stavovským osobám kritizována aplikace středověkých listin, obsahujících lenní závazek, i když v pozdější době byl onen lenní vztah již zrušen.³³ Také nově vytvářené lenní vazby jako formy trestu v roce 1547 na žádnou středověkou tradici nenavazovaly; byly jen dočasným mocenským nástrojem a zdrojem příjmů panovnického rozpočtu (lenní vztah bylo možné za souhlasu obou zúčastněných stran jednoduše ukončit zaplacením částky, vyměřené za alodizaci manských dominií).

Lenní vztah v jednom majetko-právním vztahu přitom nezakládal automaticky analogické pozice ve vztazích ostatních. Říšské město Norimberk bylo také v lenním vztahu ke králi českému, neboť drželo některá území ve svém okolí, která byla tzv. říšskými lény Koruny české. Nikoho však nenapadne na základě této skutečnosti vyvozovat, že samotné město Norimberk bylo státoprávní součástí Koruny české či přímo Království českého.³⁴ Stejně tak nová právní situace, kdy král český v raném novověku přijímal od císaře jako léno již jen titulární říšské úřady (kurfiřta a arcibiskupa), nemůže sama o sobě dokládat, že české země tvořily součást říše.

I v případě kteréhokoli dominia či sebemenší nemovitosti byl v soudobém vnímání jejich majetkoprávní charakter velmi podstatný, neboť šlo nejen o peníze, ale i o politická práva, jejichž uplatňování bylo v případě českých vyšších stavů podmíněno vlastnictvím svobodného pozemkového majetku. Každý tehdejší šlechtic potřeboval vědět, kam přesně sahá jeho majetek a jaký je jeho právní statut. Složitě soudy o stanovení hranic či

33 Jaroslav BOUBÍN, *Česká „národní“ monarchie*, Opera instituti Historici Pragae, Monographia A–5, Praha 1992, ediční příloha č. 2 „Druhý stížný spis českých pánů proti králi Jiřímu (1465)“ na s. 127–139, zde s. 135.

34 Miloslav POLÍVKA, *Friedrich III. und Nürnberg im Konflikt mit dem böhmischen Adel und seinem Recht (Nürnbergers Fehde mit Alesch von Sternberg)*, in: Paul-Joachim Heinig (Hg.), *Kaiser Friedrich III. (1440–1493) in seiner Zeit* (Studien anlässlich des 500. Todestages am 19. August 1493/1993), *Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters – Beihefte zu J. F. Böhmer, Regesta Imperii* 12, Köln-Weimar-Wien 1993, s. 258–278.

formy vlastnictví (zástavní, zápisné, lenní či alodní) se v 15. a 16. století v domácím prostředí vedly o kde jaký grunt či ouvrať.

Stejně tak přistupovala česká stavovská obec i ve vztahu země, které spoluvládla, vůči zemím okolním, ať už byly součástí Koruny české či nikoli. I na této úrovni vždy existoval nějaký status quo, respektující soudobé platné smlouvy, soudní rozhodnutí či zvyková práva. Úvahy o nějakém volném a neukotveném vymezení Svaté říše římské v této době považuji z hlediska tehdejší právní a politické praxe za těžko představitelné, a to zvláště z hlediska případných osobních vazeb lenních či obecněji státoprávních (což jsou podle názoru v raném novověku už dvě odlišné kategorie).

Za standardní situace vždy platil ten stav, na kterém se (po dějinné změně, vyvolané konkrétními zájmy či okolnostmi) zúčastněné strany shodly. Pokud se neshodly, tak v účinnost vešel ten právní názor, který uplatňovala strana silnější, schopná prosadit svou interpretaci mocensky, v té době především vojenskou silou nebo alespoň její hrozbou.³⁵ Stěží najdeme v evropských dějinách nějaký státoprávní vztah, u kterého lze vysledovat právní kontinuitu od vrcholného středověku do 19. století. Takovým vztahem nebyla ani vazba českých zemí k říši.

Změna ve státoprávním vztahu českých zemí k říši však na konci 15. století proběhla bez přímého válečného konfliktu. Proto (na rozdíl například od vývoje vztahu Švýcarska k říši)³⁶ nevyvolala nějakou výraznější pozornost pozdějších historiků. Dokonce ani hlavní syntetické zpracování vývoje říšských reforem od počátku 15. do poloviny 16. století vůbec nereflektuje, že ve vztahu českých zemí k říši nastala koncem 15. století nějaká změna.³⁷ Snad tomu bylo i proto, že skutečný vývoj těchto vztahů, které po pěti stoletích zpětně rekonstruuujeme, nezapadal do velkých interpretačních vývojových koncepcí, jejichž základ ležel v habsburské oficiální historiografii barokní doby.

Podstatnou změnu ve vztahu českých zemí k říši lze identifikovat již v době, kdy po smrti Jiřího z Poděbrad († 1471) v Čechách získali převahu

35 „... Nobis persuasum ast armis acquiri regna, non legibus...“; takto Enea SILVIO, *Historia Bohemica*, Clavis monumentorum litterarum (Regnum Bohemiae) 4 – Fontes rerum Regni Bohemiae 1, Praha 1998, s. 256.

36 Paul-Joachim HEINIG, *Friedrich III., Maximilian I. und die Eidgenossen*, in: Peter Rück – Heinrich Koller (Hgg.), *Die Eidgenossen und ihre Nachbarn im Deutschen Reich des Mittelalters*, Marburg an der Lahn 1991, s. 267–293.

37 Heinz ANGERMEIER, *Die Reichsreform 1410–1555 (Die Staatsproblematik in Deutschland zwischen Mittelalter und Gegenwart)*, München 1984. Ve vztahu mezi českými zeměmi a říší autor pochopitelně přihlíží k vlivu husitské revoluce na vnitřní vývoj říše (s. 63–70); v době reformy Maxmiliána I. si však dění na jihovýchodě říše všímá jen okrajově (s. 156–158).

přívrženci jagellonské kandidatury a novým českým králem se stal Vladislav II. I pro něj bylo z hlediska mocensko-politického důležité (ale nikoli nezbytně nutné), aby byla jeho volba v Čechách akceptována i císařem Fridrichem III.

Z hlediska vztahu císaře Fridricha III. k českým zemím je zdánlivě ne-logické, proč po smrti Jiřího z Poděbrad tak dlouho ponechával ze strany císařské moci otevřenou otázku uznání nástupnictví na českém trůnu. V daném případě nepostačíme jen s vysvětlením, že očekával, jak dopadne válka mezi Vladislavem Jagellonským a Matyášem Korvínem, neboť tomu ani neodpovídá další vývoj událostí. Pro vysvětlení onoho otálení se musíme poohlédnout na opačný konec říše, neboť o kurfiřtský hlas stál i další mocný zájemce.

Mocenské vakuum ve střední Evropě, způsobené úpadkem císařské moci za Fridricha III., postupně zaplňoval na východním okraji říše Matyáš Korvín, který neskrýval ambici navázat na model lucembursko-habsburského dědictví (české, uherské a rakouské soustátí jako hlavní mocenské centrum říše). Na západním okraji však podobnou ambici neskrýval ani Karel Burgundský, který i díky svému mimořádnému finančnímu zázemí vybudoval do sedmdesátých let 15. století silné burgundské soustátí, jehož část tvořily i někdejší rodové državy lucemburské, které dříve vytvářely integrální součást zemí Koruny české. Aktivní velmocenskou politiku Karla Burgundského vnímala říšská knížata i Fridrich III. jako nebezpečné ohrožení integrity říše, kterému sám císař nebyl schopen čelit, podobně jako později mocenskému tlaku Korvínovu v osmdesátých letech.

S Karlem Burgundským sice vedla říše řadu let válku, a to především v zastoupení jednoho z kurfiřtů, kolínského arcibiskupa (v tomto sporu chtělo na straně protiburgundské prosadit své zájmy i švýcarské spříseženectvo a nakonec od roku 1474 i tyrolský vévoda Zikmund Habsburský), nicméně císař Fridrich III. jako zkušený diplomat s burgundským vévodou také vyjednával.³⁸ Mimo jiné též o možném sňatku Karlovy jediné dcery Marie s Fridrichovým synem Maxmiliánem, kterýžto sňatek se následně skutečně stal základem raně novověké velmocenské politiky Habsburků.³⁹

38 Pramenný materiál z vídeňského archivu, týkající se vztahů mezi říší a Karlem Burgundským, publikovali Robert V. LACROIX – Lothar GROSS (edd.), *Urkunden und Aktenstücke des Reichsarchivs Wien zur reichsrechtlichen Stellung des Burgundischen Kreises*, Band I, Wien 1944; lenní list na Vévodství geldernské a Hrabství zutphenské pro Karla Burgundského z 6. 11. 1473 zde č. 5, s. 2–4.

39 Alfons DOPSCH, *Die Weststaatspolitik der Habsburger im Werden ihres Großreiches (1477–1526)*, in: *Gesamtdeutsche Vergangenheit* (Festgabe für Heinrich Ritter von Srbik zum 60. Geburtstag am 10. November 1938), München 1938, s. 54–62.

Právě v těchto diplomatických jednáních (v Trevíru roku 1473) byl ze strany Karla Burgundského vznesen požadavek, aby byl jeho zemím v rámci říše přiznán statut samostatného Království burgundského⁴⁰ a aby na něj jako na nového krále byl přenesen sedmý (český) kurfiřtský hlas. Tuto změnu sice ostatní kurfiřti i sám císař odmítali, ale do poloviny sedmdesátých let mocenský vliv Karla Burgundského rostl a Fridrich III. po svých neblahých zkušenostech z jihovýchodní části říše nemohl předjímat, jak se dál vyvine situace na severozápadě.

Skutečnost, že o získání českého kurfiřtského hlasu usiloval i třetí velmi vlivný zájemce (vedle Vladislava II. Jagellonského a Matyáše Korvína), však podle mého názoru nelze pominout. Jednak proto, že jednání s Karlem Burgundským, probíhající v této době, se osobně dotýkala mladého arciknížete Maxmiliána (ten později sám navázal na myšlenku svého zemřelého tchána a usiloval o vytvoření nového Království rakousko-burgundského, včetně transferu českého kurfiřtského hlasu); jednak i tato okolnost podle mého názoru vysvětluje, proč onen v okamžiku tehdejšího užití sice jen symbolický, ale za určitých okolností silný politický nástroj (jakým bylo udělení české kurfiřtské hodnosti císařem v léno) použil Fridrich III. až roku 1477. To už byl Karel Burgundský po smrti.

Další okolnost, kterou je potřeba vzít v potaz, jsou politické souvislosti průběhu právního aktu, kterým císař Fridrich III. formálně uznal vládu Vladislava II. v Čechách.

Fridrich III. se dlouhá léta neměl k tomu, aby kurfiřtský úřad českého krále potvrdil. V roce 1477 se však dostal ve válce s Matyášem Korvínem do tak zoufalé situace,⁴¹ že se znovu obrátil na českého krále (podobně jako v roce 1462 na krále Jiřího) s žádostí o vojenskou pomoc. Vojsko české zemské hotovosti však nebylo povinno táhnout mimo území Koruny a záleželo na stanovisku stavovské obce, jak bude na císařovu žádost reagovat. Tedy zda vůbec a případně za jakých podmínek bude české vojsko ochotno k Vídni vyrazit. Sám král Vladislav II. nemohl žádné takové tažení české šlechtě nařídit. Srovnání s vídeňským tažením krále Jiřího, který císaře Fridricha III. roku 1462 zachraňoval před vídeňskými měšťany,⁴² je v daném případě namístě. Bylo totiž součástí aktivní říšské politiky krále

40 Hermann BALTL, *Österreichische Rechtsgeschichte*, Graz 1972, s. 89–90; P. ČORNEJ – M. BARTLOVÁ, *Velké dějiny*, VI, s. 421.

41 Gyula RÁZSÓ, *Die Feldzüge des Königs Matthias Corvinus in Niederösterreich 1477–1490*, Militärhistorische Schriftenreihe, Heft 24, Wien 1973.

42 Peter CSEDENS, *Wien in den Fehden der Jahre 1461–1463*, Militärhistorische Schriftenreihe, Heft 28, Wien 1974.

Jiřího,⁴³ která hned v prvních letech Poděbradova panování přinesla českým zemím ve vztahu k říši změny, které posilovaly královu osobní moc a vliv, ale byly z hlediska státoprávního českou stavovskou obcí vnímány silně negativně jako velké nebezpečí pro zajištění dlouhodobé integrity země.

Samotná skutečnost, že král Jiří roku 1459 výslovně přijal české země od císaře jako říšské léno (k čemuž se sám aktivně hlásil),⁴⁴ nevyvolala v Čechách na straně jeho příznivců větší pozornost, neboť i tento krok byl na císaři Fridrichu III. z české strany vynucen: Sám císař vystupoval po smrti krále Ladislava Habsburského († 1457) se svými nároky na českou korunu a Jiřímu z Poděbrad ustoupil až za cenu české vojenské pomoci ve válce s vlastním bratrem o rakouskou část dědictví po zemřelém králi Ladislavovi roku 1459.

Svého vlivu na císaře však král Jiří zároveň využil zcela bezprecedentním způsobem, kterým skutečně narušil tradiční právní integritu země: totiž přeměnou někdejšího Kladského kraje na nové Hrabství kladské (1459), s nímž byl spojen nově vzniklý titul hrabat kladských, vytvořený pro královny syny.⁴⁵ Kladsko sice zůstalo součástí Království českého (jako vnitřní léno, udělované králem českým), ale nová kladská hrabata získala nad takto konstituovaným „státem ve státě“ plná vladařská práva. Tento právní akt sice

43 Adolf BACHMANN, *Böhmen und seine Nachbarländer unter Georg von Podiebrad 1458–1471 und des Königs Bewerbung um die deutsche Krone: ein Beitrag zur Geschichte der Versuche einer Reichsreform im XV. Jahrhunderte (Zum Theile nach ungedruckten Quellen)*, Prag 1878; Ivan HLAVÁČEK, *Beiträge zur Erforschung der Beziehungen Friedrichs III. zu Böhmen bis zum Tode Georgs von Podiebrad († 1471)*, in: Paul-Joachim Heinig (Hg.), *Kaiser Friedrich III. (1440–1493) in seiner Zeit* (Studien anlässlich des 500. Todestages am 19. August 1493/1993), *Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters – Beihefte zu J. F. Böhmer, Regesta Imperii* 12, Köln u. a. 1993, s. 279–298; Lenka BOBKOVÁ – Jana HANOUSKOVÁ, *Die Böhmisches Lehen in Mitteledeutschland und die Erneuerung der Böhmisches Krone durch Georg von Podiebrad im Lichte der Verträge von Eger*, in: André Thieme – Ewe Tresp – Birgit Finger (Hgg.), *Eger 1459 – Fürstentreffen zwischen Sachsen, Böhmen und ihren Nachbarn: Dynastische politik, fürstliche Repräsentation und kulturelle Verflechtung, Saxonia – Schriften des vereins für sächsische Landesgeschichte e. V., Band 13*, Wettin-Löbejün 2011, s. 241–262.

44 František PALACKÝ (ed.), *Psaní Jiřího krále českého*, Archiv český, V, Praha 1862, č. 13, s. 279. Brno, 31. 7. 1459. Král Jiří oznamuje Pražanům, že přijal od císaře Fridricha III. české země jako říšské léno: „... nám jakožto králi českému všechny korůhve království a koruny české i zemí k ní příslušejících půjčil a dal jest. (...) nás jakožto krále českého pravého a nepochybného a korferšta najdůstojnějšího na své pravici všemu množství oznámil a okázal. A tak sme se s JMC spojili, že to spojení do naší smrti bohdá nebude zrušeno...“.

45 Ondřej FELCMAN – Ryszard GŁADKIEWICZ a kolektiv (red.), *Kladsko – Dějiny regionu*, Hradec Králové-Wrocław-Praha-Kłodzko 2012, s. 117–120.

jednoznačně k vlastnímu prospěchu inicioval sám král Jiří, ale formálně si vyžádal k tomuto kroku schválení moci císařské. A to byl nebezpečný precedens, neboť podobnými kroky by si kterýkoli dostatečně vlivný český magnát mohl v budoucnu u císaře vyjednat „povýšení“ svého rozlehlejšího dominia na další a další hrabství.

Dalším krokem, který byl domácí šlechtou kritizován jako negativní důsledek královy říšské politiky, bylo právě vídeňské tažení roku 1462. Král Jiří totiž vysvětloval účast českého vojska na této akci tím, že je císaři povinen vojenskou pomocí jako „korferst nejvyšší a přítel jeho“,⁴⁶ což ovšem česká šlechta odmítala akceptovat. Byl by to další nebezpečný precedens, kterým se sám český král odvolával na svoje postavení kurfiřta (jako císařova leníka), aby tím zdůvodnil povinnost české vojenské pomoci na žádost císaře. Pokud král vojsko zaplatí, ať císaři klidně pomůže, ale z povinnosti česká šlechta odmítala císaře před vídeňskými měšťany zachraňovat.

V roce 1477 byly okolnosti zmíněné české vojenské výpravy k Vídní ještě v dobré paměti (udála se před 15 lety). I proto se česká stavovská obec rozhodla využít císařovy nouze ke změně tendence, kterou svou aktivní říšskou politikou nastolil předchozí panovník. Záměrně zdůrazňuji, že šlo o aktivitu české stavovské obce, protože sám mladičský Vladislav II. v těchto počátečních letech své vlády příliš velký politický vliv neměl a zásadní věci, týkající se vnější politiky českého státu (tj. v této době hlavně vztahy s Habsburky a s Matyášem Korvínem), se řešily mezi českou stavovskou obcí (která byla na rozdíl od krále schopna vypravit a financovat vojsko) a mezi diplomaty polského královského dvora v Krakově.⁴⁷

Především česká stavovská obec tak stanovovala podmínky, za kterých vytáhne české vojsko na pomoc císaři k Vídní. To je zřejmé z průběhu jednání, která inicioval již v prosinci 1476 sám Fridrich III. žádostí o vojenskou pomoc, za kterou nabízel uznání Vladislava II. českým králem. Český zemský sněm císařovu žádost v březnu 1477 projednal a za určitých podmínek s výpravou souhlasil.⁴⁸

Tou základní podmínkou byly pochopitelně peníze – nepůjde o povinné tažení české zemské hotovosti, ale císař vojsko zaplatí. V dané chvíli se dokonce zdálo, že císař má dost peněz k zaplacení české vojenské pomoci.

46 F. PALACKÝ (ed.), *Psaní Jiřího krále českého*, č. 22, s. 288, list z 29. 10. 1462, v němž král Jiří žádá Jana z Rožmberka o účast v tažení k Vídní.

47 J. PETRÁŇ, *Stavovské království*, s. 61–63; A. BEGERT, *Böhmen*, s. 191.

48 P. ČORNEJ – M. BARTLOVÁ, *Věk dějin*, VI, s. 432–433; na sněmu zazněly hlavně požadavky náboženské (obnovení arcibiskupství) a státoprávní (využití císařovy tísně ke zvýšenému tlaku na vyřešení „dvojkraloví“).

Uherskou stranu totiž krátce před tím opustil ostrihomský biskup Jan Beckenschlager a vzal s sebou i tučnou kořist v podobě hotových peněz a klenotů, které velkoryse půjčil císaři (100 tisíc dukátů;⁴⁹ Fridrich III. mu tuto neobvyklou půjčku ujistil pozemkovým majetkem a přičinil se o jeho jmenování solnohradským arcibiskupem).⁵⁰ Druhou podmínkou ovšem bylo diplomatické uznání krále Vladislava Jagellonského za krále českého, a to formou potvrzení jeho říšských funkcí (kurfiřta a arcibiskupa), které se tradičně provádělo formou investitury (udělení léna).

Tou zásadní změnou, která takto z české strany vynucený akt investitury provázela, bylo znění příslušné listiny, která se od obou předchozích (udělených Ladislavu Pohrobkovi roku 1454 a Jiřímu z Poděbrad roku 1462) podstatně lišila. V tomto případě dokonce můžeme sledovat konkrétní diplomatický postup, jakým byl její text vytvářen. Vedle originálu této listiny, dochované v českém korunním archivu,⁵¹ máme totiž díky A. Begertovi⁵² k dispozici koncept jejího textu, vytvářený ve vídeňské kanceláři, který dřívější autoři, vyjadřující se k tomuto tématu, vůbec nemohli znát.

Lenní listina pro krále Vladislava II. byla sice vydána císařem Fridrichem III. a jeho říšskou kanceláří, ale její výsledný věcný obsah (vzhledem k soudobým okolnostem) určovala česká strana.

Původní návrh textu, uvedený v konceptu, totiž obsahoval formulaci, podle které měl král Vladislav II. přijmout jako říšské léno v prvé řadě Čechy a Moravu a spolu s těmito zeměmi i říšské úřady kurfiřta a další náležitosti, patřící ke Koruně české („... das kunigreich Beheim und marggrafenthumb Merhern mitsambt dem churfurstenthumb und der chur des ertzenngambt ertzschenn ambt des heiligen Reichs, unnd allen menschefften, herschefften, lehenschefften geistlichen und weltlichen, ertztenperckwerchen, geleitten, zollen, wiltpennen, waidnereyen, zollen, eren, rechten, werden, zirden, hohen und nideren gericht, gerichtzwenngen und allen anndern herlicheiten rechten gerechtigkeiten und zugehörungen zu der crone zu Beheim gehörig zu lehen gnedeclich geraichet und verlihen ...“).

49 F. PALACKÝ, *Dějiny národu českého*, V, s. 591.

50 Günther HÖDL, *Habsburg und Österreich 1273–1493 (Gestalten und Gestalt des österreichischen Spätmittelalters)*, Wien-Köln-Graz 1988, s. 212–213.

51 Národní archiv Praha, f. Archiv české koruny, listina č. 1754. Fotodokumentace originálu listiny je badatelsky přístupná na internetové síti. V tištěné podobě plnou edici textu publikoval až A. BEGERT, *Böhmen*, ediční příloha č. 3B „Lehensbrief für Vladislav II.“, s. 603–604.

52 A. BEGERT, *Böhmen*, ediční příloha č. 3A „Konzept des Lehensbriefes für Vladislav II.“, s. 601–602. Vedle edice textu původního konceptu publikoval A. Begert i samotný rukopis, uložený ve vídeňském Dvorském archivu, jako obrazovou přílohu na s. 220–221.

Neznáme sice přesný diplomatický postup, jakým tento text vznikl a kým byl následně korigován.⁵³ Lze však předpokládat, že návrh textu, vytvořený vydavatelem (říšskou kanceláří) byl před vydáním předložen ke kontrole příjemci, který si takovou listinu vyžádal – tedy českým stavům.

Už první změna textu, zapracovaná do konceptu škrty a textovými vsuvkami (marginálními a interlineárními), je z hlediska obsahu zcela zásadní. Přitom v daném případě nejde jen o samotný text, ale také o interpunkci a slovosled.

Podle korigovaného konceptu (kde je interpunkce jasně vyznačena) byla předmětná „udílecí“ pasáž upravena takto: „... das kurfurstenthumb und di chur des ertzschenckenampt des heiligen Reichs mitsamt der marggrafschaft Merhern und allen furstenthumben, lannden, menschefften, herschefften, lehenschefften geistlichen und weltlichen, ertzenpergkwercken, geleitten, zollen, wiltpenne, waidnereyen, zollen, eren, rechten, wurden, zierden, hohen und nideren gericht, gerichtzwenngen und allen anndern herlicheiten rechten und gerechtikeiten zu der crone zu Beheim gehörig zu lehen gnedeclich geraicht und verlihen...“. Již v této fázi ze samotného udílení léna jednoznačně vypadlo samotné Království české; jako výslovné léno jsou zde zmíněny jen říšské úřady (kurfiřt s právem volebního hlasu a říšský arcibiskup), spolu s nimi Morava a další příslušenství.

Druhá korektura, kterou byl text listiny upraven do výsledné podoby, jde ve srovnání s původním návrhem ještě dál. Nejenže z textu výslovně „vypouští“ Moravu, ale mění slovosled a opakuje kontext „Koruny české“ tak, aby byl smysl sdělení zřetelnější než v první korektuře: „... das churfurstenthumb mit der chur und dem ertschenckenampt des heiligen romischen Reichs zu der crone zu Behem gehorig mitsamt seinen marggraffschafft und allen furstenthumben, lannden, manschefften, herschefften, lehenschefften geistlichen und weltlichen, ertzenpergkwercken, geleiten, wildpenne, waidnereien, zollen, eren, rechten, wurden, zierden, hohen und nydern gericht, gerichtzwenngen und allen anndern herlicheiten, rechten und gerechtikeiten zu der gemelten crone zu Behem gehorennde zu lehen zu verleihen gnediclich geruchten...“.

Takto vzniklý text je možné interpretovat různě a nutno říci, že některé interpretace si přímo protirečí.

Pod termínem *Churfürstenthum* rozuměla starší literatura nikoli jen úřad kurfiřta, ale i příslušnou zemi, k níž se kurfiřtský titul vázal (tak tomu bylo v německých zemích, nikoli však v případě Království českého, jak

⁵³ Obecně k tomuto tématu viz Paul-Joachim HEINIG, *Zur Kanzlei praxis unter Kaiser Friedrich III. (1440–1493)*, Archiv für Diplomatik 31, 1985, s. 383–442.

prokázal již před lety český právní historik J. Veselý).⁵⁴ Proto v obsahu lenní listiny z roku 1477 neviděl žádný rozpor autor její regestové edice J. Chmel.⁵⁵ K této interpretaci 19. století se v podstatě znovu vrací A. Begert, ovšem při nejistém výkladu jazykového smyslu oné pasáže se argumentačně obrací do doby starší (kdy o příslušnosti českých zemí k říši nebylo pochyb) či argumentuje analogiemi v případech jiných kurfiřtů.⁵⁶ Vůbec nebere v potaz historický kontext. Tedy skutečnost, že právě zmíněná nová a neobvyklá formulace byla ovlivněna českou stavovskou obcí, která si udělení takové listiny vyžádala jako podmínku vojenské pomoci. A tehdejší stanovisko českých stavů ohledně případné lenní vazby českého krále vůči císaři (odlišné od názoru krále Jiřího) bylo jasně vyjádřeno roku 1467; proto nemohlo být termínem *Churfürstenthum* v listině z roku 1477 míněno Království české.

Tuto stavovskou interpretaci textu akceptoval František Palacký, který logicky omezil věcný obsah lenní listiny z roku 1477 na úřady kurfiřta a říšského arcibiskupa, ke kterým ještě připojil „vrchprávní nade všemi manstvími, kteréž králové čeští drželi do říše“.⁵⁷

Podle dalších verzí jako říšské léno nebyly uděleny ani Čechy, ani Morava, ani dílčí česká léna v říši, ale ostatní „vedlejší země“ (Slezsko, Lužice) ano.⁵⁸ A nebo jinak: Vladislav II. přijal roku 1477 jako říšské léno Čechy, Slezsko a Lužice, ale nikoli Moravu a česká léna v říši,⁵⁹ případně Čechy a všechny „vedlejší země“ krom Moravy.⁶⁰

54 Jiří VESELÝ, *K otázce lenního vztahu k římské říši v českých dějinách*, Sborník archivních prací 29, 1979, s. 56–116.

55 J. CHMEL (ed.), *Auszug*, č. 7128, s. 685, 10. Juny 1477 („... K. Friedrich verleiht dem König Wladislaus (von Böhmen) das Churfürstenthum und Erz-Schenkenamt mit Zugehör, nebst den der Krone Böhmen einverleibten Ländern ...“).

56 A. BEGERT, *Böhmen*, kap. 3.2. Vladislav II. und Matthias Corvinus – Der Lehensbrief von 1477, s. 217–228.

57 F. PALACKÝ, *Dějiny národu českého*, V, s. 590.

58 Krzysztof BACZKOWSKI, *Walka Jagiellonów z Maciejem Korwinem o Koronę Czeską w latach 1471–1479*, Uniwersytet Jagielloński – Rozprawy habilitacyjne, Nr. 40, Kraków 1980, s. 151; znovu se k této otázce vrátil TÝŽ, *Żjazd wiedeński r. 1477*, s. 112–113.

59 Bez nějakého bližšího vysvětlení interpretuje ještě jinak text zmíněné listiny Petr Čornej (viz P. ČORNEJ – M. BARTLOVÁ, *Velké dějiny*, VI, s. 433). Konstatuje, že 9. 6. 1477 „... Fridrich III. udělil Vladislavovi předáním korouhve Čechy (včetně vedlejších zemí s výjimkou Moravy a zahraničních zboží Koruny české) v léno...“. Nic takového však ve znění lenní listiny podle mého názoru obsaženo není a o samotném průběhu aktu investitury nevíme skoro nic, viz výše.

60 Lenka BOBKOVÁ, *Česká koruna na sklonku středověku*, in: Lenka Bobková a kol., *Česká koruna na rozcestí* (K dějinám Horní a Dolní Lužice a Dolního Slezska na

V textu listiny tvoří výraznou anomálii (ve srovnání s předchozími lenními listinami z let 1454 a 1462) právě přehled dílčích panovnických práv, která jsou obvykle interpretována jako součást obsahu přijímaného léna. To ale vůbec nedává logický smysl, protože ve výčtu takto údajně udělených lén jsou i takové položky jako mýta, cla, rudné doly apod. Žádná taková dílčí léna král český od říše nedržel. Pod tuto pasáž nelze zahrnovat ani dílčí česká léna v říši, protože tam byl právní stav úplně opačný: jednotlivé fyzické či právnické osoby z řad říšských stavů (jako například saský kurfiřt či říšské město Norimberk) držely dílčí panství či jiné majetky nebo práva v říši jakožto léna, udělovaná přímo českým králem.⁶¹

Výše zmíněný obsáhlý výčet právních jednotlivin byl však podle mého názoru v textu listiny z roku 1477 ponechán z původního návrhu (jen v jiné gramatické vazbě) ze strany českých stavů právě proto, aby bylo zřejmé, že říšské úřady kurfiřta a arcibiskupa, udělované císařem formou léna králi českému, jsou jen součástí širších práv, náležejících v rámci Koruny české králi českému, a nejsou těm ostatním právům nadřazena.

V soudobém kontextu dává výše uvedený text podle mého názoru smysl pouze takto: Císař uděluje králi českému v léno úřad kurfiřta (s právem volby) a říšského arcibiskupa, kteréžto úřady tvoří součást Koruny české stejně tak jako ostatní markrabství, knížectví, panství etc., jenž patří k této koruně. Proto bylo v konstruktu větné stavby textu důležité dodatečně vložené slovo „seinen“, které se neobjevovalo v žádné předchozí verzi: „... das churfurstenthumb (... etc.), zu der crone zu Behem gehorig mitsamt seinen marggraffschafft (... etc.)“.

Rozhodujícím argumentem pro věcnou interpretaci výše citované pasáže z lenní listiny Vladislava II. z roku 1477 je však podle mého názoru skutečnost, že naprosto stejný text byl použit i v případě lenní listiny, kterou římský král Karel V. uděloval v léno úřad kurfiřta a říšského arcibiskupa svému bratru Ferdinandu I. roku 1541.⁶²

Oba Habsburkové v té době již průkazně uznávali, že české země nejsou ve smyslu státoprávním součástí Římsko-německé říše, natožpak jejím lénem. Tato situace byla zvláště pro Ferdinanda I. (když už byl na český trůn zvolen) mnohem výhodnější, a to i ve vztahu k teritoriálním slezským

přelomu středověku a raného novověku (1437–1526), Praha 2010, s. 25–86, zde s. 66 s odkazem na starší interpretaci Nehringovu, viz K. NEHRING, *Matthias Corvinus*, s. 84.

61 Viz blíže k tomu Jiří VESELÝ, *Obnova zahraničních lén české koruny za Jiříka z Poděbrad*, *Právněhistorické studie* 8, 1962, s. 261–279.

62 Národní archiv Praha, f. Archiv české koruny, listina č. 2043 z 13. 6. 1541; edice textu A. BEGERT, *Böhmen*, ediční příloha 4B na s. 606–608.

knížatům. Jeho představa o postupném přičleňování slezských knížectví pod přímou panovnickou vládu (kterou se snažil důsledně uplatňovat, byť ne zcela úspěšně) byla založena především na skutečnosti, že slezská teritoriální knížectví spadají pod lenní pravomoc českého krále a s říší nejsou nijak přímo spojena.⁶³ Tuto představu sice někteří držitelé slezských knížectví zcela nesdíleli (zvláště sousední Wettinové a Hohenzollernové), ale proč by Habsburkové svoje výchozí pozice v této věci záměrně oslabovali tím, že by Ferdinandova panovnická práva vůči vedlejším zemím Koruny české formálně podřídili císařské moci formou udělení léna?

I v roce 1541 můžeme odůvodněně předpokládat (zvláště s ohledem na mocensko-politické okolnosti nedávné královské volby roku 1526), že přesnou formulaci lenní listiny pozorně sledovala i česká stavovská obec, neboť se jí to také dosti podstatně týkalo a s králem o této záležitosti vyjednávala. To ostatně vyplývá i z docela velké časové prodlevy mezi samotnou volbou krále a vydáním příslušné listiny ze strany císaře (15 let). Ujasňování vztahu k říši během té doby provázal jeden zcela nestandardní krok: Krátce po své volbě císařem roku 1530 zaručil Karel V. svému bratru Ferdinandovi listinnou formou, že rád potvrdí všechny lenní vztahy, které Království české a Korunu českou váží k říši, ale protože vlastně neví, o jaké vztahy by se mělo jednat, vyčká s udělením lenního listu, až se tato záležitost vyjasní.⁶⁴ Do textu lenního listu z roku 1541 pak byla doslovně přejata formulace z výše zmíněné listiny z roku 1477. Vůči jejímu znění nikdo z české strany námítky nevznášel, protože smysl toho, co sdělovala, odpovídal tehdejšímu reálnému státoprávnímu vztahu českých zemí k říši (dvě na sobě nezávislé stavovské monarchie), který byl z hlediska dlouhodobé politické strategie výhodnější i pro samotného Ferdinanda I.

Vraťme se však do sklonku sedmdesátých let 15. století. Inaugurační slavnost ve vídeňském svatoštěpánském dómu museli všichni zúčastnění odbyť poměrně rychle, protože hrozilo vojenské nebezpečí ze strany Matyáše Korvína. Snad i proto o této akci nemáme mnoho konkrétních zpráv. Jen ve známé kronice soudobého polského historika a diplomata Jana Długoše je celý obřad stručně popsán.⁶⁵ Polská diplomacie tehdy velmi aktivně

63 Joachim BAHLCKE, *Schlesien im politischen System der böhmischen Krone*, Zeitschrift für Ostmitteleuropaforschung 44, 1995, s. 27–55.

64 Národní archiv Praha, f. Archiv české koruny, listina č. 1990 z 27. 12. 1530; edice textu A. BEGERT, *Böhmen*, ediční příloha 4A na s. 605–606.

65 Jan DŁUGOSZ, *Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, Księga dwunasta 1462–1480, Warszawa 2006, s. 414–415. Skutečnou míru zasvěcení polského kronikáře Długoše do souvislostí cesty českého krále Vladislava do Vídně roku 1477 však můžeme odhadnout i podle jeho komentáře, kterým celou událost shrnul.

do vztahů česko-rakouských vstupovala a Dluhoš, byť již v pokročilém věku, ke své historické kronice připisoval i dodatečné pasáže, týkající se tehdejších soudobých dějin, pokud se týkaly Polska.

Na základě Dluhošovy nepříliš jednoznačné zprávy, že v rámci těchto ceremonií byly nošeny i české prapory a insignie, však A. Begert vyvozuje, že tehdy bylo ze strany českého krále od císaře jako léno přijato i Království české, což pokládá (v rozporu se zněním jím samotným editovaného listinného materiálu) za důkaz nepřerušené kontinuity středověkého lenního vztahu Království českého (jako země) k říši.

To je podle mého názoru chybný závěr, který oporu v pramenech nemá. I z Dluhošova stručného popisu je přeci zřejmé, že nemohlo jít o standardní přijetí země (v tomto případě Království českého) jako říšského léna. Takový ceremoniál měl zcela jinou podobu, kterou poměrně přesně popisují soudobé prameny říšské provenience. Takové slavnostní přijetí Württemberska jako říšského léna máme dokonce dochováno na soudobém ilustračním dřevorezu.⁶⁶ Ve srovnání se standardní podobou „velké“ investitury, kterou byly jako říšské léno přijímány od císaře celé země, se nutně ona událost ve svatoštěpánském dómu jeví jen jako formální deklarace uznání českých panovnických práv Vladislava II. (provázené listinným stvrzením jeho postavení kurfiřta) ze strany císaře, navíc diplomaticky vynucená samotnou českou stranou. Nic víc.

Ať už se tehdy v chrámu svatého Štěpána mávalo s českými prapory jakkoli (přesný postup ceremonie stejně neznáme), ze samotného slavnostního obřadu později ani česká strana ani císař žádnou lenní závislost nevyvozovaly.⁶⁷ Ostatně proč? O výsledku stejně rozhodovaly zbraně.

Že totiž už jen samotné převzení českých insignií králem Vladislavem z rukou císařových „... przestraszyło wszystkich buntowników i wzbraniających się przed jego rzadami na Morawach, Śląsku i Łużicach, tak że wszyscy myśleli nie o stawianiu oporu, ale o poddaniu się ...“.

66 Otto SCHOTTENLOHER, *Drei Frühdrucke zur Reichsgeschichte*, Veröffentlichungen der Gesellschaft für Typenkunde des XV. Jahrhunderts – Wiegendruckgesellschaft, Reihe B – Seltene Frühdrucke in Nachbildungen, II, Leipzig 1938, s. 19, Abbildung 7. Belehnungsszene, Augsburg, Erhart Ratdolt 1493.

67 Metodická slabina Begertovy interpretace slavnostního obřadu ve vídeňském chrámu sv. Štěpána roku 1477 ovšem nespočívá jen v tom, že vůbec nebere v potaz mocensko-politické souvislosti, za kterých se ona událost stala, ale ani dobové zvyklosti, uplatňované v říši, byť je sám poměrně podrobně popisuje, viz A. BEGERT, *Böhmen*, Exkurs III. Zur Symbolik bei der öffentlichen Belehnung von Kurfürsten na s. 275–288. V případě nástupu nového panovníka bylo totiž zvykem v případě lenní držby území obnovovat lenní slib. Tato ceremonie proběhla (když po smrti Fridricha III. na říšský trůn de iure nastoupil Maxmilián I.) slavnostní formou na ustavujícím říšském sněmu ve Wormsu dne 14. 7. 1495. Obnovený lenní slib tehdy vykonali

Čeští vojáci pak za své tažení k Vídní roku 1477 nejenže nedostali zaplacené, ale při návratu zpět byly jejich spízní vozy ještě na rakouském území rozkradeny (arciť zřejmě obsahovaly kořist, kterou si vojáci vezli domů namísto žoldu).⁶⁸ I tato událost ovlivnila postoje české stavovské obce vůči císaři. A o pár měsíců později už císař Fridrich III., který se účinné české vojenské pomoci nedočkal, pod vojenským tlakem uherského krále slavnostně udělil týž úřad kurfiřta a říšského arcibiskupa pro změnu zase Matyáši Korvínovi.⁶⁹ Ten si nechal i Království české (stejně jako vedlejší země Koruny) od císaře udělit výslovně jako říšské léno,⁷⁰ což (podobně jako Jiří z Poděbrad) považoval za výhodnější výchozí pozici v cestě k naplnění svých říšských ambicí.

Bez ohledu na názor císaře se však nakonec oba titulární čeští králové dohodli. V rámci tzv. olomouckých smluv z let 1478–1479 uzavřeli po osmi letech válčení mírové dohody a za zcela přesně vymezených podmínek si dočasně rozdělili vládu v zemích Koruny české.⁷¹ Jak Jagellonci, tak i Matyáš Korvín vnímali dohody z let 1478–1479 jen jako dočasné příměří. Korvín nechtěl třístit síly válkou na dvou frontách a české vojenské tažení k Vídní, spojené s potvrzením Vladislavova kurfiřtského hlasu, pro něj bylo signálem nebezpečného sblížování Jagellonců s Habsburky. Jeho nabídka se za dané situace jevila jako rozumná i české a moravské stavovské obci a také pe-

říšští stavové (včetně kurfiřtů), držící lenní formou jednotlivá říšská území. Podobně byla (i později v 16. století) prováděna obnova lenního slibu ze strany držitelů českých lén v říši vůči králi českému. Český král však žádný obnovený lenní slib Maxmiliánu I. nesložil (ani v zastoupení) a ani nebyl po boku římského krále přítomen ve sboru kurfiřtů, když lenní slib skládala ostatní říšská knížata. Vzhledem k místu konání této akce, kterým byl porýnský Worms, neměl český král povinnost v souvislosti se svými kurfiřtskými závazky tak daleko cestovat. Bylo-li by však Království české považováno ještě tehdy za říšské léno (jak vyvozuje A. Begert), pak by po něm byl Maxmiliánem I. požadován obnovený lenní slib, podmiňující další držbu takové lenní země, alespoň později. To se však nikdy nestalo.

68 F. PALACKÝ, *Dějiny národu českého*, V, s. 591–592.

69 Jörg K. HOENSCH, *Matthias Corvinus (Diplomat, Feldherr und Mäzen)*, Graz–Wien–Köln 1998, s. 147–162.

70 Joseph CHMEL (ed.), *Auszug aus den im k. k. geheimen Haus-, Hof- und Staats-Archiv zu Wien sich befindenden Reichsregistraturbüchern von Jahre 1440–1493 (Nebst Auszügen aus Original – Urkunden, Manuscripten und Büchern)*, Regesta Chronologico-Diplomatica Friderici III. Romanorum Imperatoris (Regis IV.), Zweite Abtheilung – Vom Jahre 1452 (März) bis 1493, Wien 1840, č. 7172, s. 687 (2. 11. 1477 Gmunden) a č. 7174, s. 687 (4. 12. 1477 Gmunden). Též viz A. BEGERT, *Böhmen*, s. 222.

71 K. BACZKOWSKI, *Walka Jagiellonów*, s. 160–169; P. ČORNEJ – M. BARTLOVÁ, *Velké dějiny*, VI, s. 435–437; nejnověji Antonín KALOUS, *Matyáš Korvín (1443–1490) – uherský a český král*, České Budějovice 2009, s. 179–185.

něžní hotovost, kterou Vladislav Jagellonský od uherského krále Matyáše při té příležitosti získal, nebyla zanedbatelná.⁷²

Diplomatická aktivita Fridricha III. z roku 1477, kterou se snažil získat na svou stranu Vladislava II. či nedlouho poté odvrátit tímto způsobem vojenský potenciál Korvínův od rakouských zemí, vyzněla naprázdno. Poté, co český a uherský král dospěli k vzájemné dohodě, dalo se reálně očekávat, že Korvín znovu v Podunají zaútočí.

Habsburkové tak byli ohrožováni na dvou vzdálených frontách, neboť ani dědictví po Karlu Burgundském nebylo v té době dořešeno a na severozápadě říše hrozilo vážné nebezpečí především ze strany francouzské.⁷³ I když také zde nakonec rozhodly zbraně, použil i v případě těchto území císař Fridrich III. středověký nástroj lenní: Udělení říšských lén v Nizozemí a Burgundsku arciknížeti Maxmiliánovi proběhlo listinami, datovanými 19. dubna 1478 ve Štýrském Hradci. Také zde hrála význam záměrná přesná formulace. Například ve Flandrech jsou výslovně odlišena území, která jsou od říše jen zastavena.

Jako říšské léno bylo tehdy arciknížeti Maxmiliánovi císařem uděleno i Lucembursko,⁷⁴ vůči čemuž zástupci českého krále protestovali, neboť Lucembursko podle českých představ *de iure* zůstávalo (podle starých ustanovení Karla IV.) nedílnou součástí zemí Koruny české, byť od čtyřicátých

72 Podle olomouckých smluv byly vedlejší země Koruny české dočasně zastaveny ke Koruně uherské za částku 400 tisíc zlatých uherských. Nejednalo se o nějakou symbolickou „pokutu“. Podstatná část těchto peněz byla uherskou stranou reálně poukázána, i když většinou nikoli do rukou Vladislava Jagellonského, ale přímo české a moravské šlechtě buď jako splátka panovnických dluhů (nejčastěji za žold) či na úhradu škod, způsobených předchozími válečnými událostmi. Nešlo však jen o hotovostní platby (částka 400 tisíc dukátů by se tehdy nedala snadno shromáždit na hotovosti ani s využitím nově vytěženého a následně monetarizovaného hornouherského zlata, kterým Korvín disponoval), ale i o „virtuální peníze“ v podobě zástavních a zápisných práv či dlužních úpisů, kterými formou nepeněžního plnění král Matyáš odměňoval i moravskou šlechtu. Podle mého názoru lze však předpokládat i částečné poukázání větší finanční hotovosti české straně, zahrnuté do zmíněné zástavní sumy, což by vysvětlovalo neobvyklou vstřícnost panovníka i české stavovské obce k přijetí tohoto neobvyklého řešení složité mocensko-politické situace. V kontextu celkových výdajů na tehdejší válečné aktivity se však částka 400 tisíc dukátů, uvedená v olomouckých smlouvách, nejeví nijak závratně, když vezmeme v úvahu, že jen na neúspěšné obléhání města a pevnosti Hainburg (ležícího na uhersko-dolnorakouské hranici) vynaložil Korvín v roce 1482 částku více než 200 tisíc dukátů. Hainburg pak nakonec získal poté, co veliteli pevnosti Wolfgangu Fuchsovi zaplatil odstupné tři tisíce dukátů, viz G. RÁZSÓ, *Die Feldzüge*, s. 14, 42.

73 Helmut G. KOENIGSBERGER, *Fürst und Generalstaaten – Maximilian I. in den Niederlanden (1477–1493)*, Historische Zeitschrift 242, 1986, s. 559–579.

74 Regesty lenních listů pro arciknížete Maxmiliána a jeho manželku Marii z 19. 4. 1478 viz R. V. LACROIX – L. GROSS (edd.), *Urkunden und Aktenstücke*, č. 6–7, s. 4–5.

let 15. století měnilo reálné držitele, až bylo integrováno do burgundského soustátí.⁷⁵ Stále však jen jako zástava, k níž vrchní vladařská práva (včetně práva zástavu vyplatit) teoreticky náležela králi českému. Proto také český král Vladislav II. začal ostentativně užívat mimo jiné i titul „vévoda lucemburský“.

I když obě oblasti, o kterých je zde řeč, byly součástí říše, pro většinu vlivných říšských stavů (a zvláště církevních knížat) představovaly mnohem větší problém snahy Francie o prosazení vlivu na severozápadě (válkou o burgundské dědictví), než zoufalá snaha Habsburků uchránit Podunají před Korvínem, jehož finančním zdrojům (následně převáděným na vojenskou sílu a lepší pozice v mezinárodní diplomacii) nemohli tehdy konkurovat.

Když pak počátkem osmdesátých let 15. století Korvín v Podunají znovu zaútočil, zůstali v této části říše Habsburkové na obranu sami. Pro Jagellonce bylo výhodné, když se Korvínova vojenská síla obrátila do rakouských zemí. Od českých stavů už po zkušenosti z roku 1477 nemohl Fridrich III. pomoc očekávat a ani český král neměl zájem narušovat obtížně dojednané příměří s nebezpečným protivníkem. Ostatně proč, vždyť v průběhu osmdesátých let 15. století začalo Království české zažívat neobvyklou válečnou konjunkturu: Samo bylo válečných škod ušetřeno. Česká města i šlechta a zvláště podnikatelé ve vojenském řemesle začali na válce v Podunají (a později ve Slezsku) slušně vydělávat. A Korvínovi příznivci (kterých bylo zvláště v jižních Čechách mnoho i mezi významnými magnáty) využívali oslabení rakouských sousedů k poměrně bezpečným přeshraničním loupeživým výpadům (nazývaným „soukromé šlechtické války“), které se daly vždy nějak odůvodnit.

Diplomatická pozornost Habsburků se tak obrátila na severozápad a zápas o hranici říšsko-francouzskou se stal přímým podnětem k dalekosáhlé reformě říše. Krize císařské moci a rozklad říšských struktur v průběhu neúspěšné vlády Fridricha III. vytvořily nebezpečné mocenské vakuum, které už začali vnímat jako velké nebezpečí především říšští stavové v Porýní, zvláště mohučský arcibiskup Bertold z Hennebergu (1484–1504).⁷⁶ Myšlenka na obnovu mocenského postavení Svaté říše římské tak vzešla z Porýní. Nebyli ji však schopni realizovat sami Habsburkové. Fridrich III. mohl jen trpně přihlížet, jak měsíc po měsíci padají do rukou uherského krále jednotlivé dolnorakouské a štyrské pevnosti, a nebyl ani schopen za-

75 P. ČORNEJ – M. BARTLOVÁ, *Velké dějiny*, VI, s. 149–151, 177–178.

76 Alfred SCHRÖCKER, *Unio atque concordia – Reichspolitik Bertholds von Henneberg 1484 bis 1504*, Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultät der Julius-Maximilians-Universität zu Würzburg, Würzburg 1970.

jistit obranu svých vlastních dědičných zemí. Arcikníže Maxmilián sice vyženil bohaté země burgundské, ale o nich se také teprve rozhodovalo na válečném poli s mocným francouzským sousedem.

Ale byly zde i jiné zájmy. Především ze strany velkých jihoněmeckých městských center (Augsburg, Norimberk, Frankfurt nad Mohanem), kde se právě od konce 15. století velmi výrazně prosazují obchodní společnosti (pozdější „bankovní domy“), pro které představovala politická konsolidace říše důležitou podmínku dalšího rozšiřování obchodní a tržní sítě. Základ rychlého růstu finančního potenciálu jihoněmeckých bankovních domů představovaly obchody s tyrolským stříbrem, jehož těžba právě na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let 15. století začala dosahovat mimořádných rozměrů,⁷⁷ ale k těmto obchodním aktivitám se rychle připojovaly i další komodity, takže postupně vznikl dobře řízený systém obchodních vztahů, založený na financování habsburské mocenské politiky a těžící právě z politické konsolidace říše.

Tak došlo v průběhu první poloviny osmdesátých let 15. století k průniku zájmu několika vlivných uskupení, kterým se říšská reforma jevila jako důležitá a která byla ochotna její provedení prosazovat jak politicky, tak i podpořit finančně:⁷⁸ říšská knížata z Porýní (včetně všech čtyř kurfiřtů), jihoněmecká říšská města a posléze i oba bohatí a vlivní kurfiřti ze severovýchodu (saský a braniborský).⁷⁹ Hlavním protagonistou říšské reformy, v jejímž pozadí stál především mohučský arcibiskup Bertold z Henneberga, se však nestal císař Fridrich III., ale jeho syn arcikníže Maxmilián. Na jeho osobě se říšští stavové shodli jako na nástupci na říšském trůnu a rozhodli o jeho volbě králem římským ještě za života stávajícího císaře (*vivente imperatore*).⁸⁰ Samotné volbě nového římského krále, která se uskutečnila na

77 Petr VOREL, *Stříbro v evropském peněžním oběhu 16.–17. století (1472–1717)*, Praha 2009, s. 90–101.

78 Peter SCHMIDT, *Der Gemeine Pfennig von 1495 (Vorgeschichte und Entstehung, verfassungsgeschichte, politische und finanzielle Bedeutung)*, Göttingen 1989.

79 A. SCHRÖCKER, *Unio atque concordia*, s. 123–127.

80 Mezi německou a rakouskou odbornou literaturou již více než sto let trvá diskuse, zda byla tato volba výsledkem cílevědomé aktivity říšských stavů, prosazené proti vůli císaře, či zda se jednalo o úspěch dynastické politiky Fridricha III. S první uvedenou verzí vystoupil Heinrich ULMANN, *Die Wahl Maximilians I.*, *Forschungen zur Deutschen Geschichte* 22, 1882, s. 131–158; druhou uvedenou verzí oponoval Adolf BACHMAN, *Zur deutschen Königswahl Maximilians I.*, *Archiv für österreichische Geschichte* 76, 1890, s. 557–605. V následné odborné diskusi jako argumentačně logičtější převládla interpretace Ulmannova; nejnověji široké diplomatické zákulisí přípravy Maxmiliánovy volby analyzovala Susanne WOLF, *Die Doppelregierung Kaiser Friedrichs III. und Maximilians (1486–1493)*, *Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters – Beihefte zu J. F. Böhmer, Regesta Imperii* 25, Köln–Weimar–Wien 2005, s. 54–128. V části rakouské moderní historiografie je však

volebním sněmu ve Frankfurtu nad Mohanem dne 16. února 1486,⁸¹ však předcházela složitá diplomatická příprava.

Z této přípravné fáze i z průběhu samotné volby roku 1486 je zřejmé, že v té době se už s českou účastí na říšské reformě vůbec nepočítalo. Důvodů je více.

Tím nejvýraznějším, který se v dobové argumentaci objevuje nejčastěji, je skutečnost, že Království české nebylo vnímáno jako oblast jazykově německá. Tím není myšlen převažující jazyk obyvatelstva, ale sebeidentifikace vládnoucích struktur; v daném kontextu především stavovské obce. Tento argument se dnes skutečně může jevit jako reziduum nacionálně podmíněných historiografií 19. a 20. století. Na druhou stranu by však bylo chybné předstírat, že šlo o okrajový aspekt dobového odrazu reality, když na principu nacionální jazykově vymezené německé identity byl postaven propagandistický vnější prvek celé říšské reformy Maxmiliána I.⁸²

I pro říšská knížata mělo smysl, když měla být říše v nové podobě konstituována jako nový státní útvar, zahrnující v sobě jen jazykově německé oblasti někdejší středověké Svaté říše římské. Takto konstruovaný model totiž garantoval, že se o vládu v takto vymezeném novém státě může ucházet jen někdo z říšských knížat svým jazykovým původem německých, nikoli král francouzský nebo Matyáš Korvín, kteří nebyli Němci (a přitom velmi

volba roku 1486 stále interpretována jako iniciativa a diplomatický úspěch Fridricha III., viz např. Hermann WIESFLECKER, *Österreich im Zeitalter Maximilians I.*, Wien–München 1999, s. 343–344.

- 81 Nejnověji k okolnostem a zvláště mediální rovině volby římského krále roku 1486 viz Hiram KÜMPER, „*Groth gethonne*“ *schallt ins Reich* (*Ein Versuch über Königswahl und –krönung Maximilians I. als vormodernes Medienereignis an der Schwelle zur Neuzeit*), in: Ludolf Pelizaeus (Hg.), *Wahl und Krönung in Zeiten des Umbruchs*, Meinzer Studien zur Neueren Geschichte, Band 23, Frankfurt am Main 2008, s. 7–21.
- 82 Helga NEROUTSOS-HARTINGER, *Die Idee der deutschen Nation bei Kaiser Maximilian I.* (Inaugural-Dissertation zur Erlegung der Doktorwürde der philosophischen Fakultät der Karl-Franzens-Universität Graz), Graz 1960 (ÖNB Wien, sign. 949793-C); z novějších prací zvláště viz Hans KLOFT, *Die Idee einer deutschen Nation zu Beginn der frühen Neuzeit*, in: Rainer Wiegels – Winfried Woesler (Hg.), *Arminius und die Varusschlacht*, Paderborn 1995, s. 197–210, a G. SCHMIDT, *Geschichte des alten Reiches*, s. 9–17 „Heiliges Römisches Reich und Reich deutscher Nation“ a s. 44–54 „Der Entwurf einer deutschen Nation“. Otázka nacionálního aspektu a jeho užití v počátcích říšské reformy Maxmiliána I. je i v současné německé odborné literatuře předmětem bohaté diskuse, ve které zaznívají protichůdné argumenty. Zatím jsem se však nesetkal s tím, že by se někdo ze zahraničních autorů pokusil zohlednit, jakým způsobem byl tento aspekt říšské reformy reflektován koncem 15. století v českých zemích. Právě tento pohled „zvenčí“ (*nota bene* z území, které hrálo ve starší lucemburské koncepci říše klíčovou roli) je podle mého názoru významným dokladem diplomatického účinku onoho nového (resp. užšího) vymezení říše jako nadstátního útvaru „národa německého“, ať už byly původní důvody tohoto kroku jakékoli.

intenzivně usilovali o vstup na říšskou politickou scénu s netajenou ambicí usednout na říšský trůn).⁸³ Proto i v argumentech, jak je to vlastně s králem českým a jeho vztahem k říši, zaznívaly už před rokem 1486 názory, že by v nově konstituované říši zastoupen být neměl, protože není součástí „národa německého“. V „druhém plánu“, který se sice neobjevuje v oficiálních diplomatických textech, ale jistě úvahy a rozhodování říšských knížat (a zvláště církevních) ovlivňoval, byla tehdy v německých oblastech (ale i jinde v Evropě) rozšířená obecná představa o Čechách jako o národu hereetiků a krutých násilníků, tradovaná již od husitských dob⁸⁴ a podporovaná i názorem Piccolominiovým.⁸⁵ Je také logické, že obecné „protičeské“ postoje rozhodujících hybatelů říšské reformy (například výše zmíněného mohučského arcibiskupa Henneberga) mohly umocňovat jak *de iure* stále trvající nábožensky motivované ekonomické embargo, tak i skutečnost, že v Čechách došlo právě v roce 1485 k politické dohodě, kterou bylo v zemi uzákoněno dvojvěří (kutnohorský náboženský mír).

Pokud však odhlédneme od tehdejší nacionalistické propagandy (která se na dvorech německých světských i církevních knížat koncem 15. století setkávala s velkým ohlasem, neboť ukazovala možnou cestu z krizové situace v říši),⁸⁶ pak ve skutečnosti šlo i v případě českých zemí především

83 Wilhelm FRANKÓI, *König Matthias Corvinus und der deutsche Kaiserthron*, Ungarische Rundschau für historische und soziale Wissenschaften 4, 1915, s. 1–27; Karl NEHRING, *Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III. und das Reich* (Zum hunyadisch-habsburgischen Gegensatz in Donauraum), München 1975; J. K. HÖNTSCH, *Matthias Corvinus*, s. 161–198.

84 Harald TERSCH, ...*das ist zwâr der Bêheim sit...* (Zum Bild des Nördlichen Nachbarn in deutschsprachigen Chroniken Österreichs), in: Thomas Winkelbauer (Hg.), Kontakte und Konflikte – Böhmen, Mähren und Österreich: Aspekte eines Jahrtausends gemeinsamer Geschichte, Horn-Waidhofen an der Thaya 1993, s. 97–112; Krzysztof BACZKOWSKI, *Polacy i Czesi w okresie rywalizacji habsbursko-jagiellońskiej lat 1437–1526 w opinii austriackiej*, in: Wojciech Iwańczak – Ryszard Gładkiewicz (red.), Polaków i Czechów wizerunek wzajemny (X–XVII w.), Wrocław-Warszawa 2004, s. 141–154. Nejnověji v širších teritoriálních souvislostech viz Martin NEJEDLÝ, „Češi jsou takoví kacíři, že i Syřanů si vážím víc“ – Kniha žalářních veršů Jeana Régniera a její protihusitský osten, in: Robert Novotný – Petr Šámal a kol. (red.), Zrození mýtu (Dva životy husitské epochy), Praha-Litomyšl 2011, s. 244–259.

85 František ŠMAHEL, *Enea Silvio Piccolomini a česká otázka / Enea Silvio Piccolomini and the Bohemian Question / Enea Silvio Piccolomini e la questione boema*, in: Siena v Praze (Dějiny, umění, společnost), Praha 2000, s. 9–19.

86 Toto téma přehledně zpracovává především Alfred SCHRÖCKER, *Die deutsche Nation* (Beobachtungen zur politischen Propaganda des ausgehenden 15. Jahrhunderts), Historische Studien, Heft 426, Lübeck 1974; později též viz Eberhard ISENMANN, *Kaiser, Reich und deutsche Nation am Ausgang des 15. Jahrhunderts*, in: Joachim Ehlers (Hg.), Ansätze und Diskontinuität deutscher Nationsbildung im Mittelalter, Sigmaringen 1989, s. 145–246.

o peníze. Pokud by byl český král ochoten podílet se na financování říšské reformy, pak by říšským stavům nakonec ani tak nevadilo, že jeho země nejsou německé a že se to tam hemží „kacíři“. To je zřejmé především z jednání, která bezprostředně předcházela říšské volbě Maxmiliána I. roku 1486.⁸⁷

Z hlediska širšího kontextu totiž představoval hlavní nebezpečí pro další vývoj říše krátce před královskou volbou Maxmiliána I. především Matyáš Korvín. Uherskému králi se podařilo v roce 1485 obsadit Vídeň (kapitulovala 1. června 1485)⁸⁸ a jeho vojska postupovala dál na východ a jihovýchod rakouských dědičných zemí.⁸⁹ Dolnorakouští stavové museli holdovat svému novému pánu, který se prohlásil za vládce dobytých území, a tudíž i za příslušníka říšských stavů. Po ztrátě Vídně tak byli Habsburkové nuceni urychlit jednání o vojenské pomoci říše, a to zvláště s ohledem na zájmy východoněmeckých Hohenzollernů a Wettinů, kteří (jakožto držitelé některých slezských knížectví) byli zainteresováni na vojenské účasti ve válce proti Korvínovi, jehož vládu ve Slezsku neuznali.

Kritické situace Habsburků v Podunají využila skupina vlivných říšských knížat, která již delší dobu usilovala o vnitřní reformu říše, ke které však již stárnoucí císař Fridrich III. neměl sil ani chuti.⁹⁰ Císař Fridrich III. ani sám nebyl příliš nakloněn myšlence volby svého syna Maxmiliána jako „spoluvladaře“ (ostatně sám svého syna už osm let osobně neviděl od jeho odjezdu do Burgundska roku 1477),⁹¹ ale koncem roku 1485 byl v tak zoufalé

87 Adolf BACHMAN, *Zur deutschen Königswahl Maximilians I.*, Archiv für österreichische Geschichte 76, 1890, s. 557–605; TÝŽ, *Nochmals die Wahl Maximilian I. zum deutschen König*, Historische Vierteljahrschrift 4, 1901, s. 453–480. Nejnověji se tímto tématem zabýval v kontextu starších středověkých dějin Andreas BÜTTNER, *Der Weg zu Krone (Rituale der Herrschererhebung im spätmittelalterlichen Reich)*, Mittelalter-Forschungen, Band 35, Ostfildern 2012, kap. 5.15 „Die Herrschererhebung Maximilians I. (1486)“ na s. 562–622.

88 Ferdinand OPPL – Richard PERGER (Edd.), *Kaiser Friedrich III. und die Wiener 1483–1485 (Briefe und Ereignisse während der Belagerung Wiens durch König Matthias Corvinus von Ungarn)*, Wien 1993; nejnověji A. KALOUS, *Matyáš Korvín*, s. 275–277.

89 G. RÁZSÓ, *Die Feldzüge*, Anhang IV na s. 54: mapa „Die wichtigsten Phasen der Feldzüge des Königs Matthias 1477–1487“.

90 Fritz HARTUNG, *Die Reichsreform von 1485 bis 1495 (Ihr Verlauf und ihr Wesen)*, Historische Vierteljahrschrift 16, 1913, s. 24–53, 181–209; Erich MOLITOR, *Die Reichsreformbestrebungen des 15. Jahrhundert bis zum Tode Kaiser Friedrichs III.*, Untersuchungen zur Deutschen Staats- und Rechtsgeschichte, 132. Heft, Breslau 1921; Karl Siegfried BADER, *Kaiserliche und ständische Reformdanken in der Reichsreform des endenden 15. Jahrhunderts*, Historisches Jahrbuch im Auftrage der Görres-Gesellschaft 73, 1953 (München-Freiburg 1954), s. 74–94.

91 S. WOLF, *Die Doppelregierung*.

situaci, že byl ochoten přistoupit i na toto řešení, pokud v něm byla obsažena naděje na odvrácení Korvínovy hrozby.⁹²

Tak byl ze strany říšských stavů předložen základní konstrukt nové podoby říše, v níž by se císař o svou moc musel dělit se stavovskými institucemi,⁹³ které bylo ovšem nutno teprve zřídit, financovat a vymezit jejich pravomoci. Jako protiváha tohoto omezení císařské moci byla říšskými stavy nabídnuta kontinuita vlády v říši v rukou Habsburků a masivní vojenská pomoc při obraně rakouských dědičných zemí proti Korvínovi.

Řešení, které císaři nakonec předložila vlivná skupina říšských stavů (v čele s dvěma kurfiřty, mohučským arcibiskupem Hennebergem⁹⁴ a braniborským vévodou Albrechtem Achillem), se nabízelo také díky tomu, že arciknížeti Maxmiliánovi se právě v době, kdy rakouské dědičné země začal obsazovat Korvín, uvolnil vojenský potenciál na západě říše po dočasném urovnání vztahů s Francií.⁹⁵ Sám Maxmilián projevil ochotu poskytnout značné finanční prostředky (až 100 tisíc zlatých rýnských) i vojenský potenciál k obraně říše proti Matyáši Korvínovi a byl také ochoten ujmout se přípravy říšské reformy, o kterou říšští stavové marně žádali stárnoucího císaře: Požadavky na zřízení říšského komorního soudu, uzavření říšského míru a reformu říšského měnového systému byly součástí podmínek, za kterých byli i říšští stavové ochotni financovat válku proti Korvínovi.

Ještě v průběhu roku 1485 však říšská stavovská diplomacie také počítala s vytvořením protikorvínovské aliance habsbursko-jagellonské a s nasazením říšského vojska nejen ve Slezsku (na čemž měl zájem především braniborský kurfiřt), ale i na Moravě. Pro polského krále mohlo mít toto spojení smysl v souvislosti s jeho tehdy probíhajícím vojenským zápasem s Korvínem o sporná území v oblasti dnešního Rumunska. Krále Vladislava II. měla motivovat vidina vojenského ovládnutí Moravy. Možný spo-

92 Obecnější kontext tehdejší mocenské rovnováhy viz V. PRESS, *The Habsburg Lands*, s. 437–466; zde s. 455.

93 Alfred SCHRÖCKER, *Maximilians I. Auffassung vom Königtum und das ständische Reich (Beobachtungen an ungedruckten Quellen italienischer Herkunft)*, Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken herausgeben von Deutschen Historischen Institut in Rom 50, 1971, s. 181–204.

94 H. KÜMPER, „Groth gethone“, s. 18–21.

95 Válka o dědictví po Maxmiliánově tchánovi Karlu Burgundském s Francií byla na čas přerušena kompromisním mírem v roce 1482, který se ještě o několik let protáhl v důsledku smrti francouzského krále Ludvíka XI. († 1483), jehož nezletilý nástupce Karel (pozdější král Karel VIII.) byl díky obratné Maxmiliánově diplomacii zasnouben s Maxmiliánovou vlastní dcerou Markétou. Přátelské vztahy habsbursko-francouzské, vzešlé z tohoto neúspěšného sňatkového projektu, však vydržely jen do roku 1487.

lečný vstup králů českého a polského na straně Habsburků do probíhající války s Korvínem byl již v roce 1485 obsahem diplomatických jednání s polskou oficiální delegací, jejíž cesta po Německu v podstatě kopírovala místa jednání říšské politické reprezentace až do Frankfurtu nad Mohanem, odkud diplomaté polského krále (ještě před volbou) směřovali svou misi dál do Itálie.

O polské diplomatické misi z této doby jsme zpraveni poměrně dobře, neboť v jižním Německu vyvolala velkou pozornost jak neobvyklým oblečením, tak i dalšími odlišnostmi.⁹⁶ Problém vznikl se samotnou komunikací, neboť všechny slovní i písemné projevy polského poselstva, vedeného Rafaelem Leszczyńskim, byly prezentovány v polském jazyce, kterému skoro nikdo z říšských stavů nerozuměl. Výjimku představoval výše v textu zmíněný „přeběhlík“ z Korvínova tábora, někdejší ostríhomský biskup Jan Beckenschlager, který byl rodem Slezan a natolik dobře ovládal tehdejší podobu západoslovanského jazyka (tehdy ještě vnímaného jako společná řeč slovanské složky obyvatelstva českých zemí, Polska a Horních Uher), že byl schopen oboustranně tlumočit.⁹⁷

Během roku 1485 však s říšskými stavy o vojenské spolupráci přímo vyjednávala i česká strana, resp. diplomaté krále Vladislava.⁹⁸ Nevíme však, zda šlo o vyslance krále Vladislava II. (což považuji za pravděpodobnější) či stavovské obce, ani neznáme jména konkrétních osob. Jediná dosud známá zmínka o této aktivitě pochází z listu braniborského kurfiřta z 8. prosince 1485, adresovaného mohučskému arcibiskupovi, ve kterém autor jen okrajově zmiňuje, že jednání s Čechy („... mit den Behemen...“) by mělo proběhnout někdy o vánočních svátcích.⁹⁹

96 Edward POTKOWSKI, *Fiktive Biographien in den Katalogen polnischer Bischöfe des Jan Długosz*, in: Fälschungen im Mittelalter (Internationaler Kongreß der Monumenta Germaniae Historica München, 16.–19. September 1986), Teil I, Kongreßdaten und Festvorträge Literatur und Fälschung, Monumenta Germaniae Historica, Schriften der MGH, Band 33, III/1, Hannover 1988, s. 395–416; Krzysztof BACZKOWSKI, *Stellenwert des polnisch-litauischen Staates in der Politik Maximilians I.*, in: Józef Buszko – Walter Leitsch (Hgg.), Österreich – Polen, Wien-Kraków 1996, s. 23nn.

97 Hans-Jürgen BÖMELBURG, *Die Wahrnehmung des Reichstags in Polen-Litauen (Mitteleuropäische Kommunikationsstrukturen und die polnischen Gesandtschaften zum Reichstag 1486–1613)*, in: Maximilian Lanzinner – Arno Strohmayer (Hgg.), Der Reichstag 1486–1613 (Kommunikation – Wahrnehmung – Öffentlichkeit), Schriftenreihe der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Band 74, Göttingen 2006, s. 405–437, zde s. 407–409.

98 S. WOLF, *Die Doppelregierung*, s. 40.

99 Julius MINUTOLI (ed.), *Das kaiserliche Buch des Markgrafen Albrecht Achilles. Kurfürstliche Periode 1470–1486* (etc.), Berlin 1850, č. 158 na s. 174–175; list Albrechta Achilla kurfiřtu Bertoldu mohučskému z 8. 12. 1485: „... Uns bedeuht, es wer der

Ze zmíněných česko-polských jednání se zástupci říšských stavů z podzimu 1485 vznikla i nějaká konkrétní dohoda, neboť v této souvislosti se v dokumentaci braniborského kurfiřta uvádí, že říšské vojsko by mělo být k dispozici králům polskému a českému „... nach laut der verschreibung...“.¹⁰⁰

Další jednání, probíhající na přelomu let 1485 a 1486, se však zadrhla na penězích, neboť říšští stavové se dlouho nemohli dohodnout, z čeho se společné říšské vojsko zaplatí. Muselo se však jednat rychle, neboť hrozilo nebezpečí z prodlení: Na jaře se dalo očekávat zahájení další Korvínovy vojenské kampaně v rakouských zemích, které císař nebyl schopen čelit.

Jedním z nápadů, jak zajistit dostatek vojáků, byl návrh, ať se u papeže vyjedná vyhlášení křížové výpravy, jak se osvědčilo v případě války proti českému králi Jiřímu, čímž měla být zajištěna účast až 20 tisíc vojáků, kteří se měli do boje vydat jen s vidinou odpuštění hříchů a možné kořisti.¹⁰¹ Císař uvažoval racionálněji a navrhl jednorázový výběr říšské daně ve výši 0,4 % hodnoty nemovitého majetku, za což by se najali žoldnéři.¹⁰² Nakonec říšští stavové souhlasili s příspěvkem na vojsko ve výši 0,1 % hodnoty nemovitého majetku s očekávaným výnosem kolem 500 tisíc zlatých rýnských. Vzniklo i několik návrhů na rozložení daňového zatížení mezi jednotlivými říšskými

Red werdt, Ewr lieb kann doch In einem tag aus ewr Slossen an yedes end komen, desgleychen unnser Oheym und Swager von Bamberg, und wir auch, und so belder nach den Weynachtfeiertagen das geschee, so lieber uns were, dann wir mercklich tag hie haben mit den Behemen in den feiertagen...“.

100 J. MINUTOLI (ed.), *Das kaiserliche Buch*, č. 174 na s. 187–192, „Vorschläge zur Ausschreibung der Reichshülfe für Reichstag bestimmt“ (dokumentace k různým fázím jednání mezi kurfiřtem Albrechtem Achillem Braniborským, mohučským arcibiskupem a říšskými stavy; nedatováno; před 16. 1. 1486). Zde jsou mimo jiné obsaženy dva návrhy na rozdělení říšského vojska ve válce proti Korvínovi; oba počítaly s invazí na Moravu v zájmu Vladislava II. Konkrétnější je především druhý návrh. Podle něj se mělo říšské vojsko rozdělit na tři části pod různým velením. První část (o síle 20 tisíc mužů) měl použít císař v dědičných rakouských zemích a v Solnohradsku; druhá stejně velká část měla směřovat do Uher a připojit se k vojsku polského krále (podle znění blíže neuvedené úmluvy), třetí částí měl disponovat český král za účelem ovládnutí Moravy („... Das dritt dem konig von Behem gein Mehrern nach laut der verschreibung und Im zuzugeben den vorigen anslag den er fernt mit vollzogen hat...“).

101 *Tamtéž*: „... und dem zu hilfe zuzugeben, das creutz und hendel furzunemen bey dem Bebtlichen stul als gegen konig Jorgen von Beheym gesheen ist, ud was man darauf brecht zu de 20 000...“.

102 Obecnější souvislosti, týkající se tehdejších nákladů na žoldnéřské armády a cenových relací, viz Davis DARROTT, *The Business of War (Military Enterprise and Military Revolution in Early Modern Europe)*, New York 2012, kap. I/1 Military resources for hire, 1450–1560, s. 27–70.

stavy, provázené zcela konkrétními výpočty, kolik vojáků a na jak dlouho bude možné proti Korvínovi za vybrané peníze najmout.¹⁰³

Právě v této fázi, když se zjistilo, kolik bude společné vojsko stát,¹⁰⁴ se na úrovni říšské diplomacie objevuje myšlenka, že přímou součástí říše by měly být jen ty země, které jsou ochotny spolufinancovat společnou obranu. Pak by také měly právo žádat od říše ochranu. To je podle mého názoru poměrně důležitý detail, který zatím nebyl v diskusi o státoprávních otázkách v tomto kontextu použit. Vůbec totiž nesouvisel s otázkou středověkých lenních vztahů (na kterých zakládá svou argumentaci i A. Begert),¹⁰⁵ ale byl již systémem, směřujícím k raně novověkému „daňovému státu“,¹⁰⁶ který byl konstruován jinak. Ze své podstaty (měl-li fungovat) vyžadoval jasné teritoriální vymezení, aby bylo nesporné, kdo a kolik má pravidelně platit.

Na jednání říšských stavů tak bylo krátce před únorovou volbou roku 1486 předjednáno společné financování říšského vojska o síle 34 tisíc mužů, které mělo být vypraveno do rakouských dědičných zemí proti Korvínovi. Po Maxmiliánově volbě římským králem pak říšští stavové odsouhlasili

103 Náklady na jízdního žoldnéře tehdy činily v říši 2 zlaté rýnské týdně (tj. za 3 měsíce 24 zlatých rýnských); za pěšího lancknehta polovic. Pokud by tedy navrhovaná říšská majetková daň o rozsahu 0,1 % měla vynést přibližně 500 tisíc zlatých, odhadoval braniborský kurfiřt, že by se za tyto peníze mohlo najmout (s určitou rezervou) na půl roku vojsko, čítající 4 tisíce jezdců a 12 tisíc pěších vojáků. Tato cena vojenské síly je podstatně vyšší než v soudobých Čechách, ať už byla myšlena bez stravy a krmiva pro koně, či včetně těchto požitků. V dubnu 1478 byla v Čechách za standardní náklad na vydržování jízdního žoldnéře na 3 měsíce bez stravy a obroku považována částka 5 zlatých uherských (což při přepočtu na říšskou měnu činilo jen 6% zlatého rýnského); s plným zaopatřením pak 3 kopy grošů českých (tj. 10 zlatých rýnských). Není tedy divu, že se čeští šlechtičtí podnikatelé ve vojenském řemesle rádi s vidinou vysokého zisku nechávali najímat od strany rakouské i uherské a že čeští stavové bránili zahraničním verbířům v přímém najímání žoldnéřů na českém území. Konkrétní doklady viz František PALACKÝ (ed.), *Dopisy rodu Švaberského*, Archiv český, III, č. 42, s. 389, a J. MINUTOLI (ed.), *Das kaiserliche Buch*, č. 177, s. 193–195.

104 Po vyměření příslušné daňové kvóty se ohradil sám braniborský kurfiřt, že tolik peněz nebude schopen zaplatit, což dokládal poměrně detailním rozbořením svých finančních závazků vůči dalším subjektům i přehledem svých pravidelných příjmů, viz J. MINUTOLI (ed.), *Das kaiserliche Buch*, č. 185, s. 206–208.

105 A. BEGERT, *Böhmen*, s. 271–274; ještě výrazněji je tento aspekt zdůrazněn v závěrečném českém shrnutí, viz *tamtéž*, s. 594–597.

106 Peter MORAW, *Der „Gemeine Pfennig“ (Neue Steuern und die Einheit des Reiches im 15. und 16. Jahrhundert*, in: Uwe Schultz (Hg.), *Mit den Zehnten fing es an (Eine Kulturgeschichte der Steuer)*, München 1986, s. 130–142; Reinhard HEYDENREUTER, *Der Steuerbetrug und seine Bestrafung in den deutschen Territorien der frühen Neuzeit*, in: Gernhard Lingelbach (Hg.), *Staatsfinanzen – Staatsverschuldung – Staatsbankrotte in der europäischen Staaten- und Rechtsgeschichte*, Köln–Weimar–Wien 2000, s. 167–183; Charles-Olivier CARBONELL et al., *Evropské dějiny Evropy 2. Od renesance k renesanci? (15.–20. století)*, Praha 2003, s. 76–82.

novou celoříšskou daň, vypsanou k tomuto účelu, a přijali také císařem Friedrichem III. předložený přesný rozpis daní na jednotlivé konkrétní „členy říše“ z 1. března 1486. To již bylo jasné, že se s finančním příspěvkem z Čech počítat nedá.

České země tedy již roku 1486 přestaly být ze strany říšských stavů de facto považovány za územní součást říše, neboť nebyly ochotny podílet se na její společné obraně: „... der König und die böhmische Krone würden... der gehorsam des hl. Reichs ganz entledigt...“.¹⁰⁷ Mělo-li by říšské vojsko být někdy v budoucnu použito ve prospěch území, kde vládou králové polský, český a dánský (a která ochrany říše nepožívají, neboť nejsou její součástí), bude nutné o tom uzavřít zvláštní dohodu.¹⁰⁸ České země pak nejsou zastoupeny ani v žádném z pozdějších návrhů na rozložení finanční zátěže, které máme podrobně dochovány od roku 1487¹⁰⁹ do roku 1520.¹¹⁰ Omylem byly znovu zapsány až při prvním pokusu o sestavení stálého říšského daňového předpisu („Wormské říšské matriky“) roku 1521, ale tento omyl se v případě českých zemí (podobně jako u jiných součástí někdejší lucemburské středověké říše) brzy vysvětlil.¹¹¹

Společnému říšskému vojsku měl při tažení na jihovýchodní okraj říše velet braniborský kurfiřt Albrecht Achilles. Ten však 26. srpna 1486 nečekaně tragicky (po pádu z koně) zemřel. Pod velením nového mladého braniborského kurfiřta se nakonec až v březnu 1487 sešlo jen několik tisíc vojáků říšského vojska, kteří nemohli Korvínovu vojenskou převahu zvrátit.

107 Sabine WEFERS, *Der Wormser Tag von 1495 und die ältere Staatswerdung*, in: Barbara Kraus (red.), *Reich, Regionen und Europa im Mittelalter und Neuzeit* (Festschrift für Peter Moraw), Historische Forschungen, Band 67, Berlin 2000, s. 287–304, zde s. 291; citace převzata z Heinz ANGERMEIER (ed.), *Deutsche Reichstagsakten unter Maximilian I.*, Bd. 5: Reichstag zu Worms, Deutsche Reichstagsakten – Mittlere Reihe, Göttingen 1981, č. 248, s. 240.

108 J. MINUTOLI (ed.), *Das kaiserliche Buch*, č. 181–182, s. 198–201.

109 Edice přehledu finančních nákladů na říšské vojsko, projednávaných na sněmu v Norimberku roku 1487, viz RTA MR II, č. 400, s. 541–553 „Reichsansschlag der Kurfürsten, Fürsten und Städte“, 12. 7. 1487. Tento přehled je podle mého názoru ojedinělým dokladem tehdejšího územního rozsahu říše, jak ji v době říšské reformy reálně vnímali říšští stavové. Český král v požadavcích na vojenskou podporu za dané situace pochopitelně zastoupen není; uvádí se jen 6 kurfiřtů (každý s příspěvkem 3000 zlatých na udržování vojska po 4 týdny).

110 Seznam z roku 1520 obšírně analyzuje Karl BRANDI, *Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation und Gegenreformation*, München 1927 (reprint 1960), s. 85–86. Rozložení účasti na financování říšského vojska bylo proporční; arciknížata rakouská a vévodové burgundští přispívali každý po 900 zlatých, všech 6 kurfiřtů po 600 zlatých, pak jednotliví říšští stavové podle určitého klíče.

111 P. VOREL, *Říšské sněmy*, s. 109–114.

A ani nový římský král Maxmilián Habsburský nesplnil svoje sliby z počátku roku 1486, kdy před svou volbou nabízel k obraně říše 20 tisíc vojáků ze svých burgundských zemí. Sám měl dost starostí v Burgundsku, kde se roku 1487 znovu rozhořela válka s mladičským francouzským králem Karlem VIII. a s burgundskými stavy, která samotného Maxmiliána přivedla do zajetí a jejíž financování zcela vyčerpalo Maxmiliánovy finanční zdroje.¹¹² Z velkoryse plánované vojenské pomoci říše Habsburkům nakonec nezbylo skoro nic a Korvínova vojska pokračovala v postupném obsazování jihovýchodní části říše. V srpnu 1487 kapitulovalo Vídeňské Nové Město, čímž Korvínova anexe dědičných rakouských zemí dosáhla svého vrcholu.

Říšská stavovská reprezentace se v druhé polovině osmdesátých let 15. století scházela poměrně často, aby rokovala o finanční pomoci Habsburkům. V politické propagandě té doby byla mezi říšskými stavy především akcentována skutečnost, že Římsko-německá říše je ohrožena dvěma „cizími“ agresory, kteří nejen usilují o získání říšských území, ale také o vládu v říši, čímž přímo ohrožují podstatu „německého národa“.¹¹³ Na západě král francouzský, na východě král uherský. Na žádném z těchto jednání se zastupci českých zemí nepodíleli; pokud už padla zmínka o Království českém, tak jen v souvislosti s dobíhajícím řešením důsledků nepřizvání českého krále jako kurfiřta na Maxmiliánovu volbu roku 1486.

Skutečnost, že český král Vladislav II. nebyl v únoru 1486 přizván k volbě arciknížete Maxmiliána I. králem římským, měla podle mého názoru mnohem širší diplomatické souvislosti. „Nepozvání“ českého krále na říšskou volbu Maxmiliána nemohlo být opomenutím či nedorozuměním. Na účast českého krále na volbě ve Frankfurtu nad Mohanem roku 1486 se jen omylem „nezapomnělo“ (jak znělo pak následné oboustranně akceptované diplomatické vysvětlení), ani nebyl král český přizván z důvodu „nebezpečí z prodlení“, protože prý bylo třeba jednat rychle.¹¹⁴ Stejně tak nelze akceptovat vysvětlení, podle kterého se císař Fridrich III. snažil chystanou volbu před Vladislavem II. utajit, aby český král nemohl ovlivnit kurfiřty ve

112 Thomas MENZEL, *Der Fürst als Feldherr (Militärische Handeln und Selbstdarstellung bei Reichsfürsten zwischen 1470 und 1550 – Dargestellt an ausgewählten Beispielen)*, Berlin 2003, s. 96–99.

113 Takto explicitně viz A. SCHRÖCKER, *Die deutsche Nation*, s. 60–61.

114 S. WOLF, *Die Doppelregierung*, kap. B/I: Der Ausschluß Kurböhmens von der Wahl: Das gespannte Verhältnis von Kaiser, König und Reich zu Kurböhmen bis 1489, s. 129–136. S odkazem na starší literaturu nepřítomnost českého krále již jen registruje (ale v kontextu nevysvětluje) A. BÜTTNER, *Der Weg zur Krone*, s. 566, 624, 637–640.

prospěch Matyáše Korvína.¹¹⁵ O tom, zda má „Čech“ volit či nikoli, jednali říšští stavové s předstihem již koncem roku 1485, jak prokázal na základě pramenů říšské proveniencie (které však nestačily k vysvětlení širších okolností této causy) již Ernst Perels.¹¹⁶

Rozhodnutí o české neúčasti by mělo svoji logiku i tehdy, kdybychom nebrali v potaz dlouhodobý záměr Maxmiliána I. na zřízení nového Království burgundsko-rakouského v rámci říše,¹¹⁷ na kteréžto nové království měl být v rámci chystané říšské reformy přenesen český kurfiřtský hlas (podobně jak už žádal v sedmdesátých letech Karel Burgundský). Už z hlediska středověké struktury říše představovaly české země výraznou anomálii jakožto jediné království uvnitř říše. V rámci té politické konstrukce, kterou budovali ve vztahu k říši v rámci prosazení svých vlastních rodových zájmů již Přemyslovci a kterou dovršil Karel IV. Lucemburský, bylo formální postavení českého krále v říši dominantní a příliš silné. Pro nějakou praktickou říšskou reformu představovalo koncem 15. století anachronickou přítěž. Proto se Maxmilián I. přikláněl k návrhu říšských stavů, v němž by české země do struktury nově konstituované říše vůbec nebyly pojaty.

Toto nové řešení bylo s velkou pravděpodobností i diplomaticky projednáno a dohodnuto s jagellonským dvorem v Krakově, se kterým potřebovali Habsburkové udržovat přátelské vztahy vzhledem k probíhající válce s Korvínem v Podunají a vzhledem ke společným zájmům ve vztahu k severoitalským teritoriím a papežské kurii.¹¹⁸ Ostatně krátce před frankfurtskou volbou, koncem roku 1485, proběhla oficiální jednání mezi říšskými stavy a oficiálním poselstvem polského krále, které pak dále cestovalo na jih v rámci společné jagellonsko-habsburské diplomatické mise, která měla za cíl zvrátit Korvínův pokus o sblížení s milánským dvorem.¹¹⁹ Lze tedy předpokládat, že s novým uspořádáním říše (bez českých zemí) byl srozuměn i král Vladislav II. a neměl námitek vůči tomu, že se královská volba ve

115 Johann LOSERTH, *Geschichte des späteren Mittelalters von 1197 bis 1492*, Handbuch der Mittelalterlichen und Neueren Geschichte, Abteilung II: Politische Geschichte, München-Berlin 1903, s. 666; takto též W. FRANKÓI, *König Matthias*, s. 6.

116 E. PERELS, *Zur Geschichte der böhmischen Kur*, s. 134–137; též viz S. WOLF, *Die Doppelregierung*, s. 111–112.

117 Alois NIEDERSTÄTTER, *Das Jahrhundert der Mitte (An der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit)*, Österreichische Geschichte 1400–1522, Wien 2004, s. 138–140.

118 Krzysztof BACZKOWSKI, *Walka o Węgry w latach 1490–1492 (Z dziejów rywalizacji habsbursko-jagiellońskiej w basenie śródkowego Dunaju)*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego MCLXIII, Prace historyczne – Zeszyt 116, Kraków 1995, s. 18–19.

119 W. FRANKÓI, *König Matthias*, s. 8.

Frankfurtu nad Mohanem v únoru 1486 obejde bez něj, neboť jagellonskou diplomacií (včetně mezinárodně-politických zájmů Vladislava II.) tehdy zastíhovalo mocenské centrum v Krakově.

Do takto dohodnutého řešení však neočekávaně vstoupil subjekt, se kterým zřejmě vůbec nikdo ze zúčastněných nepočítal (a také jej nebere vůbec v potaz starší ani novější literatura, zabývající se otázkou české reakce na volbu roku 1486):¹²⁰ Totiž česká stavovská obec.¹²¹

Nové světlo na celý problém podle mého názoru vrhá skutečnost, kterou dosud nikdo z předchozích autorů nevzal v potaz. Ať už se v dané věci dohodla říšská reprezentace s krakovským dvorem jakkoli, čeští stavové vyslali do Frankfurtu nad Mohanem reprezentativní delegaci v čele s maršálkem,¹²² hofmistrem¹²³ a s dvěma blíže neurčenými hra-

120 A. BEGERT, *Böhmen*, kap. 1.3. Die Wahl Maximilians I. (1486) – Der Ausschluß der böhmischen Kur na s. 187–195; S. WOLF, *Die Doppelregierung*, kap. B.I. Der Ausschluß Kurböhmens von der Wahl: Das gespannte Verhältnis von Kaiser, König und Reich zu Kurböhmen bis 1489 na s. 129–135.

121 Skutečnost, že nepřizvání českého krále k frankfurtské volbě roku 1486 bylo vnímáno jako urážka české stavovské obce (zatímco králi to bylo víceméně jedno), byla v českém prostředí vnímána velmi emotivně a v historickém povědomí se udržovala dlouhá desetiletí. Takto ji zaznamenal ještě Václav Hájek v pasážích své kroniky k roku 1486 („... Taková věc když byla v Čechách oznámena, páni čeští to těžce nesli, že se to stalo p[ro]ti privilegiím a vejsadám Království českého. Ale král Vladislav svú dobrotú a milostivostí to všecko mimo se pustil...“) a k roku 1487 („... král český, jako jeden volenec a nejvyšší korferšt a šenk při volení císaře, že při tom nebyl, a to ne z své nedbanlivosti, ale z potupy jiných národův a zvláště Němcův, že sú jemu králi Vladislavovi ani tomu Království českému nic o tom neoznámili. I doptávali se krále, co on chce s tím učiniti, chce-li to snésti a toho nelitovati, či-li více něco před sebe té zúmyslnosti na odpor vzíti. A on, pomlčev, odpověděl: ‚Nikdá sme na tom nebyli, aby chom měli ujímati svobod tohoto království a poctivosti, ale vždycky sme je rozmnožovali a rozmnožiti chceme s radou vaší a pomocí.‘ I zůstali na tom král, páni i rytířstvo, aby toho posměchu, kterýž se stal předkem pánu jich a potom jim všem, nepomýjeli. (...) I urovnáve se na tom, učinili legaci k císaři starému i mladému, tak mluviti poručivše: Jestliže ten a takový posměch a ta německá zoumyslnost nebude jim napravena, že chtějí sobě to sami Čechové s králem, pánem svým, napraviti, a při tom všech statkův svých i životův že nechť vážiti vynaložiti...“, viz Václav HÁJEK Z LIBOČAN, *Kronika česká*, Praha 1541, fol. 453v–454.

122 Úřad nejvyššího maršálka Království českého patřil již od středověku dědičně rodu pánů z Lipé. Tuto funkci však zastával od roku 1483 po dobu nezletilosti Jindřicha z Lipé jeho poručník Vilém z Pernštejna, viz Národní archiv Praha, Archiv české koruny, listina č. 1178 z 29. 6. 1483, kterou král Vladislav II. pověřuje Viléma z Pernštejna úřadem nejvyššího maršálka Království českého do zletilosti Jindřicha, syna zemřelého Pertolda z Lipé. Stále ještě nezletilý Jindřich z Lipé byl na žádost Viléma z Pernštejna zplnomocněn až roku 1494, viz tamtéž, listina č. 1803 z 6. 4. 1494; zároveň zřejmě Jindřich z Lipé převzal i úřad dědičného nejvyššího maršálka, v němž je výslovně zmiňován roku 1496, viz tamtéž, listina č. 1812.

123 Dlouholetým nejvyšším hofmistrem Království českého byl švagr zemřelého krále Jiřího a zkušený mezinárodní diplomat Lev z Rožmitálu, který ve své funkci zůstal

baty.¹²⁴ České poselstvo bylo velmi početné, čítalo celkem 56 koní, což byl počet převyšující účast většiny říšských knížat. Frankfurtští radní pro ně museli zajistit ubytování a ustájení koní ve dvou hostincích („... zum Swalbecher und im Eychener hoiff...“), jak uvádějí v přehledu ubytovaných účastníků předvolebních jednání, zasláného štrasburským radním 26. ledna 1486, tedy tři týdny před samotnou volbou.¹²⁵ V daných souvislostech považují za důležité, že sami frankfurtští radní nevykazovali české poselstvo jako integrální součást účastníků volebního sněmu z říše, ale za zahraniční delegaci, uvedenou v seznamu společně s diplomatickými poselstvy (byť podstatně skromnějšími), vyslanými do Frankfurtu králi francouzským (34 osob) a anglickým (sedm osob).

Z kontextu lze předpokládat, že české poselstvo ve Frankfurtu nad Mohanem očekávalo králův příjezd k volbě; proto musel být přítomen nejvyšší maršálek Království českého (byť právě Vilém z Pernštejna patřil tehdy k předním politikům budínského dvora), neboť tento zemský úředník měl českého krále při volebním průvodu provázet. Zmínění zástupci českých stavů ale tehdy sami volit nemohli; podle Zlaté buly Karla IV. bylo užití kurfiřtského volebního hlasu nezastupitelné. Precedens z volby římského krále

i za vlády Vladislava II. Jagellonského. Pan Lev se však zřejmě vzhledem ke svému věku a zdravotnímu stavu politického života v 80. letech 15. století aktivně neúčastnil a nejspíše již koncem října 1485 zemřel. Z dochovaných pramenů není dosud zcela jasné, kdo (či zda vůbec někdo) z českých stavů zastával funkci nejvyššího hofmistra v lednu 1486. Viz František PALACKÝ – Jaroslav CHARVÁT, *Přehled současný nejvyšších důstojníků a úředníků*, in: Dílo Františka Palackého, I, Praha 1941, s. 321–417, zde s. 360–361; J. PETRÁŇ, *Stavovské království*, přehled „Nejvyšší hodnostáři dvorští a zemští v jagellonském období“ na s. 122. Nelze však vyloučit, že termínem „*der hofmeister*“ byl míněn nikoli nejvyšší hofmistr Království českého, ale hofmistr královského dvora Jan z Roupova (ve funkci 1472–1493), který tehdy v nejvyšší české politice působil velmi aktivně, viz J. MACEK, *Jagellonský věk*, sv. 1, s. 322–332.

124 Hraběcím titulem (který však v systému české stavovské obce nezajišťoval žádnou přednost) v té době mezi politicky aktivní českou šlechtou disponovali Minsterberkové (hrabata kladská), Šlikové (hrabata z Pasounu), Gutštejnové a hrabata z Plavna. Viz J. MACEK, *Jagellonský věk*, sv. 2, s. 12–13; Robert NOVOTNÝ, *Uzavírání panského stavu a problematika nobilitací*, in: Eva Doležalová – Robert Novotný – Pavel Soukup (red.), *Evropa a Čechy na konci středověku* (Sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi), Praha 2004, s. 291–396, zde s. 298–299, a Robert ŠIMŮNEK, *Prestižní a patetické tituly – šlechtická hrdost, pýcha, závist a výsměch*, tamtéž, s. 307–322, zde s. 308–310 (pasáž „hraběcí titul“).

125 Johannes JANSSEN (Hg.), *Frankfurts Reichsrespondenz nebst andern verwandten Aktenstücken von 1376–1519*, Zweiter Band (Aus der Zeit Kaiser Friedrichs III. bis zum Tode Kaiser Maximilians I. 1440–1519), Freiburg im Breisgau 1872, č. 608 na s. 415–430, zde na s. 428: „... Ein botschaft geschick von dem konige von Boheln [sic!] mitnamen der marschalck, der hoffmeister und zwene graven, lagen zuhirberge zum Swalbecher unnd im Eychener hoiff mit lvj pherden...“.

roku 1440 se použít nedal (tehdy český zemský sněm se souhlasem říšských stavů zmocnil k užití českého volebního hlasu Jindřicha z Plavna, neboť země byla tehdy bez krále),¹²⁶ neboť král Vladislav II. žil, vládl a byl zletilý.

V lednu 1486 však už bylo rozhodnuto, že český král volit nemá, a tak se česká delegace svého panovníka nedočkala. A zástupci Království českého už ani nebyli (na rozdíl od delegace polské) ve Frankfurtu nad Mohanem přizváni k nějakým oficiálním jednáním; alespoň o tom není dosud znám žádný doklad. Z české delegace také nikdo není uveden v oficiálním seznamu účastníků frankfurtské volby.¹²⁷ Proto předpokládám, že výše zmíněná početná česká delegace odjela z Frankfurtu nad Mohanem už nejpozději někdy počátkem února 1486, tedy ještě před volbou.

Skutečnost, že by se měl únorové volby římského krále roku 1486 účastnit i český král, není ani v oficiálních protokolech vůbec zmíněna.¹²⁸ To je zvláště zřetelné v případě dědičného říšského podčešího Kryštofa z Limburka: Zatímco ostatní držitelé sekundárních titulárních říšských úřadů se s příslušnými symboly účastnili ceremonie výslovně na místě věcně příslušných kurfiřtů (Filip von Selmick, dědičný říšský truksas, nesl říšské jablko v zastoupení falckého kurfiřta; Zikmund von Pappenheim, dědičný říšský maršálek, nesl meč v zastoupení saského kurfiřta atd.), u pána z Limburka žádná taková „zastupující“ role zmíněna není. Vystupuje jen sám za sebe,¹²⁹ i když měl při ceremonii také pouze zastupovat věcně příslušného kurfiřta, tedy krále českého jako říšského arcibiskupa.¹³⁰

Zbytečná cesta české reprezentace do Frankfurtu nad Mohanem (nepochybně vnímaná jejími účastníky jako ponížení a urážka) pak na české straně vyvolala neobvykle silnou negativní reakci. Ta je známa z bojovného stanoviska Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic, které tento čelný předsta-

126 A. BEGERT, *Böhmen*, s. 178–181.

127 Peter SCHÖFFER, *In disem buchlin findet man beschreyben die fursten, grauen und frijhe[r]n, die uff dem dage mit dem alldurchluchtigste[m] furste[m] und hern, Keyser Frederiche[n] dem dritten, zu der erwelung des durchluchtigen firste[n] Maximilians Erczherczog czu osterich, der keyserlichen maiestat sone, czu einem Romschen konig, erschenen sint*, Mainz 1486, reprint soudobého starého tisku in: Otto Schottenloher, *Drei Frühdrucke zur Reichsgeschichte*, Veröffentlichungen der Gesellschaft für Typenkunde des XV. Jahrhunderts – Wiegendruckgesellschaft, Reihe B – Seltene Frühdrucke in Nachbildungen, II, Leipzig 1938 (příloha I.).

128 E. PERELS, *Zur Geschichte*, s. 133.

129 P. SCHÖFFER, *In disem buchlin*, fol. 7v, odst. 3: „... Item als man das Sanctus an hube zu syngen, do nam Schenck Cristoffer von Lypurg dem Romschen keyser die kayslerliche krone abe ...“. Též viz A. BÜTTNER, *Der Weg zur Krone*, s. 570.

130 Jiří VESELÝ, *Byl český král leníkem biskupa bamberského?* Sborník archivních prací 31, 1981, s. 3–52; zde s. 7–8.

vitel české stavovské obce, významný humanista a člověk s velkým politickým a kulturním přehledem (a také katolík, u kterého rozhodně nelze předpokládat a priori „protiněmecké“ zaujetí),¹⁵¹ formuloval v jednom ze svých latinských listů, odeslaných jeho německému příteli krátce po diplomatické schůzce obou českých králů v Jihlavě (cituji Palackého překlad z latiny): „... Co se u nás děje, mním, že z pověsti již tobě známo jest. Hoříme všickni neslýchanou chtivostí po válce s některými knížaty německými, od nichž utrpěli jsme znamenité dle našeho soudu pohanění, protože krále našeho k volení nového císaře proti obyčeji starodávnému naprosto nepozvali. Od spravedlivé naší pomsty neodchýlí se ani králové uherský a polský, ba první z jakési k národu německému nevole, druhý z otcovského slitování, slibují nám velkou pomoc. Vypravíme nadto posly ke Francouzům i k Angličanům, zdali by mohli popudit krále jejich proti Maximiliánovi, aby dvojí válkou na vzdálených od sebe místech roztržit jsa, stal se slabším k odporu. A nepovede-li se nám po vůli, nebudeme se ostýchati spolčiti se třebas i s Tatary...“.¹⁵²

Hasištejnského text nelze v daných souvislostech interpretovat jen jako osobní názor: ostatně sám se situuje do role mluvčího stavovské obce (nikoli král, ale „my – stavovská obec“ jsme utrpěli pohanění)¹⁵³ a také předpokládá, že i jeho německý adresát je již obeznámen s pozdvižením, jaké se odehrává v Čechách.

Kdyby šlo o ojedinělý doklad, mohli bychom tato slova interpretovat jako bezprostřední afektivní reakci, ale podobným směrem byla skutečně vedena v následujících měsících diplomatická jednání. Zachycují je relace zahraničních vyslanců, kteří své zaměstnavatele informovali o vývoji situace v Čechách.¹⁵⁴

Snaha o vytvoření širšího spojení proti Habsburkům, v jehož rámci by se koordinoval vojenský postup nejen na východě (králové český, polský

151 František ŠMAHEL, *Idea národa v husitských Čechách*, Praha 2000, s. 225–229.

152 Původní latinský text zmíněného Hasištejnského dopisu vydal v edici Theodor MITIS (ed.), *Bohuslai Hassenst. a Lobkowicz epistol.*, Libri I., Praha 1562, s. 62. Překlad do češtiny viz F. PALACKÝ, *Dějiny národu českého*, V, s. 676.

153 Konkrétní nejvýznamnější představitele tehdejší české stavovské obce identifikoval (v souvislosti s obnovením nejvyššího zemského soudu roku 1485) Josef PETRÁŇ, *Skladba pohusitské aristokracie v Čechách*, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica 1, 1976, Studia historica 14, s. 9–80, zde s. 66–67.

154 Reinhard SEYBOTH (ed.), *Der Reichstag von Nürnberg 1487*, Deutsche Reichstagsakten unter Maximilian I. (1486–1518), Mittlere Reihe, Bd. 2, Göttingen 2001, č. 20 na s. 130–135 (relace ansbašského diplomata dr. Johana Pfothla, odeslaná markrabatům Fridrichovi a Zikmundovi ze Špýru 14. 1. 1487).

a uherský), ale i na západě (král francouzský a Švýcaři), znamenala na jednu stranu pro Habsburky reálnou hrozbu, na druhou stranu byla důležitým podnětem pro rychlejší postup chystané vnitřní integrace říše, kterou na základě této zkušenosti i říšští stavové považovali za ohroženou ještě více než před Maxmiliánovou volbou.¹³⁵

Reakci českých stavů musel vzít na vědomí i král Vladislav II., jakkoli lze vzhledem k předchozím diplomatickým jednáním do jisté míry předpokládat, že mohl být se svou neúčastí na volbě již předem srozuměn. Proto byli kurfiřti velmi překvapeni listem z Čech (který dostali v téže podobě všichni), ve kterém český král od každého z nich požadoval v souladu s ustanovením Zlaté buly Karla IV. pokutu ve výši 500 hřiven zlata za to, že nebyl k volbě přizván.¹³⁶

Iniciátoři volby krále Maxmiliána jednak zřejmě vůbec netušili, že základní říšský zákon takovou sankci stanoví (dozvěděli se to až z popisu Zlaté buly, která byla k onomu psaní z Čech přiložena), jednak předpokládali, že Habsburkové byli s Jagellonci o celé té záležitosti už domluveni. Proto nezvali českého krále na volbu do Frankfurtu a ani přítomná česká delegace nebyla k žádným jednáním přizvána.

S českou účastí se původně nepočítalo ani při slavnostní korunovaci Maxmiliána I. v Cáchách. Ta kontinuálně následovala po frankfurtské volbě. Císař i nově zvolený král a s nimi i další zástupci říšských stavů nastoupili 27. března 1486 na loď a nechali se po Mohanu a Rýně slavnostně převézt až do Kolína nad Rýnem; odtud putovali po souši do Cách. V Cáchách pak proběhla slavnostní korunovace již 9. dubna 1486. Namísto říšského arcibiskupa (kterýžto úřad náležel králi českému jako kurfiřtu) se příslušných ceremoniálních povinností opět ujal dědičný říšský podčeší Kryštof z Limburka.

Vzhledem k výše zmíněné časové následnosti lze však předpokládat, že v době samotné korunovace byla již negativní diplomatická reakce z české strany v pokročilé fázi přípravy. Na rozdíl od frankfurtské volby v únoru 1486 (kde možná účast českého krále není nikde zmíněna ani teoreticky) proto už v Cáchách při korunovaci v dubnu 1486 symbolický prostor pro krále českého operativně vytvořen byl: Z podrobného popisu slavnostního banketu, který se konal po korunovaci, vyplývá, že pro českého krále byl připraven samostatný stůl, který však zůstal prázdný, po-

135 W. FRANKÓI, *König Matthias*, s. 19–26; A. SCHRÖCKER, *Die deutsche Nation*, s. 37–39, 58–62.

136 J. MINUTOLI (ed.), *Das kaiserliche Buch*, č. 189, s. 212–213; list krále Vladislava II. braniborskému kurfiřtu Janu Hohenzollernovi z 16. 4. 1486.

dobně jako v případě braniborského kurfiřta, který se korunovace také osobně neúčastnil.¹³⁷

Mezi neúčastí obou kurfiřtů na korunovaci však přeci jen spatřujeme podstatný diplomatický rozdíl. Do Cách přijela početná braniborská delegace a zastupováním nepřítomného kurfiřta byl pověřen augsburský biskup.¹³⁸ Slavnostní pasování na rytíře bylo dopřáno také osmnácti vybraným šlechticům ode dvora braniborského kurfiřta, podobně jako v případě všech ostatních významných říšských panovnických dvorů (obou Habsburků, šesti kurfiřtů a několika dalších světských i církevních říšských knížat).¹³⁹ Z Čech však už do Cách (na rozdíl od Frankfurtu počátkem roku 1486) nikdo nepřišel a ani nikdo z českých šlechticů na rytíře pasován nebyl.

Případné pozvání ke korunovaci (bylo-li vůbec do Čech odesláno) však nemohlo být „záplatou“ na neúčast při volbě. Z Čech tak do Cách v dubnu 1486 (na rozdíl ode dvora krakovského)¹⁴⁰ ani nepřišlo nějaké symbolické poselstvo s diplomatickou gratulací. Naopak. Krátce po korunovaci (s datem

137 *Kynig Maximiliani cronung vnnnd gemeiner landfride*, b.m. (Strassburg) 1486 (BL London, sign. I A 1574), fol. b4v: „... Item eim ygelihen kurfursten was ein sunder tisch bereit, übertzogen mit kostlichem gehymeltz, daby syn besunder credentz. Vnd wiewol der künig von Böhein, vnd der Marggraffe von Brandenburg nit do wornt, so ward doch yedem syn tisch bereyt, als andern. (...) Vff der rechten syten saß zum ersten der ertzbischoff vo[n] cöllen kuirfürst, allein ob synem tisch mit syner credentz. Darnach was ein tisch bereyt für den künig von böheim, der stond lere...“. Podobně též viz *Die krönung des durchleüchtigosten fürste[n] un[d] herrn Maximilianus erczherczog zů österreych, zů einem Römischen künig, So durch die Curfürsten des heiligen Römischen reichs zů Ache, volpracht und geschehen ist.*, b.m., 1486, fol. A8v: „... Vnd wie wol der künig von Behem vnd der margraff vonn Brandenburg nich da warentd nichß dester mynder warde Je yedem sein tisch zů bereyßt alls de[n] andern curfürsten. (...) Darnach was ein tisch bereyßt für den künig von Behem Sstände lär...“.

138 „... So nun unser aller genädigoster herr der keyser und der künig zů tisch giengen, da kam der neüe erwölt bischof von augspurg an stat des margrafen von Brande[n]burg, des curfürsten...“, takto in *Die krönung des durchleüchtigosten fürste[n]*, fol. A8.

139 Jmenovitý seznam několika stovek šlechticů, pasovaných v Cáchách roku 1486 na rytíře (včetně jejich příslušnosti ke konkrétnímu panovnickému dvoru v rámci říše) viz *Kynig Maximiliani cronung*, fol. C4v-B2v, i *Die krönung des durchleüchtigosten fürste[n]*, fol. A6-A7.

140 Polští diplomaté dorazili do Cách s gratulací 12. 4. 1486, viz *Coronat[i]o Illustrissimi et serenissimi regis maximiliani archiducisaustrie etc. in rege[m] romanor[um], celebrata p[er] principes el[ect]iores romani Imp[er]ij in Aquisgrano*, b.m., 1486 (BL London, sign. I A. 245.), nefoliováno, zmínka o polské delegaci zde na poslední stránce textu („... xxii. april[is]... sup[er]ueneru[n]t a[m]basiatores regis Polonie magnifice...“). Též viz *Die krönung des durchleüchtigosten fürste[n]*, fol. A10: „... Auff den sampßtag [12. 4. 1486]... In dem kam des küniges botschafft von Polen vnd rät, dýe kamend vast köstlichen...“.

16. dubna 1486) byly všem kurfiřtům odeslány stížné listy českého krále Vladislava II., žádající zaplacení peněžní pokuty za porušení práva kurfiřta.

Bezprostředně po obdržení žádosti o zaplacení pokuty kontaktoval mohučský arcibiskup Henneberg braniborského kurfiřta a žádal jej o svolání urychlené schůzky všech kurfiřtů s císařem Fridrichem III. a s novým králem Maxmiliánem, aby se tato záležitost co nejdříve vyjasnila a aby se společně domluvili, jak mají českému králi odpovědět.¹⁴¹ Nešlo jen o peníze,¹⁴² ale i o diplomatický postup, neboť říšští stavové kalkulovali s českou vojenskou pomocí, která zřejmě byla ze strany krále Vladislava II. (resp. prostřednictvím polské diplomacie jeho jménem) v podobě nějaké dohody předjednána, jak jsem zmínil výše.

Proto se podle mého názoru můžeme domnívat, že neočekávaně ostrá reakce ze strany českých stavů na opomenutí českého hlasu při frankfurtské volbě byla ve svém „druhém plánu“ (který měl věcně větší váhu) především diplomatickou záminkou pro přerušení dalších jednání o české vojenské účasti na uhersko-rakouské válce. Víme totiž, že čeští stavové již v té době vyjednávali o obnovení spojeneckých smluv s Korvínem, kteréžto snažení pak vyvrcholilo přátelskou schůzkou obou králů a podepsáním smluv o vyřešení všech přetrvávajících sporných otázek v Jihlavě již počátkem září 1486. I toto jednání bylo (podobně jako uzavření tzv. olomouckých smluv z let 1477–1478) vedeno především zájmem české a moravské aristokracie, která odmítala další vtahování svých zemí do válečných konfliktů okolních mocnářů. Víme-li, že účastníkem oné ostudné cesty české reprezentace k říšské volbě do Frankfurtu počátkem roku 1486 byl i Pernštejn,¹⁴³ pak se nelze divit, že se během jara a léta 1486 výrazně urychlilo diplomatické sbližování české strany s Matyášem Korvínem.

Na diplomatické úrovni říšských stavů se stížnost českého krále z dubna 1486 řešila celý rok. Otevřený příklon Vladislava II. k protihabsburské koalici ohrožoval i zájmy saského a braniborského kurfiřta, neboť Wettinové

141 J. MINUTOLI (ed.), *Das kaiserliche Buch*, č. 198, s. 221–222, list mohučského arcibiskupa Henneberga braniborskému kurfiřtu z 14. 5. 1486.

142 500 hřiven zlata odpovídalo přibližně hodnotě 33 456 dukátů, čili 44 608 zlatých rýnských. To za dané situace jednotliví kurfiřti nebyli schopni v hotovosti zaplatit, když víme, že u některých z nich bylo velkým problémem shromáždit třetinu této sumy (15 600 zlatých rýnských), kterou měl každý kurfiřt zaplatit na vydržování vojska v rámci oné říšské majetkové daně 0,1 %, schválené v únoru 1486.

143 Tato souvislost politického působení Viléma z Pernštejna dosud nebyla vzata v potaz, byť o jeho tehdejší významné roli věřitele krále Vladislava II. a diplomatického prostředníka při jihlavských jednáních obou českých králů víme dobře, viz Petr VOREL, *Páni z Pernštejna (Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy)*, Praha 2012, s. 75–79.

i Hohenzollernové stáli ve válce s Matyášem Korvínem na straně habsburské, mimo jiné i proto, že jako držitelé teritoriálních slezských knížectví neuznávali Korvínovu vládu ve Slezsku a vedli proti němu (spolu s Jindřichem starším Minsterberským) také válku.¹⁴⁴

Až v průběhu dubna a května 1487 se každý ze šesti německých kurfiřtů českému králi zvláštní listinou zavázal zaplatit pokutu 500 hřiven zlata, pokud by někdy v budoucnu jím nebo jeho nástupcem v kurfiřtském úřadu došlo k opomenutí práva českého krále účastnit se říšské volby.¹⁴⁵ Okolnosti této české stížnosti a vůbec otázka vztahu českého krále k nově zřizovaným říšským strukturám se pak až do roku 1489 projednávala na dalších jednáních mezi říšskými stavy.¹⁴⁶

Celá tato causa vedle svých širších diplomatických souvislostí také zhatila původní záměr Maxmiliána Habsburského, který neměl dostatek politické síly prosadit plánovaný přenos českého kurfiřtského hlasu na své burgundsko-rakouské soustátí. Z tohoto hlediska zůstala říšská reforma na „půli cesty“ a kurfiřti, kteří se všichni roku 1487 listinně zavázali český kurfiřtský hlas v případě volby nového vládce říše pod hrozbou pokuty 500 hřiven zlata respektovat, neměli zájem vzniklý stav měnit.¹⁴⁷

Český král se však nadále neměl na říšské administrativě žádným způsobem podílet (nestal se členem kolegia kurfiřtů, zřízeného později jako jedna z kurií říšského sněmu)¹⁴⁸ a země, kterým vládl, nebyly považovány za územní součást nově utvářené říše. Říšští stavové také neustoupili z původní

144 K situaci na bojišti ve vztahu k českým zemím koncem roku 1487 editoval důležité prameny říšské proveniencie Reinhard SEYBOTH (ed.), *Der Reichstag von Nürnberg 1487*, Deutsche Reichstagsakten unter Maximilian I. (1486–1518), Mittlere Reihe, Bd. 2, Göttingen 2001, č. 134–141 na s. 245–254.

145 Originály těchto listin jsou dochovány v českém korunním archivu: Národní archiv v Praze, f. Archiv koruny české, listiny č. 1783 (trevírský z 15. 4. 1487); č. 1784 (kolínský ze 17. 4. 1487), č. 1786 (mohučský z 23. 4. 1487), č. 1788 (falcký z 27. 4. 1487), č. 1790 (braniborský z 19. 5. 1487), č. 1791 (saský z 21. 5. 1487). Též viz F. PALACKÝ, *Dějiny národa českého*, V, s. 701, a AČ IV, s. 524 (1489).

146 Dokumentaci říšské proveniencie z let 1486–1489 k této záležitosti vydali v edici Heinz ANGERMEIER – Reinhard SEYBOTH (edd.), *Der Reichstag zu Frankfurt 1486*, Deutsche Reichstagsakten unter Maximilian I. (1486–1518), Mittlere Reihe, Bd. 1, Göttingen 1989, kap. 2. „Der Ausschluss Kurböhmens von der Königswahl“, č. 236–296 na s. 230–294.

147 V tomto kontextu pochopitelně vyznívá jinak konstatování mohučského arcibiskupa Henneberga (jednoho z hlavních nositelů myšlenky na vyčlenění českých zemí z říše v rámci říšské reformy), pronesené roku 1502 „... der Kunig von Behem ist und soll sin ein churfurst des ryches...“, viz A. BEGERT, *Böhmen*, s. 250.

148 Winfried DOTZAUER, *Die deutschen Reichskreise in der Verfassung des Alten Reiches und ihr Eigenleben (1500–1806)*, Darmstadt 1989, s. 47.

politické konstrukce, podle které král český (přestože bude i nadále disponovat právem volby nového panovníka dle znění Zlaté buly z roku 1356) příslušníkem nově konstituovaných říšských stavů není.¹⁴⁹

V samotných Čechách se opomenutí krále českého při frankfurtské volbě stalo jedním z hlavních témat jednání zemských sněmů z let 1486 a 1487. Toto téma (interpretované jako urážka země a důsledek jednání „nepřátelských Němců“) však dlouhodobě figurovalo na domácí politické scéně také spíše jako záminka k rychlému prosazení politických zájmů vládnoucí stavovské vrstvy, která se jasně vymezovala (podobně jako říšští stavové při konstituování nové „německé“ říše) jako národnostně české uskupení, ve kterém nemá žádný „cizozemec“ (rozuměj „Němec“) co pohledávat.

Toto pojetí, zohledňující národní (tj. v daném kontextu jazykovou) příslušnost jako zřetele hodnou kvalitu, mělo v Čechách starší tradici, nicméně právě v této době (18. února 1486) bylo kodifikováno zemským sněmem formou zákona, upravujícího dispoziční práva s pozemkovým majetkem vůči „cizozemcům“. Nešlo o úplný zákaz, ale stavovská obec si vymíněla právo rozhodnout, zda se taková transakce může uskutečnit. Jako možného nabyvatele pozemkového majetku formou prodeje, daru či dědického odkazu sněmovní usnesení předem vylučovalo osoby, které mají krom krále českého ještě „jiného pána“. Za porušení hrozila ztráta cti, vypovězení ze země a konfiskace předmětného majetku.¹⁵⁰

Nové právní vymezení Království českého se však netýkalo jen držby pozemkového majetku, ale i vnějších vztahů. Již 10. března 1486 přijal zemský sněm usnesení, podle kterého napříště nemají žádné nově vydané či starší písemnosti říšské provenience (včetně císařských listin) v Království českém žádnou právní váhu, jsou-li v rozporu se zemskými právy. V daném případě šlo o bezprostřední reakci na spory západočeských Šliků o práva na Loketský kraj, při kterých šlikovská strana argumentovala císařskými listinami, jejichž pravost byla zpochybňována.¹⁵¹ Nicméně v atmosféře, vyvolané bezprostřední diplomatickou zkušeností z Frankfurtu nad Mohanem, bylo zmíněné zákonné ustanovení schváleno jako obecný princip, kterým mělo

149 K tomuto závěru dospěl i editor pramenů říšské provenience z konce 80. let 15. století, viz Ernst BOCK (Hg.), *1488–1490, Deutsche Reichstagsakten unter Maximilian I. (1486–1518), Mittlere Reihe, Bd. 3, Göttingen 1972–1973* (dva samostatné svazky průběžně číslované), zde s. 1236, pozn. 9: „... die beide genannten Abteien gehörten ... zum Machtbereich der Eidgenossen, die selbst jedoch ebenso wie der König und Kurfürst von Böhmen ... nicht mehr unter den Reichsständen aufgeführt werden...“.

150 *Archiv český*, V, č. 32, s. 427–428.

151 F. PALACKÝ, *Dějiny národa českého*, V, s. 674.

být napříště zamezeno jakémukoli zasahování císařské moci do vnitřních záležitostí českého státu.

Státoprávní vztahy českého státu k nově formované říši se pak staly předmětem jednání zemského sněmu roku 1487. Pod povrchem stále rozněcovaného pocitu urážky a poškození práv a autority českého krále jakožto kurfiřta si česká stavovská obec rychle uvědomila i určité výhody, které by jí z vyčlenění z nově formované říše mohly plynout. Definitivně rozhodnuto však ještě nebylo.

S novou koncepcí stavovsky konstruované Římsko-německé říše, jejíž těžiště by leželo v propojení burgundských a rakouských zemí, totiž nebyla ztotožněna jedna stále ještě důležitá osobnost politické scény – totiž císař. S volbou svého syna králem římským *vivente imperatore* souhlasil císař Fridrich III. za podmínky, že syn mu nebude do vlády v říši až do jeho smrti zasahovat.¹⁵² Reforma říše měla být pro císaře především cestou, jak získat vnější zdroje k opětovnému dobytí dědičných rakouských zemí na jihovýchodě říše z rukou Matyáše Korvína, kterýžto záměr skončil naprostým fiaskem. Sám Fridrich III. žil většinu svého života v představě o možném pokračování pozdně středověkého lucemburského modelu utváření říše,¹⁵³ na který kdysi navázal Albrecht Habsburský a který měl sám Fridrich později předat Ladislavu Pohrobkovi.

Neočekávanou smrtí Matyáše Korvína roku 1490 tato varianta možného vývoje znovu vstoupila do hry. V nové válce s českým a nově i uherským králem Vladislavem Jagellonským, kterou Habsburkové neúspěšně vedli, se v politické argumentaci znovu ojediněle objevují tvrzení o příslušnosti českých zemí k říši: Když Fridrich III. žádal říšské stavy o vojenskou podporu pro tuto válku, argumentovali mimo jiné i tvrzením, že cílem uherské

152 J. LOSERTH, *Geschichte des späteren Mittelalters*, s. 666–667.

153 Ambiciózní plán na vnitřní reformu říše, ve kterém se objevují představy o víceetapové vztahové struktuře vnitřního uspořádání, vznikl ještě na sklonku života Zikmunda Lucemburského, který české země pochopitelně vnímal jako integrální součást říšského teritoria. Podrobně k tomu viz Sabine WEFERS, *Das Politische System Kaiser Sigmunds*, Veröffentlichungen des Instituts für europäische Geschichte Mainz, Abt. Universalgeschichte 138, Beiträge zur Sozial- und Verfassungsgeschichte des Alten Reichs 10, Stuttgart 1989. Ve vztahu císaře a říšských knížat vycházela Zikmundova reforma ještě z primárně lenního uspořádání říše. Na tento starší (v zásadě ještě středověký) model říšská reforma z konce 15. století nenavazovala, protože ve své podstatě vycházela ze systémově jiných východisek a konstruovala vnitřní strukturu říše jako daňového státu, v němž je zákonodárná, výkonná a soudní moc rozdělena mezi panovníkem a říšskými stavy. Na utváření vztahů mezi českými zeměmi a říší už v reálné politice konce 15. století neměly starší úvahy o možném státoprávním uspořádání říše z dob Zikmundových žádný vliv a není důvod se domnívat, že vůbec byly v prostředí české politické reprezentace tehdy známy.

šlechty je nejen přičlenit vedlejší země Koruny české ke Koruně svatoštěpánské (tato úvaha měla s ohledem na znění olomouckých smluv jistou logiku), ale že Uhři cílí i k tomu, aby Království české spolu s jeho vedlejšími zeměmi odtrhli od říše a připojili k uherským zemím.

Úsilí Fridricha III. o získání Uher po Korvínově smrti nejenže nenalezlo dostatečnou podporu v samotných Uhrách, ale znovu otevřelo válečný stav i na hranici česko-rakouské. Tyto širší politické souvislosti zesílily protihabsburské a obecně protiríšské postoje, které v té době můžeme pramenně prokázat v prostředí české a moravské zemské reprezentace.¹⁵⁴

V zápase o „pozůstalost“ po zemřelém Korvínovi nakonec převládlo racionální stanovisko Maxmiliána I., který se spokojil s vojenským obsazením historických rakouských dědičných zemí a s Vladislavem Jagellonským uzavřel mírové smlouvy.¹⁵⁵ Tím se z hlediska územní identifikace Římsko-německé říše také uzavřela citlivá otázka jihovýchodních říšských území. Smrtí císaře Fridricha III. († 19. 8. 1493) pak zmizela poslední formální překážka, bránící prosazení říšské reformy.

Představa o nové podobě Římsko-německé říše tak mohla být z hlediska státoprávního dotvořena až na prvním společném oficiálním jednání říšských stavů a panovníka, které se uskutečnilo už v době samostatné vlády Maxmiliána I. Toto jednání, které poprvé řídil Maxmilián I. v roli přímého vládce říše,¹⁵⁶ proběhlo v roce 1495 ve Wormsu jako ustavující říšský sněm,¹⁵⁷ kterým byla středověká Svatá říše římská (konstituovaná primárně na systému lenních vztahů) transformována v Římsko-německou říši, jejímž základem se stal stavovský systém, spočívající v rozdělení výkonné a zákonodárné moci mezi císaře a říšské stavy. Rok 1495 je proto obecně přijímán jako základní mezník v dějinách říše.¹⁵⁸

Teprve v době přímé vlády Maxmiliána I. tak mohlo být i na říšské straně jasně deklarováno, že země Koruny české nejsou součástí nové Římsko-německé říše, o jejíž vybudování ve shodě s říšskými stavy král Maxmilián I. usiloval. Na říšském sněmu ve Wormsu proto již české země v žádném kontextu říšské reformy nefigurují.

154 F. PALACKÝ, *Dějiny národa českého*, V, s. 719–734.

155 S. WOLF, *Die Doppelregierung*, s. 252–272.

156 V. PRESS, *The Habsburg Lands*, s. 446.

157 Heinz ANGERMEIER, *Der Wormser Reichstag 1495 – ein europäisches Ereignis*, *Historische Zeitschrift* 261, 1995, s. 739–768.

158 Duchhart HEINZ, *Deutsche Verfassungsgeschichte 1495–1806*, Stuttgart 1991; G. SCHMIDT, *Geschichte des Alten Reiches*, s. 33–40; Heinz SCHILLING – Werner HEUN – Jutta GÖTZMANN (Hgg.), *Heiliges Römisches Reich Deutscher Nation 962 bis 1806 (Altes Reich und neue Staten 1495 bis 1806 – Essays)*, Dresden 2006.

V polovině devadesátých let 15. století tedy všechny zúčastněné strany (král římský – říšští stavové – král český – česká stavovská obec) akceptovaly toto řešení a nikdo už se (na rozdíl od roku 1486) nepodívoval nad skutečností, že se zástupci české strany ani neúčastnili přípravných jednání o nové podobě říše, ani nebyli roku 1495 přizváni na první ustavující říšský sněm do Wormsu¹⁵⁹ a v nově zřizovaných říšských strukturách (jimiž byly jednotlivé kurie říšského sněmu, říšská vláda a říšský odvolací soud) neměly české země žádná zastoupení. Ustavením nových zákonodárných a soudních institucí říše (které v této podobě před rokem 1495 vůbec neexistovaly) tak bylo vyčlenění českých zemí z říše dokonáno i po formální státoprávní stránce.

Jediné reziduum, které ze středověku přetrvalo (jako důsledek diplomatické aktivity českých stavů po nepřizvání českého krále k frankfurtské volbě roku 1486), bylo právo českého krále účastnit se jako titulární kurfiřt volby římského krále a císaře. Jinak se s ním v žádných říšských strukturách ani institucích vůbec nepočítalo.¹⁶⁰ Ani k naplnění jeho ceremoniální role říšského arcicíšníka již nebyla fyzická přítomnost českého krále nutná. Už na slavnostní ceremonii přijímání říšských lén novým vládcem říše (Maximiliánem I.), která se konala ve Wormsu 14. července 1495, přidržel panovníckou korunu dědičný říšský podčeší Kryštof z Limburka, podobně jako v roce 1486. Jen tentokrát bylo výslovně zmíněno, že zastupuje nepřítomného říšského arcicíšníka.¹⁶¹

159 Podrobný jmenovitý seznam účastníků ustavujícího říšského sněmu ve Wormsu roku 1495 viz *Römischer küniglicher maiestat etc. mitt und sunder: kür vn[d] andern christliche[n] fürsten vnd redt der stet welscher vn[d] deutscher nation In Worms der iar christi M. cccc. xcvi., Inreitung, Versamelung, Ratschlagung, Lehe[n]jenpfahu[n]g, hertzogerwek, Name[n] vnd zal*, b.m. [Špýr], 1495 (BL London, sign. I A 8646), fol. A2-B2. Vladislav II. Jagellonský vyslal do Wormsu své diplomaty, ti se však aktivně neúčastnili žádných politických jednání či symbolických ceremonií, ale v rámci sněmu na ně bylo pohlíženo jako na zahraniční vyslance (podobně jako v případě diplomatů španělských, milánských, neapolských či benátských).

160 Axel GOTTHARD, *Säulen des Reiches (Die Kurfürsten im frühneuzeitlichen Reichsverband)*, Teilband 1: Der Kurverein (Kurfürstentage und Reichspolitik), Historische Studien, Band 457/1, Husum 1998, s. 172–173, a „Exkurs 2: der Böhmenkönig als Kurfürst“ na s. 467–468.

161 Peter WAGNER, *Die Belehnung der deutschen Fürsten durch Maximilian I. auf dem Reichstag zu Worms am 14. Juli 1495*, Nürnberg 1495, reprint soudobého starého tisku in: Otto SCHOTTENLOHER, *Drei Frühdrucke zur Reichsgeschichte, Veröffentlichungen der Gesellschaft für Typenkunde des XV. Jahrhunderts – Wiegendruckgesellschaft*, Reihe B – Seltene Frühdrucke in Nachbildungen, II, Leipzig 1938 (příloha III.), fol. a1v, odst. 1: „... Item zu rucke hinder der königlich maiestat da ist gestande[n] schenck crostoffel zu lymburg erbschenck des heyligen Römische[n] reichs un[d] hatt zu zeyten der königlich maiestat kron gehalten in stat un[d] abwesens des königs vo[n] behemß als ein ertzschenck des heylige[n] Römischen reichs und Churfürsten...“.

Pro interpretaci výše zmíněného tématu jsou pochopitelně primárním pramenem dochované písemné zdroje, ale v daném případě je podle mého názoru třeba vzít v potaz i prameny ikonografické.¹⁶²

Nemám na mysli symbolická vyobrazení říšských struktur v podobě kurfiřtů, seskupených kolem císaře, či podobně strukturovaná heraldická ztvárnění říšské myšlenky, publikovaná v soudobých komerčně vydávaných publikacích či novinových letácích.¹⁶³ Jejich účelem nebylo obrazovou formou dokládat nějaké státoprávní vazby či teritoriální vymezení říše,¹⁶⁴ ale jen zobrazit skutečnost, dobře známou již ze Zlaté buly Karla IV.: Vládce říše je nastolován na základě rozhodnutí sedmi kurfiřtů. Na tom se nic podstatného nezměnilo ani po roce 1495.

Tuto známou okolnost jen připomínám vzhledem k tomu, že právě tyto formy vizuální prezentace říše užil A. Begert jako závěrečný argument svého rozboru ikonografické aplikace kurfiřtské symboliky, na základě kterého vyvozuje (podle mého názoru zcela chybně) přetrvávající lenní vztah Království českého a jeho nezpochybnitelnou příslušnost k říši i v raném novověku.¹⁶⁵ I při interpretaci obrazových pramenů je nutné (stejně jako u těch písemných) vážit, k jakému účelu vznikly a kdo byl jejich původcem. Ilustrace v běžných komerčních tiscích či na plakátech, prodávaných na poutích, nemají z tohoto hlediska velkou váhu a těžko mohou posloužit pro diskusi o dobovém vnímání státoprávní situace.

162 Obecněji k této otázce nejnověji viz František ŠMAHEL, *Mezi středověkem a renesancí*, Praha 2002, kap. II. Rituály a symboly, odd. 10. Zlomené žezlo českého krále (Ikonografická marginálie ke vztahům husitských Čech k říši) na s. 187–214.

163 Nejznámější a nejčastěji reprodukováná vyobrazení tohoto typu jsou scéna císaře a sedmi kurfiřtů ze Schedelovy Kroniky světa z roku 1493 a Burgkmairův dřevorez z roku 1510, zobrazující říšského orla, na jehož roztažených křídlech je umístěn mezi světskými kurfiřty i český znak. V různých grafických ztvárněních a variacích se tak tyto dva základní modely běžně objevují jako ilustrace po celé 16. století, viz Hartman SCHEDEL, *Weltchronik*, Nürnberg 1493 (reprint Köln 2001), Blat CLXXXIII (celý výjev je správně nazván jen „Die sieben churfürsten Des heiligen römische[n] reichs“); kvalitní reprodukci zmíněné Burgkmairovy práce z roku 1510 použilo nakladatelství Paseka na přední i zadní předsádku vydání českého překladu Rappových dějin říše, viz F. RAPP, *Svatá říše římská*, obě předsádky.

164 Takto mylně vysvětluje ikonografický smysl Burgkmairova vyobrazení např. S. WEINFURTER, *Das Reich*, s. 239: „... 1510 entstand der Holzschnitt ... der die neue politische Wirklichkeit abzubilden suchte...“.

165 A. BEGERT, *Böhmen*, s. 288: „... So aber blieb in den Darstellungen des Reichskörpers mit seinen Reichsgliedern nur das Wappen des Königreichs zur Repräsentation des ersten weltlichen Kurfürsten. Doch war dies eben nicht nur zwangsläufig der Fall, sondern drückte – zumindest nach (der damaligen) Ansicht des Kaisers – juristisch korrekt die Rechtsverhältnisse aus, wonach das Königreich Böhmen ein Reichsglied und somit ein Reichslehen war...“.

Jako historický pramen s vypovídací hodnotou odlišné kvality však podle mého názoru mohou posloužit ty ikonografické prameny, které vznikly bezprostředně na zakázku vládnoucích struktur a měly (vzhledem k okolnostem jejich vytvoření a následné předpokládané prezentace) samy v sobě svým obrazovým provedením nést nějaké ikonograficky výrazné ztvárněné sdělení. Taková vyobrazení máme z počátku 16. století k dispozici na straně říšské i české; obojí nesou stejnou informaci: České země nejsou součástí říše.

V říšském případě mám na mysli rozsáhlý obrazový soubor triumfálního průvodu Maxmiliána I., který vznikl počátkem druhé dekády 16. století na přímou císařovu objednávku v dílně významného dvorského umělce Albrechta Altdorfera.¹⁶⁶ Smyslem vzniku této unikátní památky bylo obrazovou formou dokumentovat celoživotní úspěchy vladaře a hlavní mezníky jeho panování. Proto jednotlivé zobrazené scény nesou konkrétní věcné a historické informace a o jejich výsledné podobě rozhodoval sám Maxmilián I. Ostatně tento panovník je pověstný tím, jak se sám snažil aktivně vytvářet pramenné zdroje pro budoucí hodnocení jeho vlastní osoby a vlády.¹⁶⁷

Českých záležitostí se soubor Maxmiliánovy „Triumfální cesty“ přímo týká jen okrajově.¹⁶⁸ Přesto má pro téma této studie podle mého názoru zcela zásadní význam, neboť dokládá, jak si vztah českých zemí k říši interpretoval sám Maxmilián I. To lze dokumentovat na dvou detailech:

1) Symboly českého státu (postava panovníka, zemský znak, prapor apod.) nejsou v rámci vyobrazení účastníků slavnostního průvodu samo-

166 Nejnověji k tomuto prameni viz Eva MICHEL, „Zu Lob und ewiger Gedechnus“ (Albrecht Altdorfer „Triumphzug“ für Kaiser Maximilian I.), in: Eva Michel – Maria Luise Sternath (Hgg.), *Kaiser Maximilian I. und die Kunst der Dürerzeit*, München-London-New York 2012, s. 49–65, a Elisabeth THOBOIS, *Die Konservatorische Bearbeitung der Triumphzugminiaturen von Albrecht Altdorfer und seiner Werkstatt*, tamtéž, s. 67–79. Celý soubor byl odborné veřejnosti v originále prezentován na výstavě ve Vídni počátkem roku 2013. Část souboru byla publikována v rámci výstavního katalogu, viz Eva MICHEL, *Albrecht Altdorfer und Werkstatt „Triumphzug Kaiser Maximilians I., um 1512–1515“*, tamtéž, Katalog, č. 53–53a na s. 224–243.

167 Werner PARAVICINI, *Die ritterlich-höfische Kultur des Mittelalters*, München 1999, kap. II/8. Der letzte Ritter? Kaiser Maximilian I. (1459–1519) na s. 108–112.

168 Zajímavá je skutečnost, že císař považoval za důležité uchovat ve věčné paměti, že se mu podařilo vojensky zvítězit nad českým vojskem (vizuálně prezentovaným zbraněmi husitské doby), i když se v tomto případě jednalo o vojenské střetnutí ve válce o dědictví bavorské roku 1504, ve kterém se na poražené bavorské straně bitvy účastnily i nájemní české žoldnéřské oddíly. Vyobrazení Burgkmairova dřevorezu bitevní scény z roku 1504 a detail jejího ztvárnění v rámci triumfálního průvodu Maxmiliána I. (list 66, výjev nazvaný „Die Behemischschlacht“) Eva MICHEL, *Hans Burgkmair d. Ä. zugeschrieben „Die böhmische Schlacht bei Regensburg“*, tamtéž, Katalog, č. 48 na s. 214–215.

statně řazeny mezi zástupce říše (kurfiřti, říšská knížata, hrabata apod.) ani mezi zeměmi, ke kterým měl císař nějaký jiný vztah (reálný či domnělý; přímý nebo lenní, jako například v případě uherských zemí), ale jen v rámci té části, kterou lze interpretovat jako „zahraniční hosté“ (spolu s vládci Francie, Anglie apod.).

Nejde pochopitelně o vyobrazení nějakého reálného průvodu, ale o jednu z forem vizuálního ztvárnění ceremoniálního pořadí, v jakém měli dle tehdejšího diplomatického protokolu za sebou následovat zástupci evropských monarchií, jejichž vládci vůči sobě nebyli v závislém postavení. Aby nevznikaly spory o to, který z vyslanců má být k audienci přijat dřív, existoval obecně uznávaný „pořadník“, vycházející ze starších ceremoniálních protokolů papežského dvora, ale přizpůsobený aktuální situaci. Při diplomatických jednáních s Benátkami počátkem 16. století Maxmilián I. nijak nezpochybňoval, že i v diplomatickém protokolu vystupuje král český (resp. jeho diplomatická zástupci) zcela samostatně, mimo okruh kurfiřtů či knížat, spojených s říší, a to na stejné diplomatické úrovni, jako králové španělský, francouzský, portugalský, anglický aj. Do této diplomaticky vyšší kategorie nepatřil žádný z německých kurfiřtů ani z teritoriálních říšských knížat, neboť ti byli v tehdejší evropské diplomacii vnímáni jako součást říše, zastupované jako celek osobou krále římského Maxmiliána I.¹⁶⁹

2) Ikonograficky jsou zcela jasně odlišeny dvě různé varianty heraldického vyjádření říše.

V prvním případě jde o ztvárnění volby Maxmiliána I. římským králem roku 1486. I když si císař nepochybně pamatoval, že český král se této volby neúčastnil (a volební sbor pouze šesti kurfiřtů dokládá i ojedinělé autentické vyobrazení volby v rámci dobové mediální prezentace na dřevorezu Simona Kocha, tištěného v Magdeburgu bezprostředně po volbě),¹⁷⁰ k vyobrazení tohoto pro něj osobně zásadního životního předělu (kde jako dlouhovlasý mladíček sedí s císařskou korunou na hlavě na říšském trůnu) si po více než čtvrt století po této události nechal sám Maxmilián I. přimalovat erby všech sedmi kurfiřtů. Tato scéna tedy nemohla dokumentovat reálný historický děj (bylo obecně známo, že český král nebyl volbě Maxmiliána I.

169 Christina LUTTER, *Politische Kommunikation an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit – Die diplomatischen Beziehungen zwischen der Republik Venedig und Maximilian I. (1495–1508)*, Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Band 34, Wien-München 1998, s. 139.

170 Reprodukce tohoto dřevorezu viz O. SCHOTTENLOHER, *Drei Frühdrucke zur Reichsgeschichte*, s. 10, Abbildung 1, „Die Erhebung Maximilians I. zum Römischen König 1486“.

přítomen), ale symbolicky zobrazovala, že vládce říše má být volen sedmi kurfiřty.¹⁷¹

V druhém případě jde o symbolické ztvárnění říše, zpodobnění u příležitosti „znovupříčlenění Milánska k říši“. V dlouholetém zápolení s Francií o vliv v severní Itálii bylo dočasné obnovení císařova vlivu v Milánsku jedním z mála úspěchů jeho italské říšské politiky.¹⁷² Symbolicky byla tato skutečnost manifestována tím, že milánský vévoda Ludvík Sforza (strýc císařovy druhé manželky) přijal od Maxmiliána I. vévodství milánské jako říšské léno. Tento symbolický akt (jak klečící Sforza přejímá od trůnícího císaře milánský prapor) je zobrazen ve významové hierarchii jako císařův úspěch „druhého řádu“ (transparent s vyobrazením nesou jen pěší vlajkonoši), ale je zde prezentován jako záležitost celoříšského dosahu (transparent nese nápis „Die widerpringung Maylannd zum Reich“). Pod scénou zmíněné investitury jsou pak vyobrazeny symboly říše: Uprostřed říšský orel, vedle něj heraldicky vpravo tři erby kurfiřtů církevních, vlevo tři erby kurfiřtů světských. Český erb chybí.¹⁷³

Skutečnost, že ve stejné době, na stejném ikonografickém prameni a na přímou zakázku císaře Maxmiliána I. vznikla tato dvě odlišná symbolická vyobrazení říše, podle mého názoru jasně dokládá, že i v nejbližším císařově okolí byl v té době (počátkem druhé dekády 16. století) onen podstatný rozdíl jasně vnímán, stejně jako v Čechách: V případě volby nového vládce říše zůstala role českého krále jako jednoho z kurfiřtů-volitelů zachována a uznávána (v důsledku sporů z roku 1486), zatímco s říší jako politickým nadstátním útvarem už české země neměly nic společného (proto v této symbolice říše jakožto právnické osoby už český znak uveden není).¹⁷⁴

171 Reprodukce celého listu č. 55 viz Eva MICHEL, *Albrecht Altdorfer*, s. 227; detail vyobrazení korunovace Maxmiliána I. roku 1486, ztvárněný na závěsném transparentu neseném dvěma vlajkonoši, viz *tamtéž*, s. 235.

172 Christina LUTTER, *Selbstbilder und Fremdwahrnehmung des habsburgischen Kaisertums um 1500 am Beispiel der venezianisch-maximilianischen diplomatischen Kommunikation*, in: Heinz Duchhardt – Matthias Schnettger (Hgg.), *Reichständische Libertät und habsburgisches Kaisertum, Veröffentlichungen des Instituts für europäische Geschichte Mainz, Abteilung Universalgeschichte, Beiheft 48, Mainz 1999*, s. 25–42.

173 Reprodukce celého listu č. 67 viz E. MICHEL, *Albrecht Altdorfer*, s. 228; detail vyobrazení přijetí léna vévodou Sforzou viz E. MICHEL, „*Zu lob und ewiger Gedechnus*“, s. 60.

174 Tuto interpretaci podporuje i další (byť méně významný) ikonografický pramen, který máme k dispozici už přímo z ustavujícího říšského sněmu ve Wormsu roku 1495, kde po několik dní absolvovala říšská knížata (včetně kurfiřtů) slavnostní přijímání říšských lén z rukou nového vladaře (Maxmiliána I.). Výše zmíněný tisk (viz výše pozn. č. 160), obsahující jmenný seznam účastníků, popis jejich ceremoniální role

V českém prostředí se dochoval pramen obdobné váhy. Je jím vyobrazení legendy o příchodu českého knížete Václava (pozdějšího svatého Václava) na říšský sněm. Ztvárnění této středověké legendy vzniklo nedlouho před rokem 1509 rukou domácího umělce (zv. Mistr litoměřického oltáře) jako mimořádně rozměrná malba, která je součástí výzdoby svatováclavské kaple v chrámu svatého Víta na Pražském hradě – tedy na jednom z míst, které patří z hlediska historických tradic české státnosti k nejvýznamnějším.

Tato malba vysoké umělecké kvality bývá často zobrazována, ale protože se v malém prostoru kaple špatně fotografuje, bývá často reprodukována jen její spodní část, zachycující samotnou osobu českého knížete.¹⁷⁵ Malba má však dva časové horizonty. Na spodním, zabírajícím asi čtvrtinu plochy (pod schody) je zobrazen příjezd knížete Václava, sesedajícího s koně. Na horním (nad schody), sahajícím až ke klenbě, je zobrazena scéna, na níž císař vítá knížete Václava, vzadu v pozadí je koberec vedoucí ke trůnu, podél koberce sedí kurfiřti, po třech z každé strany.

Legend, vážících se k osobě svatého Václava, se od středověku dochovalo několik; většina z nich je v nějaké podobě pojata do „svatováclavského cyklu“ ve výzdobě kaple. Pro dominantní prostor velké plochy nad vchodovými dveřmi si zadavatel výzdoby svatováclavské kaple (kterým byli čeští stavové, nikoli král Vladislav II.)¹⁷⁶ mohl vybrat z několika obecně známých

i samotného obřadu, je uveden ilustrací, zobrazující krále Maxmiliána I., sedícího mezi šesti kurfiřty (bez krále českého). Nemůže však jít o vyobrazení samotné účasti kurfiřtů při udělení lén, protože hned z doprovodného textu je zřejmé, že nejen král český, ale ani braniborský kurfiřt (na ilustraci vyobrazený) tomuto jednání osobně přítomen nebyl. Jde tedy (jako ve zmíněném případě investitury milánské) o symbolické ztvárnění nové právní situace, v níž král český není zahrnut mezi říšské stavy. Proto se při ustavujícím říšském sněmu nestal členem příslušné sněmovní kurie (tj. kolegia kurfiřtů), byť mu zůstalo právo volby a ceremoniální role říšského arcicíšníka. Symbolický charakter tohoto vyobrazení nejnověji zmiňuje Julia DÜCKER, *Reichsversammlungen im Spätmittelalter (Politische Willensbildung in Polen, Ungarn und Deutschland)*, *Mittelalter-Forschungen*, Band 37, Ostfildern 2011, s. 279–280, reprodukce zmiňovaného vyobrazení zde na s. 305, Abbildung 3: Die Belehnung der deutschen Fürsten auf dem Wormser Reichstag 1495.

175 Josef KRÁSA, *Nástěnná malba*, in: Pozdně gotické umění v Čechách (1471–1526), Praha 1984, s. 255–314, reprodukce zde na s. 305; Evelin WETTER (Hg.), *Die Länder der Böhmisches Krone und ihre Nachbarn zur Zeit der Jagiellonenkönige (1471–1526) / Kunst – Kultur – Geschichte*, *Studia Jagellonica Lipsiensia*, Band 2, Ostfildern 2004, obrázek na předních deskách publikace.

176 Za iniciátory výzdoby kaple, která je obecně pokládána za reprezentaci české zemské stavovské obce, jsou považováni představitelé katolického křídla tehdejší české aristokracie (nejvyšší kancléř Albrecht z Kolovrat a pražský probošt Jan z Vartenberka); samotná realizace byla spolufinancována i kutnohorskými důlními podnikateli, viz J. KRÁSA, *Nástěnná malba*, s. 308.

příběhů.¹⁷⁷ Většina z nich má však pouze náboženský kontext. Výrazná mezinárodně-politická souvislost je obsažena především v legendě o příjezdu budoucího světce na říšský sněm; snad i to byl důvod volby tohoto tématu jako hlavního motivu celého cyklu, neboť malba vznikala právě v době, kdy byla otázka vztahu českých zemí k říši politicky aktuální.

Samotná malba ikonografickou formou ztvárňovala dosažený „status quo“, jak jej vnímala česká strana, podobně jako výše zmíněný „Triumfzug“ Maxmiliána I. v případě císaře. To je podle mého názoru hlavní důvod volby onoho tématu pro výzdobu kaple sv. Václava, nikoli touha Vladislava II., aby se jeho nedávno narozený syn Ludvík stal v budoucnu císařem. Eventualita případné budoucí podpory kandidatury malého Ludvíka na římskou korunu v případě vymření Habsburků se sice objevuje v rámci svatebních smluv mezi Jagellonci a Habsburky roku 1515, ale to byla jen jedna z „ozdob“ slavnostně uzavíraných smluv (stejně jako „adopce“ malého Ludvíka císařem Maxmiliánem I. ještě za života jeho otce Vladislava II.), která ve skutečnosti neměla žádnou politickou váhu. O volbě Maxmiliánova nástupce stejně rozhodovaly hlasy kurfiřtů a úvahy o jiném než „německém“ kandidátu na říšském trůnu nebyly politicky prosaditelné, jak se ukázalo už roku 1519.

Těžko proto obhájíme hypotézu, že scénu z říšského sněmu si nechali čeští stavové nebo král Vladislav II. vymalovat ve svatováclavské kapli v nadšené představě, že následník českého trůnu má říšskou korunu na dosah ruky. V této myšlence se shlédl A. Begert natolik, že zpochybňuje původní dataci vzniku malby (kolem roku 1509) a navrhuje posunutí jejího vzniku až do doby po roce 1515. V ikonografické analýze zmíněné malby však A. Begerta zřejmě zmátla špatná kvalita reprodukce, kterou měl dispozici.¹⁷⁸ Jeho úvaha totiž vychází z mylného východiska, že pro knížete Václava není na zmíněném vyobrazení nikde vyhrazeno místo (prázdný je pouze císařský trůn, zdobený symbolem říše a znakem českým). Z toho vyvozuje ikonografický smysl malby, který prý vyjadřuje úsilí Jagellonců získat v brzké budoucnosti říšský trůn a znovusjednotit vládu v říši a v Čechách, jak se kdysi podařilo Lucemburkům.

Ve skutečnosti na této malbě místo pro svatého Václava zobrazeno je, a to přesně tam, kde podle legendy má být – tedy po levé ruce císařově (pod

177 Milena BARTLOVÁ, *Nástěnné malby legendy o sv. Václavu ve světcově kapli Svatovítské katedrály*, Castrum Pragensse 6, 2005, s. 66–71.

178 A. BEGERT, *Böhmen*, s. 252; reprodukce *tamtéž*, s. 253, „Der heilige Wenzel besucht den Reichstag“. Úvaha o možném posunu datace malby až do doby po roce 1515 (podle mého názoru pramenně nepodložená) se objevuje i v české odborné literatuře, viz Ivo HLOBIL, *Katedrála sv. Víta v Praze*, Praha 2006, s. 34.

heraldickým symbolem českým, který má podobu dvouocasého lva bez koruny, protože Václav byl jen knížetem, nikoli králem). Spodní pata sloupu, nesoucího český štít, je upravena jako sedadlo, což je však zřetelné jen při pohledu na originál malby či na mimořádně kvalitních reprodukcích, zabírajících i detaily nejhořejší části malby.¹⁷⁹

Hlavní ikonografický smysl tohoto ztvárnění legendy o svatém Václavu je podle mého názoru obsažen v jeho heraldické části. Heraldická symbolika malby je tak zřetelně akcentována, že musela být srozumitelná každému soudobému pozorovateli. Děj je sice kladen v souladu s legendou do 10. století, ale reálie (oblečení, zbraně, nábytek i zastoupení na říšském sněmu) odpovídají počátku 16. století. Štíty se znaky šesti kurfiřtů jsou umístěny dole, pod schody, což symbolizuje jejich podřízenost říši. Štít český je však zavěšen až nahoře, ve stejné výši jako říšský dvojhlavý orel. Tímto způsobem zadavatel malby jasnou symbolickou řečí heraldiky znázornil, že nepovažuje Království české za podřízené říši (jak je tomu v případě ostatních šesti kurfiřtů), ale že ve státoprávní hierarchii stojí na stejné úrovni (ať už je vládce společný či nikoli). Jako dobovou analogii pro tuto interpretaci můžeme použít jen o málo starší vyobrazení polského krále Alexandra z roku 1506, kde jsou ve stejné poloze po stranách trůnu zavěšeny zemské znaky polský a litevský.¹⁸⁰

Této interpretaci výzdoby svatováclavské kaple ostatně odpovídají i hlavní domácí právní dokumenty, vzniklé od posledního desetiletí 15. století: Všehrdův soubor českých zemských práv (který jeho autor začal sestavovat roku 1495)¹⁸¹ i nejstarší český zemský zákoník, Vladislavské zřízení zemské z roku 1500,¹⁸² se vztahem Království českého k Římsko-německé říši vůbec nezabývají, stejně jako všechny mladší zemské zákoníky

179 Např. I. HLOBIL, *Katedrála*, s. 35.

180 Zenon PIECH, *Herrscher und Staat in den ikonographischen Quellen im Zeitalter der Jagiellonen*, in: Dietmar Popp – Robert Suckale (Hgg.), *Die Jagiellonen (Kunst und Kultur einer europäischen Dynastie an der Wende zur Neuzeit)*, Wissenschaftliche Beibände zum Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums, Band 21, Nürnberg 2002, s. 35–48, zde na s. 39 Abb. 5, repro z publikace Jan ŁASKI, *Commune Incliti Poloniae Regni Privilegium*, Krakau 1506. Vcelku oprávněně můžeme předpokládat, že tato publikace (jakožto knižní novinka od polského dvora) byla v prostředí nejvyšší české aristokracie v době přípravy výzdoby svatováclavské kaple (tj. krátce před rokem 1509) známa.

181 Viktorin KORNEL ZE VŠEHRD, *O právích země české knihy devatery* (ed. Hermenegild JIREČEK), Praha 1874.

182 Petr KREUZ – Ivan MARTINOVSKÝ (edd.), *Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích)* – Edice, Praha 2007.

z 16. století a stejně jako Obnovené zřízení zemské z roku 1627.¹⁸³ Z hlediska státoprávního totiž český stát a Římsko-německá říše v té době představovaly jen sousední monarchie,¹⁸⁴ byť měly čas od času společného panovníka.

183 Josef JIREČEK – Hermenegild JIREČEK (edd.), *Zřízení zemská Království českého XVI. věku*, Praha 1882; Hermenegild JIREČEK (ed.), *Obnovené Právo a Zřízení Zemské dědičného království Českého – Verneuerte Landes-Ordnung des Erb-Königreichs Böhmen (1627)*, Praha 1888; *Obnovené zřízení zemské*, in: Zdeněk Veselý (ed.), *Dějiny českého státu v dokumentech*, Praha 1995, s. 174–190.

184 Nová interpretace státoprávního vztahu mezi českými zeměmi a říší na počátku raného novověku přináší podle mého názoru výrazný podnět také pro srovnávací analýzu vnitřních ústavních poměrů v rámci střední Evropy, kde se vývoj v českých zemích zatím jeví na počátku raného novověku jako výrazně progresivnější než v podmínkách územně rozdrobených teritorií říšských. Viz Jaroslav PÁNEK, *Zemská zřízení v kontextu ústavních proměn ve střední Evropě v 16. a na počátku 17. století – Die Landesordnungen im Kontext der Verfassungsrechtlichen Veränderungen in Mitteleuropa im 16. und zu Beginn des 17. Jahrhunderts – Ustawy krajowe w kontekście zmian konstytucyjnych w Europie Środkowej w XVI i na początku XVII wieku*, in: Karel Malý – Jaroslav Pánek (red.), *Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500–1619)*, Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 7.–8. prosince 2000 v Praze, Praha 2001, s. 403–441.

The Constitutional Exclusion of the Czech Lands from the Holy Roman Empire.

Consequences of the Imperial Reform of Maximilian I of the House of Hapsburg

PETR VOREL

This study continues a long-term specialist debate on the constitutional relationship of the Lands of the Czech Crown to the Holy Roman Empire in the period of the Early Modern Age. The author draws attention to stereotypical interpretations which do persist even in the most recent works of Czech, Austrian and German historiographies. According to them, the above mentioned constitutional relationship did not basically change from the mid-14th century until the end of the Empire in the early 19th century. Its content rested on contemporary power politics, in one form or another. The author, however, proposes an entirely different interpretation which focuses in particular on changes which occurred in Central Europe at the beginning of the Early Modern Age. The Czech Lands and the Holy Roman Empire, also, were transforming themselves into Estates' monarchies, in which the authority of individual Imperial Estates was significantly increased to the detriment of the imperial power. The earlier feudatory relationships in medieval Europe, which derived from a personal bond between lord and vassal, were losing their importance within the framework of the Estates' monarchies. Thus, higher importance was ascribed to newly formed tax systems whose application required, amongst other things, that the boundaries of territories on which they were levied were precisely defined.

In the course of the formation of these new relationships, the principal constitutional reform of the Holy Roman Empire, which found itself in a profound power crisis started towards the end of the 15th century, during the reign of Frederick III. The purpose of this Reform was to create new structures of legislative, judicial and executive power (an Imperial Estates Diet, an Imperial Chamber Court, an Imperial Government) and to secure the financing of these institutions, as well as that of a common Imperial Army through the levy of a new Imperial tax. The prime movers of these administrative reforms were the Imperial Estates; Frederick III gave his consent in exchange for securing continuity for the rule of future Hapsburg generations (the election of the Archduke Maximilian as King of the Romans in 1486) and a promise to supply troops for the common Imperial army in the war between Frederick III and the Hungarian King Matthias Corvinus.

Even in the initial stage of the Imperial Reform, the Imperial Estates arrived at the decision that the Lands of the Czech Crown would not be incorporated as constituent countries of the newly formed Empire (which was named the Holy Roman Empire of the German Nation to differentiate it from the earlier medieval formation). Thus, the exclusion of the Czech Lands from the Empire was not the result of the emancipation struggle of the Czech Estates, whether national or religious, but instead an activity initiated primarily by the Imperial side.

There were more reasons for this decision. From a structural point of view, the Lands of the Czech Crown represented too strong a formation within the framework of the Luxembourg concept of the Empire, which disrupted its stability in terms of power balance. A certain role was also played by nationality aspects (the new empire identified itself as a German-speaking formation, a concept to which the Czech Lands did not

correspond) and religious ones (the political decision of the Czech Estates established the equal rights for the Utraquist and Catholic faiths in 1485). However, the landmark argument for the exclusion of the Czech Lands from the newly formed Empire arose only towards the end of 1485, when it became obvious that the Czech Lands were unwilling to participate in the collection of the Common Penny, i.e. a joint Imperial tax. The territorial extent of the Empire was then clearly defined on the basis of this criterium: only those territories that were subject to a jointly agreed Imperial tax became part of the new Roman-German Empire. Thus, the right of protection by jointly financed Imperial troops merely applied to them, also.

From the viewpoint of primary sources, this study includes new information and interpretations related to the three milestones which accompany the constitutional exclusion of the Czech Lands from the medieval empire.

The first one relates to the content of the fief charter from 1477, by which the Emperor Frederick III granted both the Imperial fief of an office of Elector with the right to participate in elections and the ancient office of Arch-Cupbearer to the King of Bohemia Vladislav II. The original German text of this charter is, however, so ambiguous that different interpretations of its contents are possible. Basically, earlier legal-historical interpretations did not take into account the historical circumstances of the origins of this charter. The Emperor did not issue it of his own free will but under pressure from the Czech Estates (as one of the conditions if the Estates were to provide military assistance to the Emperor against Matthias Corvinus). The meaning of the charter, whose content corresponded to the constitutional notions of the Czech Estates on the contemporary relationship between the then Czech state and the Empire, has to be interpreted in this context.

The second substantive historical milestone, which in the author's view has to be revisited, involves the election of the Archduke Maximilian I as King of the Romans in Frankfurt am Main in 1486. Here, the author draws attention to some until now overlooked and unused primary sources relating primarily to Polish diplomacy. Based on these sources, the author assumes that the shape of the Imperial Reform under preparation (i.e. a new empire without the Czech Lands) and consequently the absence of the King of Bohemia from the 1486 election had been diplomatically agreed in advance with the Jagiellonian Court in Cracow. However, this course of events was disrupted by the intervention of the representatives of the Czech Estates' community which sent a highly representative and rather numerous embassy to Frankfurt am Main to attend the election under preparation. However, the Czech diplomats were not asked to join in any of the negotiations, which they perceived as an insult. Immediately after the Imperial Coronation in Aachen in April 1486, the Czech Estates in the name of the King Vladislav II sent a protest note to the six remaining Electors with a demand for payment of 500 marcs (*units of weight*) of gold for breaching the right of the King of Bohemia as Elector according to the terms and conditions of the Golden Bull of Charles IV from 1356. However, a background to these activities was, most likely, a joint attempt by the Bohemian and Moravian aristocracy to prevent the Czech Lands being drawn into the conflict between the Empire and Corvinus since the plans for the dislocation of the Imperial Army envisaged the stationing of a large military contingent directly on the territory of the Margravate of Moravia. The mooted alliance between the Empire and the Jagiellonians was disrupted by this move and several months later the Estates mediated the conclusion of a Czech-Hungarian peace treaty. The Imperial Princes, however, took advantage of this complaint of the Czech Estates regarding the absence of the King of Bohemia at the Imperial election. Within the framework of Imperial reform, they rejected the efforts of

Maximilian I to establish a new Austrian-Burgundian Kingdom in the Empire and the transfer of the seventh (Bohemian) electoral vote to this suggested formation. All six German Electors pledged, in the form of a charter, that the right to participate in Imperial elections, belonging to the King of Bohemia as Elector, was not to be violated in future. The strengthening of Hapsburg power within the Empire was restrained by this decision. Thus, an unusual state of affairs evolved in which the ruler reigning beyond the boundaries of the Empire (as it was newly defined within the framework of the formation of the 1485 tax system) became the bearer of one of the electoral votes. From a constitutional point of view, the exclusion of the Czech Lands from the Empire was finalised at the constituent Imperial Diet of Worms in 1495. The Czech Lands were not represented at any level of the newly formed Imperial judicial, legislative or executive power and the King of Bohemia did not become a member of the College of Electors (nor became one later, until 1708) in terms of the newly established Imperial Diet, constituted on the Estates principle. As a titular elector, he merely had the right to be present at the Imperial election. He was not, however, considered to be a member of the Imperial Estates' community or a Prince of the Empire and the same applied to all Bohemian, Moravian, Silesian or Lusatian aristocrats (unless they were Imperial Princes in their own right, such as, for example, some rulers of territorial Silesian dukedoms).

This new constitutional state of affairs was finally completed through the consent of all four participating parties (King of the Romans – the Imperial Estates – the King of Bohemia – the Czech Estates), therefore its emergence was conflict-free. It was kept in force even after the Hapsburgs' accession to the Czech throne because it was more beneficial for Ferdinand I from the point of his long-term ruling strategy. The political consequences of the exclusion of the Czech Lands from the Empire first manifested themselves markedly during the political crisis in the Empire in the course of the so-called Smalkadic War (1546–1547). This state of legal affairs was also consequently verified at the level of the Empire within the framework of the discussions at the Imperial Diet in Augsburg in 1548.

Despite later attempts at the beginning of the 17th century on the part of the Czech Protestant Estates to have the Czech Lands re-admitted to the Empire, this state remained unchanged for nearly two hundred years. Only at the end of the 17th century, for reasons of power politics, Hapsburg diplomacy formulated the notion of an uninterrupted continuity and the belonging of the Czech Lands to the Empire in order to strengthen its positions at the Imperial Diet. It succeeded in turning this intention into a reality through the re-admission of the King of Bohemia. At the Imperial Diet in 1708, he became a new member of the College of Electors (Kurfürsten).

However, the above mentioned Baroque interpretation presented by the official Hapsburg historiography at the end of the 17th century did not correspond to historical reality. From the very beginning of the emergence of the Early Modern Roman-German Empire in 1495, the Lands of the Czech Crown were not part of it, although in the course of the following two centuries these two neighbouring state formations happened to have a joint ruler from time to time.

This formerly rather unusual perspective, yet in the author's view, the one which is sufficiently documented by primary sources, on the constitutional development of Early Modern Medieval Europe provides a broader framework for interpretations of long-term trends in the history of the 16th and the 17th centuries.

Translated by Alena Linhartová

STUDIE A MATERIÁLY

Volba a korunovace Karla VI. římským císařem v roce 1711*

JIŘÍ KUBEŠ

Pro českou historiografii raného novověku po roce 1989 je charakteristický zvýšený zájem o výzkum panovnické dynastie a šlechty. Je to patrné nejen na pracích pojednávajících o 16. věku, ale v poslední době též i na různých

JIŘÍ KUBEŠ: The Election and Coronation of Charles VI as Holy Roman Emperor in 1711

Based on the existing literature, contemporary printed materials and especially primary sources from the Bohemian Court Chancellery and the Family Archives of the Windisch-Grätz family, the author attempts, for the first time ever in a Czech historiography to deal comprehensively with the election and coronation of Charles VI in 1711. This text has two main purposes. Primarily, it involves a more comprehensive revisiting of the events after the death of Emperor Joseph I (April) in Vienna at the court of the Regent Empress dowager Eleonora Magdalena, at the court of Charles III of Spain in Barcelona, or possibly also in Milan, yet, especially in Frankfurt am Main. There, the pre-electoral negotiations, attended by the Bohemian electoral embassy took place, during which an electoral capitulation was drafted after approximately two months and the proper ceremonial election of Charles as King of the Romans (October) took place. Thereafter, the imperial coronation followed, yet again after an interval of two months (December). In second part, the author researches the events of 1711 in a wider context and compares them with preceding elections and coronations. He attempts to discover to what degree these processes were similar, or to what extent they differed from one another and to establish the reasons why deviations from traditions, which people in the Early Modern Ages held so dear, occurred; who benefited from these innovations and how they influenced the functioning of the Empire as a whole.

Key words: Charles VI, Frankfurt am Main, 18th century, the Holy Roman Empire, Emperor, elections, coronation, electors

pojednáních z dějin 17. a 18. století. Ačkoliv i v našem prostředí vznikly některé syntetické práce o Habsburcích¹ či monografie o konkrétních členech této dynastie,² stále ještě nemáme k dispozici specializované knihy o jednotlivých panovnících a jejich rodinách. Citelně chybí zejména monografie o Ferdinandu I., Matyášovi, Ferdinandech II. a III. či Karlu VI. V tomto smyslu se musíme spoléhat na klasické i moderní práce německy a anglicky píšících historiků.

V mnoha případech je to velmi paradoxní stav, protože přímo v České republice se nachází mnoho pramenů, které mohou naše znalosti o vládě jednotlivých panovníků výrazně rozšířit. Nedávno to bylo jasně prokázáno studiemi zaměřenými na dějiny českých královských korunovací,³ platí to ale také pro korunovace Habsburků jako římských králů. To je téma, které rozhodně není nové, protože se mu už věnovala zejména německá historiografie. V poslední době se do této debaty konečně zapojili výrazněji i čeští historikové.⁴ V současnosti tedy máme k mnoha volbám a korunovacím k dispozici moderní monografické analýzy,⁵ někteří habsburští

* Text studie vznikl v rámci řešení standardního projektu GAČR č. 13-12939S *Česká a moravská šlechta v habsburských diplomatických službách (1640–1740)*.

- 1 Pokud pomineme překladové práce, pak jde zejména o díla: Ivana ČORNEJOVÁ – Jiří RAK – Vít VLNAS, *Ve stínu tvých křídel... Habsburkové v českých dějinách*, Praha 1995 (druhé vydání 2012); Marie RYANTOVÁ – Petr VOREL (edd.), *Čeští králové*, Praha–Litomyšl 2008.
- 2 Pozornosti se z Habsburků těšili především Rudolf II. a Marie Terezie, kteří mají hned několik (původních i překladových) životopisů. Z ostatních Habsburků už mají v češtině k dispozici biografie jen Leopold I. (Jiří MIKULEC, *Leopold I. Život a vláda barokního Habsburka*, Praha–Litomyšl 1997) a Josef I. (Valentin URFUS, *Císař Josef I. Nekorunovaný Habsburk na českém trůně*, Praha 2004).
- 3 Srov. Jiří HRBEK, *České barokní korunovace*, Praha 2010; Benita BERNING, *Nach allem löblichen Gebrauch: Die böhmischen Königskrönungen der Frühen Neuzeit (1526–1743)*, Wien 2008; Štěpán VÁCHA – Irena VESELÁ – Vít VLNAS – Petra VOKÁČOVÁ, *Karel VI. a Alžběta Krystýna: Česká korunovace 1723*, Praha 2009; Eduard MAUR, *12. 5. 1743: Marie Terezie – korunovace na usmířenou*, Praha 2005.
- 4 Srov. zejména Jiří KUBEŠ, *Trnitá cesta Leopolda I. za římskou korunou (1657–1658). Volby a korunovace ve Svaté říši římské v raném novověku*, České Budějovice 2009, a Petr VOREL, *Císařská volba a korunovace ve Frankfurtu nad Mohanem roku 1612 a česká účast na těchto událostech*, *Theatrum historiae* 10, 2012, s. 59–166.
- 5 Srov. především Bernd Herbert WANGER, *Kaiserwahl und Krönung im Frankfurt des 17. Jahrhunderts. Darstellung anhand der zeitgenössischen Bild- und Schriftquellen und unter besonderer Berücksichtigung der Erhebung des Jahres 1612*, Frankfurt am Main 1994; Rainer KOCH (Hg.), *Wahl und Krönung in Frankfurt am Main: Kaiser Karl VII., 1742–1745*, 2 Bande, Frankfurt 1986; Bernhard A. MACEK, *Die Krönung Josephs II. zum Römischen König in Frankfurt am Main. Logistisches Meisterwerk, zeremonielle Glanzleistung und Kulturgüter für die Ewigkeit*, Frankfurt am Main u. a. 2010; Christian HATTENHAUER, *Wahl und Krönung Franz II.*

panovníci se jich však dosud nedočkali – postrádáme je nejen pro Josefa I. (Řezno – Augsburg 1690) a Františka I. (Frankfurt nad Mohanem 1745), ale také pro posledního Habsburka Karla VI. (Frankfurt nad Mohanem 1711). V jeho případě se musíme dosud spoléhat buď na starší práce z konce 19. a první poloviny 20. století (nejpodrobnější Ziekurschova pochází již z roku 1902),⁶ nebo na soudobé, často ovšem velmi podrobné a obsáhlé tisky,⁷ protože se o nich v nedávno vyšlých titulech dějí jen skromné zmínky.⁸

Největší korpus pramenů k volbě a korunovaci Karla VI. se na rozdíl od jeho staršího bratra Josefa a otce Leopolda trochu paradoxně nachází

AD 1792. Das Heilige Reich krönt seinen letzten Kaiser – Das Tagebuch des Reichsquartiermeisters Hieronymus Gottfried von Müller und Anlagen, Frankfurt am Main 1995.

6 V případě Karla VI. přinesl základní informace Bernhard ERDMANNSDÖRFFER, *Deutsche Geschichte vom westfälischen Frieden bis zum Regierungsantritt Friedrichs des Großen 1648–1740*, 1–2, Berlin 1892–1893, zde sv. 2, s. 271–274; nejpodrobnější práci však stále zůstává monografie Johannes ZIEKURSCH, *Die Kaiserwahl Karls VI. (1711)*, Gotha 1902 (o vlastní korunovaci však autor nepíše nic, stejně tak ani jednou nezmiňuje české poselstvo). Dílčí poznatky pak doplnili Hugo HANTSCH, *Reichsvizekanzler Friedrich Karl Graf von Schönborn (1674–1746): Einige Kapitel zur politischen Geschichte Kaiser Josefs I. und Karls VI.*, Augsburg 1929, zejména s. 148–150; Ludwig PASTOR, *Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters: Mit Benutzung des Päpstlichen Geheim-Archives und vieler anderer Archive*, sv. 15, Freiburg im Breisgau 1930, s. 63–67, či Oswald REDLICH, *Das Werden einer Grossmacht. Österreich von 1700 bis 1740*, Brünn–München–Wien 1942, s. 109–111.

7 Srov. rozsáhlý tisk *Vollständiges Diarium, alles dessen was vor / in und nach denen höchstansehnlichsten Wahl- und Crönungs-Solennitäten des... Caroli des VI. ... passiret ist*, Johann David Zunners Erben und Johann Adam Jung, Frankfurt am Main 1712 (dále citováno pouze jako *Vollständiges Diarium*). Po 168 stranách, na nichž se autoři věnovali předvolebnímu jednání a vlastní volbě, je v něm otištěno znění Zlaté buly císaře Karla IV. z roku 1356 (latinsky a německy). Pak následuje samostatně stránkovaná část *Continuatio diarii und ausführliche Erzählung und alles desjenigen / so vor / bey und nach der Allerhöchsten Ankunfft / Crönung und Abreiß / des ... Caroli des VI. ...*, Frankfurt 1712 (dále citováno pouze jako *Continuatio diarii*). Tisk je dostupný online například na <http://archive.org/details/diariumallesdess00fehr> (přístup 29. 4. 2013). Dění roku 1711 popisují také kratší tisky, např. *Eigentliche Beschreibung deren zu Franckfurth am Mayn Anno 1711 vollzogenen Wahl- und Crönungs-Actuum... Caroli VI. ...*, Johann Mayer, Mainz 1712 (dále citováno jako *Eigentliche Beschreibung*). Jeden exemplář této práce je spolu s dalšími drobnějšími tisky k dispozici též v Národním archivu v Praze (dále jen NA v Praze), Česká dvorská kancelář (dále jen ČDK), inv. č. 642, kart. 301.

8 V poslední době se Karlovy volby a korunovace na několika místech své studie dotkla Barbara DÖLEMEYER, *Wahl und Krönung im Spiegel der Diarien des 18. Jahrhunderts*, in: Bernd Heidenreich – Frank-Lothar Kroll (Hgg.), *Wahl und Krönung*, Frankfurt am Main 2006, s. 79–98.

v České republice,⁹ a to konkrétně v Národním archivu v Praze ve fondu Česká dvorská kancelář, kam se zřejmě dostaly díky readmisi a své asi sehrála také archivní rozluka mezi Československem a Rakouskem po první světové válce. Uchovávají tam pět rozsáhlých kartonů archiválií, které dokumentují nejen záměry krále Karla Habsburského, který tehdy působil jako Karel III. ve Španělsku, a jeho matky a regentky Eleonory Magdaleny Falcko-Neuburské (instrukce, reskripty), ale hlavně průběh předvolebního jednání, kterého se účastnilo zplnomocněné české kurfiřtské poselstvo (vyslanecké relace, konferenční protokoly, zápisy ze schůzí kurfiřtského kolegia, volební kapitulace). V posledních kartonech jsou pak uloženy dokumenty k vlastní volbě a následné korunovací (ceremoniální akta i soudobé tisky).¹⁰ Další dosud nevyužité informace se pak – kromě centrálních vídeňských fondů – nacházejí v rodinných archivech šlechty, a to především u Windischgrätzů, z jejichž rodu pocházel Ernst Fridrich, první český vyslanec na volbě Karla VI.,¹¹ nebo u Harrachů, z jejichž řad se korunovace a následných festivit v prestižní funkci zástupce nepřítomného říšského dědičného číšníka zúčastnil hrabě Alois Thomas Raimund.¹²

Paradoxní též je, že ačkoliv jsou zmíněné prameny velmi dobře dostupné, dosud se jimi nikdo zevrubně nezabýval. V pracích o volbě a korunovací Karla VI. se tedy nadále spoléháme na Svátkovu syntézu Panování císaře Josefa I. a Karla VI. z konce 19. století, kterou tradičně doplňujeme odkazem na více jak 150 let starou edici korespondence krále Karla s nejvyšším kancléřem Janem Václavem Vratislavem z Mitrovic a povzdechme, že nejúplnějším pojednáním je dosud bohužel v tomto kontextu „nejmladší“, přesto již před jedním stoletím publikovaná a zde již citovaná práce Ziekurschova z roku 1902.¹³

9 Jejich volby a korunovace jsou doloženy především prameny ve fondech Österreichisches Staatsarchiv Wien (dále jen ÖStA), Haus-, Hof- und Staatsarchiv (dále jen HHStA), Reichskanzlei, Wahl- und Krönungsakten; tamtéž, HHStA, Wien Mainzer Erzkanzlerarchiv, Wahl- und Krönungsakten.

10 Viz NA v Praze, ČDK, inv. č. 642, kart. 297–301.

11 Srov. SOA Plzeň, pracoviště Klášter, RA Windischgrätzů, inv. č. 717, kart. 7 (plné moci vyslancům); tamtéž, inv. č. 1422, sign. 122, kart. 191 (písemnosti z předvolebního jednání); tamtéž, inv. č. 1423, sign. 123, kart. 193 (kopie některých vyslaneckých relací); tamtéž, inv. č. 1428, sign. 128, kart. 197 (kalendář z roku 1711). V kart. 209–219 se pak porůznu nacházejí osobní dopisy z roku 1711, které Windischgrätzovi posílali jeho přátelé a známí – mnoho z nich přináší velmi cenná svědectví – např. o králi Karlovi.

12 Srov. ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Familienarchiv Harrach, kart. 795.

13 V souvislosti s vojenským děním roku 1711 a s rozpadem britsko-habsburské aliance o tom krátce pojednal Vít VLNAS, *Princ Evžen Savojský. Život a sláva barokního*

Přítomná studie má v nastíněných souvislostech dva základní cíle. Nejprve se pokusíme podrobněji zrekonstruovat dění roku 1711 po smrti císaře Josefa I. (duben) ve Vídni u regentky Eleonory Magdaleny, u krále Karla III. Španělského, ale především ve Frankfurtu nad Mohanem, kde se konalo za účasti českého kurfiřtského poselstva předvolební jednání, během něhož se po přibližně dvou měsících dospělo k sestavení volební kapitulace a vlastní slavnostní volbě Karla římským králem (říjen). Po ní následovala opět s dvouměsíčním odstupem císařská korunovace (prosinec). V druhé části se pak podíváme na události roku 1711 v širším kontextu a budeme je srovnávat zejména s předchozími volbami a korunovacemi. Jde nám především o to zjistit, nakolik se tyto procesy podobaly, resp. jak moc se lišily, a poznat důvody, proč docházelo k odchýlkám od tradice, které si raně novověcí lidé tolik cenili.

Sedmnáctý duben roku 1711 se zařadil mezi nejsmutnější dny habsburské monarchie v raném novověku. K tomuto dnu si do svého kalendáře zapsal hrabě Ernst Fridrich z Windischgrätzu následující záznam: „V pátek 17. dubna zemřel k nevýslovné lítosti všech věrných a poslušných poddaných a služebníků, obzvláště však k mému neutuchajícímu zármutku náš nejmilostivější, také nejmilejší císař, dědičný panovník a pán Josef I. Zemřel v 10 hodin ráno na dětské neštovice ve věku 33 let, pravý otec vlasti, příliš brzy pro své poddané a nejvěrnější služebníky. Bude želen a oplakáván milión tisíců let, Bůh buď jeho duši milostiv...“. Tak obsáhlý a emotivní zápis nevěnoval Windischgrätz ani smrti svého jediného synka Johanna Ernsta Sebastiana v lednu, ani skonu svého přítele knížete Leopolda Matyáše z Lambergu v březnu toho roku.¹⁴ Pravdou je, že nečekaná smrt císaře

válečníka, Praha–Litomyšl 2001, s. 412–419, o vlastní volbě a korunovaci však nepřináší skoro nic. Ještě skromnější informace obsahuje práce V. VLNAS a kol., *Karel VI. & Alžběta Kristýna*, s. 19–20. Relativně nejúplnější obraz podává Petra VOKÁČOVÁ, *Karel VI.*, in: Marie Ryantová – Petr Vorel (edd.), *Čeští králové*, Praha–Litomyšl 2008, s. 436–437, jejíž líčení je ale ve dvou bodech nepřesné – pruský král se nechtěl stát protikandidátem Karla Habsburského a předvolební jednání nebylo zas až tak dlouhé, jak evokují její slova (datum volby neuvádí).

- 14 SOA Plzeň, pracoviště Klášter, RA Windischgrätzů, inv. č. 1428, sign. 128, kart. 197, *Kayserlicher Hof und Ehren-Calender Auff das Jahr nach unsers Seeligmachers Jesu Christi Geburt 1711 zum Gebrauch der Kayserlichen Hof-Statt, Land-Ständen und Regierungen eingerichtet und in solche Form gebracht...* Použitý citát zní v originále takto: „Freytags den 17. April starb zu unaußsprechlichen leydwesen aller treu gehorsamster unterthanen und diener, inßbesonder aber mir zu immerwehrender traurigkeit, unser allergnädigster auch allerliebster kayser, erblandtßfürst und herr Josephus Imus gegen 10 uhr morgenß an denen kindtßblattern im 33 jahr seineß alterß, vere pater patriæ, allzufruh vor seine unterthanen und treueste diener, wirt million tausend jähre beklaget und beweinet, dessen seele Gott wolle gnädig seyn...“

Josefa I. zásadně ovlivnila mnohé – kromě individuálních osudů lidí jako Windischgrätz, kteří si od tohoto panovníka slibovali hodně, se jednalo především o politické a válečné události.

Z hlediska našeho tématu je nejdůležitější, že se Svatá říše římská ocitla bez panovníka, protože tento Habsburk za svůj krátký život nestačil zajistit nástupnictví v říši, jak to třeba pro něj udělal otec Leopold I. v roce 1690. Muselo tedy dojít ke klasické volbě po smrti předchozího císaře, jak se to naposledy stalo v letech 1657–1658 právě Leopoldovi I.¹⁵ Volbu a korunovací Josefova mladšího bratra Karla VI. v roce 1711 výrazným způsobem ovlivnila tehdejší situace v Evropě, kde právě probíhala válka o španělské dědictví. V ní měli rakouští Habsburkové se svými spojenci z Velké Británie, severního Nizozemí i odjinud momentálně navrch a Francouzi se jim jen těžko bránili na svých hranicích mohutně zajištěných Vaubanovými bastionovými pevnostmi. Na spojenectví s Ludvíkem XIV. navíc doplatili bavorský kurfiřt Maxmilián II. Emanuel a jeho bratr a kolínský kurfiřt Josef Kliment, kteří se právě nacházeli v říšském achtu, a tak pobývali v exilu a nemohli se volby nového panovníka zúčastnit, natož pak odevzdat svůj hlas. Ve skutečnosti tedy kurfiřtské kolegium, které mělo zvolit budoucího císaře, nemělo devět členů, ale jako ve středověku pouze sedm. Výchozí situaci tedy měla habsburská diplomacie poměrně dobrou, přesto však jednání vedoucí k volbě Karla VI. nedopadla právě podle jejich představ.

Ve hře totiž byly hned dva trůny – kromě císařského také španělský – a bojovat na dvou hodně vzdálených frontách se dost dobře nedalo, zvláště když se aliance rakouských Habsburků s Brity a Holanďany začala postupně rozpadat. Karel Habsburský (jako španělský král Karel III. byl těmi, kteří ho uznávali, titulován „Jeho katolické veličenstvo“) pobýval v době bratrovy smrti v Barceloně a španělský trůn rozhodně neměl jistý, protože jeho francouzský rival Filip V. ovládal Madrid.¹⁶ Proto se Karlovi do střední Evropy vůbec nechtělo a raději dočasně pověřil výkonem vlády v dědičných zemích svou matku Eleonoru Magdalenu Falcko-Neuburskou s tím, aby se řídila radami šesti zkušených ministrů, kteří byli většinou členy tajné konference z doby vlády Josefa I. Tradičně se však tvrdí, že císařovna vdova dávala přednost „svým“ lidem, takže ve Vídni vznikalo výrazné napětí mezi těmito dvěma skupinami šlechticů.¹⁷

15 J. KUBEŠ, *Trnitá cesta*.

16 Srov. např. V. VLNAS, *Princ Evžen Savojský*, s. 412–425.

17 J. ZIEKURSCH, *Die Kaiserwahl*, s. 15–17. Na jedné straně to byli princ Evžen Savojský, Josefův nejvyšší hofmistr kníže Jan Leopold Trautson, dvorský kancléř Jan

Bezproblémová situace nepanovala ani v říši mezi kurfiřty. Ze začátku mohli být rakouští Habsburkové klidní, protože v kurfiřtském kolegiu nebyli dva jejich odpůrci, měli tam navíc dva blízké příbuzné (Jan Vilém Falcký byl Karlovův strýc, trevírský kurfiřt Karel Josef Lotrinský zase bratranec) a počítali s loajalitou hannoverského kurfiřta Jiřího Ludvíka (jeho otec se stal díky císaři Leopoldovi I. devátým kurfiřtem) i děkana kolegia mohučského kurfiřta Lothara Franze Schönborna. Karlova volba, kterou byli ochotni za určité ústupky podpořit i Prusové, se tedy zdála být zajištěna, zvláště když s ní momentálně souhlasily i námořní mocnosti. Na první pohled se tedy zdálo, že bude stačit, aby král Karel přijel ze Španělska do střední Evropy a vše rychle dotáhnul do konce.¹⁸

Ve skutečnosti se situace na mnoha frontách nevyvíjela právě dobře a nemohli za to jen nepřátelští Francouzi či bavorský a kolínský kurfiřt, kteří se pokoušeli zbavit achty, což by jim umožnilo se volby zúčastnit. Ostatní kurfiřti ale byli proti, takže Maxmilián II. Emanuel ani Josef Kliment do volebního klání nakonec vůbec nezasáhli.¹⁹ Ani Francouzi nedosáhli úspěchu, když se pokusili – jako už třeba v roce 1657 – přemluvit jednoho z kurfiřtů, aby se jako kandidát postavil ve volbě Habsburkům. Tentokrát nabízeli římskou korunu pruskému králi Fridrichu I., který to však obratem jasně odmítl.²⁰

Výraznější potíže tedy vzešly ze středu tehdejšího kurfiřtského kolegia a způsobili je ti, kteří se zpočátku vyslovili pro Karla Habsburského. Šlo především o saského kurfiřta a polského krále Augusta II., jenž začal v létě 1711 poprávat sluchu návrhům Francie a navíc se pokusil vést do značné míry samostatnou politiku. Nechtěl jít otevřeně proti habsburské kandidatuře, avšak nabízel hodně svérázné řešení dané situace. Karel Habsburský se podle tohoto scénáře sice měl stát císařem, ale zároveň by byl zvolen i římský král – ideálně saský princ Fridrich August. Ten by se v době nepřítomnosti císaře v říši (počítal s tím, že Karel zůstane spíše ve Španělsku) stal jeho zástupcem s poměrně širokými pravomocemi. To se sice nelíbilo

Fridrich ze Seilernu, hrabě Filip Ludvík ze Sinzendorfu, nejvyšší kancléř Království českého Josef Václav Vratislav z Mitrovic a říšský vicekancléř Fridrich Karel ze Schönbornu. Císařovna vdova se spoléhala na nejvyššího komorníka Karla Arnošta z Valdštejna, Ernsta Fridricha z Windischgrätzu a Jindřicha Františka knížete Mansfelda.

18 J. ZIEKURSCH, *Die Kaiserwahl*, s. 24–37.

19 *Tamtéž*, s. 63, 142. Kolínský kurfiřt pobýval v letech 1709–1714 ve francouzském Valenciennes.

20 *Tamtéž*, s. 69–71.

ani Francouzům, kteří požadovali, aby Sasové nehlasovali při volbě pro Karla, ani habsburské diplomacii, přesto však August II. našel někoho, komu se toto řešení relativně zamlouvalo. Byl to papež Kliment XI., jenž též sledoval vlastní zájmy a především si přál zprostředkovat mír ve válce o španělské dědictví. Když nyní slyšel, že Sasové nabízejí za jeho podporu tohoto plánu konverzi saského prince ke katolickému náboženství, zvažoval, že se za Augustovo řešení postaví. Papež však už dávno nebyl tak mocnou figurou na šachovnici velké politiky a další vývoj to jen potvrdil, protože jeho vyslanec a zároveň synovec Hannibale Albani se v říši dostal do téměř absolutní izolace a kurfiřti mu nakonec nepopřáli vůbec žádného sluchu.²¹

Největší problémy nakonec způsobili ti, kteří kandidaturu krále Karla podporovali, ale ve volbě viděli vítanou příležitost oslabit císařskou moc a posílit své vlastní postavení v říši. Byli to především mohučský arcibiskup Schönborn, falckrabě rýnský Jan Vilém, pruský král a braniborský markrabě Fridrich I. a do poslední chvíle se snažili prosadit svou i vyslanci saského vévody. Sporných bodů přitom bylo v průběhu přibližně dvouměsíčního předvolebního jednání hned několik.

Nejprve se diskutovalo o datu zahájení předvolebního jednání. Mohučský kurfiřt původně sezval v květnu své kolegy do Frankfurtu nad Mohanem na 20. srpna. Habsburská strana ale chtěla vše urychlit a dosáhla zkrácení termínu na 20. července. V reálu se však kurfiřti, resp. jejich zplnomocnění vyslanci sjížděli velmi pomalu, takže kolegium bylo kompletní až po příjezdu braniborského poselstva 24. srpna (viz tabulka 1) a vlastní jednání začalo teprve následujícího dne.²²

21 Podrobně srov. *tamtéž*, s. 77–110, 114–138. Papež si zkomplikoval situaci především tím, že do jisté míry podporoval francouzskou politiku a že bojoval za to, aby se bavorský a kolínský kurfiřt mohli zúčastnit volby. Došlo tak k paradoxní situaci, kdy oba zbývající duchovní kurfiřti odmítli Albaniho přijmout a nic na tom nezměnily ani papežovy výzvy. Pruští vyslanci nakonec dokonce vyhrožovali papeži otevřenou válkou, pokud se bude míchat do říšských záležitostí. Albani na počátku října bezvýsledně opustil Frankfurt a neuspěly ani jeho stížnosti u krále Karla v Innsbrucku – papežská diplomacie vyšla úplně naprázdno.

22 *Tamtéž*, s. 111–112. Na první pohled to vypadá, že zdržení způsobili Braniboři, ale v autobiografii jejich hlavního vyslance se nachází informace, že svůj odjezd do Frankfurtu odložil proto, že mu psal polský král, že jeho vyslanci dorazí až na konci srpna. Srov. Rudolf GRIESER (Hg.), *Die Denkwürdigkeiten des Burggrafen und Grafen Christoph zu Dohna (1665–1733)*, Göttingen 1974, s. 238.

Tabulka 1: Složení kurfiřtského kolegia při volbě římského panovníka v roce 1711²³

kurfiřt	osobní přítomnost / vyslanci	příjezd do Frankfurtu
mohučský	ze Schönbornu, Lothar Franz (1655–1729)	7. 8.
kolínský	v osmi, nepřítomen	-
trevířský	Lotrinský, Karel Josef (1680–1715)	11. 8.
český	1) z Windischgrätzu, Ernst Fridrich (1670–1727); 2) Kinský, František Ferdinand (1678–1741); 3) z Consbruchu, Kaspar Florentin (1655–1712); sekretář z Ebelinu, Johann Wolfgang (1650–1712)	23. 7. Consbruch, 26. 7. Kinský a Ebelin, 6. 8. Windischgrätz
saský²⁴	1) von Friesen, Otto Heinrich (1654–1717); 2) von Werthern, Georg (1663–1721); 3) von Haagen, Johann Wilhelm; sekretář Zech	5. 8. Friesen, 7. 8. Haagen, 22. 8. Werthern
bavorský	v osmi, nepřítomen	-
braniborský	1) von Dohna, Christoph (1665–1733); 2) von Henniges, Heinrich (1645–26. 8. 1711) / von Metternich, Ernst (1656–1727); 3) von Mardefeld, Gustav (1664–1729); sekretář Plarren	30. 7. Henniges, 21. 8. Mardefeld, 24. 8. Dohna, 20. 9. Metternich
falcký	1) von Sickingen, Johann Ferdinand (1664–1719); 2) von Metzger, Alois; / Falcký, Jan Vilém (1658–1716)	21. 7. Sickingen, 23. 9. Jan Vilém Falcký
hannoverský	1) von Schlitz, zvaný von Görtz, Friedrich Wilhelm (1647–1728); 2) von Schradern, Christoph; sekretář von Reck	Schradern před 26. 7., Görtz před 15. 8.

²³ Sestaveno především na základě údajů v tisku *Vollständiges Diarium* a doplněno z pramenů v NA v Praze, ČDK, inv. č. 642, kart. 297–301, nefol.

²⁴ Dne 13. 8. navíc přijel do města inkognito jako hrabě von Laußnitz dokonce saský kurprinc Fridrich August. Srov. J. ZIEKURSCH, *Die Kaiserwahl*, s. 141.

Českou stranu muselo – jak vidno – kvůli nepřítomnosti krále Karla zastupovat poselstvo. Po kratší diskusi mezi Vídní a Barcelonou bylo rozhodnuto,²⁵ že se jimi stanou jako *primarius* již poměrně osvědčený znalec říšského prostředí hrabě Ernst Fridrich z Windischgrätzů,²⁶ jako *secundarius* ho měl doplnit o něco mladší, ale velmi vzdělaný František Ferdinand Kinský²⁷ a za třetího byl bez váhání vybrán velezkušený diplomat a člen říšské dvorské rady Kaspar Florentin z Consbruchu.²⁸ Plné moci jim vydal Karel Habsburský v Barceloně již na samém konci května 1711.²⁹ Dohromady měli v ideálním případě všichni tři vyslanci doplnění sekretářem a dalšími úředníky vytvořit velice funkční jednotku, která se měla dokonale doplňovat a blízce spolupracovat, aby prosadila habsburské zájmy na žhavé říšské půdě. V praxi ovšem – jak se záhy ukázalo – se museli vyslanci teprve navzájem lépe poznat a naučit se spolu vycházet. Zejména mezi prvními dvěma vyslanci to zpočátku poněkud jiskřilo, jak se dozvídáme z dopisů sebevědomého a poněkud zhrzeného Windisch-

25 Viz NA v Praze, ČDK, inv. č. 642, kart. 297, nefol., č. 7; anonymní písemnost *Subjecta, so zu der königlichen böhmischen gesandtschaft beÿ der bevorstehenden kayserlichen wahl könnten gebraucht worden*. Tomuto dokumentu jsem se již podrobněji věnoval v práci J. KUBEŠ, *Trnitá cesta*, s. 139–142.

26 Windischgrätz se v citovaném dokumentu dočkal této charakteristiky: „Der graff von Windischgratz ist ein böhmischer landtmann [držel statek Červená Lhota, pozn. J. K.], und hat in seiner gesandtschaft zu Regensburg alß österreichischer gesandter in denen reichssachen eine zimbliche experienz erworben.“ Po Ernstu Fridrichovi se dochovalo poměrně hodně dokumentů, které vypovídají o jeho působení ve Frankfurtu nad Mohanem v roce 1711. Jsou uloženy především v SOA Plzeň, pracoviště Klášter, RA Windischgrätzů, inv. č. 1422, sign. 122, kart. 191, ale i v jiných kartonech. Viz výše. Ernst Fridrich se dosud nedočkal odpovídajícího zájmu badatelů, a tak nezbývá než odkázat na encyklopedické heslo Hans von ZWIEDINECK-SÜDENHORST, *Windisch-Graetz, Reichsgraf Ernst Friedrich*, in: *Allgemeine Deutsche Biographie* 43, 1898, s. 415, a na nepublikovanou práci Karl VOCELKA, *Geschichte der Familie Windisch-Graetz im 17. und 18. Jahrhundert*, Wien 1984.

27 Kinského charakterizoval neznámý pisatel výše citované písemnosti takto: „... ist ein junger cavallier von großen studio und gutter capacität...“ Jeho jmenování vyslancem je uloženo v SOA Zámorsk, RA Kinských (Chlumec nad Cidlinou), sign. 1420, inv. č. 1487, kart. 82, nařízení císařovny vdovy Eleonory Magdaleny, Vídeň, 30. 6. 1711. Blíže k němu Aleš VALENTA, *Dějiny rodu Kinských*, České Budějovice 2004, s. 81–86.

28 K němu blíže Hermann von CONSBRUCH, *Caspar Florenz von Consbruch als kur-böhmischer Wahlgesandter bei der Kaiserwahl Karls VI. im Jahre 1711*, Ravensberger Blätter 1954, s. 66–68, či Stefan SIENELL, *Die Geheime Konferenz unter Kaiser Leopold I. Personelle Strukturen und Methoden zur politischen Entscheidungsfindung am Wiener Hof*, Frankfurt am Main u. a. 2001, s. 252–258.

29 Koncepty jsou uloženy v NA v Praze, ČDK, inv. č. 642, kart. 297, nefol., č. 7; originál pak v SOA Plzeň, pracoviště Klášter, RA Windischgrätzů, inv. č. 717, kart. 7.

grätze císařovně vdově. Kritici charakterizovali tohoto šlechtice jako „muže, jenž se mimořádně zahaloval do své velikosti“. První braniborský vyslanec jej ale zpětně při sepisování svých pamětí chválil a měl slova pochopení pro jeho pýchu, jež prý byla „jen výrazem jeho zdrženlivosti a vážnosti“.⁵⁰ Každopádně se Windischgrätz v srpnu 1711 cítil uražený chováním hraběte Kinského, protože se domníval, že má v poselstvu vedoucí pozici a že mu všichni ostatní jednoznačně podléhají. Kinský to však viděl jinak a vůbec měl na mnoho věcí odlišný názor, který neváhal i proti prvnímu vyslanci prosazovat.⁵¹ Brzy však všichni dostali důrazné varování, aby vzájemných půtek zanechali a snažili se společně prosadit vyšší, tj. habsburský zájem.⁵² Od té doby si už Windischgrätz nepostěžoval, ovšem s Kinským si zřejmě po celou dobu společného působení k srdci nepřirostli a rozhodně se ve volných chvílích neoddávali karetním hrám, jak to jinak měl Windischgrätz se svými přáteli ve zvyku.⁵³ Je dokonce možné, že vzájemná animozita byla jedním z důvodů, proč hrabě v říjnu

50 Srov. R. GRIESER (Hg.), *Die Denkwürdigkeiten*, s. 242. Citáty zní v němčině takto: „... einem Mann, der außerordentlich in seine Größe eingehüllt war“ a „... nur Ausdruck seines zurückhaltenden und ernsten Wesens“.

51 Windischgrätz si stěžoval císařovně vdově: „... dan da ich sollte gewust haben, daß unter unß ganz kein unterschied oder subordination seyn sollte, mich lieber mit allerunterthänigsten respect dieses obwohlen sehr ansehnlichen characteris wurde ent schlagen, alß daß erwarten haben wollen, daß man fast daß ansehen und prærogatio eineß ersten gesand tens mir contravertiren und sich so viel möglich in gleichheit stellen wollen, der die gnad gehabt habe, nicht nur bey Ihro kayserlichen Mayestätt Leopoldo glorwürdigsten andenkenß schon in hohen functionen mich zu sehen, alß auch bey Ihrer kayserlichen Mayestätt Josepho hochtseeligster gedächtnus nicht unter den lezten dero ministrorum zu sehen, mithin mir schwer fiel, mit einem in dergleichen dignitäten noch nicht gestandenen cavalier, umb die authorität certiren zu müssen.“ NA v Praze, ČDK, inv. č. 642, kart. 299, Windischgrätz císařovně vdově, 18. 8. 1711.

52 Srov. instrukci císařovny vdovy z 30. 8. 1711 uloženou v NA v Praze, ČDK, inv. č. 642, kart. 297, nefol., č. 28: „... immittels euch dahin instruiren, daß dir grafen von Windischgratz zwar der vorzug und das directorium gebühre, doch du graf Kinsky (wie es im jahr sechzeh hundred sieben und funffzig, respectu der damahligen zur wahl unseres hochgeehrtesten herrn gemahls, weyl and kay sers Leopoldi seeligster gedächtnus abgeordneten gesandtschaft des fürsten von Lobkowitz und grafens von Kollowrath in nachdrucklichen terminis rescribiret worden) als in pari caractere stehender principal con-commissarius consideriret werden sollest; und solchemnach beÿ euch königlich Böheimbischen gesandten keine subordination eingeführet werden möge, sondern unsers vielgeliebtesten herrn sohns, des königs in Hispanien, Hungarn, und Böheimb dienst erfordere, daß zwischen euch sammentlich- als coordinirten gesandten eine gute harmonie und verständtnus unterhalten und gepflogen werde...“.

53 Windischgrätz si pravidelně zaznamenával do kalendáře především výhry a prohry v kartách. Jak vysvítá třeba z údajů z ledna 1711, hrál v podstatě každý den. Kalendář

hned po úspěšné volbě opustil Frankfurt a odjel do Vídně.³⁴ To ale předbíháme. V srpnu bylo společným zájmem českého poselstva urychlit volbu a odstranit všechny překážky, které by ji zdržovaly. To se ovšem velmi lehce řeklo, protože v některých věcech se v dobách starého režimu nedaly jednoduše dělat kompromisy...

Zpoždění začátku jednání totiž nezpůsobila jen liknavost některých delegací, ale také spory o přijímací ceremoniál, které vypukly především mezi českým poselstvem na straně jedné a ostatními kurfiřty, kteří se zároveň pyšnili královskými tituly (Sasové, Braniboři), jimž zdatně sekundoval mohušský arcibiskup, jenž tím sledoval své separátní zájmy. Zjednodušeně sděleno šlo o to, že vyslanci českého krále Karla pro sebe požadovali při audiencích přednost jako pro zástupce hierarchicky prvního ze světských kurfiřtů, jak to bývalo zvykem podle Zlaté buly císaře Karla IV. z roku 1356. Jinak se ani chovat nemohli, protože to bylo vtěleno do jejich instrukce, kterou obdrželi od císařovny vdovy Eleonory Magdaleny na počátku července.³⁵ Bohužel pro české vyslance však nyní v kolegiu působili další dva kurfiřti, kteří byli zároveň králi, a ti požadovali stejné pocty, jakým se těšil český král. Mohušský arcibiskup této situace využil a zdráhal se prokázat českému poselstvu stejné pocty,³⁶ jakých se jim nakonec – po ceremoniálním kon-

obsahuje záznamy o hrách (*quindecim, piquet, wazika*, resp. *bazika*) v deseti měsících, pouze v srpnu a září jsou v kalendáři prázdné listy a v závěrečném ročním součtu je uvedeno místo tradičního *gewonnen* či *verlohren* jen lapidární *nihil*. V době frankfurtského pobytu tedy zřejmě hrabě vůbec nehrál! Celkově za tento rok prohrál 820 zl. a vyhrál 1221 zl., takže měl aktivní bilanci 401 zl. Srov. SOA Plzeň, pracoviště Klášter, RA Windischgrätzů, inv. č. 1428, sign. 128, kart. 197, *Kayserlicher Hof- und Ehren-Calender Auff das Jahr nach unsers Seeligmachers Jesu Christi Geburt 1711 zum Gebrauch der Kayserlichen Hof-Statt, Land-Ständen und Regierungen eingerichtet und in solche Form gebracht...*

- 34 Kinský Windischgrätze později ani neinformoval, když krátce po něm opustil Frankfurt. Windischgrätzovi lidé pak nebyli schopni zjistit, kam vůbec Kinský odcestoval. Jistý J. G. Herman – jindy velmi dobře informovaný muž – psal hraběti: „... herrn graffen von Kinsky Excellenz hingegen stundlich wieder dahier gewärtig. Wo Seiner Excellenz sich biß anhero auffgehalten, ist nicht wohl zu erfahren. Und wollen von der armée gekommene ambassade-corteggianten versichern, daß sie daselbst nicht gewesen, dahero einige muthmaßen, daß sie etwa gar einen tour in Böhmen gettan haben möchten.“ Tamtéž, inv. č. 1437, sign. 137, kart. 210, Herman Windischgrätzovi, Frankfurt nad Mohanem, 24. 10. 1711.
- 35 NA v Praze, ČDK, inv. č. 642, kart. 297, č. 19, originál instrukce, Vídeň, 7. 7. 1711; jeden opis se nachází tamtéž, kart. 298, deník českého poselstva, druhý pak v SOA Zámorsk, RA Kinských (Chlumec nad Cidlinou), sign. 342, inv. č. 440, kart. 24.
- 36 NA v Praze, ČDK, inv. č. 642, kart. 298, zejména relace českých vyslanců císařovně vdově, Frankfurt nad Mohanem, 11. 8. 1711. V relaci je obsáhle popsána soukromá schůzka třetího českého vyslance Consbrucha s mohušským kurfiřtem, která proběhla 9. 8. 1711 dopoledne.

fliktu – dostalo v roce 1657 při volbě Leopolda I.³⁷ Navíc se hlasitě ozýval i falckrabě rýnský, jenž plánoval jako jediný ze světských kurfiřtů osobní účast na jednáních a který pro sebe požadoval stejné ceremoniální zacházení, jakého se dostane zástupcům kurfiřtů-kráľů. Kdyby se tak nestalo, cítil by se prý uražen a v takovém případě – jak sděľoval do Vídně – by raději do Frankfurtu nad Mohanem vůbec nepřišel.³⁸ Za této situace se začalo všechno jednání výrazně komplikovat, protože skoro nikdo nechtěl nikomu poskytnout oficiální návštěvu.

Není tedy divu, že se většina vyslanců světských kurfiřtů snažila najít neoficiální cestu, jak celý problém vyřešit. Přišli tenkrát s nápadem sejít se dohromady na nějakém neutrálním místě, kde by se nemuseli řídit oficiálními způsoby přijetí, a tam dohodnout pravidla, podle nichž by se návštěvy v průběhu předvolebního jednání mohly řídit.³⁹ Sice to chvíli trvalo, než se na tom shodli, ale nakonec – nejdříve se navrhoval jako místo setkání jeden z domů mohučského kurfiřta, pak se hovořilo o jednom z místních klášterů – se všichni sešli v zahradě jistého pana Eberharda. Schůzky proběhly dvě, a to ve dnech 19. a 22. srpna, a skutečně při nich byla dojednána pravidla, jimiž se následně řídily oficiální návštěvy jednotlivých členů kurfiřtského kolegia.⁴⁰ Začalo se s nimi 1. září, první návštěvu u Čechů vykonali až o dva dny později falcí vyslanci a ostatní vizity postupně následovaly.⁴¹ Nejobávanější první oficiální návštěva českých vyslanců u mohučského arcibiskupa však na rozdíl od dřívějších voleb proběhla až skoro měsíc po zahájení předvolebního jednání dne 18. září.⁴²

37 Srov. J. KUBEŠ, *Trnitá cesta*, s. 150–154.

38 Falcký kurfiřt to sděľoval v dopisu své sestře císařovně vdově z 1. 8., ta nechala informovat české poselstvo v reskriptu z 8. 8. s tím, že mu nemohou vyjít vstříc. Věc se ale dále vyvíjela, falcký kurfiřt přitvrdil (odvolával se na říšský reces ze 7. 9. 1708), a tak se nakonec Eleonora Magdalena po poradě s ministry rozhodla couvnout a falcké požadavky vyslyšet. České poselstvo to zjistilo z jejího reskriptu z 24. 8. Všechny dokumenty jsou uloženy v NA v Praze, ČDK, inv. č. 642, kart. 297, č. 26 a 27.

39 Poprvé je o tom zmínka v relaci vyslanců císařovně vdově z 11. 8. 1711 – viz NA v Praze, ČDK, inv. č. 642, kart. 298. Čeští vyslanci s tím návrhem vyjádřili souhlas, pokud se schůzky zúčastní i zástupce mohučského kurfiřta (tamtéž, protokol z 2. konference vyslanců z 12. 8. 1711).

40 Srov. dokument s názvem *Endtwurff concerts deren churfürstlichen gesandten wegen des ceremoniels* (datovaný dnem 28. 8. 1711) uložený v NA v Praze, ČDK, inv. č. 642, kart. 298, příloha B zápisu z 5. konference českých vyslanců ze dne 19. 8. 1711. Další opis se nachází tamtéž, kart. 300, 2. příloha relace českých vyslanců císařovně vdově ze dne 22. 9. 1711. Dohoda je také otištěna v práci *Vollständiges Diarium*, s. 72–73.

41 Srov. *Vollständiges Diarium*, zejména s. 75–79.

42 NA v Praze, ČDK, inv. č. 642, kart. 299, relace vyslanců císařovně vdově ze dne 19. 9. 1711 a zejména její 4. příloha.

Když začalo oficiální předvolební jednání na frankfurtské radnici, scházeli se kurfiřti a vyslanci pravidelně a skoro denně. Na šesté schůzi kurfiřtského kolegia dne 1. září se probíral saský návrh, aby se kromě císaře zvolil zároveň i římský král (volba *vivente imperatore*), to však většinou hlasů neprošlo a od té doby byla saská diplomacie jednoznačně v defenzivě.⁴³

To však neznamená, že by se situace českého poselstva výrazně zlepšila. Klíčová jednání byla teprve před ním. Nyní se totiž rozhodovalo o tom, jakou volební kapitulaci se bude řídit budoucí panovník. Čeští vyslanci opět dostali jasné instrukce, aby se pokusili v kolegiu prosadit pro krále Karla kapitulaci jeho zesnulého bratra Josefa.⁴⁴ Od počátku předvolebních jednání ale bylo evidentní, že většina kurfiřtů s tímto návrhem nesouhlasí, protože se naopak pokusili ještě více omezit pravomoci nového panovníka. Tlačili tedy na to, aby se budoucí císař řídil dlouho připravovanou, ale stále ještě nedokončenou tzv. věčnou kapitulací, jak bylo ostatně rozhodnuto v červenci toho roku na říšském sněmu v Řezně.⁴⁵ Tvrdili totiž, že tento dokument je skoro hotový a že je možné ho jednoduše dokončit při předvolebních jednáních ve Frankfurtu nad Mohanem.⁴⁶

To byla nakonec cesta, kterou se kurfiřtské kolegium vydalo, ale nebyla zrovna jednoduchá, protože se svými požadavky na změnu se hlásilo kromě vlastních kurfiřtů ještě poměrně hodně říšských knížat. Ozval se savojský vévoda, v návaznosti na něj pak lotrinský vévoda, kostnický biskup si stěžoval na Švýcary, vlastní memoriál předložil také toskánský velkovévoda a slyšet byla i luteránská knížata. Muselo se tedy velice pravidelně jednat jak na oficiálních schůzích kolegia,⁴⁷ tak také v zákulisí, protože zmíněné

43 J. ZIEKURSCH, *Die Kaiserwahl*, s. 142.

44 Srov. NA v Praze, ČDK, inv. č. 642, kart. 297, č. 19, originál instrukce, Vídeň, 7. 7. 1711.

45 O komplikované genezi věčné kapitulace a neustálém boji mezi kurfiřtským kolegiem a knížaty blíže Gerd KLEINHEYER, *Die kaiserlichen Wahlkapitulationen. Geschichte, Wesen und Funktion*, Karlsruhe 1968, s. 86–99, k roku 1711 pak s. 97–99. „Projekt“ věčné kapitulace z 8. 7. 1711 publikoval již Karl ZEUMER (Hg.), *Quellen-sammlung zur Geschichte der Deutschen Reichsverfassung in Mittelalter und Neuzeit*, Tübingen 1913, č. 205, s. 474–497.

46 Srov. J. ZIEKURSCH, *Die Kaiserwahl*, s. 146–148. Věčnou kapitulaci prosazovali především braniborští vyslanci. Zkušený baron Henniges, který dorazil jako první z nich už na konci července ze sněmu z Řezna, nehodlal o ničem jiném uvažovat a odkazoval se na to, že na sněmu bylo na začátku července rozhodnuto, že příští císař se má řídit věčnou kapitulací. Srov. NA v Praze, ČDK, inv. č. 642, kart. 298, protokol z konference českých vyslanců ze 7. 8. 1711 a relace císařovně vdově z 8. 8. 1711.

47 Schůzí kolegia kurfiřtů bylo nakonec u příležitosti volby a korunovace celkem 29. Proběhly ve dnech 25.–27. 8., 29. 8., 31. 8., 1.–4. 9., 7. 9., 9.–11. 9., 14. 9., 17.–18. 9.,

požadavky došly sluchu u některých kurfiřtů, takže se předvolební jednání přeci jen protahovalo.⁴⁸ Dne 22. září sice čeští poslové do Vídně psali, že už jsou u posledního bodu kapitulace, ale zároveň přiznávali, že v ní stále zůstává několik sporných záležitostí. Na konci zprávy pak ještě přidali čerstvou novinku, že braniborské poselstvo právě dostalo rozkaz jednat o změně 10. článku.⁴⁹ To však už byly jedny z posledních záležitostí, protože o týden později čeští vyslanci spokojeně hlásili, že 28. září – tj. na svátek zemského patrona sv. Václava, jak neopomněli zdůraznit, – bylo na schůzi kolegia konečně přistoupeno ke stanovení termínu vlastní volby. I přes odpor saské delegace byl určen na 6. října a čekalo se, že do té doby už bude kapitulace dotažena do konce.⁵⁰

Z oficiálních relací i soukromých dopisů českého poselstva vysvítá, že se jeho členové v průběhu jednání cítili nejvíce rozčarování postojem falcké delegace a její hlavy Johanna Ferdinanda ze Sickingenu. Čekali od něj jako od zástupce blízkého příbuzného krále Karla jednoznačnou podporu ve svých aktivitách, zatím se jim však ničeho takového nedostávalo, ba naopak, protože falckrabě rýnský byl jedním ze dvou říšských vikářů, tj. spravoval po dobu interregna říši a bylo v jeho zájmu, aby říše hned neměla nového panovníka. V podstatě se tedy nenašla schůze kolegia, na níž by falcká delegace nehlasovala proti českému poselstvu, jež se naopak snažilo všechno urychlit. Hned na druhém zasedání baron Sickingen oponoval snaze Čechů stanovit obratem volební termín s tím, že je na to ještě dostatek času a že je potřeba projednat mnoho věcí. Většina vyslanců to viděla stejně, takže svůj názor prosadil. Zároveň zpochybňoval výměnu na místě druhého braniborského vyslance (baron Henniges totiž nečekaně zesnul a na jeho místo se měl zatím posunout původní třetí vyslanec).⁵¹ Kdyby i tento jeho názor získal většinu, jednání by se odročilo, dokud by braniborská strana vše nedala do pořádku, což mohlo trvat i několik týdnů. To se – z pohledu Čechů naštěstí – nestalo.⁵² Sickingen se podobným způsobem choval celé září (např. přes

25. 9., 28. 9., 30. 9., 1.–2. 10., 5.–9. 10., 14. 10. a konečně 11.–12. 12. 1711. Srov. *Vollständiges Diarium*, s. 61–108 a protokoly ze všech schůzí, jež jsou uloženy průběžně v NA v Praze, ČDK, inv. č. 642, kart. 298–301.

48 Srov. např. relace českých vyslanců císařovně vdově z 8., 12., 15., 19. a 26. 9. 1711 v NA v Praze, ČDK, inv. č. 642, kart. 299 a 300.

49 Tamtéž, kart. 300.

50 Tamtéž, relace vyslanců císařovně vdově z 29. 9. 1711.

51 Srov. R. GRIESER (Hg.), *Die Denkwürdigkeiten*, s. 239–240.

52 Na Sickingenovo chování si v obsáhlém soukromém dopisu z 29. 8. 1711 císařovně vdově stěžoval první český vyslanec Ernst Fridrich z Windischgrätzu. Sickingen prý několikrát opustil jednací místnost a odebral se se zástupci saské, braniborské

odpor české strany důrazně prosazoval další jednání o požadavcích velkovévody toskánského), dokud do Frankfurtu nedorazil jeho pán Jan Vilém Falcký. Pak na schůze kolegia (od 17. zasedání, tj. od 25. září) docházel kurfiřt osobně a baron už nebyl hlavou falcké delegace. Jednání se ale nadále účastnil.⁵³ Podle českých vyslanců se od toho momentu podstatně změnil přístup falcké strany, jež s nimi začala výrazněji spolupracovat. Sám kurfiřt prý se při první návštěvě, kterou české delegaci poskytnul, velmi omlouval za těžkosti, jež jí jeho vyslanci dosud činili. Zdůraznil pak svůj lví podíl na tom, že už byl stanoven den volby, a sliboval, že jim bude dále nápomocen.⁵⁴ Potíží s falckou stranou pak skutečně ubylo (např. stáhla svou podporu požadavků toskánského velkovévody), a tak se první český vyslanec hrabě Windischgrätz dokonce odhodlal vytknout baronu Sickingenovi předchozí příkoří. Ten je však obratem vrátil zpět na zem, protože mu vzkázal, že to všechno přece nebylo z jeho hlavy, protože pouze poslouchal rozkazy svého pána.⁵⁵

Zcela jiný, ovšem také dost komplikovaný vztah mělo české poselstvo k mohučskému arcibiskupovi Schönbornovi. Na první pohled by se mohlo při schůzích kolegia zdát, že spolu vycházejí velmi dobře, protože kurfiřt skoro vždy hlasoval stejně s Čechy a podpořil je i v mnoha dalších záležitostech.⁵⁶ Ovšem nechtěl to dělat zadarmo, jak jim sdělil hned na počátku. Šlo mu na jednu stranu o posílení pravomocí říšské dvorské kanceláře včetně jejího představeného říšského místokancléře a také o vyjasnění postavení říšské dvorské rady, na druhou stranu pak samozřejmě sledoval pro-

a hannoverské delegace do vedlejší místnosti, aby se o věci soukromě poradili. Mohučský kurfiřt z toho byl rozčarován a označoval takové jednání za „komplot“, také Windischgrätz dal průchod své nelibosti, když v dopisu důvěrně napsal, že „mir selbst etwaß angst bey der sache zu werden angefangen“. Sickingen jej však následně slavnostně ubezpečil, že se nejedná o nic závažného a že v té zásadní věci (ve volbě) mají jejich jednoznačnou podporu. NA v Praze, ČDK, inv. č. 642, kart. 299.

53 Srov. např. relaci českých vyslanců císařovně vdově z 26. 9. 1711. Tamtéž, kart. 300.

54 První návštěva českých poslů u falckraběte proběhla 2. 10. Srov. jejich relaci císařovně vdově z 3. 10. 1711 uloženou tamtéž, kart. 300.

55 Srov. Windischgrätzův dopis císařovně vdově z 3. 10. 1711 uložený tamtéž: „... und obwolen er freyherr von Sickingen solches nicht in abrede stellen konte, so vermeynte er sich jedoch darüber mit deme zu rechtsfertigen, daß er vermeldet, wie bey eines principalens und herrns freyer willkuhr stünde, seinen dienern was Ihme gefällig anzubefehlen, diese hingegen an dessen willen allerdings gebunden wären und demselben gehorsamst zu werck richten und vollziehen müßte...“

56 Čeští poslové jej v několika relacích v dopisech do Vídně velmi chválili – srov. např. citovaný Windischgrätzův dopis z 29. 8. 1711 či společnou relaci z 29. 8. 1711 (tamtéž, kart. 299).

spěch celé své rodiny.⁵⁷ V průběhu jednání se ukázal být velmi obratným politikem, který dokázal vytěžit z dané situace poměrně dost. Například hrozil, že své požadavky v záležitosti říšské dvorské kanceláře přednese na schůzi kurfiřtského kolegia a nechá je vtělit do věčné kapitulace, což by znamenalo, že se volební jednání zase protáhne. Čeští vyslanci to nechtěli připustit, takže se snažili najít soukromou cestu k dohodě se Schönbornem. To se nakonec také stalo, mohučský kurfiřt předložil své obsáhlé požadavky pouze českému poselstvu a následně trvalo přibližně měsíc, než obě delegace našly cestu k dohodě.⁵⁸ Ta byla uzavřena teprve 11. října, tj. den před vlastní volbou římského panovníka.⁵⁹

Termín volby se totiž mezitím dvakrát změnil. Již bylo zmíněno, že jej kolegium původně stanovilo na 6. října. Na samém začátku října se už ale hovořilo o 8. říjnu, aby byl nakonec na 23. zasedání dne 6. října definitivně stanoven na 12. října.⁶⁰ Toto zdržení zapříčinily zejména dvě věci. Do poslední chvíle se snažila volbu odkládat saská delegace, a kdyby bylo jen na ní, termín se odložil ještě více.⁶¹ Hlavním důvodem ale bylo, že se diskutovalo o místě korunovace, resp. o způsobu převzetí správy říše zvoleným králem.

57 Čeští poslové pro něj měli připraveny dvě nabídky – buď dostane v hotovosti 156 000 zl., nebo statek ve stejné hodnotě v Mantovsku: „... entweder m/156 fl. am gelde, in ansehung derer ietzigen schwehren conjuncturen in leydentlichen terminen ausgezahlet, oder in hoc valore ein immobile in Mantuanischen (jedoch nicht anderst alß sub qualitate feudi masculini austriaci und ohne einiger exemption a foro austriaco et contributionibus und anderen mitleyden; und da man es ia nicht sub titulo feudi sondern allody verlangete und pro fideicommisso familiae Schönbornianae constituiren wolte, widerumb mit vorbehalt des fori austriaci und allen mitleydens und mit den weitem ausdrücklichen condition, daß solches deficientibus masculis Schönbornijs dem hauß Österreich völlig zuruckfalle) eingeraumet werden solle“. Tamtéž, kart. 297, č. 25, instrukce císařovny vdovy českým vyslancům z 5. 8. 1711.

58 Mohučské požadavky krystalizovaly celé léto, až je dostali čeští vyslanci písemně v rozsahu 17 bodů dne 31. 8. (viz relace z 2. 9. 1711, tamtéž, kart. 299), následně dostali novou instrukci od císařovny vdovy, jak se v této situaci mají zachovat (za každou cenu oddělit jednání s mohučským kurfiřtem od vlastní volby, instrukce ze 7. 9. 1711, tamtéž, kart. 297, č. 30). Jednání pak pokračovala celé září (viz např. instrukce císařovny vdovy ze 17. 9. 1711 tamtéž, č. 32 a průběžné relace vyslanců tamtéž, kart. 300).

59 Její znění se dochovalo např. tamtéž, kart. 297, č. 44; jedna kopie zůstala také v SOA Plzeň, pracoviště Klášter, RA Windischgrätzů, inv. č. 1422, sign. 122, kart. 191, č. 62. Mohučský kurfiřt dostal kapitulaci od českého poselstva 16. 10. 1711. Srov. relaci vyslance Consbrucha císařovně vdově ze 17. 10. 1711, NA v Praze, ČDK, inv. č. 642, kart. 300.

60 Srov. Windischgrätzův list císařovně vdově z 6. 10. 1711, tamtéž, kart. 300.

61 Tamtéž, Windischgrätzův dopis králi Karlovi z 6. 10. 1711: „Sonst solle hiesigeß negotii halber so viel allergehorsamst berichten, daß ob zwar anheüt der erste terminus

Oba vikáři přišli s názorem, že administrace říše přejde na vybraného kandidáta až v momentě, kdy bude osobně přísahat na předloženou kapitulaci, jak se to prý stalo v případě Karla V. v roce 1520. České poselstvo tomuto názoru hlasitě oponovalo, ale marně, protože se k němu připojili nejen braniborští vyslanci, ale také – nečekaně – mohučský kurfiřt a vše se dostalo 5. října přes značný odpor českých vyslanců až do epilogu kapitulace.⁶² Schönborn uklidňoval české vyslance tím, že mezi volbou a osobní přísahou zvoleného kandidáta přece uběhne jen krátká doba. Čeští poslové si vysvětlovali toto jednání tím, že kurfiřtské kolegium chce donutit krále Karla (v té době se právě plavil ze Španělska do Janova), aby po volbě co nejdříve do Frankfurtu přijel a dal se tu obratem korunovat.⁶³ Tato argumentace nebude asi daleko od pravdy, protože všichni věděli, že v instrukci českých vyslanců stálo, že mají prosazovat jako korunovační místo stejně jako v případě Josefa I. Augsburg.⁶⁴ Kurfiřti se tedy zřejmě obávali, že korunovace nebude následovat po volbě, ale že proběhne při jiné příležitosti a že tam budou muset podniknout samostatnou cestu, která je přijde dražší. Sami čeští vyslanci ve své relaci císařovně vdově doporučovali, aby se na korunovaci v Augsburgu netrvalo, a naznačovali, že kdyby ostatní kurfiřti věděli, že král bude s přísahou otálet, může to dokonce opět odložit vlastní volbu. To však byly plané obavy, protože tou dobou už byl král Karel rozhodnut přijet brzy po volbě do Frankfurtu nad Mohanem a čeští vyslanci to měli sdělit ostatním kurfiřtům a delegacím.⁶⁵

actus electionis præfixus ware, nicht nur derselbe, sondern auch der auf den achten verhoft, durch der chursächsischen gesandtschafft manipulation ist verhindert; iedoch per unanimia auf den zwölfften dieses, alß nechst künfftigen Montag, ist beliebt worden, inmassen alle übrige churfürsten und gesandte sich erkläret, solchen nicht länger verschieben lassen zu wollen.“

62 K tomu blíže relace vyslanců králi Karlovi z 6. 10. 1711, tamtéž. Snažili se mu v ní předeštlí nejen své pokusy odstranit tuto pasáž z kapitulace, ale též bezvýchodnost své situace: „... es hat aber die chur sächsische gesandtschafft sich deme so hefftig opponiret, daß sie sich öffentlich verlauten lassen: sie kunten bey widerigen fall ihres theils die wahl nicht vor sich gehen lassen, sondern müsten nothwendig bevor einen courier an ihren gnädigsten herrn principalen abfertigen, wordurch dan sich grosse höchstschädliche verzögerungen hetten ereignen dörffen, daß wir also bey diesen so schwehren umständen es haben geschehen lassen müssen, daß der nach langen streitten bey gestriger session erstens per maiora concertirte hier sub N. 2 beyliegende disfällige passus in der capitulation ad art. 3 und der N. 1 circa finem mitinseriret werde...“

63 Srov. relaci vyslanců císařovně vdově z 3. 10. 1711, tamtéž.

64 Tamtéž, kart. 297, č. 19.

65 Císařovna vdova sdělovala tuto informaci vyslancům ve svém reskriptu z 6. 10. 1711 a sám král Karel ji potvrdil ve svém dopisu z Milána z 14. 10. 1711. Tamtéž, kart. 297, č. 36 a 38.

Vše tedy směřovalo ke kýženému cíli. Dne 2. října proběhla tradiční přísaha frankfurtské městské rady, měšťanstva a místní vojenské jednotky,⁶⁶ o týden později už byla kapitulace hotová a kurfiřtské kolegium vybralo muže, který se měl po volbě vydat na cestu za králem Karlem a sdělit mu její výsledek.⁶⁷ Vlastní volební den proběhl podle plánu 12. října. Podle starého zvyku se mohučský, trevírský a falcký kurfiřt společně s prvním českým, saským, braniborským a hannoverským vyslancem i nezbytným doprovodem vydali ve slavnostním průvodu z frankfurtské radnice do domu sv. Bartoloměje. Po tradiční mši de Sancto Spiritu a obvyklých přísahách volitelů odešli do volební místnosti,⁶⁸ kde byli po chvíli uzamčeni a přistoupili k volbě. Braniborský vyslanec Christoph von Dohna se později ve svých pamětech k tomuto okamžiku vrátil a napsal, že když na něj přišla při hlasování řada, sdělil, že je moc rád, že se jeho předřečníci vyjádřili tak, jak to udělali. Prý tehdy řekl: „Pruský král a braniborský kurfiřt dává svůj hlas z celého srdce velmi mocnému knížeti Karlovi, z Boží milosti španělskému králi, třetímu toho jména, arcivévodovi rakouskému atd. atd., jako nejvhodnějšímu a nejschopnějšímu, aby přímo obdržel císařský titul.“ Pak krátce vychválil jeho původ, vlastnosti i již nabyté zkušenosti a vyslovil myšlenku, že „říše by v něm měla nejen dobrou hlavu, ale také otce a obnovitele“.⁶⁹ Ostatní volitelé se vyjádřili podobně, a tak v tomto konkláve zakrátko jednomyslně zvolili novým římským králem španělského, uherského a českého krále Karla Habsburského. Čeští vyslanci pak ještě v konkláve společně přísahali jménem svého panovníka na předloženou kapitulaci. Výsledek volby

66 Srov. podrobný popis v práci *Vollständiges Diarium*, s. 93–97 a také relaci českých vyslanců císařovně vdově z 3. 10. 1711 v NA v Praze, ČDK, inv. č. 642, kart. 300.

67 Byl jím Karel Filip Falcký (1661–1742), mladší bratr falckého kurfiřta a strýc Karla Habsburského, který tehdy působil jako místodržící v Tyrolsku. Jeho pomocníkem měl být Josef Falcko-Sulzbašský. Srov. relaci českých vyslanců císařovně vdově z 10. 10. 1711. Tamtéž. Princ Josef nakonec oficiální psaní odvezl do Innsbrucku a odtud se pak vydal v doprovodu Karla Filipa Falckého dále za králem, k němuž dorazili 30. 10. 1711. Srov. *Vollständiges Diarium*, s. 137; *Continuatio diarii*, s. 1 a 9.

68 Za českou stranu se až do konkláve dostali kromě prvního vyslance Windischgrätze jako svědci už jen druhý vyslanec Kinský, třetí vyslanec Consbruch, kníže Josef Jan z Lichtenštejna a hrabata Štěpán Vilém Kinský a František Antonín ze Starhembergu. Viz *Vollständiges Diarium*, s. 128.

69 Srov. R. GRIESER (Hg.), *Die Denkwürdigkeiten*, s. 245–246: „Der König von Preußen, Kurfürst von Brandenburg, gebe seine Stimme aus vollem Herzen dem sehr mächtigen Fürsten Karl von Gottes Gnaden dem Dritten des Namens, Könige von Spanien, Erzherzog von Österreich etc. etc., als dem Würdigsten und Fähigsten, die kaiserliche Würde aufrecht zu erhalten.“ Dohna k tomu ještě dodal: „Gott sei Dank, meine Voraussage war nicht falsch, da man kaum aufgeklärtere und gerechtere Kaiser gesehen hat als diesen Monarchen...“ Prý se o tom několikrát osobně přesvědčil při svých cestách do Vídně.

byl obratem v kostele vyhlášen, zpívalo se *Te Deum* a po návratu volitelů na radnici vše završila hostina, na kterou k sobě všechny pozval první český vyslanec Ernst Fridrich z Windischgrätzu.⁷⁰ Zároveň se zpráva o zvolení nového panovníka hned šířila do celého světa.⁷¹

Nový římský král byl tehdy ještě daleko od Frankfurtu nad Mohanem, protože přesně na den své volby dokončil plavbu ze Španělska a přistál několik kilometrů západně od Janova v městě San Pietro d'Arena (dnes Sampierdarena v Janově).⁷² Všichni na něj byli velmi zvědaví, protože už jej několik let neviděli – platilo to především o několika důležitých šlechticích z habsburské monarchie, kteří se při této příležitosti sjeli, resp. byli povoláni do Milána. Po prvních setkáních se v jejich dopisech obratem šířily informace, jaký nový král je a jak jsou s ním spokojeni. Prvnímu českému vyslanci hraběti Windischgrätzovi se tak v poště sešlo hned několik hodnocení. Habsburský velvyslanec ve Švýcarsku František Ehrenreich z Trauttmansdorffu, který neměl častý přístup k panovníkovi, krále Karla opěvoval: „... jinak se ale nedá dostatečně popsat neúnavný zápal a pracovní nasazení shora zmíněného Veličenstva. Také se podobá svému panu otci, blahé paměti, a to nejen chůzí, postavou, ale i vším ostatním a vůbec se nedá pochybovat, že se jednou stane největším správcem...“⁷³ Filip Ludvík ze Sinzendorfu, jenž měl ke dvoru daleko blíže, byl také nadšený a psal o velikém

70 Srov. krátkou pasáž v práci J. ZIEKURSCH, *Die Kaiserwahl*, s. 149; více informací přináší J. KUBEŠ, *Trnitá cesta*, s. 35–45, nebo *Vollständiges Diarium*, s. 108–135. Nejpodrobněji viz NA v Praze, ČDK, inv. č. 642, kart. 301, rukopis *Actus electionis regis Romanorum Caroli VI. 1711* (je datován 9. 12. 1711).

71 Císařovně vdově to jako expresní posel odjel vyřídit a dopis vyslanců předat Adam Ferdinand z Windischgrätzu, králi Karlovi zase Leopold Viktorin z Windischgrätzu. První český vyslanec tedy záměrně pověřil těmito radostnými úkoly své příbuzné a v případě Leopolda Viktorina čekal, že se mu král Karel odvděčí udělením komornického titulu. Srov. relace vyslanců císařovně vdově a králi Karlovi z 12. 10. 1711 uložené v NA v Praze, ČDK, inv. č. 642, kart. 300 a dopis Leopolda Viktorina z Windischgrätzu bratru Ernstu Fridrichovi z Milána z 21. 10. 1711 v SOA Plzeň, pracoviště Klášter, RA Windischgrätzů, inv. č. 1443, sign. 143, kart. 218.

72 V soudobých tiscích se uvádí, že přistál v Janově (např. *Continuatio diarii*, s. 1), to však není pravda. Janovská republika nechtěla zpočátku uznat Karla jako španělského krále, a tak jej po přistání nečekali žádní vyslanci republiky. Král tedy obratem nasednul do kočáru a vyrazil dále na Milán. Srov. SOA Plzeň, pracoviště Klášter, RA Windischgrätzů, inv. č. 1440, sign. 140, kart. 214, příloha dopisu Filipa Ludvíka ze Sinzendorfu Ernstu Fridrichovi z Windischgrätzu z Milána z 14. 10. 1711.

73 Tamtéž, inv. č. 1441, sign. 141, kart. 215, Trauttmansdorff Windischgrätzovi, Milán, 24. 10. 1711: „... sonst aber ist höchstgedachter Mayestätt unermüdeten eyffer und application in der regierung nicht genugsamb zu beschreiben, auch gleichen selbe ihrem herrn vattern, christmildesten andenkens, nicht allein von gang, gestalt alß allen anderen und ist keines wegs zu zweiffen, selbige dem grösten regenten einer seyn werden...“

šťěstí, že „máme takového vladaře za našeho pána; jsem nanejvýše potěšen konferencí s Jeho Veličenstvem, jež trvala dvě až dvě a půl hodiny, protože jsem našel daleko více, než jsem si myslel“.⁷⁴ Říšský vicekancléř Fridrich Karel ze Schönbornu připojil dokonce obsáhlejší pasáž, v níž porovnával krále Karla s jeho otcem a bratrem. Také on po prvních dojmech krále hodně chválil, i když si jako říšský patriot neodpustil rýpavou poznámku: „...nyní máme konečně krále, ale i tolik Španělů...“⁷⁵ Španělská povaha králova dvora byla nepřehlédnutelná a dala se čekat: přeci jen se jednalo o španělského krále, jeho dvůr se spravoval španělským ceremoniálem a sám Karel mluvil při oficiálních příležitostech španělsky, jak zažil při audienci na vlastní kůži Leopold Viktorin z Windischgrätzů. „Němců“ tu zatím bylo málo.⁷⁶ Prvotní nadšení z krále však u některých záhy vyprchalo a o dva týdny později již psali poněkud jinak. Například zklamaný Schönborn sděloval důvěrně Windischgrätzovi: „... jen si ale budeme muset přát milého starého Josefa, protože tady to chodí jako za Leopolda a milosti se budou cenit a očekávat podle tohoto způsobu“.⁷⁷ Karel prostě nebyl Josef a někteří si na to museli teprve bolestně zvyknout.

74 Tamtéž, inv. č. 1440, sign. 140, kart. 214, Sinzendorf Windischgrätzovi, Milán, 14. 10. 1711: „... einem so gleichen monarchen vor unseren herrn zu haben, ich bin von einer zwey bis dritthalbstündigen conferenz von Ihro Maystet wohl höchst consoliret, dan ich findte viel mehres, als ich nicht geglaubet hab“.

75 Tamtéž, inv. č. 1440, sign. 140, kart. 213, Schönborn Windischgrätzovi, Milán, 14. 10. 1711: „Ihro Mayestätt des könichs person ist im gang und vielem weesen dem Leopoldo, in anderen gebärden aber unserem liebsten Josepho überaus viel ähnlich, das redhnus stehet zumahlen ahn guthem orth, die penetration und überaus substantiose andworthen aber seind mitt admiration ahnzusehen, es leuchtet ahnbei die österreichische clementz allenthalben vor, die ritrosa taciturnità aber kan ich meines orths nicht finden, wohl aber dieses, das uns Gott mitt einem maestosen und sehr erleuchten herrn geseegnet, dessen sentimenti, so ich nuhr in 3 audientzen zu vernehmen die genad gehabt, grosütich, gottessuechtich, ehr und rechtschaffen, mithin meiner wenichkeith zu ohnendigen trost sein...“ V textu citovaná kritická poznámka zní v originále takto: „... nunc tandem habemus regem, sed tantum Hispanorum...“

76 O španělském ceremoniálu viz tamtéž, inv. č. 1441, sign. 141, kart. 215, Trauttmansdorff Windischgrätzovi, Milán, 31. 10. 1711; o Windischgrätzově audienci u krále blíže tamtéž, inv. č. 1443, sign. 143, kart. 218, Leopold Viktorin bratru Ernstu Fridrichovi, Milán, 21. 10. 1711: „Es haben mich alle ministri und cavallieri sehr freindlig, Ihro Mayestätt der kayser selbst aber sehr gnädig, doch nach seiner manier mit wenig worter empfangen; die (so vil ich aus seiner heimbligen sprach habe vernehmen können) ohngefehr in vollgenden formalien bestanden: das es ihme sehr lieb seye, mich alhier zu sehen und das ich eine so gutte zeittung ihm habe überbringen wollen, welches er auch bey vorfahlender gelegenheit mit seiner gnaden erkenen werde. Kein present ist aber bishero noch nicht gefolget...“

77 Tamtéž, Schönborn Windischgrätzovi, Milán, 3. 11. 1711: „... der liebe alte Joseph aber muss nur gewünschen werden, dan hier gehet es Leopoldisch hehr und seind die genaden nach dieser arth zu schatzen und zu erwarten“.

V Miláně, kde se po příjezdu rozhodovalo mimo jiné o novém obsazení úřadů u královského dvora, záhy padlo definitivní rozhodnutí, že se nový panovník vydá na svou korunovací do Frankfurtu, ovšem nikam se příliš nespěchalo a odjezd se plánoval až na 10. listopad.⁷⁸ Protože tedy ještě nebyl stanoven termín korunovace a král byl zatím daleko, zařídili se kurfiřti a vyslanci v městě nad Mohanem – v předtuše toho, že jim nic podstatného neuteče, – podle svého.⁷⁹ Falcký kurfiřt odjel v polovině října na lov do Schwetzingenu a pak do Heidelbergu, trevírský arcibiskup jej následoval o dva dny později do stejného loveckého revíru. Také mohučský kurfiřt uvažoval o tom, že Frankfurt opustí. Mezi těmi, kdo z města odjeli, byl i první český vyslanec hrabě Windischgrätz, jenž usedl na poštu do Vídně již 15. října⁸⁰ a minul se tak o vlasek s rozkazem císařovny vdovy Eleonory Magdaleny, aby české poselstvo ve Frankfurtu vydrželo do příjezdu krále.⁸¹ Toto jeho chování nebylo později u Karlova dvora v Miláně přijato právě dobře a všichni spekulovali o důvodech jeho rozhodnutí odjet z města.⁸²

Mohučský arcibiskup nakonec svůj odjezd nejen kvůli zdravotním problémům odložil. Musela se totiž napláňovat korunovace, a tak se do toho jeho lidé ve spolupráci se zbylými českými vyslanci pustili. Vše vycházelo z požadavku krále Karla a jeho matky, aby se slavnostní vjezd do Frankfurtu a následná korunovace řídila podle vzoru císaře Karla V. v roce 1520.⁸³ Schönborn nechal podle zpráv o předchozích korunovacích ze svého archivu připravit návrh, jak by všechno mohlo proběhnout v roce 1711.

78 Tamtéž; Schönborn tehdy uváděl, že by mohli být ve Frankfurtu 15. 12.

79 „Die herren churfürsten gehen alle weg, biß sie nachricht haben von Ihrer kayserlichen Mayestätt anherokunfft, die Gott bald verleihen wolle.“ Viz tamtéž, inv. č. 1436, sign. 136, kart. 209, Kaspar Florentin Consbruch Ernstu Fridrichovi z Windischgrätzu, Frankfurt nad Mohanem, 17. 10. 1711.

80 Srov. relaci třetího vyslance Consbrucha císařovně vdově ze 17. 10. 1711 v NA v Praze, ČDK, inv. č. 642, kart. 300. Píše v ní také o tom, že ve Frankfurtu momentálně není ani druhý vyslanec hrabě Kinský, jenž si tehdy udělal výlet do Špýru. Informace o odjezdech obsahuje též *Vollständiges Diarium*, s. 137, 142.

81 Viz reskript císařovny vdovy českým vyslancům, Vídeň, 12. 10. 1711. Tamtéž, kart. 297, č. 37.

82 Srov. dopis Leopolda Viktorina z Windischgrätzu bratru Ernstu Fridrichovi z Milána z 21. 10. 1711 v SOA Plzeň, pracoviště Klášter, RA Windischgrätzů, inv. č. 1443, sign. 143, kart. 218: Leopold Viktorin prý všem vysvětloval, proč bratr odjel. Jeho mise byla vyřízena, ostatní vyslanci se také rozjížděli a navíc nechtěl panovníkovi přidělovat další výdaje prodlužováním pobytu. Kromě toho prý poradil Kinskému a Consbruchovi, aby oni ve městě zůstali a vyřídili, co bude potřeba. Říšského vicekancléře hraběte Schönborna, Windischgrätzova dobrého přítele, však toto zdůvodnění moc nepřesvědčilo.

83 Srov. reskript císařovny vdovy českým vyslancům, Vídeň, 24. 10. 1711. Tamtéž, kart. 297, č. 40.

Ten se stal základem pro jednání jak s králem Karlem, tak s ostatními kurfiřty a vyslanci,⁸⁴ jež bylo především pro nepřítomnost některých delegací (zejména té braniborské) dotaženo do konce až před polovinou prosince. Tehdy už bylo zcela jasné, že Karel ve všem svého slavného jmenovce z 16. století nenapodobí. Důvodů bylo hned několik; panovalo sychravé a deštivé počasí, které značně zhoršilo kvalitu cest, a nevalný zdravotní stav falckého kurfiřta, jenž nevycházel ven, ani veřejně nestoloval, nenechával nikoho na pochybách, že by slavnostní vjezd do města mohl proběhnout na koních. Karel si to původně přál, ale okolnosti byly tentokráte proti. Jan Vilém z Wurmbrandu o tom informoval prvního českého vyslance do Vídně hned po ukončení porady kurfiřtského kolegia: „Ještě se mi nepodařilo přesně zjistit, jaký kurfiřtské kolegium dohodlo pořádek vjezdu, co ale vím, tak všichni pojedou v kočárech, jen kavalíři mají jet na koni...“⁸⁵

Nový panovník nakonec přicestoval z Milána do Frankfurtu oklikou přes Innsbruck, kam dorazil 20. listopadu a přijal tu hold tyrolských stavů, a Augsburg (příjezd 7. prosince). Dne 14. prosince večer pak přijel poštou do Aschaffenburgu, kde jej přijal – jak bylo v této lokalitě a výstavném zámku zvykem z předchozích voleb – osobně mohučský kurfiřt. Čekali tu na něj ale i někteří významní šlechtici z habsburské monarchie (např. jeho nejvyšší štolmistr Filip Zikmund z Ditrichštejna či kníže Adam František ze Schwarzenbergu), aby se připojili k jeho doprovodu a zvýšili tak jeho lesk. O tři dny později se už král Karel nacházel před branami Frankfurtu v Hanau⁸⁶ a slavnostní vjezd do volebního a korunovačního města proběhl

84 K tomu blíže relaci českých vyslanců císařovně vdově ze 14. 11. 1711 (tamtéž, kart. 301) a její rozsáhlé přílohy.

85 Srov. SOA Plzeň, pracoviště Klášter, RA Windischgrätzů, inv. č. 1443, sign. 143, kart. 217, dopisy Jana Viléma z Wurmbrandu Ernstu Fridrichovi z Windischgrätzů z Frankfurtu nad Mohanem z 8., 12. a 15. 12. 1711: „Die ordnung im einzug, wie selbige von dem churfürstlichen collegio projectiret worden, habe noch eigentlich nicht in erfahrung bringen können, so viel aber weiß ich, daß alles im wagen fahren, die cavalliers aber reithen sollen...“

86 Jeho cestu popisují již soudobé tisky. Srov. *Continuatio diarii*, s. 1–9, nebo *Wunderwürdiges Leben und Groß-Thaten Ihro Jetzt-Glorwürdigst-Regierenden Kayserl. und Catholischen Majestät Caroli des Sechsten...*, Nürnberg: Johann Leonhard Buggel und Johann Andreas Seitz 1721, s. 305–309. V některých detailech se však rozcházejí. Podle prvního zdroje setrval Karel v Miláně od 13. 10. do 10. 11., podle druhého pouze do 4. 11. (to je mylná informace). Bližší informace o příjezdu mohučského kurfiřta a dalších šlechticů do Aschaffenburgu obsahují již citované dopisy hraběte Wurmbrandu. Srov. SOA Plzeň, pracoviště Klášter, RA Windischgrätzů, inv. č. 1443, sign. 143, kart. 217, zejména dopis Jana Viléma z Wurmbrandu Ernstu Fridrichovi z Windischgrätzů z Frankfurtu nad Mohanem z 15. 12. 1711.

19. prosince.⁸⁷ Toho dne hned po mši ve sv. Bartoloměji král osobně přísahal v konkláve v přítomnosti kurfiřtů a jejich vyslanců na kapitulaci.⁸⁸ Korunovace pak proběhla v úterý 22. prosince a následoval ji – jak bylo zvykem – slavnostní výkon arciduchův a společná hostina.⁸⁹

Císař Karel VI. se po korunovaci zdržel ve městě až do 11. ledna 1712. Nejprve absolvoval návštěvy u přítomných kurfiřtů a pak využil příležitosti k demonstraci habsburské moci a svých nároků na španělskou korunu. Dne 8. ledna 1712 jmenoval jako španělský král Karel III. při velké slavnosti celkem 21 nových rytířů Řádu Zlatého rouna, mezi nimiž se kromě několika italských, španělských, rakouských a říšských urozených nacházel i český šlechtic a otec druhého českého vyslance Václav Norbert Kinský.⁹⁰ Následujícího dne se konalo tradiční holdování frankfurtských měšťanů novému císaři, které představovalo symbolickou tečku za celým volebním a korunovačním aktem. Teprve pak se panovník vydal do Vídně, kterou již několik let nespáčil. Po cestě jej ještě čekalo holdování v Norimberku⁹¹ a z českého pohledu je také zajímavé, že se do Vídně vracel poštou přes západní a jižní Čechy.⁹²

Předchozí příběh volby a korunovace Karla VI. byl vyprávěn téměř klasickým způsobem z toho prostého důvodu, že v české historiografii – a nejen v ní – byl dosud znám jen v hrubých konturách. Nyní se však otvírá prostor pro jiné otázky a jiné pohledy na toto téma. Z několika možných perspektiv jsem nakonec vybral tu, která interpretuje volby a korunovace jako klíčové

87 Blíže, včetně vyobrazení vjezdu, *Continuatio diarii*, s. 15–22.

88 Kurfiřti a vyslanci se postupně do Frankfurtu vrátili. Např. 25. 11. přijel první bramborský vyslanec Christoph von Dohna, 5. 12. přibyl do města mohučský kurfiřt, 10. 12. trevírský arcibiskup a jako poslední z kurfiřtů dorazil 13. 12. falckrabě s manželkou. K přísaze srov. G. KLEINHEYER, *Die kaiserlichen Wahlkapitulationen*, s. 12, nebo *Continuatio diarii*, s. 23.

89 K tomu blíže J. KUBEŠ, *Trnitá cesta*, s. 45–71; *Continuatio diarii*, s. 25–56, a NA v Praze, ČDK, inv. č. 642, kart. 301, rukopis *Actus coronationis*.

90 Jednalo se o účelovou demonstraci, protože momentálně existovali dva španělští králové, Karel VI. jako španělský král Karel III. a Filip V. Bourbonský. Oba dva si činili zároveň nároky na tento původně burgundský řád. K dohodě mezi nimi došlo až v roce 1725. Od té doby existují dva Řády Zlatého rouna, rakouský a španělský. Srov. František LOBKOWICZ, *Encyklopedie řádů a vyznamenání*, Praha 2019, s. 133.

91 Srov. *Eigentliche Beschreibung*, 2. část, s. 31–34.

92 Císař vstoupil na území Čech u Domažlic a nocoval 20. 1. v Klatovech, 21. 1. ve Strakonici, 22. 1. ve Veselí nad Lužnicí a 23. 1. v Jindřichově Hradci. Srov. NA v Praze, Stará manipulace, sign. K 1/95/6, kart. 1064, dopis prácheňských krajských hejtmanů Jana Jiřího barona Schumana a Rudolfa z Bünaus českým místodržícím, Dlouhá Ves u Sušice, 25. 1. 1712 a dopis bechyňského krajského hejtmana Jana Václava Vraždy z Kunvaldu českým místodržícím, 25. 1. 1712.

okamžiky existence říšské kultury, jako momenty, které stály za to, aby na ně současníci i jejich potomci vzpomínali. Sdíleli tak napříč říšskou společností identitu, ať už se voleb a korunovacích sami účastnili (dnes tomu říkáme kolektivní epizodická paměť), nebo o nich slyšeli jen vyprávět (pak mluvíme o tzv. kolektivní sémantické paměti). Zvolením této perspektivy se blížíme v současnosti tak oblíbeným paměťovým studiím, jež prošly od zakladatelských studií Pierra Nory či Jana Assmanna dynamickým rozvojem.⁹⁵ Zajímat nás z tohoto širokého interpretačního rámce pak bude především to, zda se při volebních a korunovačních rituálech lidé spoléhali pouze na písemně fixovanou či orální tradici („paměť“) a opakovali tak jen rituální chování předků, jak implikují názvy některých současných studií,⁹⁴ nebo zda měly na jejich konkrétní chování vliv také jiné aspekty, odchýlovali se od tradice a měnili tak do jisté míry nevědomky i svou vlastní kulturu.

Tradice se u raně novověkých voleb a korunovacích nemohla odvodit jen z vyprávění očitých svědků, zvláště když mezi některými slavnostními akty proběhlo i několik desítek let. Je to velmi dobře patrné na přijetí mohučského vyslance v české královské rezidenci v Praze, když přijel oznámit českému králi jako kurfiřtovi vypsání termínu volby nového římského krále v roce 1711. Král samozřejmě v Praze nebyl, ale tradičně se toto oznámení vozilo do rezidence konkrétního kurfiřtství, takže se tam musel dotyčný vyslanec náležitě přijmout.⁹⁵ Čeští místodržitelé, kteří panovníka zastupovali, tehdy řešili, jak to mají provést. Žádný očitý svědek ceremoniálu, který byl použit při předchozí příležitosti v roce 1657 (při volbě Josefa I. v roce 1690 vše proběhlo jinak – jednalo se o volbu *vivente imperatore*), nebyl naživu, v archivu pak prý žádnou písemnost, jež by to podrobně dokládala, nenašli. Hrabě Václav Norbert Kinský, předsedající českého místodržitelství, se proto ve Vídni u českého kancléře Jana Václava Vratislava z Mitrovic obratem dotazoval, jak přesně mají vyslance přijmout.⁹⁶ Vratislavova odpověď

95 Srov. Pierre NORA, *Mezi pamětí a historií. Problematika míst*, in: Politika paměti. Antologie francouzských společenských věd, Praha 1998, s. 7–31; Jan ASSMANN, *Kultura a paměť*, Praha 2001; v českém prostředí nedávno shrnula dosavadní bádání Radmila SLABÁKOVÁ ŠVARČIKOVÁ, *Mýtus šlechty u nás i v nás. Paměť a šlechta dvacátého století*, Praha 2012, s. 21–31.

94 B. BERNING, *Nach altem löblichen Gebrauch*; Václav BŮŽEK – Rostislav SMÍŠEK, *Symbole rituálu. Volba Karla V. římským králem ve Frankfurtu nad Mohanem a jeho korunovace v Cáchách*, in: Lenka Bobková – Mlada Holá (edd.), *Lesk královského majestátu ve středověku*. Pocta prof. PhDr. Františku Kavkovi, CSc., k nedožitým 85. narozeninám, Praha 2005, s. 123–131.

95 Srov. J. KUBEŠ, *Trnitá cesta*, s. 137–139.

96 Srov. NA v Praze, ČDK, inv. č. 642, kart. 298, nefol., reskript císařovny vdovy z 29. 4. 1711 a následující písemnosti.

je krásnou ukázkou toho, že kurfiřti a jejich dvořané sice chtěli z principu postupovat v duchu tradice stále stejným způsobem, ovšem pokud byl mezi jednotlivými volbami větší časový odstup, stáli před problémem. Po více jak padesáti letech doporučoval hrabě Vratislav trojí řešení nevyhovující situace. Předně měli místodržící ještě jednou řádně prozkoumat vlastní archiv a soustředit se měli zejména na poznámky starého sekretáře Smolíka, který si prý pilně zapisoval všechny záležitosti, jež se týkaly vztahu české koruny k říši. Za druhé měli místodržící zjistit, zda s sebou sám mohučský vyslanec nepřiváží nějaké informace o ceremoniálu z roku 1657. Teprve kdyby tyto dva způsoby řešení selhaly, doporučoval Vratislav konkrétní ceremoniální postup vyplývající z rozdílu mezi sociálním statutem vyslance (zástupce kurfiřta) a místodržících (zástupci krále). Tímto posledním způsobem se nakonec audience v roce 1711 uskutečnila a Kinský nenechal do budoucna nic na náhodě a raději se pojistil tím, že nechal všechny spisy týkající se přijetí mohučského vyslance dvakrát opsat a založit jak do archivu českého místodržitelství (v Praze), tak i do registratury při české dvorské kanceláři (ve Vídni).⁹⁷ V tomto konkrétním případě se tedy tradice uplatnit nemohla, protože momentálně neexistovala příslušná paměť, jež by to umožnila.

Z použitého příkladu je patrné, že raně novověká společnost se v klíčových okamžicích odvolávala spíše na psané dokumenty než na osobní zážitky. Mocní tedy systematicky shromažďovali písemnosti, které jim umožňovaly navazovat na jednání předků, vytvářet tolik ceněnou tradici a legitimizovat tak celý společenský systém. V říši připadalo nejvýznamnější místo mezi těmi, kteří věděli, „jak to minule proběhlo“, mohučským arcibiskupům jako děkanům kurfiřtského kolegia. Právě oni měli k dispozici většinu relevantních dokumentů⁹⁸ a mezi těmito říšskými „místy paměti“ sehrávala klíčovou roli Zlatá bula císaře Karla IV. z roku 1356.⁹⁹ Existovaly však i další písemně podchycené tradice, jež se postupně během raného novověku při volbách a korunovacích prosadily, ať už byly fixovány ve volebních kapitulacích, různých mírových smlouvách, readmisi či ostatních dokumentech.

97 Mohučský vyslanec Franz Konrad ze Stadionu přijel do Prahy 12. 5. večer, audience proběhla hned ve středu 13. 5. těsně před polednem a odpoledne už hrabě Stadion chvátal dále, protože musel ještě navštívit kurfiřtské dvory v Drážďanech, Berlíně a Hannoveru. Tamtéž, zpráva Václava Norberta Kinského z Prahy ze dne 15. 5. 1711 a jejich pět příloh.

98 Viz Susanne SCHLÖSSER (bearb.), *Wahl- und Krönungsakten des Mainzer Reichserzkanzlerarchivs 1486–1711. Inventar*, Stuttgart 1993.

99 Srov. vydání Zlaté buly v práci Lorenz WEINRICH (Hg.), *Quellen zur Verfassungsgeschichte des Römisch-Deutschen Reiches in Spätmittelalter (1250–1500)*, Darmstadt 1983, s. 315–395.

Na druhou stranu je ale po prozkoumání událostí roku 1711 více než patrné, že doložitelná tradice nebyla vším a že byla vystavena neustálému tlaku, jenž vyplýval z aktuálního rozložení sil v říši a z konkrétní geopolitické situace. Tehdy šlo především o to, že kandidát na trůn, tj. český, uherský a španělský král Karel, se nacházel daleko a rozhodl se osobně se nezúčastnit vlastní volby. Z toho vyplynulo, že české kurfiřtské poselstvo muselo poprvé v dějinách zastupovat svého pána i v průběhu vlastní volby. Avizovaná osobní nepřítomnost světských kurfiřtů pak byla vodou na mlýn falckraběte rýnského, jenž se pokusil při veřejném vystupování kurfiřtského kolegia změnit hierarchii kurfiřtů ve svůj prospěch. Z ceremoniálního hlediska pak sehrál své také fakt, že na počátku 18. století už nebyl český král jedinou korunovanou hlavou v kurfiřtském kolegiu – saský vévoda přijal jako August II. polskou korunu a braniborský markrabě se stal jako Fridrich I. králem v Prusích. Volební jednání roku 1711 tedy dopředu slibovalo proměnu hned několika tradic, ačkoliv se tomu snažili zejména čeští vyslanci neustálým poukazováním na tradici – tj. zejména na Zlatou bulu – zabránit. To však byl předem ztracený boj. Odchylek od dosavadních způsobů bylo relativně dost, blíže se však zastavíme jen u těch nejzásadnějších.

Hned několik z nich se týkalo českého poselstva. Předně se do Frankfurtu nad Mohanem dostalo naprosto neobvyklým způsobem. Zatímco ještě v roce 1657 putovalo kompletní české poselstvo relativně pomalu (cesta mu trvala 17 dní), využívalo pohostinnosti majitelů území a cestovalo v doprovodu jejich ozbrojených družin, jak to nařizovala Zlatá bula, v roce 1711 bylo na toto chování úmyslně rezignováno. Hlavním důvodem byl spěch, protože habsburské diplomacii se podařilo dosáhnout zkrácení původního termínu začátku volebního jednání o celý měsíc na 20. července. Jenže dorazit v tomto termínu do Frankfurtu se jim nemohlo podařit, protože byl každý český vyslanec někde jinde (Windischgrätz jel na poslední chvíli sám z Vídně, Kinský se sekretářem Ebelinem přijížděli klasickou cestou od Prahy a Consbruch už v říšském prostoru byl a přicestoval sám jak první) a protože vyjeli dost pozdě. Nejenže tedy vyslanci nejeli společně, ale navíc ještě putovali inkognito, a proto odmítali připravený doprovod na územích, kterými projížděli, a nechtěli absolvovat slavnostní vjezdy do významných měst, jak to bylo zvykem. Nutno dodat, že by je ani nemohli vykonat, protože neměli vlastní kočáry a po většinu cesty využívali rychlou říšskou poštu, díky níž absolvovali trasu z Prahy do Frankfurtu za devět dní (18.–26. července). Netřeba asi zdůrazňovat, že tím vyvolali značnou nevoli majitelů zemí, kteří to vnímali jako znevážení tradice a urážku své hodnosti.¹⁰⁰

100 Blíže i s odkazy na prameny J. KUBEŠ, *Trnitá cesta*, s. 144–148. Dále srov. cestu krále Matyáše v roce 1612, kterou popsal nedávno P. VOREL, *Císařská volba a korunovace*, s. 110–112.

Poslední část cesty však Kinský a Ebelin přesedli na loď a do Frankfurtu se nakonec opět velmi netradičně dostali po řece Mohanu. Kvůli tomu došlo k další klíčové odchylce od zažitých způsobů, protože české poselstvo nevjelo slavnostně *in corpore* do volebního města, jak se to stalo v roce 1657, ale Kinský s Ebelinem prostě využili své inkognito a vystoupili v tamějším přístavu z lodě, čekal je tu „jen“ místní císařský rezident, jenž je pak doprovodil do domů, v nichž byli ubytováni.¹⁰¹

Právě ubytování se týká další ze změn, o nichž musí být pojednáno. Protože se ve Frankfurtu opakovaně konaly volby, postupně se vyvinulo pravidlo, že městské domy byly rozděleny na několik částí s tím, že v každé z nich se nacházely ubytovací kapacity, jež měl k dispozici konkrétní kurfiřt, resp. jeho vyslanci. Tento systém zajišťoval odpovídající ubytování všem kurfiřtům a jejich doprovodům a bylo zvykem, že se vždy jednalo o stejné domy.¹⁰² Když ale dorazili do města čeští vyslanci v roce 1711, čekalo na ně nemilé překvapení. Ačkoliv měli mít zajištěny příslušné kvartýry,¹⁰³ tentokrát se jich nedočkali, protože habsburský furýr přijel do Frankfurtu později než jeho „kolegové“ od ostatních kurfiřtů. Navíc dostal od císařského dvorského ubytovatele (*Hofquartiermeister*) pouze povšechný seznam starých českých kvartýrů, některé z nich tedy nemohl ani najít a ke všemu využili tohoto zmatku – vždyť naposledy se konala volba ve Frankfurtu před více jak 50 lety – ostatní ubytovatelé a nejlepší „české“ kapacity si před příjezdem habsburského furýra rozebrali a nechali zařídit pro potřeby svých vyslanců.¹⁰⁴ Kinský se nakonec nastěhoval do domu na Koňském trhu,¹⁰⁵

101 J. KUBEŠ, *Trnitá cesta*, s. 147–148.

102 *Tamtéž*, s. 148–149.

103 Srov. NA v Praze, ČDK, inv. č. 642, kart. 297, dekret pro císařského furýra Josepha Fabera ze 4. 7. 1711. Dle něj se měl vydat okamžitě do Frankfurtu a ve spolupráci s magistrátem a říšským dědičným maršálkem zajistit kvartýry pro české poselstvo. Nedatovaný soupis českých kvartýrů se nachází v SOA Plzeň, pracoviště Klášter, RA Windischgrätzů, inv. č. 1422, sign. 122, kart. 191, č. 72.

104 Srov. NA v Praze, ČDK, inv. č. 642, kart. 298, protokol z první konference českých vyslanců z 8. 8. 1711: „... weilen der vorangeschikte hoff-courier die beschreibung der alten churböhmischen quartier von dem kayserlichen hoffquartiermeister nicht mitbekommen, sondern solche nur in genere aufgezeichneter von ihme erhalten, nach welcher er die alte quartier nicht erfragen, weniger ausnehmen können, mithin andere churfürstliche lengstens zuvor angekommene quartiermeister einen gutten und fast besten theil der böhmischen quartieren an sich gezogen und mit grossen speesen einrichten lassen, welche bey solchen umstanden nicht wohl zuruckgenommen werden können“.

105 Byl ubytován v domě pana von der Lahr, viz *Vollständiges Diarium*, s. 36. Na Koňském trhu bydlel v letech 1657–1658 také první český vyslanec kníže Václav Eusebius z Lobkovic – srov. J. KUBEŠ, *Trnitá cesta*, s. 149.

Ebelin byl ubytován hned vedle něj. Sami to pak v deníku poselstva s neli-
bostí komentovali: „Ty kvartýry jsou v porovnání s ostatními kurfiřtskými
vyslanci jedny z nejhorších, protože všichni poslali své ubytovatele dlouho
dopředu a vybrali si ty nejlepší kvartýry za velké nájemné. Pro Jeho Exce-
lenci pana hraběte z Windischgrätzu zůstává v rezervě jeden celý dům
[Frauenstein na Römerbergu, pozn. aut.] a pro jeho dvořany také ještě dal-
ších osm kvartýrů, jež se ale všechny nacházejí v jedné odlehlé ulici.“¹⁰⁶ Vy-
slanci se nakonec rozhodli, že podají u říšského dědičného maršálka Pap-
penheima i města Frankfurtu písemný protest, aby se toto poškození české
koruny nestalo v budoucnu zase a nebylo bráno jako precedent, tj. aby do-
stali příště to, co jim tradičně náleží, a nepřípadlo to jiným.¹⁰⁷ Nutno dodat,
že chaotická situace s kvartýry vynesla českému poselstvu hned na začátku
pobytu ještě jeden problém – spor s braniborskými vyslanci o pěknou stáj,
kterou zase naopak Čechové, protože Braniboři přijeli do města jako po-
slední, zabrali jim.¹⁰⁸

Další proměna se týkala doprovodu českého kurfiřta, resp. jeho vy-
slanců. Dokud se český král osobně účastnil předvolebních jednání, resp.
samotné volby, přivázel s sebou často velmi reprezentativní doprovod slo-
žený nejen z jeho dvořanů, ale také z české (rozuměj české, moravské
a slezské) šlechty. Jedna z nejskvostnějších suit obklopovala krále Matyáše
v roce 1612 a podle soudobých pramenů čítala přes 1400 osob.¹⁰⁹ Protože se
ale v roce 1711 český král předvolebního jednání ani vlastní volby nezúčast-
nil, nebyl doprovod českého poselstva ani zdaleka tak velký a reprezenta-
tivní. Sestával však opět ze dvou základních skupin lidí; první tvořili služeb-
níci jednotlivých vyslanců, druhou pak šlechtici ze zemí habsburské
monarchie. Podle nedatovaného soupisu jich na začátku jednání bylo 25.¹¹⁰
Z jeho analýzy jednoznačně vyplývá, že se jednalo především o velmi mladé

106 NA v Praze, ČDK, inv. č. 642, kart. 298, deník poselstva: „Die quartier seyn fast von
denen schlechtesten gegen anderen churfürstlichen gesandten, alß welche alle
lengstens voran ihre quartiermeister geschicket und die beste quartier vermittelst
eines grossen zinses ausgeklaubet haben. Vor Ihre Excellenz herrn grafen von
Windischgratz bleibet ein gantzes haus [Frauenstein na Römerbergu, pozn. aut.],
wie auch vor ihre gentilhomini noch andere 8 quartiren in reserva, die aber alle in
einer anderen entlegenen gassen situiret seyn.“ Výhodou kvartýrů na Koňském
trhu zase bylo, že se tam nacházela pošta, takže nemuseli s dopisy vážit dlouhou
cestu.

107 Tamtéž, protokol z první konference českých vyslanců z 8. 8. 1711.

108 Blíže R. GRIESER (Hg.), *Die Denkwürdigkeiten*, s. 239.

109 Srov. P. VOREL, *Císařská volba a korunovace*, s. 82–110.

110 Soupis vznikl vysoce pravděpodobně na konci srpna 1711, protože je přiložen k rela-
ci vyslanců císařovně vdově z 29. 8. 1711 (NA v Praze, ČDK, inv. č. 642, kart. 299).

šlechtice ve věku přibližně 15–25 let.¹¹¹ Přijeli sem většinou v rámci své kavalírské cesty a pobyt ve Frankfurtu vnímali nejen jako vítanou příležitost nahlédnout do světa vysoké politiky a diplomacie, ale také jako možnost seznámit se s vlivnými muži habsburské monarchie (někteří to měli jednodušší, protože byli příbuznými prvních dvou českých vyslanců).¹¹² Všichni se pak navíc těšili na mimořádný zážitek z volby a následné korunovace nového císaře, na kterou se posléze spolu s dvorem krále Karla přijelo podívat ještě daleko více mladých kavalírů.¹¹³ To ale nemůže zastřít významný rozdíl mezi volebními dny v letech 1658 a 1711. Každý kurfiřt či jeho vyslanec měl totiž nárok vzít si s sebou do chóru kostela sv. Bartoloměje na volební mši cca dvacet osob, přičemž pět vyvolených z nich s ním pak mělo jít až do konkláve a účastnili se jako svědci jednání těsně před vlastní volbou. V roce 1658 bychom mezi touto pětkou našli nej-mocnější muže u dvora mladého Leopolda I. – říšského místokancléře Ferdinanda Zikmunda Kurze ze Senftenau, nejvyššího hofmistra krále Johanna Ferdinanda Portiu, nejvyššího hofmistra arcivévody Leopolda Viléma Johanna Adolfa ze Schwarzenbergu, prezidenta říšské dvorské rady Ernsta z Ottingen-Wallersteinu a nejvyššího kancléře Království českého Jana Hartvíka z Nostic.¹¹⁴ V roce 1711 tomu tak z logických důvodů být nemohlo, takže do konkláve se dostali jako doprovod prvního českého vyslance hraběte Ernsta Fridricha z Windischgrätzu nejen ostatní vyslanci (tj. František Ferdinand Kinský a Kaspar Florentin z Consbruchu), ale také mladší bratr vyslance Kinského Štěpán Vilém a dokonce i dva prominentní

111 Tamtéž. V seznamu jsou například jména knížete Josefa Jana z Lichtenštejna (1690–1732), Leopolda Viktorina z Windischgrätzu (1686–1746), Karla Josefa Serényi (1686–1742), Františka Antonína ze Starhembergu (1691–1743), Fridricha Adolfa z Hohenfeldu (1692–1721), nejmladší z nich byl zřejmě František Václav z Nostic (1697–1765), dále jsou zmíněni bratři František Václav (1689–1738) a Karel Josef (1692–1744) Novohradští z Kolovrat, Jan Josef z Kounic (1692–1744) či Jan Filip z Clary-Aldringenu (narozen po 1689). Jediným prokazatelně starším šlechticem v této skupině byl Ferdinand Markvart Hrzán z Harasova (cca 1670–1725).

112 Leopold Viktorin z Windischgrätzu byl mladším bratrem prvního vyslance, František Václav z Nostic byl synovcem druhého vyslance (jeho matkou byla Marie Alžběta Kinská, starší sestra Františka Ferdinanda) a Ferdinand Markvart Hrzán z Harasova (v seznamu je chybně uváděn jako hrabě „Ferdinand Marquart Harrach“, takový muž ale v rodě Harrachů neexistoval) byl zase jeho švagrem (vzal si Annu Františku, další starší vyslancovu sestru).

113 Někteří šlechtici, kteří tehdy studovali na univerzitě v Salcburku, přerušili svůj pobyt, aby se zúčastnili korunovace. Srov. Jiří KUBEŠ, *Kavalírské cesty české a rakouské šlechty (1620–1750)*, habilitační práce, Pardubice 2011, s. 180, pozn. 164.

114 J. KUBEŠ, *Trnitá cesta*, s. 37, 122–123.

mladíci z významných rodů (Josef Jan z Lichtenštejna a František Antoin z Starhembergu)!¹¹⁵

Změny se dostavily také – jak již bylo naznačeno v první části – v ceremoniálu návštěv a protinávštěv. Předchozí systém, který v říši upřednostňoval českého krále jako jediného korunovaného kurfiřta, se ukázal být na počátku 18. století neudržitelným. Ačkoliv se české poselstvo neustále ohánělo Zlatou bulou a argumentovalo, že přece nepožaduje žádné novinky, přesto jim mohučský arcibiskup neustále odmítal udělit audienci za podmínek z roku 1657 a také falckrabě rýnský o tom nechtěl nic slyšet a odkazoval se na říšský reces z roku 1708, který prý novým způsobem upravoval průběh návštěv. Nakonec se tedy čeští vyslanci – ačkoliv měli ve svých instrukcích striktně nakázáno trvat na ceremoniálních pravidlech z poslední frankfurtské volby – zúčastnili společné schůzky kurfiřtů a jejich vyslanců na neutrálním místě a dojednali na konci srpna 1711 nová pravidla průběhu návštěv, jejichž hlavním principem bylo, že nedělala mezi jednotlivými voliteli rozdíly, jak bylo dosud zvykem.¹¹⁶ Zjednodušeně sděleno se jednalo o to, že konkrétní kurfiřt (resp. všichni vyslanci) přijali hosty na nádvoří (resp. před domem, pokud v něm nebylo nádvoří) hned u kočáru, pak jim všem dali přednost a šli kousek za nimi do příslušné audienční místnosti, kde se usadili ke stolu. Po jednání měli hosté zase přednost při odcházení a byli doprovazeni hostitelem opět až ke kočáru. Tato pravidla se však týkala pouze řádných a akreditovaných volebních vyslanců, jiní vyslanci či dokonce pouzí rezidenti byli z tohoto systému vyňati, přednost se jim nemusela dávat a stejně tak se jim nemuselo vycházet vstříc až ke kočáru.¹¹⁷

115 Srov. výčet 21 osob za českou stranu, kterým se dostalo té cti, aby byly přítomny volební mši v chóru sv. Bartoloměje, jenž se nachází v tisku *Vollständiges Diarium*, s. 128.

116 Srov. popis přijetí českého poselstva u mohučského kurfiřta v roce 1657 v práci J. KUBEŠ, *Trnitá cesta*, s. 150–154.

117 Dohoda řešila dva základní okruhy problémů. První body se týkaly způsobu oznámení příjezdu do města (časem příjezdu se měl rozumět den, kdy do města přibyl kurfiřt či zastupující první vyslanec; ten, kdo do města přijel, měl nechat po svém dvoranovi vědět, že dorazil, těm, kteří přijeli před ním – a to podle jejich pořadí v hierarchii kurfiřtů). Dále pak v dohodě stálo, kdo má začít s oficiálními návštěvami (jako první měl začít s návštěvami ten, kdo přijel do města jako první, a měl navštívit toho, kdo přijel jako poslední – tj. falcká delegace si to nejprve namířila za Branibory atd.) a jak mají přesně probíhat (na první návštěvu se muselo dostavit celé poselstvo a přijmout ho museli všichni vyslanci druhé strany; stejně pak měla proběhnout i první revizita; dále se řešila otázka místa přijetí, dávání přednosti a místa sezení u stolu; s kolika kočáry kdo na návštěvu přijede, to už reglementováno nebylo). Srov. text dohody a popis jednotlivých slavnostních návštěv v tisku *Vollständiges Diarium*, s. 72–79.

Už v této záležitosti se hlasitě ozýval falcký kurfiřt, který inicioval i další zásadní změny, tentokrát v tradičním scénáři volebního dne, když si vymohl porušení standardní hierarchie mezi voliteli. Zlatá bula dávala přednost duchovním kurfiřtům a stanovovala pořadí mohučský, trevírský a kolínský arcibiskup, následovali pak český král, falckrabě rýnský, saský vévoda a markrabě braniborský.¹¹⁸ Po třicetileté válce, když se rozšířil počet volitelů na osm, se pořadí světských kurfiřtů proměnilo a po českém králi měli následovat bavorský vévoda, saský vévoda, markrabě braniborský a konečně falckrabě rýnský. Tato hierarchie měla být dodržována při volebním dni hned v několika momentech – při slavnostním procesí do dómu sv. Bartoloměje, v zasedacím pořádku v chrámu nebo při odchodu do konkláve.¹¹⁹ Už v roce 1657 se však ukázalo, že kurfiřti, kteří přijeli na volbu osobně, nechtějí při těchto performancích dávat přednost těm, kteří tu byli zastoupeni „jen“ vyslanci.¹²⁰ V roce 1711 pak byla hierarchie hodně změněna, protože se volby neúčastnili kolínský a bavorský kurfiřt (byli v achtu) a celkem tři volitelé tu byli zastoupeni vyslanci, takže tehdy hierarchicky korektně vzato osmý volitel falckrabě rýnský prosadil svůj posun až na třetí nejčestnější místo. Do dómu tedy kurfiřti jeli na koních ve třech řadách – v první se nacházeli uprostřed mohučský arcibiskup, vpravo od něj jeho trevírský kolega a vlevo jel právě falckrabě rýnský (sic!). V druhé řadě pak teprve byli český a saský vyslanec a konečně v třetí zástupci Braniborska a Hannoverska. Tato nestandardní přednost falckraběte rýnského se pak zviditelnila i v zasedacím pořádku nebo v pořadí přísah.¹²¹

Nejzásadnější novinkou volebního dne v roce 1711 ovšem byla nepřítomnost zvoleného kandidáta, tedy českého kurfiřta a několikanásobného krále Karla Habsburského, jenž vlastní volbu úmyslně propásl a který se při té příležitosti nechal zastupovat svými vyslanci. Vzniklo tak hned několik inovací v průběhu volby. Předně vzplanul spor o to, kdo vlastně bude přísahat na volební kapitulaci, protože se v předchozí době ustálilo pravidlo, že během volby v konkláve kandidát slíbí kapitulaci dodržovat. Tuto záležitost Zlatá bula neřešila, protože volební kapitulace byly novinkou 16. století. Čeští vyslanci razili názor, že stačí, když jako královi zplnomocněnci budou

118 Srov. L. WEINRICH (Hg.), *Quellen*, zde konkrétně 4. kapitola, s. 340–343.

119 Srov. nedatovaný rozklad kurfiřtského kolegia z roku 1711 o pořadí kurfiřtů při jednotlivých aktech v SOA Plzeň, pracoviště Klášter, RA Windischgrätzů, inv. č. 1422, sign. 122, kart. 191, č. 71.

120 J. KUBEŠ, *Trnitá cesta*, s. 35–37.

121 Srov. NA v Praze, ČDK, inv. č. 642, kart. 301, nefol., *Actus electionis regis Romanorum Caroli VI. 1711*.

přisahat oni, ostatní kurfiřty však nepřesvědčili, takže vše bylo nakonec vyřešeno tak, že sice po první proklamaci ve volební kapli přísahali na místě Karla Habsburského jeho vyslanci (všichni tři najednou a museli nejprve předložit zplnomocnění k tomuto kroku), ovšem v samotné kapitulaci stálo, že zvolený král musí před korunovací ještě přísahat i osobně, jinak se nebude moci ujmout správy říše. Stalo se tak přibližně dva měsíce po volbě hned po Karlově slavnostním vjezdu do Frankfurtu nad Mohanem a událo se to opět ve volební kapli. Kromě toho se na konci volby muselo kvůli nepřítomnosti nového krále rezignovat na tradiční akt usazení panovníka na oltář v chóru stejně jako na tribunu před chórem a král nemohl být ani slavnostně doprovázen do svého kvartýru.¹²²

Jak vidno, žitá říšská realita byla vždy kompromisem mezi tendencí následovat tradice a konkrétní situací a byla vždy nutně produktem vyjednávání mezi kandidátem na trůn, kurfiřty a případně dalšími říšskými stavy. Všichni účastníci diskuse přitom využívali rozličné argumenty a pomáhali si odkazy na různé a často protichůdné tradice, aby zmanipulovali ostatní a prosadili svou. Už jsme viděli, jak zacházela např. česká strana se Zlatou bulou v roce 1711; když se jim to hodilo, porušovali její ustanovení (cesta do Frankfurtu a nárok na oficiální doprovod), jindy pak na jejích ustanoveních vyloženě lpěli (pořadí kurfiřtů a přednost českého krále před ostatními světskými voliteli). Našlo ale jen o Zlatou bulu. Zvolený římský král Karel šel například proti tradici slavnostních vjezdů, jež Zlatá bula nereglementovala, a tak se v 17. století vyvinul zvyk vjíždět do města v kočárech. Karel nyní, jak už víme, požadoval po kurfiřtech, aby spolu s ním vjeli do Frankfurtu nad Mohanem koňmo a argumentoval příkladem z 16. století, kdy takto do města vjel jeho jmenovec Karel V. Protože se už dříve rozhodnul, že chce jít ve stopách svého slavného předchůdce a zároveň také španělského krále, hodlal jej ve všem svém slavnostním vystupování na veřejnosti nyní i v budoucnu napodobovat. Ne vždy se to ale dařilo; na domácí půdě při korunovaci v Uhrách či Čechách, nebo při holdech v jednotlivých rakouských zemích se to podařilo realizovat,¹²³ ale v říši to vyžadovalo spolupráci s kurfiřty. Na konci roku 1711 tedy proběhla diskuse, jak bude slavnostní vjezd krále do Frankfurtu nad Mohanem vypadat, a výsledek byl jednoznačný. Předně panovalo velmi nehostinné počasí a pak byl proti

122 Srov. B. H. WANGER, *Kaiserwahl*, s. 99–100; B. DÖLEMEYER, *Wahl und Krönung*, s. 81 a 86, či J. KUBEŠ, *Trnitá cesta*, s. 43–45.

123 Karel VI. později demonstroval návaznost na svého slavného jmenovce Karla V. ještě vícekrát. Například při hostině po české korunovaci v roce 1723 nechal vyzdobit Vladislavský sál na Pražském hradě obrazy z cyklu ze života Karla V. Srov. J. HRBEK, *České barokní korunovace*, s. 104.

zejména falcký kurfiřt, jenž se odvolával na své podlomené zdraví.¹²⁴ Karel tedy musel v tomto případě od svého záměru ustoupit a vjet do města v kočáru a stejně tak to udělali později jeho následovníci, kteří tuto tradici respektovali.

Volba a císařská korunovace Karla VI. v roce 1711 se zdála být hned po smrti Josefa I. jasnou záležitostí a svým způsobem pouze formalitou. Francie, největší protivník Habsburků v raném novověku, nemohla při této příležitosti do celého jednání výrazněji zasahovat, jako tomu bylo např. při volbě Leopolda I. v letech 1657–1658, protože za daného válečného i zahraničně politického stavu byla jednoznačně osamocená a v defenzivě. Její nejvýznamnější pomocníci v říši – bavorský a kolínský kurfiřt – se navíc nacházeli v achtu a k volbě přijet nesměli.

Ačkoliv tedy byly výchozí podmínky pro habsburskou diplomacii velmi výhodné, mnoho věcí v rámci předvolebního jednání prosadit nedokázala. Karel byl sice jediným kandidátem a trůn měl skoro jistý, ale ve všem ostatním museli jeho vyslanci vyjednat s kurfiřtským kolegiem buď poměrně nevýhodné kompromisy, nebo jim nezbývalo než úplně ustoupit. Čeští poslové měli například trvat na tradičním ceremoniálu přijetí své delegace ostatními kurfiřty či jejich zástupci, jenž zdůrazňoval přednostní postavení českého krále mezi světskými voliteli, ale vyšli naprázdno, protože byla nakonec dohodnuta zcela nová ceremoniální pravidla. Dále měli dosáhnout toho, aby se panovník řídil volební kapitulací svého zesnulého bratra z roku 1690, ani to se jim nepodařilo a museli se podřídit většině, jež požadovala dopracovat věčnou kapitulaci. Spolupráce s mohučským arcibiskupem byla též draze vykoupená tím, že habsburská strana musela nakonec v separátní dohodě souhlasit s posílením vlivu říšských stavů na chod říšské dvorské kanceláře a říšské dvorské rady. Čeští vyslanci měli dále požadovat jako korunovační místo Augsburg, kurfiřti však nebyli ochotni se tam přesunout a obrátným manévrováním i nátlakem se jim podařilo donutit přijet krále Karla do Frankfurtu nad Mohanem, kde se tradičně konala volba. Tam pak proběhla nejen dne 12. října volba habsburského kandidáta římským králem, ale dne 22. prosince také korunovace císařem Svaté říše římské národa německého.

124 Čeští vyslanci tehdy do Vídně psali: „... man von seithen des churfürstlichen collegio mit geizhmenenden respect ansuchen dörfte, dem einzug in kutschen halten zu lassen, nicht nur wegen der bereits einfallenden kälte und unbeständigen wetters, alß auch weilen einigen churfürsten so wohl alß gesandten, ihrer leibs-constitution halber, weit zu reüthen sehr beschwehrlich fallen dörfte...“ Srov. NA v Praze, ČDK, inv. č. 642, kart. 297, nefol., dopis císařovny vdovy Eleonory Magdaleny vyslancům z 24. 10. 1711 a tamtéž, kart. 300, nefol., dopis vyslanců císařovně vdově z 3. 11. 1711.

Říšské *imperium mixtum* i konkrétní situace roku 1711 jasně vysvětlují, proč neustále docházelo ke změnám ve volebních a korunovačních rituálech. Především se to týkalo předvolebního jednání, ale inovacím se nevyhnuly ani vlastní volba a korunovace, jež jinak zůstávaly nejrigidnější částí obou procesů. Nejvýznamnějšími „strážci“ tradice se zdají být kandidáti na císařský trůn, tj. Habsburkové, kteří se snažili za pomoci svých diplomatů využívat fixované říšské paměti – tj. především Zlaté buly z roku 1356 – za několikerým účelem. Předně tím legitimizovali svoje aspirace i konkrétní jednání a navíc tak vlastně sledovali svůj dynastický prospěch, protože se odvolávali na doby, kdy císař i český král mívali v říši silnější mocenskou pozici. Zpátky do středověku se však tito jinde absolutističtí monarchové vrátit nemohli, proto realisticky bránili alespoň *status quo* z předchozích voleb a korunovací, aby nebyli nadále svědky posilování říšských stavů na úkor centrální moci.

V praxi byl ovšem jejich boj čím dále těžší a, jak se ukazuje na příkladu roku 1711, také dopředu v mnoha věcech prohraný. Kurfiřti byli v domácím prostředí velmi zdatnými protihráči a dokázali skvěle využívat všech nejednoznačností systému. Každá inovace představovala ústupek, jenž do budoucna posiloval jejich postavení a zakládal novou tradici, jíž bylo možné příště znovu změnit. Říše se tak postupně měnila a bylo to patrné i na jejím ústředním svátku, jenž už měl se svými středověkými kořeny společné jen něco. Nejenže se už od třetiny 16. století nejezdilo na císařskou korunovaci do Říma, ale postupně se zvyšoval počet kurfiřtů a proměnila jejich hierarchická posloupnost. Od dob reformace postupně vzrostla důležitost předvolebního jednání, při nímž se nově jednalo o čím dál tím komplikovanější a delší volební kapitulaci. Protestantští kurfiřti také od těch časů odcházeli od přijímání v průběhu volební mše, aby nemuseli přijímat pod jednou způsobou. Sám kandidát se od roku 1711 volby přestal účastnit, a nemohl být tedy tradičně usazen na oltář.

Docházelo tak k čím dál paradoxnější situaci – předvolební jednání i řada prvků z vlastní volby odpovídala komplikované situaci v říši dané doby, korunovační mše a vůbec celý proces korunovace však až na několik málo výjimek zůstal stejný jako ve středověku a byl tak jakousi kvintescencí původní říšské kultury, jež však byla v 18. století stále častěji považována za zastaralý přežitek, který byl i těmi nejvýznamnějšími lidmi, ačkoliv se ho sami účastnili, zlehčován. Říše se tak zevnitř sama proměňovala a svým způsobem také rozkládala, protože mocní té doby pozvolna přestávali věřit v to, že je to jejich společná vlast.

The Election and Coronation of Charles VI as Holy Roman Emperor in 1711

JIŘÍ KUBEŠ

There does not seem to exist a more detailed analysis of the given topic in historiography written either in Czech or German, although, in addition to the known contemporary printed materials, we have at our disposal primary sources from the central records (especially in the National Archives in Prague, Bohemian Court Chancellery) as well as aristocratic archives (primarily in the State Regional Archive Plzeň, workplace: Klášter; the Family Archives of the Windisch-Grätz family). Thus, based on the knowledge of these sources, the author first revisits the events following the death of the Emperor Joseph I in April 1711 until the coronation of his brother Charles VI as Holy Emperor in Frankfurt am Main in December 1711. He primarily follows the events in three places – in Vienna at the court of the Regent Empress dowager Eleonora Magdalena, at the court of Charles III of Spain in Barcelona, or possibly also in Milan, but particularly in Frankfurt am Main where the pre-election negotiations of the seven Electors took place (because the Elector of Bavaria and the Elector of Cologne were under a ban of the Empire at that time). These were also attended by the ambassadors of the King of Bohemia, namely Ernst Friedrich of Windisch-Grätz, Franz Ferdinand Kinský and Caspar Florentin of Consbruch. The negotiations started in August and Charles Hapsburg was the only candidate put forward. Yet, it did not mean that everything went smoothly – the electoral capitulation was drafted only after two months of complicated, concession riddled negotiations before the ceremonial election itself of the still absent Charles as Holy Roman Emperor could take place (12th October). Then, the Imperial coronation followed after yet another interval of two months (22nd December).

In the second part, the author researches the events of 1711 in a wider context and compares them with preceding elections and coronations. He attempts to discover to what degree these processes were similar, or to what extent they differed from one another and to establish the reasons why deviations from traditions, which people in the Early Modern Ages esteemed so much, occurred; who benefited from these innovations and how they influenced the functioning of the Empire as a whole. He comes to the conclusion that there had been deviations from the tradition in a number of matters in 1711. New ceremonial rules were approved which no longer emphasised the foremost role of the King of Bohemia as Elector. In addition, the Bohemian delegation did not succeed in implementing the electoral capitulation from 1690 (work had to be undertaken on finalising the Eternal capitulation). The assent of the Archbishop of Mainz was gained in exchange for the strengthened influence of the Reich's Estates on the running of the Reichskanzlei and of the Reichshofrat. The Bohemian electoral embassy did not manage to have Augsburg selected as the site of the coronation, either. The changes also concerned the election and coronation which were otherwise the most rigid parts of both processes. The Hapsburgs did try to present themselves as the „guardians“ of tradition and defenders of the Golden Bull of 1356. Yet, as these otherwise absolutist monarchs could not turn the clock back to the Middle Ages, they were realistic enough, to defend at least the *status quo* from preceding elections and coronations so that they would not be seen as mere by-standers witnessing the strengthening of the power of the Imperial Estates to the detriment of the central power. However, in reality their fight was lost in

advance in respect of many matters. The Electors were fully capable of taking advantage of the ambiguities of the system and any innovation led to the strengthening of their position for the future. The Empire gradually evolved and this was also evident in terms of its central ceremony which came to have rather little in common with its medieval roots. It was not merely that the Imperial coronation was no longer held in Rome after the 1530s but the number of electors also increased over time and their hierarchy changed. Ever since the Reformation era the importance of pre-election negotiations increased and throughout them, talks were held anew about ever more complex and longer electoral capitulations. From this time onwards the Protestant Electors would leave the Mass before Holy Communion was given in order to avoid communion under one kind. Candidates abstained from the 1711 election and they could not, therefore, be traditionally seated on the altar. Thus, an ever more paradoxical situation evolved – the pre-election negotiations and a number of features from the election itself corresponded to the complex situation in the Empire of that time, yet, the Coronation Mass and the entire ceremony of coronation remained, apart from a few exceptions, the same as it had been in the Middle Ages. It represented somewhat of the essential nature of the original Imperial culture. However, in the 18th century this was increasingly seen as an antiquated relic, which was disparaged even by those most prominent participants in it. Thus, the Empire was transformed from within and in a sense it destroyed itself because the eminent and powerful men of the day gradually lost their belief that the Empire was their common homeland.

Translated by Alena Linhartová

STUDIE A MATERIÁLY

„The Beautiful Days in Aranjuez“. A Dutch History Student in Czechoslovakia 1966–1967*

NICOLETTE MOUT

Prologue

For the spring of 1964 the society of history students ‘Kleio’ at the University of Amsterdam had planned an excursion to Prague. This was exciting news for me, a history student in my first year and eighteen years old, and surely for many other students as well, as Central Europe and its history were largely *terra incognita* to us. Two of our teachers would be in charge of this excursion: Jacob (Jacques) Presser, Professor of Modern History, and Co van der Kieft, Reader in Medieval History. What little I knew about Prague and Czechoslovakia I had learned from my parents. Both my parents were great music lovers and therefore the works of particularly Smetana and

NICOLETTE MOUT: „The Beautiful Days in Aranjuez“. A Dutch History Student in Czechoslovakia 1966–1967

Nicolette Mout came to live in Prague in 1966 and again in 1967 on an academic exchange program as the first Dutch research student after the Second World War. The subject of her research for a MA in history (University of Amsterdam) was Comenius’s relations with the Dutch Republic. In Prague, her supervisor was Professor Josef Polišenský (1915–2001). In these reminiscences her contacts with the Czechoslovak academic world are described against the background of changes leading up to the Prague Spring.

Key words: History, Dutch-Czech relations, Charles University of Prague, University of Amsterdam, J. A. Comenius, Josef Polišenský, late 1960’s

Dvořák were known to me. A (rather imperfect) Dutch translation of the *Good Soldier Švejk* was to be found among our books, but we were more familiar with German literature from Prague: Franz Kafka, the young Rainer Maria Rilke. In 1962, I was given the poems of Guillaume Apollinaire as a birthday present and I read the famous lines about Prague in the poem *Zone*. I had no idea, however, that French and Czech artistic life had been closely intertwined during the interbellum.

As a lawyer in The Hague my father Arie Mout¹ was regularly representing Czechoslovak export firms in Dutch civil law cases. Calendars showing romantic photographs of Charles Bridge in winter or Karlštejn in spring were sent by these Czechoslovak firms to my father as New Year's gifts and passed on to me. In 1955 my parents followed an invitation of a director of such a firm and visited Prague, attending not only concert and opera performances but also the Spartakiada of that year. My parents were never affiliated to any political party, but in the Netherlands they would count as leaning towards social democracy. On the one hand they had not forgotten the treachery of Munich, on the other hand they were well aware of the crimes of Stalinist regimes in Eastern and Central Europe, including the Prague show trials of the late forties and early fifties. One strong conviction, however, was always present in their minds: the necessity to restore, after 1945, the fundamental historical unity of Europe, including in these efforts not only post-Nazi Germany but also Communist Central Europe. The Iron Curtain did not deter them. Although my parents were well aware of the fact that political cooperation between Western powers and Central Europe was out of the question during the Cold War, cultural ties should be reestablished if at all possible, albeit perhaps only on a personal level. So they travelled to Prague in 1955, and in the same spirit I went on the student excursion in 1964.

In Prague we stayed in Oldřich Tyl's former YWCA hostel on Žitná, a remarkable building I thought, although I had not yet an inkling of the city's functional architecture of the interbellum and its famous architects. Our host turned out to be Josef Polišenský, assisted by a few of his students.

* These reminiscences are mainly based on a diary of my stay in Czechoslovakia, written in the form of letters to my parents, and on letters to a few friends. I wish to thank Dr. Noel Malcolm (All Souls, Oxford) and Dr. Carlos Reijnen (European Studies, University of Amsterdam) for their comments.

1 Pierre H. DUBOIS, *Arie Mout, 's-Gravenhage 17 september 1900 – 's Gravenhage 14 september 1978*, *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden* 1980–1981, Leiden 1982, pp. 191–197; also http://www.dbnl.org/tekst/_jaa003198101_01/_jaa003198101_01_0023.php.

Polišenský, since 1957 Professor of Modern History at Charles University (katedra obecných dějin) had many international scholarly contacts, also in Western Europe. Among his contacts were Jacob Presser² and the late Jan Romein,³ both *marxisant* historians at Amsterdam University. The beauty of Prague and its surroundings made a profound impression on me, but I was even more intrigued by some archival material Polišenský showed us: sixteenth-century letters in Spanish from the Lobkovic archives. I did not quite grasp the historical importance of those letters, but I did understand that early modern Bohemia had been an integral and most interesting part of Europe.

Back in Amsterdam I entreated Presser to help me obtain a research scholarship for Czechoslovakia. Slightly irritated he replied that this was next to impossible, and that in any case I should first receive my Bachelor's degree before he – or I – could consider any research scholarship abroad for a Master's thesis in history. Nevertheless Presser conveyed my wish to Polišenský, when the latter was visiting the Netherlands in the summer of 1965. Polišenský immediately suggested a subject for my Master's thesis: Comenius and his stay in the Dutch Republic 1657–1670, maybe focusing on Comenius's efforts to promote peace between England and the Dutch Republic (1666–1667) through his pamphlet *Angelus Pacis*.⁴ As I was basically interested in early modern European history and not so much, to Presser's regret, in contemporary history, this suited me fine. The subject itself seemed appropriate both from a scholarly and a political point of view: Comenius's contacts with the seventeenth-century Dutch had not yet been studied in depth. Moreover, Comenius, the 'teacher of nations', was regarded as a national figurehead in any political situation,

2 M. E. H. N. MOUT, *Presser, Jacob (1899–1970)*, Biografisch woordenboek van Nederland 1, The Hague 1979, pp. 474–477, also <http://www.historici.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn1/presser>.

3 I. SCHÖFFER, *Romein, Jan Marius (1893–1962)*, Biografisch woordenboek van Nederland 1, The Hague 1979, pp. 496–500, also <http://www.historici.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn1/romein>.

4 My Master's thesis was partly published as Nicolette MOUTOVÁ and Josef POLIŠENSKÝ, *Komenský v Amsterdamu*, Prague 1970. For Polišenský's manifold contributions to Comeniological studies cf. Vladimír URBÁNEK, *Josef Polišenský – Early Modern Historian and Comenius Scholar*, Acta Comeniana 15–16 (XXXIX–XL), 2002, pp. 465–470. In the end, research on *Angelus Pacis* was postponed until much later: Nicolette MOUT, *Comenius, Pamphlets and Politics. Angelus Pacis and Dutch Pamphlet Literature on the Second Anglo-Dutch War (1665–1667)*, in: Jaroslav Pánek ed., *Comenius in World Science and Culture. Contributions of Scholars from European Countries for the 17th International Congress of Historical Sciences in Madrid*, August 1990, Prague 1991, pp. 107–116.

as he had safely lived long before twentieth-century ideologies could have confused him. The Communist regime propagated Comenius's ideas, particularly his patriotism and love of peace, while playing down his religious fervour.

There was, however, one great difficulty: official academic ties between the Netherlands and the ČSSR were virtually nonexistent. Shortly before I obtained my BA in the spring of 1966 Presser had discovered that there existed a dormant academic and cultural exchange agreement with the Netherlands, dating from the time of the first Czechoslovak Republic, which had never been terminated by either party.⁵ With the help of both the cultural section of the Dutch Foreign Ministry and the Czechoslovak Ministries of Education and Culture and Foreign Affairs this agreement was revived. I was granted a five months research scholarship in Czechoslovakia. In return, a Czechoslovak student would receive a Dutch scholarship to be spent at the Agricultural University at Wageningen. Once in Prague, I found that my scholarship of 1200, later 1300 Kčs was paid out monthly by the Czechoslovak Ministry of Agriculture. As a consequence, I had to talk about interesting but from my point of view quite remote subjects such as the milk yield of Dutch cows every time I collected the money at this Ministry. In the summer of 1967 I again received a scholarship for three months in order to finish research for my Master's thesis.

It was agreed that Polišínský would act as supervisor of my research in Czechoslovakia, but the eventual result, my Master's thesis, would be submitted to the history faculty of Amsterdam University only. This explains why I was not enrolled as a visiting student of Charles University once I arrived in Prague on 16 May 1966. I was given a room in Comenius College (Kolej J. A. Komenského, formerly Alexandrova Kolej for Yugoslav students) in Prague 6, at the time housing students of the now defunct University of the Seventeenth of November (Univerzita 17. listopadu), founded in 1961 for students from developing countries. The Prague Ministry of Education and Culture had arranged not only my room and my extended visa but also a general permission to work in libraries and archives throughout the country. It was tacitly understood that my research had to be limited to historical periods before 1918.

⁵ Dr. Václav Čihák, at the time 'referent' for the Netherlands of the Czechoslovak Ministry of Foreign Affairs, located the text of this agreement in the archive of the Ministry, ADO č. L 1.324 a). It was ratified by the President of the Czechoslovak Republic on 22 June 1938 after having been registered with the League of Nations on 27 August 1937.

Languages

So far, so good. Unfortunately, I had come to Prague without a sufficient knowledge of Czech. Polišíenský, who had a great gift for languages himself, had rather insouciantly told me that my Latin, German, English and French would suffice for my research, but once in the country I naturally wanted to learn the language as quickly as possible. This I did with the help of the popular textbook for English-speaking students by the linguist Miloš Sova, whom I met later in the year.⁶ Sova had spent the Second World War as an exile in London and stayed on teaching Czech at the London School of Slavonic and East European Studies. He and his wife had often taken care of Czechoslovak scholars in Britain, among them the young Polišíenský in 1945–1946, before returning to Prague.⁷ In order to further my knowledge of the language Sova presented me with a rare product of Czech literature in exile, a children's story printed in London during the war.⁸ Another older friend of Polišíenský's I was introduced to in those early days was Antonín Škarka,⁹ Professor of Older Czech Literature at Charles University. Škarka, who was also involved with the edition of Comenius's Complete Works, helped me to buy the best Czech dictionaries available. He also introduced me to the formidable Dr. Emma Urbánková, head of the manuscript department at the State Library (now National Library). Urbánková was the author of a bibliography of Comenius's works.¹⁰ Her book was my first guide to Comenius's publications in the Dutch Republic.

I started to translate Comeniological and other historical articles from the Czech into Dutch in the hope of enriching my Czech scholarly vocabulary. My spoken Czech was much helped along when I accompanied Polišíenský and his family in July to Kroměříž for a holiday spent in the home of Dr. Marie Červinková, sister of Polišíenský's wife Anna, and Director of a School of Health Studies. Later on, I attended language and history courses at the Summer School of Slavonic Studies of Charles University. Unfortunately, I never became fluent in spoken Czech, one of the reasons being that

6 Miloš SOVA, *A Practical Czech Course for English-Speaking Students*, 2 vols., Prague 1962.

7 Josef POLIŠENSKÝ, *Historik v měnícím se světě*, Prague 2001, pp. 116, 121, 160.

8 *Proč visí slunce na nebi a proč jsou bílé děti a černé*. Napsala česká studentka a ilustroval polský letce Kazimierz Z. na lodi NEURALIA cestou z Francie do Anglie v létě 1940, London [1940?].

9 Milan KOPECKÝ, *Antonín Škarka (1906–1972)*, *Acta Comeniana* 4 (XXVIII), 1979, pp. 422–428.

10 Emma URBÁNKOVÁ, *Soupis děl J. A. Komenského v československých knihovnách, archivech a muzeích*, Prague 1959.

every scholar I encountered wanted to speak other languages with me. Polišíenský, who anyway was too impatient to listen to my halting Czech and usually spoke English with me, wanted me to teach him some spoken Dutch, in anticipation of possible lecture trips to the Netherlands.

Another glaring deficiency in my preparation was my ignorance of early modern palaeography in general, not only of the German and Czech language. Polišíenský gave me a textbook to start with,¹¹ but the best remedy was my participation in a seminar for history students in their fourth year at the state archive of Litoměřice, branch archive at Žitenice. There, the archivist Josef Křivka put letters from the Lobkovic archive before me: letters by Ludwig van Beethoven, Ferdinand Paer, Luigi Cherubini and Luigi Bassi, the Don Giovanni in that opera's first performance in Prague in 1787. I was impressed by the apparent richness of these archives, the more so as they also contained a few letters in Czech about the sixteenth-century Revolt of the Netherlands, which I tried to transcribe and translate.

In 1967 I was invited to Hungary by Professor Tibor Wittman, Director of the Institute of Medieval Studies at Szeged University, so I started to learn Hungarian, using a very thorough but, alas, also very Communist-orientated textbook. I did not get very far and the vocabulary I acquired was hardly fit for scholarly discussions. Wittman was interested in the history of Spain and the Netherlands in early modern times. Unfortunately nothing came of my planned visit until much later, and by then Wittman had already died.¹²

The presence of a Dutch student in Prague did not go unnoticed at the Department of Germanic Studies of Charles University. Dutch Studies could be taken as a minor course there and was taught by Dr. Olga Krijtová,¹³ well-known for her many translations of Dutch literature, and Dr. Přemysl Janota,¹⁴ a distinguished phonetical scientist who had studied in Amsterdam in the late forties. Only in 1968 did Dutch become a major course. I was introduced to Olga Krijtová by Polišíenský, who for many years taught Dutch history at the Department.

11 Heribert STURM, *Unsere Schrift. Einführung in die Entwicklung ihrer Stilformen*, Neustadt an der Aisch 1961.

12 Josef POLIŠENSKÝ, *Tibor Wittman (1923–1972)*, Acta Comeniana 4 (XXVIII), 1979, pp. 417–419.

13 Olga KRIJTOVÁ, *Geschriften eener bejaarde vrouw uit 1997*, Prague 2011, pp. 63–78 for a bibliography of her publications and translations.

14 Wilken ENGELBRECHT, *Přemysl Janota 10 mei 1926–25 september 2008*, Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden 2009–2010, Leiden 2011, pp. 160–168.

My parents regularly sent me daily and weekly papers from the Netherlands which usually reached me in good order, despite censorship of incoming post. Also the *Times Literary Supplement* was habitually delivered to me, and passed on to Czech scholars. At a time when the only Dutch daily paper allowed as study material at Charles University was the Communist *De Waarheid* (Truth), my stack of non-Communist daily and weekly Dutch papers was naturally very welcome at Dutch Studies. Unfortunately, it was impossible for me to deliver them directly there, as this would perhaps compromise the teachers. So I gave the papers to Polišenský who, after perusing them himself, surreptitiously passed them on to Krijtová. A good thirty years later, in March 1997 at the symposium 75 let nederlandistiky v Praze,¹⁵ Janota thanked me for this service to Dutch Studies, remarking how glad he was to meet me at last. As Janota had never been a member of the Communist Party it had not been deemed sensible for us to meet back in the sixties, with or without my Dutch daily and weekly papers.

Research and travelling the country

Clearly Polišenský was determined to make my research scholarship a success and therefore did his utmost to put his extensive network of friends and colleagues at my disposal. Right at the beginning of my stay he introduced me to the Director of the National Museum, Dr. Karel Švehla, and to the two institutions in Prague which would turn out to be most important to me: the Strahov Library and the Comeniologists of the Pedagogical Institute of the Academy (Pedagogický ústav J. A. Komenského ČSAV). At Strahov, I was put under the wings of Dr. Jiří Hruběš, who taught me much about doing research in that wonderful library, and in the Pedagogical Institute everybody was immensely helpful, especially Dr. Josef Brambora¹⁶ and Dr. Marta Bečková, and so was the young František Xaver Halas at the Pedagogical Museum J. A. Komenský. I was also introduced to Dr. Jan Patočka, at the time by all accounts the most interesting Czech philosopher. He was working at the Philosophical Institute of the Academy (Filosofický ústav ČSAV) but I was told that he was not allowed to teach at Charles University. In memory of his time as a student in Paris Patočka preferred to talk French with me and gave me much helpful advice.¹⁷

15 Zdenka HRNČÍŘOVÁ and Hanny VISSER eds., *Handelingen Symposion 75 jaar nederlandistiek in Praag*, Prague 1997.

16 Marta BEČKOVÁ, *Josef Brambora (1904–1980)*, Acta Comeniana 5 (XXIX), 1983, pp. 180–183.

17 For Patočka's interest in Comenius and his relations with Comeniologists cf. Jan PATOČKA, *Sebrané spisy*, vols. 9–11, Komeniologické studie, Prague 1997, 1998 and

My supervisor Polišenský taught me by not teaching me, but by being an example of dedicated scholarship and setting challenging tasks before me, usually concerning the interpretation of early modern Dutch source material in the Czech collections he knew so well. I admired the sure methodological touch as well as the fabulous bibliographical and archival knowledge of this born historian. Apart from my work for my Master's thesis on Comenius and the Dutch Republic, Polišenský requested me to prepare, together with him, a partial translation into Czech of Comenius's pamphlet *Basuyne des ghenaden jaer voor de Bohemische natie* (*Pozoun milostivého léta pro český národ*, Kampen 1632) which had only been preserved in a version in seventeenth-century Dutch.¹⁸ At the same time Dr. Stanislav Králík was planning to edit the Dutch text for the critical edition of Comenius's collected works.¹⁹

I accompanied Polišenský to a number of archives, libraries and museums all over the country, at first with a predilection for Moravian institutions connected with Comenius's life and work, but soon our trips were extended to many other places in Bohemia, Silesia and Slovakia as well. The beauty of the scenery as well as the history of the towns we visited I found captivating. I was moved by the *genius loci* of, for instance, Řehoř Mendel's modest birthplace at Hynčice, or the road from the railway station to the town of Hranice, which inspired the first pages of Robert Musil's *Die Verwirrungen des Zöglings Törless*. As Polišenský had just finished collaborating on an anthology of translated texts and letters by Giacomo Casanova,²⁰ we visited the museum and castle of Duchcov where Casanova had written his *Histoire de ma vie*. In Slovakia I had the opportunity to have a look at the very interesting holdings of several libraries of the Protestant Church,

2003; vols. 21–22, *Korespondence s komeniologi*, Prague 2011. Cf. also Jiří BENEŠ, *Ein verspätetes Andenken: Jan Patočka (1907–1977)*, Acta Comeniana 9 (XXXIII), 1991, pp. 189–191.

18 Jan Amos KOMENSKÝ, *Pozoun milostivého léta pro český národ*, in: Vybrané spisy Jana Amose Komenského 6, Spisy historické a politické, Prague 1972, pp. 117–226; the pamphlet is part of the Thysius Library, Leiden, sign. THYSPF 3739, and can be studied at Leiden University Library.

19 Martin STEINER, *Stanislav Králík (1909–1987)*, Acta Comeniana 8 (XXXII), 1989, pp. 206–208; *Bazuine des ghenaden jaar voor de Bohemische natie*, in: Stanislav Králík, Amadeo Molnár and Roland Willemyns eds., *Dílo Jana Amose Komenského 3*, Prague 1978, pp. 565–589.

20 Giacomo CASANOVA, *Historie mého života. Výbor z pamětí literárních a odborných prací a z korespondence*, Prague 1968. Much later Polišenský published his *Casanova a jeho svět*, Prague 1997, for which book he was collecting material already in the sixties.

testimony of long-standing relations of that part of the world with Western Europe. Near Sobrance, on the ancient trade road between Poland and Hungary, Soviet borderguards, obviously very bored with their job, tried to persuade me to cross to their side, which I wisely did not. Only decades later I made it to Užhorod on the other side of that border. In 1966, my guide to this fascinating part of the country was Michal Danilák, Professor of History at the Pedagogical Faculty at Prešov University, specialist in the history of the Western Ukraine. Together we visited not only the museums in Eastern Slovakia, but also a pub deep in the woods which to my inexperienced eyes looked like a local romantic version of Wilhelm Hauff's *Wirtshaus im Spessart*. In Southern Bohemia, the theatre in the castle of Český Krumlov delighted me, as I had taken theatre studies as a minor in Amsterdam. The archivist František Navrátil allowed me to search through the intriguing collection of theatre plays and opera libretti in several languages kept in the castle's library. Back in Prague I visited Dr. Jiří Hilmera of the National Museum, an outstanding historian of theatre architecture and scenography in Central Europe, in order to learn more about the early modern history of the theatre in Bohemia.

During my travels I discovered the truly European range of the contents of many Czech and Slovak archives and libraries. Moreover, I became very much aware of the gaps in my training back at Amsterdam University, where archival research was only practised and taught by medievalists and, to a lesser degree, by socioeconomic historians, but unfortunately not by modern historians such as Presser and his staff. In Czechoslovakia, however, I could not have wished for better guides than Polišíenský and the many archivists and librarians I met. Polišíenský had acquired his immense knowledge of archives, particularly those previously belonging to noble families or ecclesiastical institutions, in the years after 1945 when these were put under state control.²¹ He was always keen to be of professional assistance to students and colleagues regardless of their background or nationality, and I was one of those who profited enormously from this.

Apart from my Comeniological studies I was developing a general interest in the early modern history of the Kingdom of Bohemia. Rightly supposing that Dutch university libraries would not be very well stocked with Czech history books, I started to buy them. Škarka and Brambora guided

21 Cf. Josef POLIŠEŇSKÝ, *Otázky studia obecných dějin*, I. Prameny k obecným dějinám v českých archivech a knihovnách, Prague 1957; Josef POLIŠEŇSKÝ, *Otázky studia obecných dějin*, II. Prameny k obecným dějinám v slovenských archivech a knihovnách, Prague 1963.

me to the best modern and antiquarian bookshops of Prague, with the result that I soon sent voluminous parcels of books home, containing antiquarian finds such as Bílek's *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618*, Pekař's *Kniha o Kosti*, Chlumecký's *Carl von Zierotin und seine Zeit* and of course Palacký's *Dějiny národu českého*, but also recent publications. I acquired recently published literary works as well, by Bohumil Hrabal and František Hrubín for example, together with a few classics. To Polišenský's amusement I found his *History of Czechoslovakia in Outline* (Prague 1947) in an antiquarian bookshop (it was reprinted only in 1991) together with the well-known volume *Co daly naše země Evropě a lidstvu* (Prague 1939), published by the distinguished Prague linguist Vilém Mathesius after the Treaty of Munich. The young Polišenský had assisted Mathesius in editing the book. When he saw it in my hands he laughed and told me that because of the bad times a few of its authors had had to hide behind foreign-sounding aliases: Roman Jakobson had become Olaf Jansen, Dmytro Čyževs'kyj (Dmitrij Tschizewskij) Fritz Erlenbusch, and Závěš Kalandra Jan Albert.²²

Scholars and politics

Before I started living in a Prague student hostel in 1966, I did not have a clear picture of what life in the ČSSR would be like. I was aware, of course, of the fact that the country was governed by a Communist regime, but I had no idea what this meant, in practice, for Czechoslovak scholars, their teaching and their research. My Czech friends did their best to enlighten me, as some were exceptionally outspoken on this and other subjects. Particularly Polišenský never minced his words in my presence. I was told that, although reading daily papers or *Literární Noviny* was undoubtedly good for my Czech, important political news and interesting gossip about Party, government or anything else would primarily reach me by word of mouth. I was warned to mind my words in popular restaurants and cafés as there might be eavesdroppers about: my favourite café Slavia was said to be full of (Arab) spies, hotel Jalta was famous for its Czechoslovak secret servicemen sitting around in the café. Of course I had no way of knowing whether this was true or not, but I quickly understood the power such rumours exercised over the imagination. I did not notice any spies in Slavia, but I did meet interesting persons there, for instance the *auctor intellectualis* of the famous conference on Franz Kafka in Liblice (1963), Eduard Goldstücker, Professor

²² Jakobson fled Prague in 1939, Čyževs'kyj had left Prague for Germany in 1932, Kalandra was executed in 1950 after a Prague show trial.

of German at Charles University.²³ I heard stories about scholars who for many years had been forced to do manual work before they were allowed to take up an intellectual profession, about intellectuals as political prisoners working the uranium mines and ruining their health there, but also about university staff cheerfully going ‘*na brigadě*’ hop-picking, or – slightly less cheerfully – building footpaths. After meeting in a wine cellar Jaroslav Charvát, Professor of General History at Charles University, Polišenský gave as his opinion that this dogmatic Marxist historian and influential Party member had not published anything of worth for years, that moreover he was a drunkard and only fit for delivering burial speeches.²⁴ Another leading Marxist historian in a prominent position, Oldřich Ríha, was given an only marginally better press. Polišenský considered Václav Husa, who had died by then, the best historian of this group of dogmatic Marxists and enthusiastic Party members. Before coming to Prague in 1966, I was given Husa’s *Geschichte der Tschechoslowakei* (Prague 1963), not without the warning, however, that the text was mediocre but the illustrations very well-chosen.

From time to time Polišenský hinted at the political problems he had had during the fifties, problems in which a few of his colleagues from the Institute of History of the Czechoslovak Academy had played a role.²⁵ An old family friend whom I repeatedly met at Polišenský’s home, the historian Dr. Otakar Dorazil, had worked for the Czechoslovak Red Cross with Alice Masaryková, its founder. A photograph showing Dorazil in the company of Alice’s father President Tomáš Masaryk was kept in Polišenský’s home. That home was the only place where the Masaryks and the First Czechoslovak Republic were mentioned in my presence, except that walking by the Ministry of Foreign Affairs, Černín Palace on the Hradčany, another Czech friend told me the story of Jan Masaryk’s death in 1948.

On my third day in Prague I was taking part in a day excursion of history students to Litoměřice. On that occasion I was told that the local bishop

23 The conference volume *Franz Kafka aus Prager Sicht*, Prague 1966, was on sale in the Prague bookshops at the time.

24 Jaroslav PÁNEK, *Historik mezi „mocí“ a „slušností“ (Na okraj knihy Bohumila Jirouška o Jaroslavu Charvátovi)*, *Český časopis historický* 109, 2011, pp. 674–684. I wish to thank Dr. Bohumil Jiroušek (Historický ústav Filosofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích) for information about Charvát’s position at Charles University in 1966.

25 Josef POLIŠENSKÝ, *Historik v měnícím se světě*, Prague 2001, pp. 194–197; R. J. W. EVANS, *A Czech Historian in Troubled Times: J.V. Polišenský, Past & Present*, 2002, nr. 176, pp. 265–266; M. E. H. N. MOUT, *Josef Vincenc Polišenský: 16 december 1915 – 11 januari 2001*, *Levensberichten en herdenkingen* 2002, Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (Amsterdam 2002), p. 69.

(later cardinal *in pectore*) Štěpán Trochta had first been jailed and was now interned, like other members of the Roman Catholic clergy such as the Prague Archbishop Josef Beran. Later, I visited Professor Bohumil Ryba, a distinguished classical scholar and medievalist. I was interested in his edition of the epical poem *Rosa rosensis*, written by the Netherlandish humanist Jacobus Canter Frisius at the Rožmberk court in Český Krumlov at the end of the fifteenth century.²⁶ I had been told that in the fifties Ryba had been framed as an enemy of the state because his name had appeared, or so the rumour went, on a list of influential political figures in a future „counterrevolutionary“ government. As a consequence, he had been accused of high treason and given a long prison sentence.²⁷ Ryba graciously lent me his edition, discussed the impact of Netherlandish humanism on Bohemia with me, and when I was back in the Netherlands delighted me with a letter in Latin.

During the late sixties the international situation of historical scholarship in Czechoslovakia improved a little, in the sense that foreign publications became better available and more colleagues from Western countries came visiting, for research or lectures. Most Czech and Slovak historians, however, were seldom given the opportunity to travel abroad or even to order photocopies or microfilms from Western European archives and libraries. Polišínský was one of the exceptions. He travelled widely, especially to Western Germany, France and the Netherlands, and received an endless stream of foreign visitors in Prague. From my own country Presser came to lecture on his *magnum opus* about the fate of Dutch Jewry during the German occupation 1940–1945.²⁸ Wim Schulte Nordholt, who had been my history teacher at school and had recently been appointed Professor of American History at Leiden University, came to visit me as a tourist and shocked my Czech friends by remarking that he preferred Poland to Czechoslovakia. From Vienna came Richard Plaschka, not yet Professor for Eastern European History, who was born in Southern Moravia and whose excellent Czech I envied. Plaschka's unremitting efforts, then as well as later, to further close scholarly cooperation between historians divided by the Iron Curtain were an inspiration to me. Visitors from Paris included the

26 Iacobus CANTER FRISIUS, *Rosa rosensis*, Bohumil RYBA (ed.), Budapest 1938.

27 Věra DVOŘÁČKOVÁ, *Profesor Bohumil Ryba, mezi vědou a vězením*, Sborník Archivu bezpečnostních složek 7, 2009, pp. 227–274. I wish to thank Dr. Dvořáčková (Ústav pro jazyk český AV ČR, Prague) for making the article available to me.

28 J. PRESSER, *Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse Jodendom, 1940–1945*, 2 vols., The Hague 1965; English abridged translation: *Ashes in the wind: the destruction of Dutch Jewry*, London 1968.

historians Robert Mandrou and Pierre Bonnoure, from Germany came Günther Stökl, Professor of Eastern European History at Cologne, and also Golo Mann made an appearance, who was preparing his Wallenstein biography.²⁹ Oszkár Paulinyi, an economic historian from Budapest, delighted me by speaking the most elegant old-fashioned Austrian-German imaginable. In the summer of 1967 I met Peter Brock from Toronto, specialist in the history of Russian pacifism, and William V. Wallace, soon to be appointed Professor of History at the New University of Ulster and later author of a general history of Czechoslovakia.³⁰ From Israel came Ruth Kestenberg-Gladstein, in order to work on her book on the history of Bohemian Jews.³¹ I met her again in the Prague home of Erich Kulka, together with Erich's son Otto Dov Kulka. There, the conversation turned to recent historical publications on the Holocaust, as Erich Kulka was interested in Presser's book. He had already published several such works, in Czech but widely translated, and was working on more books.³²

At the beginning of October 1966 Robert Evans arrived from Cambridge, in order to do research for his book *Rudolf II and his World*.³³ We became friends, and I silently envied him for two reasons: firstly because he was living in a much better student hostel than the unbelievably grimy Comenius College where I lived, and secondly because he was sometimes invited by the British ambassador, whereas the embassy of the Kingdom of the Netherlands ignored my existence completely. Czech friends consoled me by explaining that the current Dutch ambassador was, according to Prague gossip, only interested in hunting bears in Slovakia. How very different from the British ambassador. From 1960 until his retirement in October 1966 the post was filled by Sir Cecil Parrott, translator and biographer of Jaroslav Hašek.³⁴ I met him in 1966 on my first day in Prague, at the occasion of the opening of an exhibition of sculptures by Henry Moore in the garden of the magnificent Thun-Hohenstein Palace.

In September 1966, the deputy Minister of Education and Culture, František Kahuda, spoke favourably about an increase of cultural and academic

29 Golo MANN, *Wallenstein. Sein Leben*, Frankfurt am Main 1971.

30 William V. WALLACE, *Czechoslovakia*, London 1976.

31 Ruth KESTENBERG-GLADSTEIN, *Neuere Geschichte der Juden in den böhmischen Ländern*, Tübingen 1969.

32 Two of these books were published in 1966: Erich KULKA, *Soudcové, žalobci, obhájci*, Prague 1966, and *Útěk z tábora smrti*, Prague 1966.

33 R. J. W. EVANS, *Rudolf II and his World. A Study in Intellectual History, 1576–1612*, Oxford 1973.

34 Cecil PARROTT, *The Serpent and the Nightingale*, London 1977.

exchanges between Czechoslovakia and the Netherlands in the near future, upon which Polišenský and I drafted a letter to the Ministry containing proposals. We did want to strike while the iron was still hot as we could not be sure how long this lenient mood at the Ministry would last. The following month the Dutch daily paper *Nieuwe Rotterdamse Courant* printed a letter to the editor in which Polišenský and I protested against an exceptionally ill-informed article about general cultural and educational conditions in Czechoslovakia, written by the paper's correspondent in Vienna. It had seemed a good idea to us to try and divulge more realistic images of life in Czechoslovakia for the benefit of Dutch readers.

An international conference on Comenius's *De Rerum Humanarum Emendatione Consultatio Catholica* was planned for September 1967 in Olomouc. From the Netherlands Ivo Schöffner, Professor of Dutch History at Leiden University, and Dr. Philip de Vries, Reader of Modern History at Amsterdam University, were invited. De Vries cancelled his attendance because of, as he wrote, the current anti-Israel policy of the ČSSR, a writer's trial³⁵ and his general unwillingness to commemorate „the great humanist and pacifist Comenius“ together with Communists. I was slightly puzzled by this last statement, as back in Amsterdam De Vries had expressed to me his view that Comenius was a totally uninteresting historical figure. His letter could have become a hindrance to the budding Czechoslovak-Dutch academic relations, but he had only written to the conference secretariat which simply put the letter *ad acta*. Ivo Schöffner, who in 1970 would chair the international Comenius conference organized under the auspices of the Royal Netherlands Academy in Amsterdam, did come to Olomouc. In the course of the summer of 1967, however, another Dutch student with a manifest interest in Comenius's life and works turned up in Prague: Wim Rood, a priest of the Congregation of the Sacred Hearts who for many years had worked as a teacher of classics. He was planning a PhD dissertation focusing on Comenius's theology, which he would eventually defend at Utrecht University.³⁶

³⁵ This must have referred to the trial of the young writer Jan Beneš, who was sentenced to five years in prison for having sent material to Pavel Tigrid's émigré journal *Svědectví*, cf. Martina VOJTKOVÁ, *Spisovatel, publicista a politický vězeň Jan Beneš*, magisterská diplomová práce, Masarykova univerzita, Brno 2009, http://is.muni.cz/th/163110/ff_m/Diplomka.pdf.

³⁶ Wim ROOD, *Comenius and the Low Countries; some Aspects of Life and Work of a Czech Exile in the Seventeenth Century*, Amsterdam etc. 1970. Cf. also Josef POLIŠENSKÝ, *In memoriam Wim Rood (1925–1993)*, *Acta Comeniana* 11 (XXXV), 1995, pp. 243–244.

A year earlier, in September 1966, the Fourth Congress of Czechoslovak Historians took place in Brno. I had gone to Brno too, in order to do research in the State Archives, but I was naturally interested in the congress as well. The Minister of Education and Culture, Jiří Hájek, whom I had met before as he was an old friend of Polišenský's, personally gave me permission to attend the meeting of the section dealing with the history of 'late feudalism' (or, as we would say now, early modern history). The discussions in that particular section focused on methodology: how to write the history of the class struggle. Under the thin veneer of these Marxist terms a politically important struggle was going on between historians siding with the prevalent state ideology and those who would prefer to break these shackles, pleading for more intellectual freedom in both research and publications. Polišenský and his younger colleague Josef Válka from Brno defended the latter position.³⁷ It was clear to me that the fact that it was at all possible to have this kind of debate in the context of an official conference was very meaningful in itself. I had heard enough stories about the heavy hand of a Party ideologue, Jiří Hendrych, who tried to make sure that the freedom of intellectuals and academics was curbed. But at that congress in Brno, change seemed to be in the air, or so I thought.

I had also observed a certain relaxation of the rules in other spheres. Together with my mother, who had come to celebrate my twenty-first birthday with me, I had attended a now legendary performance of Bohuslav Martinů's *Otvírání studánek* as part of the program *Variace 66* at *Laterna Magika*. Later on, I was present at performances of Martinů's operas *Julietta aneb Snář* and *Řecké pašije* in the National Theatre. Even as recently as the early sixties, so I was told, it had been inconceivable that works by the anti-Communist émigré Martinů would have been staged in Czechoslovakia. In a bookshop I had found Josef Škvorecký's novel *Konec nylonového věku*, published at last in 1967. Written in the fifties the novel was banned from publication by the authorities because of its description of a western-oriented *jeunesse dorée* after February 1948. Maybe things were changing after all. During the years 1966–1967 my Czech friends, historians and others, and I, too, were full of hope, and blissfully unaware of the things to come, in August 1968.

37 As far as I remember. There may have been others siding with Polišenský and Válka in these discussions; I did not describe this meeting in detail in letters to my parents, as I could not be entirely sure that the outgoing post was not censored.

Epilogue

At the beginning of October, 1967 I flew back to Amsterdam and only returned to Prague at the end of February 1968, after I had obtained my MA, in order to discuss with Polišenský a possible partial publication of my thesis in Czech as well as further research topics. Both in 1966 and 1967 Polišenský had written official reports to the Czechoslovak authorities about the progress of my research, and had warned me that the *Sbor Národní Bezpečnosti* (SNB) would certainly also have files about me in its archive. When I met him again in 1968, I told him about the letter I had just received from the Board (*Presidium*) of the University of Amsterdam. The Board expressed its profound regret that against all regulations it had provided the Dutch Secret Service (*BVD, Binnenlandse Veiligheidsdienst*) with certain data about my study results and membership of student associations in Amsterdam. Unfortunately for the *BVD*, I had never been a member of one of the politically active student associations there but had restricted myself to playing the trumpet in various student orchestras. So the *BVD* had no choice but to turn to the politically impeccably right wing father of my best friend and question him about my political beliefs.

When I left Prague in October 1967, however, I was unaware of all this. I went to say goodbye to Antonín Škarka, who from my first days in the country had been such a great help to me. Škarka opened the door and, on seeing me, exclaimed: „The beautiful days in Aranjuez are now at an end!“³⁸ How true.

³⁸ „Die schönen Tage in Aranjuez / sind nun zu Ende“: the first lines of Friedrich Schiller's tragedy *Don Carlos*.

„Překrásné dny v Aranjuez“.

Nizozemská studentka historie v Československu v letech 1966–1967

NICOLETTE MOUT

V roce 1964, aniž by věděla příliš mnoho o českých dějinách nebo o současném životě v ČSSR, přijela Nicolette Mout na zájezd studentů historie (Amsterdamská univerzita) do Prahy. Její rodiče navštívili Prahu v roce 1955 a neodradila je ani železná opona ani studená válka, protože byli přesvědčeni o existenci základní historické a kulturní jednoty západní a střední Evropy. V roce 1964 zapůsobilo na Nicolette Mout jak hlavní město Praha, tak české dějiny, že s pomocí profesora Jacoba Pressera (Amsterdamská univerzita) a profesora Josefa Polišenského (Univerzita Karlova) získala výzkumná stipendia na roky 1966 a 1967, aby mohla napsat svoji závěrečnou univerzitní práci (MA) o J. A. Komenském a Nizozemské republice.

Když se ocitla v Praze, musela se rychle naučit česky a osvojit si detailní znalosti rané moderní německé a české paleografie. Později se také začala učit maďarsky. Vypomáhala při výuce holandštiny na Univerzitě Karlově a tajně předávala nizozemské nekomunistické noviny a týdeníky učitelům tohoto jazyka.

Školitelem Nicolette Mout byl Josef Polišenský, který se jí maximálně snažil zprostředkovat přístup do svého rozsáhlého okruhu přátel a kolegů a pomohl jí i mnoha jinými způsoby. Seznámila se s mnoha vědeckými pracovníky a obdržela od nich užitečné rady. Nejenže pracovala pravidelně na výzkumu v mnoha knihovnách v Praze, ale také cestovala po celé zemi ve společnosti prof. Polišenského a přitom navštívila mnoho českých a slovenských knihoven a archivů. Krásy krajiny a její historie na ni hluboce zapůsobily, přičemž také odhalovala výraznou evropskou dimenzi obsahu těchto archivů a knihoven. Rozvíjel se u ní obecný zájem o raně moderní dějiny Českého království. Protože nizozemské knihovny neměly ani mnoho knih o české historiografii, ani mnoho současných literárních děl, zakoupila hodně knih, aby si je mohla poslat domů.

V jejích kontaktech se svými přáteli v Praze hrála velkou roli současná politická situace v ČSSR. Někteří z jejích přátel a také Polišenský byli velice otevření, co se týče této a další problematiky. Podali jí vysvětlení nejen o minulém a současném útlaku intelektuálů a dalších osob, ale také o všeobecné situaci historického výzkumu ve své zemi. V průběhu pozdních šedesátých let se situace trochu zlepšila v tom smyslu, že mnoho kolegů ze západních zemí přijíždělo na návštěvy, ať už na výzkum nebo přednášet a některým českým historikům bylo dovoleno vycestovat na západ. V říjnu 1966 přijel další student-badatel ze západu, Robert Evans, aby provedl výzkum o Rudolfovi II. v rámci svého doktorátu na Univerzitě v Cambridgi. Pražské ministerstvo školství a kultury nahlíželo příznivě na pokračující kulturní a akademické výměny mezi Československem a Nizozemskem, také s ohledem na nadcházející vzpomínkové oslavy J. A. Komenského (1967 a 1970), a Polišenský a Nicolette Mout se v tomto směru snažili pokračovat.

V září 1966 tehdejší ministr školství a kultury Jiří Hájek povolil Nicolettě Mout, aby se zúčastnila zasedání sekce o „pozdním feudalismu“ (raně moderní dějiny) na IV. kongresu československých historiků v Brně. Tam probíhal politicky důležitý boj mezi historiky, kteří obhajovali převládající komunistickou ideologii, a těmi, kteří volali po větší intelektuální svobodě. V té době bylo možné pozorovat určité uvolnění pravidel ve sféře literatury a divadla. Během let 1966–1967 si mnoho lidí dělalo velké naděje, že se věci konečně začaly měnit.

Již v Nizozemí, v roce 1968, obdržela Nicolette Mout dopis Rady Amsterodamské univerzity, který vyjadřoval jejich hlubokou lítost nad tím, že o ní poskytli určité informace Nizozemské tajné službě. Avšak pro ni „překrásné dny v Aranjuez“ skončily, když opustila Prahu v říjnu 1967, ale podobně jako její čeští přátelé si naštěstí nebyla vědoma věcí, které se měly stát v srpnu 1968.

Z angličtiny přeložila Alena Linhartová

OBZORY LITERATURY

Recenze

Radmila ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ – Jitka KOHOUTOVÁ – Radmila PAVLÍČKOVÁ – Jiří HU-
TEČKA a kol., *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti. Koncepty, metody; per-
spektivy*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny Praha 2012, 542 s., ISBN 978-80-7422-218-4.

V českém prostředí se v posledních letech stále častěji objevují práce, které tematicky spadají do oblasti dějin žen a výjimečně gender history. Primární zaměření na dějiny mužů, popřípadě výzkum maskulinity zde pak zcela chybí. Tento, v současnosti již ne-
uspokojivý stav, se pokouší změnit sborník příspěvků přednesených na olomoucké kon-
ferenci *Konstrukce mužské identity v minulosti a současnosti*. Z konferenčních příspěvků
je ve sborníku, bohužel, otištěna necelá polovina. Výsledná kniha obsahuje celkem
30 textů, které oborově spadají do historie, kulturní antropologie, literární vědy a sociolo-
gie, což z knihy dělá velice zajímavou sbírku různorodých, interdisciplinárně pojatých
textů, propojených jedním slovem – maskulinita.

Studie jsou rozděleny do dvou větších bloků, které obsahují další tematická dělení.
Do prvního bloku jsou soustředěny historické příspěvky, ve druhém bloku texty týkající
se současnosti. Témata příspěvků jsou různorodá a spojnicí mezi nimi jsou různé variace
maskulinity a její konstrukce, popřípadě dekonstrukce. Očima historiků, sociologů a lite-
rárních vědců je představena mužská část populace od středověku do současnosti. Va-
riabilita jednotlivých rolí, které byly a stále jsou mužům přisuzovány, tvoří jeden ze
základních konceptů knihy, který je třeba považovat za velice přínosný a inspirativní.

Charakter publikace a množství studií nedovoluje věnovat pozornost každému pří-
spěvku zvlášť. Je spíše možné hovořit o celkovém posouzení knihy. To je v každém případě
velice kladné, nejen proto, že jde o první souhrnnou publikaci tohoto tematického zamě-
ření. Jednotlivé texty jsou vyvážené, a naštěstí nekopírují dobové trendy gender history
a gender studies, které je možné charakterizovat nepříjemnou přemírou odborných pojmů
a s tím spojenou nesrozumitelností výsledného textu.

Editori knihy v úvodní studii, která reflektuje dosavadní bádání k tématu, shrnuli jednotlivé příspěvky v knize za pomoci teorie Thomase Kühna do třech tematických rovin – roviny kulturních vzorců a diskurzů, roviny reprodukce systému genderových vztahů v sociální praxi, roviny subjektivního vnímání vlastní identity. Editori zdůrazňují především rovinu třetí, tedy subjektivní vnímání vlastní identity. S tím však není možné souhlasit. Autoři textů pracovali s prameny osobní povahy, ale s výjimkou textu Radmily Švaříčkové Slabákové, který konstruuje maskulinní identitu v biografických výpovědích mužů, a textu Marie Mackové, který pojednává o válečnících v 19. století, se subjektivní vnímání vlastní identity v jednotlivých příspěvcích v podstatě neobjevuje. Lepší charakteristikou je pohled na toho druhého, typický pro klasické genderové práce.

Pro konstrukci mužskosti v minulosti je možné použít širokou škálu pramenů především osobní povahy. Pro sociologický genderový výzkum jsou v posledních letech nesmírně cenná média. Ukázala to Jaroslava Kubátová, která se zaměřila na současný fenomén sociálních sítí. Vytváření nových, mnohdy lepších, identit na sociálních sítích se pro uživatele internetu stalo zcela běžnou záležitostí. Kubátová se zaměřila především na změnu identity uživatelů konkrétní sociální sítě a s tím spojené důvody, které vedly k přeměně mužské identity na ženskou a naopak, či k vylepšení vlastního já.

Pro výzkum genderu všeobecně má nesmírnou vypovídací hodnotu literatura, především románová tvorba. V českém prostředí je literatura jako pramen pro rekonstrukci mužskosti i ženskosti v minulosti až na výjimky zatím opomíjena.¹ V kontextu s historickou vědou se naopak zdá, že literární věda reaguje na současná genderová bádání pružněji, jak dokazují příspěvky Marty Součkové, Lenky Suché a Vladimíra P. Polácha, kteří prokázali, že krize mužství, která se v různých obměnách objevuje již desítky let, zasáhla velmi silně moderní slovenskou prózu a výrazně ovlivnila charakter současných literárních postav. Při důkladném pročtení soudobé české i zahraniční literární produkce je možné narazit na identické problémy hlavních hrdinů, kteří vlivem doby ztrácejí vlastní identitu, či si jsou své identity až bolestně vědomi. Z výsledků studia zmíněných autorů je možné se inspirovat, především na poli historické vědy, kdy například literatura 18. a 19. století velice silně reagovala na dobové dění a osobnost autora se v různých variacích promítala do vlastního díla.²

Běžnou stereotypní rolí, která je mužům přisuzována, je role válečníka. Na ideály rytířství a válečnictví se zaměřili Václav Bůžek, Tünde Lengyelová a Marie Macková. V příspěvcích V. Bůžka a T. Lengyelové je možné sledovat rozdílné představy o ideálním rytířství v Čechách a Uhrách, dané především politickou situací v jednotlivých zemích, stejně tak křesťanskou vírou a pocitem jejího ohrožení. V textu Marie Mackové se objevuje proměna pohledu na válečnictví, která se udála na počátku 19. století po období napoleonských válek. Na příkladu Karla Gustava Hohenlohe-Langenburga autorka představila vá-

1 Zde je možné pozitivně zmínit práce Jany Ratajové a Lucie Storchové, které shrnují normativní literaturu raného novověku, srov. Jana RATAJOVÁ – Lucie STORCHOVÁ, *Nádoby mdlé, hlavy nemající? Diskursy panství a vdovství v české literatuře raného novověku*, Praha 2008. Pro období 19. století je literatura jako pramen využívána častěji, srov. Milena LENDEROVÁ – Božena KOPIČKOVÁ – Jana BUREŠOVÁ – Eduard MAUR (eds.), *Ženy v českých zemích od středověku do 20. století*, Praha 2008.

2 Přímo ukázkovým příspěvkem k využití literárního díla pro vykreslení osobnosti autora je studie Jiřího Hutečky k dílu a osobnosti J. R. R. Tolkiena, srov. Jiří HUTEČKA, *Literární dílo jako odraz válečného prožitku? J. R. R. Tolkien a Pán prstenů*, in: Vítězslav Prchal a kol., *Mezi Martem a Memorií. Prameny osobní povahy k vojenským dějinám 16. a 19. století*, Pardubice 2011, s. 133–149.

lečníka, jehož kariéra se výrazně změnila ve formující se občanské společnosti, kdy se šlechtici přestávali profilovat jako profesionální válečníci.

V opozici k ideálu válečníka stojí příspěvek Barbory Půtové, který pojednává o fenoménu dandyho a tzv. metrosexuála, tedy muže, jenž až přehnaně dbá o svůj zevnějšek. Autorka velice pěkně shrnula všechny stereotypy, které charakterizovaly dandyho, a odlišila je od současného fenoménu metrosexuálů, kteří se od dandysmu liší především mírou účelnosti, se kterou pánové, které je možné označit za metrosexuály, vystupovali. Barbora Půtová v závěru svého textu představila nastupující typ muže, kterého je možné považovat za muže zítřka, tzv. übersexuála, tedy muže, který nejen dobře vypadá, ale též perfektně zvládá všechny jemu přisuzované role.

Role otce je hlavním motivem příspěvků Pavly Slavičkové, Jitky Kohoutové a Martina Fafejty. Jitka Kohoutová na příkladu rodin českých vlastenců představila dobová stereotypní očekávání, která byla na muže přenášena. Pokud se muž jako otec a živitel rodiny neosvědčil nebo selhal, ze strany nejbližší rodiny nebyl nijak obviňován, naopak byly vydvihovány jeho nejlepší vlastnosti a dovednosti jako protiváha k dobovému očekávání.

Přílišná očekávání společnosti, která mužům život spíše ztěžují, než ulehčují, vznikají již od raného věku, na což se zaměřila Eva Kaněčková. Pozdější dopad dobových očekávání předestřel Martin Béréš, který zkoumal nezaměstnané muže a jejich místo v současném maskulinním modelu. Jiný pohled na mužskou identitu přinesli Jan Mareš a Jakub Machek. Zatímco Mareš se zaměřil na český skauting a možnost jeho interpretace jako reakce na krizi mužství, Machek konstruoval ideálního muže a ideální ženu v seriálech Jaroslava Dietla Muž na radnici a Žena za pultem. Podobně jako literatura byly i televizní pořady především v době normalizace silně tendenční. Autor se to pokusil ukázat na příkladu hrdinů zmíněných seriálů. Představil tak ideálního muže, který je na pracovišti silný a rozhodný, v soukromí nesmělý a rozumný, myslící na rodinu a její zájmy. Samo o sobě mluví již přesné přiřazení jednotlivých rolí obsažených v názvu seriálů. V budoucnu by bylo velice zajímavé sledovat další mužské představitele seriálů ze sedmdesátých a osmdesátých let, srovnat jejich charaktery, případný vývoj i reálný dopad myšlenek seriálů na diváka.

Z textů knihy před čtenářem vystupuje obraz dobově proměnné individuální maskulinity a feminity, které nejen v minulosti, ale především v současnosti zásadním způsobem ovlivňují smýšlení o druhých i o sobě samém. Jednotlivé příspěvky čtenáře přímo vybízejí ke srovnání a zamýšlení, zda to, co se považuje v minulosti a současnosti za běžné, není pouhá dobově proměnná póza společnosti. Na případnou otázku, co znamená být mužem, kniha jednoznačně neodpovídá. Tím dokazuje, že neexistuje jeden model muže, podobně jako nebyla v minulosti potvrzena existence jedné uniformní ženy.

Knih Konstrukt maskulinní identity v minulosti a současnosti je vítaným počinem, který je možné považovat za první vlaštovku na poli bádání o maskulinitě. Jednotlivé příspěvky naznačují možná badatelská východiska a směry, kterými se lze vydat, popřípadě je rozšířit.

Veronika Mezerová

Libri catenati Egrenses. Knihy a knihovna chebských františkánů v pozdním středověku a raném novověku. Kamil BOLDAN – Jindřich MAREK (edd.), Praha, Národní knihovna České republiky 2013, 358 s. (včetně obr. příloh na s. 323–358), ISBN 978-80-7050-618-9.

Pod názvem upomínajícím na pozdně středověký typ pultové knihovny s řetězy vydala Národní knihovna soubor jedenácti statí, které se zabývají historickými, bibliografickými,

uměnovědnými a knihovnědnými aspekty někdejší bibliotéky františkánského kláštera v Chebu. Jak poukazují v úvodu oba editoři, pracovníci oddělení rukopisů a starých tisků Národní knihovny, nejstarší dodnes zachovaná část knihovny počala být nově budována v šedesátých letech 15. století, a je tedy o více než 200 let mladší než základy samotného řeholního domu. Roku 2008 plzeňské biskupství nabídlo bibliotéku, která čítá na jedenáct tisíc svazků rukopisů, prvtisků i mladších tisků spadajících až do čtyřicátých let 20. století, ke koupi Národní knihovně. Touto transakcí, zaštitěnou dohledem i financemi Ministerstva kultury ČR, tak zůstala zachována integrita klášterní knihovny. Do budoucna se nebyvale zlepši a zvýší její badatelské využití, které mělo zhruba až po rok 2005 pouze příležitostný ráz (Pavel Spunar, Ivan Hlaváček, Václav Bok).

Přítomný sborník je třeba uvítat hned ze dvou důvodů. Nebývalo totiž doposud zvykem, aby Národní knihovna početně či kvalitativně souměřitelné akvizice publikovala v minulém století tak analytickým způsobem, jako je tomu právě v případě Chebu. Doufejme tedy, že sborník podepře odborné aktivity oddělení rukopisů a starých tisků (zejména na poli kodikologie a inkunábulistiky) i nadále. Už teď však notně přispívá ke zviditelnění Národní knihovny co instituce vědecké.

Druhý důvod, pro něhož nový badatelský zájem vítám, spočívá v inspirační a vědecko-výchovné rovině. Oběma editorům se totiž podařilo publikaci profilovat nanejvýše široce, aby si nejen odborník, ale už laik či student uvědomili, kolik odborných profesí nutno shromáždit k všestranné analýze historického knižního fondu (a naopak – jak slabý je prozatím náš potenciál, abychom mohli podobným způsobem přikročit k mapování i ostatních z minulosti přeživších knihoven). Přítomný sborník tak dokumentuje oprávněnost požadavku zkoumat knižní kulturu mezioborově a zejména pak chronologicky od středověku k dobám mladším. Nadto nesmí uniknout ještě jeden důležitý dopad tohoto počínu, jímž bude dotčeno poznání minulosti Chebu, především jeho klášterní komunity i měšťanských vrstev (donátorů či kooperujících řemeslníků).

Hned na začátku musím vyzvednout sympatický rys, s nímž se u podobných sborníkových edicí či materiálů z konferencí nesetkávám vždy, totiž vyrovnanou akribii všech otištěných statí. Ty se vyznačují minuciézně vyčerpávajícím poznámkovým aparátem, který poskytuje přehledný komparační materiál, reflektuje nejmodernější odbornou literaturu a často stojí na podpůrných výsledcích archivního studia. Tam, kde to bylo nutné, jsou statě vybaveny edicí, inventářem knižní (rukopisné či tištěné) produkce nebo vzorníkem slepotiskových kolků. Lze jen litovat, že sborník nemá alespoň jmenný rejstřík, který by využitelnost textů ještě zvýšil. Tato návodná role tak připadla obsáhlé příloze barevných fotografií, zařazených na konci publikace.

Poněvadž řazení sborníkových statí místy nebere v úvahu věcný charakter textů, jsou následující poznámky seskupeny do čtyř bloků bez ohledu na ediční kontinuitu. Sborník rámuje dvě monografické sondy do františkánských rukopisů. Václav Bok se zabývá rozborem a edicí zatím neznámého zlomku německé prozaické legendy o sv. Kateřině z 15. století (s. 23–32). Fragment, jehož znění se neshoduje s příslušným článkem Zlaté legendy, vítaně rozšiřuje dosavadní povědomí o 16 německých prozaických svatokateřinských legendách. Závěrečná stať z pera Aleny Richterové je věnována chebským autografům Jana Josefa Nehra, lékaře a zakladatele Mariánských Lázní žijícího na přelomu 18. a 19. století (s. 307–310). Jakými cestami se Nehrovy soukromé zápisky dostaly do františkánské knihovny, není známo. K oběma příspěvkům zařadíme ještě krátkou, leč materiálově hutnou stať Daniela Polakoviče o hebrejských rukopisných zlomech (s. 85–110). Autor na vazbách františkánských inkunábulí a starých tisků identifikoval více než osmdesát fragmentů pocházejících z dvanácti hebrejských rukopisů (převážně Pentateuch,

sidur a machzor), které během 12. až 14. století užívala židovská obec v Chebu a které se nakonec v poslední třetině 15. století spořivě makulovaly. Polakovičův příspěvek tak obohacuje nejen knižní inventář hebraik v českých zemích, ale stává se významným, leč pořád ještě opomíjeným doplňkem i pro dějiny domácí knižní vazby.

Další příspěvek se týká soukromých knihoven tří diecézních kněží (s. 33–84). Autorka Michaela Baumlová tu pracně, ale velmi vítaně rozmnožila naše poznatky o soukromých knihovnách přelomu 15. a 16. století rekonstrukcí librářů Johanna Koppela, Ulricha Seydemana a Georga Hallera. Posledně jmenovaného lze díky vyšším funkcím v církevní správě i vývoji čtenářských zájmů považovat z celé trojice za nejzajímavějšího, poněvadž soubor jeho knih odráží přerod středověkého učence v humanistu a renesanční osobnost. I když zkoumané knihovny zhruba totožnými knihkupeckými cestami vytvářeli profesně sblížení jednotlivci (kněží), profily sbírek jsou z hlediska žánrů a autorů značně různorodé. Časem bude možno k pevnému fundamentu, který Michaela Baumlová vybuodovala hojným využitím archivních dokumentů a excerpcí provenienčně příznakových svazků chebské františkánské knihovny, jistě dodávat také další jednotliviny (např. Hallerova kniha v pražské Strahovské knihovně, sign. DM II 18). Hlubokou sondu do knihvazačské dílny františkánského kláštera v Chebu přináší dokumentární stať Kamila Boldana (s. 111–146). Autor zde navázal na své předešlé aktivity v mapování knihvazačů severozápadních Čech – máme na mysli popis a inventář kadaňské dílny pracující pro Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic (Praha 2009). Existence chebského pracoviště, které je vedle dílny tepelských premonstrátů v tomto regionu třetím známým knihvazačským střediskem, je dle svědectví 160 exemplářů doložena mezi druhou polovinou šedesátých let 15. století a druhou polovinou třicátých let 16. století. Na knižních vazbách bylo použito více než šedesát sedm slepotiskových kolků, jejichž reprodukce jsou připojeny za Boldanovým vstupním textem. Podstatná část tohoto úvodu je věnována rovněž františkánskému specifiku opatřovat knihy řetězem (o tomto způsobu ochrany před krádežemi, který je v zahraniční literatuře už dlouho a bohatě popsán, pojednal u nás širě poprvé až roku 1999 Pravoslav Kneidl). S ohledem na skutečnost, že Ernst Kyriss právě zkoumanou klášterní dílnu zahrnul do svého kompendia pozdně gotické knižní vazby jen okrajově a bez bližší lokalizace (1951–1958 pod označením *Blütenstern frei*), se přispěním Kamila Boldana naše tápavé vědomosti z domácího knihvazačství rozrůstají o vzorovou sondu, z níž bude zajisté vydatně čerpat i nadnárodní elektronická databáze berlínské Staatsbibliothek (Einbanddatenbank zkráceně nazývaná EBDB).

Výtvarným aspektům exemplářů františkánské knihovny v Chebu se věnují tři příspěvky. Milada Studničková se zaměřila na iluminace prvotisků (s. 147–154). Poněvadž mnohé zachytila v knihách patřících proboštu Georgu Hallerovi, doplňuje uměnovědnými stanovisky předchozí stať Michaely Baumlové. Z průzkumu vyplynulo, že některé umělecky významné iluminátorské doplňky vznikly v Praze, jiné v Augsburku a Norimberku. Zběžnější iluminátorskou produkci lze snad připsat některému z řádových bratří přímo v Chebu. O závislosti na norimberských iluminátorských dílnách se v obsáhlých poznámkách ke stylovému zařazení františkánských rukopisů zmiňuje také Viktor Kubík (s. 155–184). Na rukopisech doložitelná vůdčí a inspirační role Norimberku je však patrná i v knihtisku první poloviny 16. století, zejména v rovině tiskového písma a ilustračních štoků. Výzkum výtvarné a písmařské roviny, který Viktor Kubík provedl, podstatně rozšiřuje ne příliš bohatý zájem o literární aspekty středověkých a raně novověkých rukopisů. K tomuto tematickému bloku přiřadíme ještě třetí příspěvek Jiřího Černého o obrazových jednolistech 15. a 16. století (s. 185–200). Nález osmi převážně kolorovaných grafik, vzniklých dřevořezem i mědirytem, není významný ani tak početně, jako spíše umělecky,

neboť obsahuje kvalitní tvorbu Israhela van Meckenem, Mistra Dutuitovy Olivetské hory, Mistra sv. Erasma a Schongauerova zručného kopisty Mistra FVB. Devotní jednolisty tedy pocházely z nizozemské a dolnorýnské oblasti a postupně byly nalepeny v pouhých čtyřech exemplářích františkánské knihovny.

Poslední blok příspěvků je věnován historické knihovní praxi a klášterním pokusům o bibliografii. Marta Hradilová se zabývá katalogy knihovny chebských františkánů (s. 201–212). Jde tu o zajímavou sondu do historie institucionální knihovny, kterou umožnil nejstarší dochovaný katalog z počátku 17. století i evidenční pomůcky mladší. Na tuto stať navazuje Matyáš Franciszek Bajger pojednáním o uložení knih a podobě františkánské knihovny v Chebu (s. 213–238). Po Boldanových zmínkách je právě zde věnována pocho-pitelně největší pozornost pultovému uspořádání s řetězy, které zamezovaly přesunům knih a krádežím, ale v žádném případě neposkytují důkaz pro tvrzení, že františkánské knihovny (včetně chebské) byly veřejné. Řetězy musely být na přelomu 17. a 18. století odstraněny v souvislosti s reorganizací knihoven do úspornějšího policového typu. V Chebu se zachovalo jen šest intaktních exemplářů (ze 190 prvotiskových svazků kláš-terní knihovny františkánů v Kadani, která je dnes součástí Strahovské knihovny, zbyla jen jediná vazba na řetězu). Dostatečným znakem však zůstává záchytný mechanismus, totiž kovový štítek a očko spojující knihu s řetězem, a pokud se nezachovaly ani tyto frag-menty, nepřehlédnutelné jsou stopy po hřebících u svrchní části zadní desky. Liber cate-natus je námětem také posledního příspěvku tohoto bloku. Alena Císařová Smítková ho dle poněkud zavádějícího názvu, smím-li subjektivně poznamenat, orientovala na staré tisky v knihovně chebských františkánů (s. 239–306). Podstatnou část úvodní pasáže však tvoří černobílými fotkami doprovobené pojednání o tomto fenoménu a jako příloha slouží inventář 294 svazků na řetězu (dva středověké rukopisy, 185 inkunábulí, 107 starých tisků). Autorka předkládá názornou typologii těchto kovářských doplňků tvořených ovál-nými nebo tordovanými oky a měřících od 20 do 30, někdy až 43 cm. Správně přitom usu-zuje, že řetězy musely být zhotoveny a ke knihám připevněny kovářskou (kovotepeckou) dílnou v Chebu, a to ještě roku 1530. Abychom dokázali tuto živnost blíže specifikovat, tak daleko naše poznání řemesla a knižní kultury ještě nepokročilo.

Petr Voit

Kultura Vozroždenija. Enciklopedija, I, II/1–2. Otvetstvennaja redakcija N. V. REVJAKINA – O. F. KUDRJAVCEV, Moskva, ROSSPEN – Rossijskaja političeskaja enciklopedija 2007, 2011, 2011, 863 + 662 + 709 s., ISBN 5-8243-0823-3.

Ruská historiografie obecných dějin podala aktuální svědectví o své kapacitě vytvořením velké encyklopedie renesanční kultury. Z původně skrovnějšího záměru zachytit pouze hlavní představitele renesance se během čtrnáctileté práce početného autorského kolek-tivu ruských a přizvaných zahraničních odborníků zrodilo dílo, které si zajistí trvalé místo ve vývoji evropského bádání o renesanci. Není sice jediné ve světové literatuře, jak se uvádí v redakční předmluvě, neboť koncem 20. století vyšly přinejmenším dvě obdobné německé publikace,¹ ale ruská encyklopedie vyniká rozsahem i velkorysým pojetím. Záměrem re-dakce v čele s N. V. Revjakinou a O. F. Kudrjavcevem se nestalo jen vytvoření obsažné his-torické encyklopedie, ale také reprezentace ruského příspěvku k rozvoji mezinárodního

1 Günter GURST et al., *Lexikon der Renaissance*, Leipzig 1989; Helfried MÜNKLER – Marina MÜNKLER, *Lexikon der Renaissance*, München 2000.

bádání o renesanci. Do autorského týmu byli přizváni kromě historiků zaměřených na starší dějiny různých evropských zemí také specialisté na dějiny filozofie, náboženství, politických a sociálních idejí, na historii výtvarného umění, literatury a vědy. Vznikla práce o více než 2200 stranách velkého formátu, která vyniká i svou vnější úpravou včetně celokožené vazby a v níž je text doprovázen (kromě některých horších – sekundárních – reprodukcí dobových grafik a fotografií) převážně kvalitními barevnými ilustracemi.

Encyklopedie pokrývá dějiny renesance v plném rozsahu. Soustřeďuje se na 15. a 16. století s přesahy oběma směry do 14. a 17. století. Největší pozornost je právem věnována Itálii jakožto ohnisku renesanční kultury, ale v žádném ohledu nejsou opomíjeny další země západní a střední Evropy. Pokud to tematika vyžaduje, jsou zahrnuty rovněž oblasti východní Evropy a Ameriky. Daleko největší počet hesel se soustřeďuje na osobnosti, takže encyklopedie vytváří svého druhu biografický lexikon renesanční politiky a mecenátu (papežové, panovníci, velmoži), architektury, výtvarných umění, literatury, filozofie a částečně i náboženství. Nutno zdůraznit, že tu nevystupují pouze osobnosti žijící na prahu novověku, ale i velké postavy starověku, jež zapůsobily jako inspirace a jejichž dílo bylo recipováno v době renesance (Aristoteles, sv. Augustin, Cicero, Homér, Vergilius apod.). Protějškem této personifikované složky jsou věcná hesla věnovaná nadčasovým tématům (bible, čas, historické myšlení, latina, řečtina, vzdělávání aj.), reáliím a fenoménům renesanční doby (akademie, autobiografie, hry, univerzity, velké geografické objevy atd.), myšlenkovým a světonázorovým proudům (hermetismus, platonismus, sarmatismus aj.), oborům činnosti příznačným pro přelom středověku a novověku (alchymie, astrologie, astronomie apod.) či souvisejícím stylovým námětům (barok, gotika, manýrismus). Právě tato věcná hesla se svým pojetím blíží Akademické encyklopedii českých dějin² a některá z nich mohou být pro tuto mnohasvazkovou publikaci Historického ústavu AV ČR podnětná.

Zatímco většina hesel má jednoduchou skladbu (záhlaví, základní charakteristika, výklad, bibliografie), obšírná hesla či spíše encyklopedické stati se vyznačují komplikovanější, ale přehlednou strukturou; například heslo věnované humanismu³ je členěno podle evropských zemí nebo jejich skupin (včetně oddílu pojednávajícího o humanismu na českém území). Všechna hesla jsou opatřena bibliografií literatury (v některých případech i vydaných pramenů) a jsou důsledně autorizována, což podtrhuje odpovědnost každého autora za kvalitu textu.

Pozoruhodný je podíl ruských bohemistů, zejména Georgije Melnikova a jeho manželky Ani Denščikové, na vytvoření tohoto prestižního díla. Především Melnikovou zásluhou zde najdeme nečekaně bohatý výběr osobností české kultury 16. a počátku 17. století (Daniel Adam z Veleslavína, Jan Blahoslav, Václav Březan, Václav Budovec, Marek Bydžovský z Florentina, Jan Campanus, Matouš Collinus z Chotěřiny, Mikuláš Dačický, Jan Dubravius, Tadeáš Hájek z Hájku, Václav Hájek z Libočan, Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic, Kryštof Harant, Jan Jessenius, Mikuláš Klauďán, Šimon Lomnický z Budče, Sixt z Ottersdorfu, Viktorin Kornel ze Všehrd, Adam Zalužanský a další); při zpracování těchto poměrně rozsáhlých – nejen faktografických, ale i hodnotících – hesel postupoval autor se spolehlivou znalostí české literatury, v řadě případů se mohl opřít také o vlastní analytické studie. Zvláštní skupinu bohemikálních hesel tvoří portréty českých králů (včetně Jiřího z Poděbrad), velmožů (Pernštejnové, Rožmberkové, Karel starší ze

2 Jaroslav PÁNEK (ed.), *Akademická encyklopedie českých dějin*, I–III (A–Č), Praha 2009–2012.

3 *Kultura Vozroždenija*, I, s. 477–507.

Žerotína) a osobností zahraničního původu spjatých s působením v českých zemích (Angličané John Dee, Edward Kelley a Elisabetha Ioanna Westonia, Bělorus Francisk Skaryna, Dán Tycho Brahe, Ital Giuseppe Arcimboldo, Němec Johannes Kepler, Slovinec Jakob Gallus a mnozí jiní). Samostatných hesel se dočkali rovněž umělci z manýristického okruhu Rudolfa II.; jím se věnovala A. V. Denščíkova, která je rovněž autorkou přehledné encyklopedické stati o rudolfínské kultuře, založené na české, anglické, francouzské, německé, rakouské a ruské literatuře.⁴ Čistě bohemikální tematická hesla jsou ovšem spíše výjimkou (například Bible kralická).

Ruská encyklopedie renesanční kultury snese srovnání s angloamerickou encyklopedií reformace,⁵ která pojednává zhruba o témž období, avšak z jiného hlediska a tudíž i s odlišnými akcenty při výběru hesel. V některých případech, například v pojednání o Jednotě bratrské je důstojným protějškem hesla „Bohemian Brethren“ od R. J. W. Evanse⁶ ruské heslo „Obščina češskich bratřev“ G. P. Meľnikova;⁷ ovšem s tím rozdílem, že u Evanse převažuje aspekt náboženských dějin, kdežto u Meľnikova je zdůrazněn kulturní význam Jednoty. Příznačné je to, že se oba autoři naprosto rozcházejí ve výběru podkladů pro bibliografii připojenou k heslu – u Evanse jde o práce publikované v západních jazycích, u Meľnikova výlučně o české studie. Sotva lze pochybovat o tom, že v pozadí nestála preference slovanského jazyka, ale spíše omezená dostupnost bohemikální literatury, vydané v kongresových jazycích, v ruských knihovnách. Zároveň je patrné, že ruské heslo vznikalo bez zřetele k anglickému encyklopedickému zpracování, což jen dokládá, jak velká je vzdálenost mezi základními historickými publikacemi ze Západu a z Východu.

Monumentální encyklopedie renesanční kultury je bezpochyby dílem mezinárodního významu. Zásluhou moskevských bohemistů přináší nečekaně rozsáhlý a (nehledě na drobné nepřesnosti) také spolehlivý soubor informací o českých osobnostech a kulturních jevech počínajícího novověku. Autoři měli jistě na mysli dvojí cíl – pro vědecké účely provést důkladnou sumarizaci poznatků a zároveň obohatit domácí kulturu. Encyklopedie však vyšla v nákladu pouhých 800 výtisků, což je ve státě se 143 miliony obyvatel zarážející. V důsledku toho se stane takřka cimbélí, ačkoli splňuje všechny předpoklady k tomu, aby rusky čtoucí veřejnosti zasvěceně přiblížila jedno z nejzajímavějších období evropských kulturních dějin.

Jaroslav Pánek

Zdeněk V. DAVID, *Nalezení střední cesty. Liberální výzva utrakvistů Římu a Lutherovi* (= Studie a prameny k dějinám myšlení v českých zemích 11), Praha, Filosofia 2012, 659 s., ISBN 978-80-7007-369-8.

Přesně devět let po publikaci anglického originálu vyšla kniha Zdeňka Davida v jeho vlastním českém překladu v mírně rozšířené verzi.¹ Jsou to dějiny druhé poloviny utrakvismu

⁴ *Kultura Vozroždenija*, II/1, s. 92–94.

⁵ Hans J. HILLERBRAND (ed.), *The Oxford Encyclopedia of the Reformation*, I–IV, New York–Oxford 1996.

⁶ H. J. HILLERBRAND (ed.), *The Oxford Encyclopedia*, I, s. 185–186.

⁷ *Kultura Vozroždenija*, II/1, s. 408–409.

¹ Zdeněk V. DAVID, *Finding the Middle Way. The Utraquists Liberal Challenge to Rome and Luther*, Washington 2003.

od vystoupení Luthera v roce 1517 do jeho zániku po Bílé hoře v roce 1622. David se věnuje výlučně situaci v Čechách, zatímco Moravu ponechává stranou. Oproti původnímu textu je jedenáctá kapitola rozdělena do dvou, takže česká verze má celkem třináct kapitol. Anglické vydání se dočkalo několika, v zásadě pochvalných recenzí,² zatímco české, pokud je mi známo, jen jedné poměrně stručné reflexe, zato naopak kritické.³ Kniha je vášnivou obhajobou utrakvismu, a to nejen vůči tehdejším katolíkům a luteránům, ale i proti odsudku českých historiků, kteří ho považovali – po nástupu německé reformace – za neživotný. Především odmítá tradiční dělení na katolizující staroutrakvismus a luteranizující novoutrakvismus. Je to prý nešťastný konstrukt, který do dějepisectví zavedl až Ferdinand Hrejsa v roce 1912.⁴ Dobové prameny tyto termíny neznají, a proto podle autora ani nemají jakoukoli oporu v historické realitě.

První kapitola (Nesnáze se střední cestou v dějepisectví) sleduje obraz utrakvismu v očích soudobých jinověrců a posléze i moderní historiografie. David tu kritizuje tradiční vnímání utrakvismu jako – ve srovnání s pokrokovým luterstvím – zaostalého. Palacký, Masaryk a zejména Denis pozdním utrakvismem opovrhovali pro jeho domnělou bezzávadost a bezcharakternost, projevující se údajně v přehnané loajalitě vůči Habsburkům a římsko-katolické církvi. Zdeněk David toto pojetí rozhodně odmítá. Na druhou stranu nebyli podle něj utrakvisté 16. století ani pouhou odnoží světového luteranismu.

Druhá kapitola (Prolegomena: první století utrakvismu. 1415–1517) je úvodem k vlastnímu tématu celé knihy. Autor zde sleduje vývoj české církevní reformy od poloviny 14. století až do nástupu německé reformace, přičemž se pochopitelně soustředí na samotný utrakvismus 15. století. Mapuje tu vlivy Anglie (John Wiclif, Petr Payne), pravoslaví, jakož i vztahy utrakvistů s Jednotou bratrskou, která se od nich definitivně oddělila roku 1457. Utrakvismu nezakryté straní, zatímco pro ostatní náboženská uskupení nalevo i na pravo od středového utrakvismu nemá příliš velké sympatie. David je dokonale obeznámen s dobovou i moderní literaturou k tématu, a suverénně pracuje s prameny. Jen tu a tam vzbuzují rozpaky jeho občasně citace „z druhé ruky“, např. nejmenovaný Husův traktát z roku 1410 je citován podle populárně-naučné knihy Jaroslava Čechury (s. 63, pozn. 24).⁵ Také místy postrádám odkazy na původní české práce, které jsou tu citovány v anglickém překladu, jako např. kniha Rudolfa Říčana o dějinách Jednoty bratrské (s. 95, pozn. 160).⁶ Čeština Zdeňka Davida je navzdory jeho takřka celoživotnímu pobytu ve Spojených státech amerických bezvadná a čtivá, ba literární, jen občas překlad není adekvátní (nejčastěji asi slova „populistický“ které používá ve významu „lidový“ a „disidenti“ zde ve významu odloučení od Říma). Kniha je psána – jak už řečeno – s vášní, takže autor místy

2 Pavel B. KŮRKA, *Český časopis historický* 103, 2005, s. 658–663; Ota HALAMA, *Communio Viatorum* 48, 2006, č. 3, s. 271–277; David R. HOLETON, *Husitský Tábor* 14, 2004, s. 400–405.

3 Martin WERNISCH, *Sehepunkte. Rezensionenjournal für die Geschichtswissenschaften* 13, 2013, č. 6, *Forum Reformation und Zeitalter der Konfessionen in Ost-/Südostmitteleuropa: Böhmen und Mähren*, (<http://www.sehepunkte.de/2013/06/>).

4 Ferdinand HREJSA, *Česká konfese. Její vznik, podstata a dějiny*, Praha 1912, s. 59, 61.

5 Jaroslav ČECHURA, *Lucemburkové na českém trůně*, II. *České země v letech 1378–1437*, Praha 2000.

6 Rudolf ŘÍČAN, *The History of the Unity of Brethren: A Protestant Hussite Church in Bohemia and Moravia*, Bethlehem, Pa 1992. Originál Rudolf ŘÍČAN, *Dějiny Jednoty bratrské*, Praha 1957.

použije termín, který se do dobového kontextu nehodí, kupř. Husa vysoce hodnotí jako obránce lidských práv (s. 58). Samozřejmě v obecné rovině s tím lze souhlasit, ale použít tento termín pro dobu před druhou světovou válkou nebo přinejmenším před francouzskou revolucí je poněkud ošidné.

Třetí kapitola nazvaná Kuriózní střet utrakvismu s Lutherem je zásadní pro pochopení vzájemného poměru utrakvistů a luteránů. Podle tradičního výkladu české historiografie se utrakvismus během 16. století takřka rozpustil v německé reformaci v tzv. novoutrakvismus. Zdeněk David tuto tezi – jak už řečeno výše – rezolutně odmítá. Podle něj některé části Lutherovy nauky utrakvisty přímo odpuzovaly, a to zejména jeho údajný solafideismus, dále i zásada sola scriptura, a také zavržení apoštolské posloupnosti, včetně papežství. Z toho důvodu David odmítá považovat Hromniční články administrátora podobojí Havla Cahery z února 1524 za luteránské a samotného Caheru se snaží očistit od pověsti bezpáteřného oportunisty, který se po neúspěšném luteránském převratu v Praze rychle vrátil k politicky výhodnějšímu utrakvismu. Samotný vliv luteránství v Čechách je podle Davida přeceňovaný, konverze k německé reformaci se prý týkala jen německy mluvících oblastí, kde doposud žili římsští katolíci, a mezi národnostními Čechy byla minimální.

Kapitola čtvrtá a pátá se zabývá utrakvistickou teologií, resp. ekleziologií, v dílech dvou předních učenců podobojí a podle toho se také obě kapitoly jmenují – Bohuslav Bílejevský a zeměpis utrakvistické ekleziologie a Pavel Bydžovský a druhý střet utrakvismu s Lutherem. David se snaží oba teology rehabilitovat z nespravedlivých odsudků, Bílejevského z domnělého stranění pravoslaví, Bydžovského ze zpátečnictví. Učení Bohuslava Bílejevského († 1555) sleduje v jeho zásadní knize *Kronika česká*, vydané v roce 1537 (schází tu zmínka o nové edici),⁷ jejímž hlavním smyslem bylo dokázat, že přijímání pod obojí způsobou bylo v Čechách už od samého příchodu křesťanství a že přijímání pod jednou je až novodobou římskou úchylkou. Bílejevský se kriticky vymezoval i vůči Jednotě bratrské a luteránství. Sněs tu celou řadu důležitých argumentů, které David podrobně rozebírá – kupříkladu Bílejevského odsudek římského zákazu národních jazyků v liturgii z důvodu údajné ochrany před herezí (s. 171), jenž dobře známe z odpovědi Řehoře VII. knížeti Vratislavu II. z ledna 1080.⁸ Podle Davida představoval Bílejevského utrakvismus tolerantní střední cestu, srovnatelnou v mnoha ohledech s anglikánskou církví, byť mezi oběma církvemi existovaly i četné rozdíly. Podobně probírá Zdeněk David jednotlivé trakáty mladšího současníka Bílejevského, Pavla Bydžovského († 1559), a všímá si zejména jeho vymezení se vůči Lutherovi, jehož učení bylo pro Bydžovského kvůli přílišnému radikalismu nepřijatelné.

Šestá kapitola nazvaná poeticky Utrakvistická konzistoř, pražský arcibiskup a krátké líbánky si všímá vztahu utrakvistů a římských katolíků zejména v době kolem obnovy pražského arcibiskupství v roce 1561, kdy arcibiskup dočasně světil i utrakvistické kněze. Katolickou církev tu David, jako vůbec v celé knize, důsledně nazývá římskou církví. Chce tím zdůraznit názor utrakvistů, že právě oni jsou pravověrnou součástí katolické církve, a že je to naopak římská církev, která evangelium a tak i obecnou církev zradila. Zdůrazňuje, že si utrakvisté ponechali katolickou liturgii, resp. liturgii podle středověkého pražského ritu. Pochopitelně však nepřistoupili na její potridentskou unifikovanou úpravu. V bohoslužbě používali vedle češtiny nadále i latinu. Stejně jako katolíci uctívali i svaté,

⁷ *Bohuslava Bílejevského Kronika česká. Studijní texty ETF v Praze* (= *Acta reformationem bohemicam illustrantia* 7), ed. Ota HALAMA, Praha 2011.

⁸ CDB I, č. 81.

jen mezi ně navíc řadili husitské mučedníky (postrádám tu ale odkaz na, k tomuto tématu zásadní, práci Oty Halamy).⁹ Zachovali si také učení o sedmi svátostech. Především však udržovali spojení s římsko-katolickou církví kvůli apoštolské posloupnosti, kterou nikdy nezpochybnili. Podle nich museli svátosti udělovat kněží vysvěcení biskupem s apoštolskou posloupností, což s sebou ovšem – vzhledem k jejich vyloučení z lůna římské církve – přinášelo takřka neřešitelné obtíže. Na druhou stranu ale rozhodně odmítali správní a soudní pravomoc katolické církve, jejíž mocenské nástroje jim byly „zvláště odporné“ (s. 265). Utraktivisty vedla dolní konzistoř, na jakékoli biskupské moci zcela nezávislá. Údajné slučování konzervativního křídla utraktivistů s římsko-katolickou církví je tedy jen historiografickou fikcí.

Sedmá kapitola se jmenuje Zlidovění utraktivismu: spor o Českou konfesi (1575). Hlavním tématem jsou tu okolnosti provázející vyhlášení českého vyznání víry, které císař Maxmilián II. ústně schválil výměnou za korunovaci svého syna Rudolfa na českého krále. Podle Davida je Česká konfese v podstatě totožná s konfesí Augsburskou (takto expresivně na s. 499), což asi ještě bude muset před historiky teologie obhájit. Schválením České konfese došlo – jak známo – k faktické (zatím nikoli právní) legitimizaci luteránství i Jednoty bratrské, nezanikl tím ale autentický utraktivismus. Naopak současně bylo výslovně potvrzeno, že šlechta nesmí na svých panstvích měnit faráře podle svého vlastního náboženského vyznání. Protože městský i venkovský lid byl – na rozdíl od luteranizované šlechty – v drtivé většině utraktivistický, umožňovalo toto ustanovení i nadále početní dominanci utraktivismu v Čechách. Důsledkem přijetí České konfese tak bylo podle Davida zlidovění utraktivismu. Jen na okraj tu chci opravit údaj, že Jiří z Poděbrad byl korunován na Staroměstské radnici (s. 298). Tam byl jen zvolen, korunován byl samozřejmě v pražské katedrále.

V osmé kapitole, nazvané Pravověrnost a snášenlivost: utraktivisté a luteráni (1575–1609), sleduje Zdeněk David postavení utraktivismu v období mezi přijetím České konfese a vydáním Rudolfova majestátu. Z přehledové a už dosti staré literatury (konkrétně z Pekaře a Kaprase)¹⁰ přebírá počty příslušníků jednotlivých konfesí tak, že utraktivistům přiřítá 75 až 83 % veškerého obyvatelstva Čech, katolíkům 12 až 15 %, bratřím 5 až 10 % a luteránům méně než jedno procento (s. 338–339, přepočtená absolutní čísla má David ve dvanácté kapitole /s. 539, pozn. 42/). Luteráni měli ovšem větší společenskou prestiž a moc než utraktivisté, protože se k nim hlásila většina panstva. Schází mi tu ale vysvětlení, proč vlastně česká šlechta preferovala luteranismus před utraktivismem. David tu také nijak nereflakuje – ani v předchozích kapitolách – vypuštění kompaktát z desk zemských na žádost českých stavů v roce 1567, naopak o nich hovoří jako o platných ještě v roce 1602 (s. 350)! K tomu autor připojuje poněkud emotivní výrok, který by slušel spíše dějinám 19. století: „Nebyla to utraktivistická konzistoř, která se oddělila od národa, ale luteránská šlechta, která se oddělila od utraktivistické většiny v národě“ (s. 340). Dále tu znovu podrobně rozebírá rozdíly mezi utraktivistickou a luteránskou teologií, především utraktivistickou kritiku solafideismu a naopak kališnickou úctu k eucharistii jak při mši, tak mimo ni v různých procesích, včetně svátku Božího těla (utraktivisté si vůbec ponechali středověké liturgické knihy). Od luteránů je odlišoval zejména jejich zásadní požadavek pro

9 Ota HALAMA, *Otázka svatých v české reformaci. Její proměny od doby Karla IV. do doby České konfese*, Brno 2002.

10 Josef PEKAŘ, *Dějiny československé*, s. 91–92; Josef KAPRAS, *Právní dějiny zemí Koruny české*, II, Praha 1913, s. 436.

podávání eucharistie nemluvatům. Přestože se tedy obě církve shodovaly v odporu vůči Římu a i v některých disciplinárních otázkách (jako např. ohledně kněžského celibátu, který se během 16. století z kališnické církve takřka úplně vytratil), byla jejich teologie v zásadních záležitostech neslučitelná. Z toho autorovi logicky plyne, že „hybridní tvor“ jménem novoutrakvismus nikdy nemohl existovat (s. 390).

Následující devátá kapitola se věnuje vztahu utrakvistů a katolíků v téže době. Už název prozrazuje její závěry, resp. Davidovu charakteristiku obou církví: Utrakvisté proti kurii: liberální či autoritářská církev (1575–1609). Jejím cílem je vyvrátit tvrzení, tentokrát o existenci staroutrakvismu, tedy že se část církve podobojí dostala do dobrovolného područí obnoveného arcibiskupství pražského. Ačkoli utrakvisty spojovalo s Římem mnohé, byly tu i nepřekonatelné rozdíly. Nejen přijímání pod obojí, včetně přijímání nemluvnat, ale i katolický požadavek ušní zpovědi, proti kterému utrakvisté stavěli hromadnou veřejnou zpověď. Nejdůležitější byly ovšem záležitosti církevní správy. Kališníci považovali dolní konzistoř za legitimní řídicí orgán své církve a odmítali se podříditi katolickým hierarchům. Proto ze strany katolíků docházelo k pokusům o narušení integrity dolní konzistoře, což vyvrcholilo zinscenovaným odpadem utrakvistického administrátora Fabiána Rezka v roce 1593 pod taktovkou papežského nuncia v Praze Cesara Speciana. Co se týče samotného arcibiskupství, podle Davida byly jeho vztahy k utrakvismu víceméně korektní, dokud úřad arcibiskupa zastávali Češi, tedy Brus, Medek a Berka (jenž dokonce pocházel z utrakvistické rodiny). Po nástupu německého arcibiskupa Lamberga v roce 1607 se situace prudce zhoršila. Katolická strana, podporovaná habsburským panovníkem, obsadila krátce předtím nejvýznamnější úřady ve státě a vůči utrakvismu zaujala nesmiřitelné stanovisko. David proto polemizuje s názorem Josefa Pekaře, že by nástup luteránství tlačil utrakvisty k připojení ke katolíkům. Naopak bojovnost římské kurie nutila utrakvisty hledat spojení u luteránů (s. 436).

Další kapitola, nazvaná expresivně *Kurie přitahuje oprátku*: postup konfesionalizace (1575–1609), se soustředí na rozdíly mezi utrakvistickou a katolickou teologií ve stejném období. Jak řečeno, v té době katolická strana výrazně posilovala a mezi katolíky rostl počet zastánců tvrdé linie. Navíc v Čechách dočasně působili fanatičtí jedinci typu Edmunda Kampiána (David mu i v překladu ponechal původní jméno *Campion*), anglického jezuitu, který brzy po odchodu z Prahy zemřel jako mučedník v rodné Anglii, a proto byl Pavlem VI. v roce 1670 prohlášen za svatého. Podle Davida nebylo spojení utrakvismu s římskou církví možné, především s názorem Josefa Pekaře, že liberální kališnická ekleziologie odmítala papežskou monarchii, kterou považovala za pozdně středověkou úchylku od pravého křesťanství.

Jedenáctá kapitola – Utrakvisté pod trojitou konzistoří podobojí – výhodné soužití (1609–1620) – se věnuje období krátce před Bílou horou. Vydáním Rudolfova majestátu dne 9. července 1609 se přeměnila stávající utrakvistická konzistoř na společnou konzistoř tří, nyní už legitimních nekatolických církví – utrakvistické, luteránské a bratrské. Oficiálním vyznáním nekatolíků se stala Česká konfese, což ovšem poněkud koliduje s výše uvedenou Davidovou tezí, že byla v podstatě totožná s augsburským vyznáním. Podle Davida to byl ze strany kališníků sňatek z rozumu, protože věroucně jim byl bližší Řím než Wittenberg. Řím byl však nebezpečnější. Protestuje proto proti tvrzení, že by si utrakvisté sami přáli spojení s Římem, aby odvrátili příval luteranismu.

Ve dvanácté kapitole, pojmenované *Životnost a číselná převaha utrakvismu za Majestátu Rudolfa II.* (1609–1620), se autor snaží dokázat, že počet utrakvistů v Čechách rostl i po vzniku společné nekatolické konzistoře. Utrakvisté byli podle Davida církví neurozených, plebejským společenstvím na rozdíl od „snobské“ Jednoty bratrské (s. 541). Lute-

ránská šlechta zase nezodpovědně vehnala utrakvistická města proti jejich vlastnímu přesvědčení do stavovského povstání, které mělo katastrofální důsledky. Přesto však měli utrakvisté rozhodně blíže k luteránům než ke katolíkům, z jejichž strany jim permanentně hrozilo násilné ovládnutí. Vztah utrakvistů a anglikánů označuje za vzájemné neporozumění. Obě církve sice představovaly zlatou střední cestu mezi Římem a reformací, ale k souznění mezi nimi nedošlo, především proto, že byly od sebe příliš vzdáleny a neměly o sobě dostatek relevantních informací. Navzájem se mylně považovaly za příliš radikální reformu křesťanství.

Poslední třináctá kapitola má název inspirovaný eucharistickým dogmatem: Bílá hora, 1620: předpodstatnění a proměnlivý odkaz utrakvismu. Připomíná, že Bílá hora byla pohromou pro všechny nekatolíky, ale zatímco luteráni a (kalvinističtí) bratři mohli emigrovat ke svým souvěrcům v Evropě či až do Ameriky, utrakvisté žádné spřízněné duše za hranicemi neměli. Pro ně bylo vítězství militantního katolíka Ferdinanda II. likvidační. Zdeněk David popisuje, že se po vnější stránce pro obyčejné utrakvisty sice mnoho nezměnilo, ale zcela se proměnil duch jejich církevního společenství. Používá k tomu expresivní výrazy: „Jakoby laskavou a shovívavou matku (= utrakvistickou církev) nahradila zásadně podezíravá macecha (= římská církev), která se rozhodla především kárat a trestat své svěřence ... Z hlediska prostého věřícího se charakter kněze přeměnil z laskavého pastýře a souseda v odtažitého duchovního inspektora, jednajícího jako protějšek panského biřice ... Bez nápadných změn v dogmatech či bohoslužbách přešla tato církev z nenásilného sousedského společenství do odcizeného rigorózního policejního státu.“ Byť lze mít mnoho pochybení pro jedinečnost a pokrokovost české reformace na straně jedné a spravedlivý odsudek pro netoleranci, ba krutost římské církve vůči jinověrcům na straně druhé, takové paušální hodnocení nutně vzbuzuje nedůvěru. Přesto uznávám, že emocím se při líčení konce české reformace lze jen stěží ubránit. Římsko-katolická církev tu vystupuje v roli agresora, utrakvisté jsou obětí, která vzbuzuje lítost a soucit, a to nejen v líčení Zdeňka Davida. Ztrátu milované církve David kompenzuje jejím „předpodstatněním“ do specificky českého liberalismu, který se jako motýl z kukly probudil k životu v době národního obrození a svým způsobem vyústil do moderní české společnosti tolerantního, byť sekulárního stříhu. Tím už ale daleko překračuje rámec své knihy a dostává se na led velmi tenký, neboť onu transformaci vidí i v ideách josefínských, ba i v reformovaném katolicismu po druhém vatikánském koncilu.

Na závěr knihy je připojen dodatek v podobě seznamů administrátorů konzistoře podobojí a podjednou, jakož i pražských arcibiskupů, a katolických biskupů ve službách utrakvistů. Jsou tu uvedena i jména hlavních mučedníků české reformace, včetně málo známých Jana Lociky z Domažlic († 1622), posledního utrakvistického faráře u Panny Marie před Týnem, a Vavřince Hanžburského z Kopečka († 1631), posledního faráře podobojí u svatého Jindřicha na Novém Městě pražském. Osud obou David blíže zmiňuje v poslední kapitole. Vedle rejstříku osobních jmen následuje i seznam pramenů archivních, tištěných i editovaných, ale citelně tu schází soupis použité sekundární literatury (ten není ani v anglickém originálu)! To považuji za největší nedostatek celé knihy.

Celkové hodnocení knihy Zdeňka Davida je poměrně obtížné. Je to po sto letech (po Ferdinandu Hrejšovi) první ucelené zpracování dějin utrakvismu 16. a počátku 17. století. Svým způsobem jsou to vlastně i dějiny celé epochy, i když k tomu tady schází širší vhléd do politických, kulturních a hospodářských dějin. Poněkud rušivě působí „sešívání“ charakter knihy. Vznikla totiž jako spojení jednotlivých studií, které byly publikovány už dříve. Autor se tudíž poměrně často opakuje. Místy se tu také objeví informace bez dalšího kontextu, například zmínka o tom, že utrakvistický administrátor málem ztratil svůj příjem

jako opat kališnického kláštera Na Slovanech (s. 512), není nikde vysvětlena; tedy že oba úřady byly personálně spojeny. Obecně vzato je ale Davidův výklad v zásadě přehledný a dobře srozumitelný. Jak bylo řečeno hned na začátku, text je psán také dosti emotivně, utrakvismus je tu vyličen jako nejlepší možná církev své doby, tolerantní a laskavá, zatímco římský katolicismus jako studený mocichtivý agresor, Jednota bratrská jako exkluzivní společenství a luteráni jako nezodpovědná aristokratická skupina ženoucí svou sobeckou politikou České království do neštěstí. Tento působivý obraz tu ale není postaven jen na dojmech, ale solidně ukotven na výpovědi dobových pramenů, jak v literárních, tak v úředních textech. Nutno tedy Zdeňku Davidovi přiznat právo na takový výklad. Pokud s ním bude chtít někdo nesouhlasit, musí ho věcně a pečlivě na základě díkce pramenů vyvrátit. A to nebude snadné. V každém případě se kniha Zdeňka Davida čte dobře, je to strhující příběh českých dějin, který je v historiografii neprávem poněkud opomíjen.

Petr Kubín

Alexander KOLLER (ed.), *Nuntiaturen des Orazio Malaspina und des Ottavio Santacroce. Interim des Cesare dell'Arena (1578–1581)* (= Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken, III. Abteilung, 10. Band), Berlin–Boston, de Gruyter 2012, lxxxvii + 671 s., ISBN 978-3-11-028710-3.

Německý historický ústav v Římě patří k nejstarším a nejvýznamnějším institucím, které se systematicky a dlouhodobě zabývají výzkumem pramenů v římských archivech. K nejdůležitějším úkolům ústavu patří již od jeho založení v roce 1888 vydávání kritických edicí zpráv papežských nunciů působících u císařského dvora.¹ Posledním svazkem, který navázal na dosud vydané díly řady Nuntiaturberichte aus Deutschland, je edice korespondence pokrývající celkově období od srpna 1578 do prosince 1581. Zahrnuje dopisy nunciů Orazia Malaspiny a Ottavia Santacroceho a posléze i sekretáře nunciatury Cesare dell'Arena, který vyřizoval diplomatickou korespondenci se Státním sekretariátem v Římě po náhlé smrti nuncia Santacroceho. Edičního zpracování se chopil velmi zkušený editor Alexander Koller, působící dlouhodobě v Německém historickém ústavu v Římě jako přední a mezinárodně uznávaný odborník na problematiku nunciatur v raném novověku, který již v roce 2003 vydal edici nunciaturních zpráv z předchozího období let 1577–1578.

Kollerův nejnovější ediční počín splňuje všechny rysy a kritéria moderní edice raně novověkého materiálu. V úvodní studii, která dosáhla úctyhodných 84 stran, nejprve představil biografie všech tří zmíněných papežských diplomatů. Posléze na základě editované korespondence detailně rozebral zájmová témata nunciatury u císařského dvora ve sledovaném období let 1578–1581. Jako první z nich uvádí osobnost samotného císaře Rudolfa II., některé další členy habsburského rodu, císařovy bezprostřední rádce a osoby z prostředí dvora. Důležitou oblastí zájmů papežské nunciatury byla rovněž politika císaře v Římské říši a v habsburských teritoriích. Z mezinárodních vazeb císaře sledovali jednotliví nunciové především jeho vztahy k papeži a římské kurii, ovšem také k různým italským státům, Španělsku, Polsku, Rusku a Osmanské říši.

1 Stručný přehled svazků řady Nuntiaturberichte aus Deutschland z produkce Německého historického ústavu v Římě viz Alexander KOLLER, *Die böhmischen Länder im Spiegel der Berichte der Nuntien und kurialen Instruktionen*, in: V. Bůžek – P. Král (edd.), *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526–1740)*, Opera historica 11, České Budějovice 2006, s. 175–191.

Významný podíl papežských zájmů reprezentovaných prostřednictvím nunciů u císařského dvora však patřil i oblasti církevní a náboženské politiky. Mezi hlavní úkoly nunciatury tak patřila péče o obsazení vakantních biskupských stolců. V sledovaném období se jednalo celkem o pět biskupství. Patřilo k nim i olomoucké biskupství, uprázdněné smrtí biskupa Jana Mezouna z Telče v roce 1578, kde se nakonec stal novým biskupem Stanislav Pavlovský z Pavlovic, a rovněž tak i pražské arcibiskupství. Zde se kurie nejprve pokoušela Rudolfa II. neúspěšně přimět ke jmenování biskupa koadjutora pro starého a nemocného arcibiskupa Antonína Bruse z Mohelnice, po jehož smrti v srpnu 1580 nastoupil na arcibiskupský stolec Martin Medek. Svůj vliv se nunciové snažili prosadit i v oblasti Uher, kde byl již od roku 1573 uprázdněný metropolitní stolec v Ostrihomi. Jako dlouhodobé téma se v korespondenci z let 1578–1581 ukázalo téma restituce Baltazara von Dernbach zpět do jeho úřadu fuldského opata.

Papežští diplomaté se věnovali velice činorodě i podpoře vzdělávání kněží v duchu tridentského koncilu. Sledována byla zejména situace v pražském semináři při jezuitské koleji, stejně jako i seminář ve Vídni. Pokud šlo o zápas s protestantismem, zasazovala se kurie prostřednictvím své nunciatury u císařského dvora zejména o záležitosti v městech Čáčky a Kolín nad Rýnem, podporovala kroky usilující o sjednocení českých husitů s římskou církví, zásahy proti protestantům v Dolních Rakousích a sledovala vývoj náboženské situace ve Štýrsku a Korutanech.

Pro badatele českých a moravských dějin má zpřístupnění nunciaturních zpráv z let 1578–1581 nepochybný význam. Editované texty totiž přinášejí zajímavé informace k náboženským dějinám našich zemí v prvních letech vlády císaře Rudolfa II. Ukazují, že někteří nunciové sídlili v Praze trvale již před rokem 1583, který je dosud uznávaný v české vědě jako jakýsi počátek pražské nunciatury.² A už v této době prosazovali v Čechách vlastní program katolické konfesionalizace, jehož hlavními body byla rekatolizace pražské univerzity, podpora katolického školství a vizitace duchovenstva. Nunciaturní zprávy rovněž doplňují informace z jiných pramenů o postojích císaře Rudolfa II. ke katolické konfesionalizaci a naznačují, že jeho kroky v náboženské oblasti směřovaly především k dosažení vlastních politických cílů. Lze z nich získat zajímavé poznatky i o významných českých a moravských šlechticích či předních členech duchovenstva.

Po technické stránce je nová Kollerova edice velmi kvalitně zpracována. Úvodní rozsáhlá odborná studie je doplněna kapitolami o uložení archivních pramenů a jejich dochování a také o ediční kritéria. Jednotlivé editované texty, které editor rozčlenil do číslovanych odstavců, jsou uvedeny stručným, ale výstižným regestem. Poznámkový aparát je standardně členěný na poznámky textové a věcné. Další pomocné části edice tvoří seznam zkratk a siglů, seznam použité literatury a archiválií a velmi precizně zpracovaný rejstřík, který v kombinované formě zohledňuje místa, jména i témata editované korespondence.

Rovněž po obsahové stránce je edice dobře zpracována. Úvodní studie svědčí o autorově hluboké znalosti kontextu vývoje nunciatur i proměn kuriální politiky ve střední Evropě v raném novověku, což ostatně dosvědčil již dříve řadou svých odborných studií. Přiměřeně rozsáhlé informace v poznámkovém aparátu k jednotlivým identifikovaným osobám či historickým událostem editor čerpá z poměrně širokého spektra literatury a rovněž ze značného množství rešeršovaných archivních zdrojů několika italských, rakouských, španělských a českých archivů a knihoven, což je dokladem jeho mimořádně pečlivé práce.

2 Karel STLOUKAL, *Počátky nunciatury v Praze, Bonhomini v Čechách v letech 1581–1584*, ČČH 34, 1928, s. 1–24, 237–279.

Přesto všechno je však nutné kriticky upozornit na to, že ohledně událostí a osobností českých dějin je poznámkový aparát do určité míry nedostatečný. Patrně jazyková bariéra způsobila, že editor při zpracování používal k českým a moravským dějinám výhradně německy psané práce vesměs staršího data vzniku. Dobře patrné to je již při zběžném pohledu do bibliografie, kde jsou sice uvedeny práce anglické, německé, francouzské, španělské a italské, ovšem ani jedna česká. V podání editora to bohužel vypadá, že k danému období či tématu česká odborná literatura vůbec neexistuje. Rozdíl v tomto způsobu zpracování vynikne o to víc, když si čtenář pro srovnání prostuduje tematicky blízkou edici hlavních instrukcí papeže Pavla V. z pera Silvana Giordana,³ kde zjistí, že tomuto editorovi český psaná odborná literatura cizí nebyla.

Nepochybně nikdo nebude od zahraničních editorů vyžadovat znalost všech možných odborných článků z českého prostředí, nicméně alespoň některé důležité monografie by opominuty rozhodně být neměly. Kupříkladu sedisvakance olomouckého biskupského stolce v letech 1578–1579 a volba Stanislava Pavlovského, které tvoří jedno z hlavních témat editované korespondence daného období, je velmi dobře a detailně zpracována ve starší a stále ještě platné monografii Bohumila Navrátila.⁴ V příloze této knihy jsou navíc texty č. 51, 60 a 62 z Kollerovy edice již edičně zpřístupněny, což ovšem v rámci citací uvedeno není. K sedmému odstavci depeše č. 134 (s. 220) mohlo být v poznámce spíše podrobněji vysvětleno financování obnoveného pražského arcibiskupství a souvislost s pokusem císaře Rudolfa II. o jeho kompenzaci ze jmění dvou českých klášterů, k čemuž šla využít monografie Františka Kavky a Anny Skýbové.⁵

V poznámce shrnující vývoj pražské univerzity (s. 233, pozn. 2) nemusela být opomínuta provázanost univerzity s českým utrakvismem a spíše než starší práce měl být využit především příslušný svazek nejnovější syntézy dějin Karlovy univerzity.⁶ Biogramy předních českých šlechticů Vratislava z Pernštejna (s. 46) a Viléma z Rožmberka (s. 119) by rozhodně neměly opomíjet odkaz na práce Petra Vorla⁷ a Jaroslava Pánka.⁸ Pro zjištění údajů o českých klášterech, jejichž majetek byl využit pro vyřešení financování pražského arcibiskupství, by pak nepochybně stačilo využít příslušného hesla v Encyklopedii českých klášterů.⁹

Přes tuto výtku vycházející z pohledu českého badatele je však nutné ediční počin Alexandra Kollera ocenit jako vysoce významný. Nejenže kvalitním způsobem zpřístupňuje velmi důležité prameny, a to formou, která může být vzorem pro všechny edice podobného typu, současně však také dosvědčuje, že projekt edicí nunciaturních zpráv je přes svoji časovou náročnost stále živý a perspektivní.

Tomáš Černušák

³ *Le istruzioni generali di Paolo V. ai diplomatici pontifici, 1605–1621*, Silvano GIORDANO (ed.), Tübingen 2003.

⁴ Bohumil NAVRÁTIL, *Biskupství olomoucké 1576–1579 a volba Stanislava Pavlovského*, Praha 1909.

⁵ František KAVKA – Anna SKÝBOVÁ, *Husitský epilog na koncilu tridentském a původní koncepce habsburské rekatolizace Čech. Počátky obnoveného pražského arcibiskupství 1561–1580*, Praha 1969.

⁶ Michal SVATOŠ (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, 1. díl (1347/48–1622), Praha 1995.

⁷ Petr VOREL, *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*, 2. vyd., Praha 2012.

⁸ Jaroslav PÁNEK, *Vilém z Rožmberka. Politik smíru*, 2. vyd., Praha 2011.

⁹ Pavel VLČEK – Petr SOMMER – Dušan FOLTÝN, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997.

Olga FEJTOVÁ, „*Já pevně věřím a vyznávám...*“ *Rekatolizace na Novém Městě pražském v době pobělohorské*, Documenta Pragensia Monographia, Praha-Ústí nad Labem, Archiv hlavního města Prahy – Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, Scriptorium 2012, 326 s., ISBN 978-80-87271-66-7.

Úvodní slova názvu knihy pocházejí z vyznání „pravé“, tedy katolické, víry, vyznání, které, jak autorka uvádí, se stalo skutečnou součástí každodenního života měst pražských v pobělohorském období. Toto vyznání, které doprovázelo chod jednotlivých složek městské správy od počátku padesátých let 17. věku, mělo přednostní místo mezi všemi městskými přísahami. Je ovšem otázkou, zda se skutečně stalo výrazem a důkazem pravověří měšťanů, nebo jen formulí toto pravověří zaštiťující a svým způsobem predestinující. V následujícím textu onoho vyznání¹ se odrážejí všechny nejdůležitější momenty katolického pravověří: výčet svátostí, transsubstanciacie při mši svaté, nutnost přijímání pod jednou, uctívání obrazů atd. Toto vyznání víry, které si Fejtová zvolila jako motto svého díla, je vybráno více než vhodně. Vyjadřuje ovšem skutečnost, nebo spíše desiderata vládnoucích církevních i státních orgánů?

Tyto otázky se kromě jiného staly předmětem autorčiných výzkumů. Její badatelský záběr je ovšem mnohem širší. Poutavě napsaná kniha je rozdělena do dvou částí. Tou úvodní je sofistikovaný výklad o genezi pojmu „konfesionalizace“, jeho obsahu i hledání a nalézání adekvátních řešení v evropské, převážně německé, historiografii. Druhá, obsáhlejší část, se věnuje postupu rekatolizace na Novém Městě pražském tak, jak autorka zjistila a vyličila v barvitém obrazu na podkladě autentických pramenů, převážně uložených v Archivu hlavního města Prahy.

Na počátku tedy Fejtová obsáhle pojednává o konfesionalizaci jako takové. Její výklad o konfesionalizačním konceptu se počíná sledováním historiografické produkce v osmdesátých letech 20. století, kdy základní linie výzkumu určily práce „otců zakladatelů“ Heinze Schillinga a Wolfganga Reinharda.² Autorka právem upozorňuje na důležitost konference pořádané v roce 1985 Spolkem pro výzkum reformace (Verein für Reformationsgeschichte), kde se badatelé usnesli na neudržitelnosti dosavadní rozkolísanosti pojmů: reformace, katolická reforma (reformace), protireformace, či druhá reformace atd. atd.³ Konfesionalizace se pak jeví jako nejvhodnější pojem zahrnující různorodé dění, pojem, jenž zachycuje podstatu změn v církevní oblasti, ale i v zeměpanském dirigismu. A nemohu si pomoci, je to i pojem „politicky korektní“.

Fejtová dokázala čtenáře v obdivuhodné zkratce seznámit se složitými peripetiemi ve výkladu a chápání konfesionalizace, jednak v evropském dějepisectví, ale sleduje i vnitřní

1 Fejtová ho v recenzované knize uvádí na s. 13–14.

2 Jejich základní práce uvádí Fejtová na s. 20–21.

3 Od počátku sedmdesátých let byly tyto různé pojmy v evropské historiografii často diskutovány, snad nejlépe tyto diskuse shrnul Henryk Damian WOJTYSKA, *Reformacja – reforma katolicka – kontreformacja. Dzieje nomenklatury i próba uściślenia pojęć*, Roczniki teologiczno-kanoniczne 24, 1977, č. 4, s. 223–249. Autor odkazuje i na starší, především německé, práce. Ačkoliv dějepisectví v někdejší NDR se příliš nedávalo ovlivnit západními proudy, přesto i zde badatelé dospěli k „objevnému“ přesvědčení, že reformaci a protireformaci je třeba studovat komplexně, ve vzájemné souvztáhnosti. K tomu Herbert LANGER, *Religion, Konfession und Kirche in der Epoche des Übergangs vom Feudalismus zum Kapitalismus*, Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 32, 1984, s. 110–124.

dění v české historiografii. Odkrývá paradigma konfesionalizace, ale i její kritiky. Čím je tedy pro Olgu Fejtovou konfesionalizace? Autorka svůj názor definuje dosti přesně (ve shodě s předními autoritami tohoto badatelského směru i na podkladě vlastního výzkumu): konfesionalizace je de facto součástí procesu sociální disciplinace, zároveň se ale jedná o proces vnitřně diferenciovaný, pluralitní a souvisí i s celkovou modernizací společnosti. Nejedná se tedy výhradně o změnu, či odlišení konfesionalní příslušnosti.

O recepci myšlenek hlavních tvůrců konceptu konfesionalizace Wolfganga Reinharda a Heinze Schillinga⁴ do české historiografie se zasloužila hlavně Anna Ohlídál a autorka recenzované monografie.⁵ Obě zmíněné badatelky současně tento koncept tvůrčím způsobem rozvíjely. Nelze ale popřít, že v současnosti není konfesionalizační paradigma jednoznačně přijímáno. Jeho odpůrcem je např. Peter Hersche, tvůrce úchvatného vyprávění o evropské kultuře a společnosti v „barokním“ období.⁶ Toto obsáhlé dílo pojednávající převážně o katolickém baroku velice pobouřilo jednoho ze zakladatelů a bedlivých strážců čistoty konfesionalizační koncepce Wolfganga Reinharda, jenž Herscheho práci věnoval vznícenou polemiku otištěnou v nejprestižnějším německém historiografickém periodiku *Historisches Zeitschrift*.⁷ Ačkoliv Hersche píše o barokním katolicismu, na rozdíl od Reinharda nemám pocit, že by zamezoval a bránil se odlišnému výkladu jím zkoumaného období. Reinhard končí svou recenzi vtipným bonmotem: „Die Konfessionalisierung ist tot, es lebe Konfessionalisierung!“⁸ Co k tomu dodat?

Olga Fejtová se s konfesionalizačním konceptem vyrovnala, ovšem její obdivuhodná práce skýtá prostor k uchopení tématu i pro ty čtenáře, pro které je konfesionalizační paradigma pojmem poněkud vzdáleným. Ostatně autorka se vlastně už v názvu své knihy přihlašuje k termínu „rekatolizace“. A tento proces na Novém Městě pražském také bedlivě zkoumá a vykládá. Implicitně její analýza pochopitelně přináší i širší konsekvence, které byly s pobělohorskou rekatolizací spojeny. Napsala jsem, že kniha Olgy Fejtové je obdivuhodná – každý, kdo jen třeba okrajově zná danou tematiku, zjistí už při letmém pročtení, kolik úsilí a erudice stojí za předloženým textem. Fejtová se během svého působení v Archivu hlavního města Prahy mohla důkladně seznámit s důležitými prameny a své znalosti jedinečně zúročila v recenzované monografii. Autorka bezpečně zná různé druhy pramenů, které pražský městský archiv uchovává. Jsou to především městské knihy: knihy dekretů reformační komise, knihy inventářů, knihy svědomí, či knihy pa-

4 Jejich stěžejní díla uvádí autorka v seznamu literatury, s. 310–313.

5 Anna OHLÍDÁL, „*Konfessionalisierung*“. *Ein historisches Paradigma auf dem Weg von der Sozialgeschichte zur Kulturwissenschaft?*, *Acta Comeniana et Historica* 15/16, 2002, s. 327–342. Citace dalších studií Anny Ohlídál na s. 306–307, početné studie Fejtové citovány na s. 294–295. Přínosná je také přehledová studie Jiřího PEŠKA, *Reformační konfesionalizace v Německu 16.–17. století*, ČČH 96, 1998, s. 602–610.

6 Peter HERSCHE, *Muße und Verschwendung. Europäische Gesellschaft und Kultur im Barock Zeitalter*, I–II, Freiburg–Basel–Wien 2006. V současné české historiografii Herscheho pojetí přitakává především autor pozoruhodných knih o české šlechtě 17. a 18. století – srov. Aleš VALENTA, *Lesk a bída české barokní aristokracie*, České Budějovice 2011; TÝŽ, *Dějiny rodu Kinských*, České Budějovice 2004; TÝŽ, *Finanční poměry české šlechty ve druhé polovině 18. století (chlumečtí Kinští v letech 1740–1780)*, Hradec Králové 2006.

7 Wolfgang REINHARD, *Barockkatholizismus statt Konfessionalisierung?*, *Historisches Zeitschrift* 291, 2010, Nr. 2, s. 419–429.

8 W. REINHARD, *Barockkatholizismus*, s. 429.

mětní atd. Kromě toho Fejtová komparovala své výzkumy v Archivu hlavního města Prahy s fondy Národního archivu (Archiv pražského arcibiskupství, Stará manipulace), ale i např. s pozoruhodným bratrským archivem Matouše Konečného.⁹ Využila jak pramenů normativní povahy, tedy těch, které reglementovaly změnu vyznání, ale i těch, jež odrážely třeba odpor měšťanů vůči vnucované víře (např. soudní dokumenty).

Výsledkem jejího bádání je složitá, ale současně i přehledná mozaika zachycující průběh rekatolizace na Novém Městě pražském. Jednalo se o proces složitý, postupující s obtížemi, často s ambivalentními výsledky. Ačkoliv jsem sama dříve ve shodě s názory starší literatury¹⁰ předpokládala, že obrat ke katolické víře byl v Čechách dovršen v osmdesátých letech 17. století, nyní se kloním k názoru, že je nutné k těmto závěrům přistupovat s větší skepti a snažit se více rozlišovat mezi aspekty formálními a praktickými projevy zbožnosti. Je-li to ovšem vůbec možné: a Fejtová ukazuje, že tato desiderata naplnit lze.

Autorka, která tématu věnovala už celou řadu přípravných prací,¹¹ sleduje postupně jednotlivé fenomény vztahující se k předmětu jejího výzkumu. Nejprve seznamuje se správním vývojem Nového Města pražského, náležitými právními konsekvencemi a pochopitelně také s náboženskou situací, jakož i s ekonomickými důsledky vnucované rekatolizace. Velmi výstižně líčí např. tragickou mezihru návratu emigrantů při saském vpádu, kdy se mnozí, ryze formálně noví katolíci velmi distancovali od možnosti navrácení majetku zabaveného exulantům, který rozhojnil jejich statky. Pozemské statky se pak staly také prostředkem nátlaku na dědice žijící v exilu. Při vyřizování dědictví na ně byl vyvíjen nevybíravý nátlak ke konverzi.

Napsala jsem už, že bude třeba znovu kriticky zhodnotit postup, úspěchy a dovršení rekatolizace. Olga Fejtová k tomu přináší cenné podněty. Mj. třeba ještě v sedmdesátých letech 17. století byly vyžadovány podrobné soupisy heretiků, či lidí chladných ve víře. Nekatolíků pak byl zamítán křesťanský pohřeb. Nejen, že duchovní měli dohlížet na své ovečky, ale sami pastýři byli podrobováni dohledu vyšších orgánů církevní správy. Kontrolovala se i účast na poutích a procesích, které, jak se domnívám, náležely k těm nejvíce oblíbeným festivům církevního roku.

Recenzent stojí před těžkým úkolem, pokud by měl vyzdvihnout ty pasáže, které považuje za nejlepší. Osobně pokládám za nejpodnětější autorčin vhléd do „privátní sféry každodenního života měšťanů“.¹² Bezpochyby právě tuto soukromou sféru života jedince i kolektivu je téměř nemožné seriózně postihnout, ovšem přiblížit se tomuto fenoménu lze. Olga Fejtová tak činí podle naprosto signifikantních pramenných celků. Zkoumá praxi v měšťanských testamentech a inventářích pozůstalostí. Zabývá se knižní kulturou –

9 Odkazy na tyto prameny jsou v recenzované monografii na s. 284–285.

10 Např. Eliška ČÁŇOVÁ, *Vývoj správy pražské arcidiecéze v době násilné rekatolizace Čech (1620–1671)*, Sborník archivních prací 35, 1985, č. 2, s. 486–560.

11 O. FEJTOVÁ, „Já pevně věřím a vyznávám...“, s. 294–295. Vedle Olgy Fejtové se podobně záslužně zabývá rekatolizací v pražských městech i její kolegyně z Archivu hlavního města Prahy Jaroslava MENDELOVÁ, *Rada Nového města pražského v letech 1600–1650*, Pražský sborník historický 29, 1996, s. 59–106; TÁŽ, *Dekrety reformáční komise pro Nové Město pražské 1627–1629*, Praha 2009.

12 *Privátní sféra každodenního života na Novém Městě pražském v době pobělohorské pod vlivem rekatolizační politiky*, in: O. Fejtová, „Já pevně věřím a vyznávám...“, s. 200–264.

tedy nejen tím, co se v soudobých tiskárnách vydávalo, ale jaké knihy měšťané doma shromažďovali. Vzhledem k tomu, že v dané epoše se u nás v měšťanských domácnostech četlo hojně a gramotnost, zejména ve velkých městech, byla na vysoké úrovni, je rozbor domácích biblioték velmi přínosný. Zjištěné skutečnosti také Fejtová porovnává se zahraničními výzkumy.

Olga Fejtová se snažila proniknout do „ducha doby“, pokusila se odkrýt nejen průběh rekatolizace nařizované zeměpanskými i městskými orgány, „odborně zajišťovaný“ představiteli katolické církve (jichž v dané době ovšem ani v centru českého království nebylo dost), ale i běžnou praxi. Snad mi chybí ještě hlubší snaha o rozkrytí hlubin lidského nitra (jakkoliv je to složité). Nemám na mysli nějaké esoterické chiméry, ale spíš pokus o rozlišení mezi vírou a pověrou, jakkoliv je hranice mezi nimi křehká, důkladnější postižení „pověrečných“ praktik atd.¹⁵

Ačkoliv jsem výše naznačila, že mne samu konfesionalizace ve „výměru paradigmatu uvedeného do evropské historiografie německými historiky v osmdesátých letech minulého století“¹⁴ neoslovuje tak silně jako autorku,¹⁵ rozhodně ji nechci kritizovat za zvolené metodické východisko. Ačkoliv je metodologie důležitou vědní disciplínou, tou, jež je schopna povýšit dílčí poznatky do obecné roviny a pomocí odvozených metod pak vědce navigovat ke kýženému cíli, domnívám se, že někdy dokáže být naopak zavádějící motivací. To se stává tehdy, když autor, jenž si ten či onen, převážně ad hoc moderní, metodologický směr natolik oblíbil, že na něj svůj výzkum naráží jako švec na své kopyto (laskavý čtenář necht' mi odpustí můj přízemní příměr). Mnohem přínosnější přístup je ten, když historik ponechá prostor pro výpovědi kriticky zpracovaných pramenů, výpovědi, na základě jejichž dekonstrukce konstruuje svůj porozumivý výklad. Přesně tak, jak to činí Olga Fejtová, ať se hlásí k jakékoliv metodice. Její novoměstská rekatolizace je nádhernou ukázkou moderní historiografické práce. K tomu práce, jež se zabývá tak složitou a těžko uchopitelnou tematikou, jako je změna vyznání obyvatelstva a tak iracionální složkou konání lidských bytostí, jako je niterné vyjádření „pravé“ zbožnosti. Vždyť víra a potřeba obracet se k nadzemské opoře je bezpochyby jednou z antropologických konstant. Závěrem bych ráda zdůraznila, že Olga Fejtová předkládá čtenáři jeden z nejucelenějších náhledů na průběh rekatolizace (byť na nevelkém prostoru jednoho z pražských měst) v naší moderní historiografii.

Vadou na kráse je ale nepříliš vydařené grafické ztvárnění publikace: desky knihy jsou podivně přezdobené, zvláštní bordury na všech stranách by slušely více sbírce pohádek a bohužel ani černo-bílé obrazové reprodukce nejsou kvalitní. Je to škoda, protože nakladatelství Scriptorium jinak vydává velmi sličné tisky.

Ivana Čornejová

15 Rozdíl mezi vírou a pověrou u nás podrobil výzkumu a osvětlil vlastně jen Rudolf ZUBER, *Osudy moravské církve v 18. století*, 2. svazek (k vydání připravili Vojtěch CEKOTA a Miloš KOUŘIL, Olomouc 2003).

14 O. FEJTOVÁ, „*Já pevně věřím a vyznávám...*“, s. 275.

15 Jak jsem vyrozuměla z textu monografie, Olga Fejtová, myslím, toto mé stanovisko z mých prací bezpečně odhalila.

Marie BAHENSKÁ – Libuše HECZKOVÁ – Dana MUSILOVÁ, *Iluze spásy. České feministické myšlení 19. a 20. století*, České Budějovice, Nakladatelství a vydavatelství Veduta – Univerzita Hradec Králové 2011, 282 s., ISBN 978-80-86829-79-1.

Když v průběhu devadesátých let minulého století začaly v českých zemích vycházet první práce, které se zabývaly dějinami žen, dějinami ženské emancipace, případně představami o ženských životních cyklech v minulosti, doháněla česká historiografie toliko náskok, jenž před ní měla historiografie západoevropská a severoamerická. O desetiletí později už bylo zřejmé, že česká *women's history*, *gender history*, ba dokonce české dějiny feminismu existují.¹ Nespornou zásluhu na této skutečnosti měly i autorky, které jako společný výsledek svého výzkumu vydaly publikaci *Iluze spásy*. České feministické myšlení 19. a 20. století. Navázaly v ní na své dosavadní badatelské výsledky reflektující „ženskou otázku“ z rozličných aspektů a na základě různých metodických přístupů. Na této skutečnosti je založen příznivý synergický účín předložené práce: vzájemná inspirace a jistě i četné diskuse daly vzniknout dílu, které přináší nový pohled na dvacet let řešený problém.

Práce vychází z hypotézy, že, pokud se týče českého ženského hnutí, jeho „intelektuální zázemí do značné míry navazovalo na evropské myšlení a bylo s ním spjato mnohem více, než se dosud předpokládalo“ (s. 8). Jistě to platí především pro 20. století, „feminismus“ většiny druhé poloviny předminulého věku zůstává v zajetí práce pro národ, jak ostatně autorky samy konstatují.

Podrobná analýza dosavadního stavu domácího bádání, nejen o feministickém myšlení, ale také o postavení ženy v minulosti českých zemí vůbec, je užitečná a dokládá mimořádně dobrou orientaci v této (už zcela samozřejmé) části historiografie. Další, metodická část úvodu, definuje pojmy, s nimiž autorky pracují (primárně jde o vymezení pojmu feministické myšlení, feminismus, gender, interseksionalita, ideologie domesticity aj.), stanoví cíle, zdůvodňuje chronologické vymezení tématu. Posléze se autorky věnují základním konturám evropského i mimoevropského feministického myšlení.

Nastíněním historie evropského feminismu pak pokračuje i metodicky a faktograficky přínosná a originální první kapitola České feministické myšlení v evropském kontextu. Autorky zde na základě rozsáhlé sekundární literatury, vydaných pramenů a dobového tisku rekonstruují jednotlivé proudy evropského feminismu a zahraniční koncepty komparují s feministickým diskursem v Čechách. (Znovu)objevují odraz severského feministického myšlení (nejen v případě Laury Malholm a Ellen Key) v českém prostředí, jako první se zamýšlejí nad vztahem ženského hnutí a eugeniky či nad reflexí feministické literatury z pera Emanuela Rádla (zde by čtenář jistě přivítal více poznámek odkazujících přímo na Rádlovy, potažmo Chaloupeckého studie a polemické články). Snad by bývalo vhodné věnovat více pozornosti také medicínskému konstruktu ženy (vysvětlující poznámka na s. 53 tuto problematiku stručně naznačuje), kterým byly evropské polemiky o intelektuálním potenciálu ženy výrazně ovlivněny a který – především svým neúprosným konceptem mateřství – působil mimořádně silně až do konce 19. století. Koncept (žen-

1 Srov. např. Daniela TINKOVÁ, „Žena“ – prázdná kategorie? *Od (wo)men s history k gender history v západoevropské historiografii posledních desetiletí 20. století*, in: Kateřina Čadková – Milena Lenderová – Jana Stráníková (ed.), *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zajetí historiografie*. Sborník příspěvků ze IV. pardubického bienále, Pardubice 2006, s. 19–32; Milena LENDEROVÁ – Božena KOPIČKOVÁ – Jana BUREŠOVÁ – Eduard MAUR, *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Praha 2010, s. 7–19.

ského) těla souvisel rovněž velmi úzce s pojetím ženské sexuality, jak je koneckonců zřejmé z podkapitoly Žena – bytost sexuální (s. 75–76).

Druhá kapitola – Od vzdělání k profesi – završuje několikaleté bádání jedné z autorek zaměřené na problematiku ženského vzdělání jako základní podmínky zrovnoprávnění obou pohlaví a přístupu ženské poloviny lidstva ke kvalifikovaným profesím. Autorky sledují jednak institucionální vývoj dívčího školství, představují významné osobnosti, které byly s tímto procesem spojeny, věnují pozornost i institucionalizované přípravě dívek na manuální povolání. Stranou nezůstala ani analýza ženské preskriptivní literatury a s různou intenzitou probíhající debata o obsahu vzdělání, které má být dívkám dostupné. Pozornost je věnována Minervě i dívčím lyceím a samozřejmě úsilí žen proniknout na univerzitní půdu.

Problematika ženské edukace a možností kvalifikovaných profesí je sledována i v období mezi válkami; zde autorky oprávněně konstatují, že „problematika ženského vzdělání již nepatřila k frekventovaným tématům ženského diskursu“ (s. 169). Nesporně zajímavé je porovnání možností, které relativně „feministická“ první republika ženám nabízela, a stále omezujícího tlaku veřejného mínění, setrvávajícího na tradičním konstruktu feminity, který působil na postoje a rozhodování i ve vzdělaných rodinách. V té době legislativa téma ženského vzdělání téměř opustila a věnovala se jiným, neméně závažným problémům spojeným s postavením ženy ve společnosti.

Na okruh problémů, jenž řešil meziválečný feminismus, klade důraz především závěrečná, třetí kapitola, výstižně nazvaná Žena – bytost veřejná. Vychází ze situace ve druhé polovině 19. století, kdy byly možnosti řešení ženské otázky omezeny legislativně (příslušné paragrafy rakouského Allgemeine bürgerliches Gesetzbuch z roku 1811, jenž vešel v platnost k 1. lednu 1812 a ve stejném roce byl jako Kniha všeobecných zákonů městských přeložen do češtiny, vykazovaly zcela jasně ženě místo v privátním prostoru rodiny); na veřejnosti jí byla vymezena jen část prostoru ve spolkové činnosti (ale kolik spolkových stanov členství žen vysloveně zakazovalo a v kolika případech stálo ve stanovách ono dehonestující „též ženské členy býti mohou“!). Salonům se v českém neurozeném prostředí začalo dařit poměrně pozdě a nikdy nedosáhly významu salonů pařížských či berlínských; salony v českých zemích nelze dokonce považovat za výraz ryze ženské sociability. Je logické, že autorky sledují především filantropickou linii ženské veřejné činnosti, kde pracují s dobovým tiskem i s prameny osobní povahy. Oprávněný důraz je kladen na aktivity Marie Riegrové-Palacké, která přinesla do české dobročinnosti jak nové cíle a aspekty, tak západoevropské zkušenosti.

Převažující prostor je v této kapitole, bohaté na faktografii, věnován onomu zatím málo prozkoumanému přechodu od ženské zájmové či charitativně spolkové k politické činnosti. Kauzou Boženy Vikové-Kunětické se jako první důkladněji zabýval Jiří Kořalka,² autorky tento „vrchol“ druhého období ženského hnutí sledují v širokém kontextu proměn „nové ženy“ inspirujícího se emancipačními snahami v blízkém i vzdálenějším zahraničí. První republika, kde ženy „mohly bez právního omezení studovat, volit a být voleny, opustit manžela, věnovat se profesi“ (s. 213), pak mění cíle a taktiky ženského hnutí, které – už stranicky a ideologicky výrazněji strukturované – nesleduje jednotné cíle. Markantní to bylo především v požadavku na právo disponovat s vlastním tělem, mj. na požadavku alespoň částečné legalizace interrupce; do debaty opět zasáhl výrazně E. Rádl argumentující s poněkud výpětlým požadavkem „životního úkolu“ ženy. Navzdory snahám liberální Ženské národní rady se splnění některých proklamovaných (a jistě oprávněných) požadavků nepodařilo dosáhnout.

² Jiří KOŘALKA, *Zvolení ženy do českého zemského sněmu roku 1912*, in: Documenta Pragensia, XIII, 1996, s. 307–320.

V závěru této kapitoly pak autorky stručně nastiňují možnosti a podoby ženského hnutí v letech 1945–1948 a konec nadějí na dovršení ženské emancipace v podmínkách demokratické společnosti, které způsobil komunistický převrat v únoru 1948.

Kniha je nesporně zdařilým počinem – k pozitivům výše zmíněným přičtíme i úsilí sledovat tři paralelní struktury ženského hnutí v českých zemích, české, německé a židovské – byť není tato snaha pokaždé důsledná či zřetelná ve všech třech částech publikace. Struktura je promyšlená (snad jen názvy podkapitol první části by si zasloužily – mimo jiné pro svou originalitu – být uvedeny i v obsahu na počátku knihy), jednotlivé části na sebe logicky navazují. Celkový dobrý dojem z publikace nijak neruší fakt, že v naraci jsou zřetelné rozdíly: příjemně esejistická, leč v přístupu k faktografii občas poněkud vágní první kapitola se liší od části třetí, kladoucí důraz na přesnou faktografii a promyšlené interpretace; druhá kapitola je svým charakterem někde mezi nimi; její devízou je pak čtivost a přehlednost.

Je zřejmé a legitimní, že se autorky inspirovaly především literaturou anglosaské (případně německé či rakouské) proveniencie a anglosaskými koncepty. Jejich zápas s francouzštinou v první kapitole se proto jeví jako zcela redundantní; vedl ke zbytečným chybám v poznámkovém aparátu (s. 34, pozn. 100, s. 36, pozn. č. 112, s. 37, pozn. č. 113, s. 68). Ostatně francouzský koncept a východiska bádání o dějinách žen a dějinách feministického myšlení se od anglosaských výrazně liší.³

Drobná pochybení jsou spíše záležitostí konečné redakce textu: George Sand nebyla libertinkou (s. 42), nejasnou informaci o německém salonu (s. 38) by upřesnilo nahlédnutí do některého z titulů, které se této zajímavé otázce věnují,⁴ v první kapitole chybí řada odkazujících poznámek aj. Poněkud rušivě působí nejednotný přístup k ženským příjmením: přechylovat či nepřechylovat?

Zajímavá chyba se vloudila na stranu 121 – autorkou citovaných veršů není rozhodně Františka Hansgírgová (ta skutečně zůstala jen u dobře míněných rad adresovaných mladým i starším hospodyňkám, které ovšem formulovala v próze), ale Friedrich Schiller; v českých čítankách z doby monarchie se zpravidla vyskytují v krkolomném překladu Josefa Jungmanna. Protože odkazující poznámka je evidentním omylem, nelze se kořene této mylné informace dobrat.⁵

Uvedené dílčí výhrady nijak nesnižují přínos nové publikace autorského kolektivu Marie Bahenské, Libuše Heczkové a Dany Musilové. Všechny tři zúročily tvořivým způsobem základní výzkum: monografie, již charakterizují originální přístupy, bohatá faktografie, pozoruhodně široká heuristická základna, přehlednost a čtivost, představuje jeho úspěšné završení.

Milena Lenderová

3 Anne MARTIN-FUGIER, *La Bourgeoise. Femme au temps de Paul Burget*, Paris 1983; Geneviève FRAISSE – Michelle PERROT (ed.), *Histoire des femmes en Occident*, IV, Paris 1991; Mona OZOUF, *Les mots des femmes. Essai sur la singularité française*, Paris 1995; Geneviève FRAISSE, *Les femmes et leur histoire*, Paris 1998 aj.

4 Petra WILHELMY, *Der Berliner Salon im 19. Jahrhundert (1780–1914)*, Berlin-New York 1989; v češtině např. Verena von der HEYDEN-RYNSCHOVÁ, *Evropské salony. Vrcholy zaniklé ženské kultury*, Praha 2004.

5 Na umělecké posvěcení nového modelu buržoazní rodiny upozornil např. Hans Hattenhauer, srov. Hans HATTENHAUER, *Evropské dějiny práva*, Praha 1998, s. 505–506.

Robert LUFT, *Parlamentarische Führungsgruppen und politische Strukturen in der tschechischen Gesellschaft. Tschechische Abgeordnete und Parteien des österreichischen Reichsrats 1907–1914* (= Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, Bd. 102), München, Oldenbourg Verlag 2012, XXIII + 667 + 561 s., 2 svazky, ISBN 978-3-486-58051-8.

Rozsáhlá kniha předního německého bohemisty, věnovaná českým poslancům a stranám, zastoupeným ve vídeňském parlamentu a politickým strukturám české společnosti (nejen) v krátkém období od prvních, pro muže všeobecných, rovných a přímých voleb do říšské rady roku 1907 do výbuchu první světové války se jen tváří jako běžná monografie: ve skutečnosti je to obsáhlých a zajímavých monografií hned několik a jako přídatek obdrží čtenář v druhém svazku práce ještě nesmírně důkladný biografický slovník s materiálově precizně podloženými medailony 163 českých poslanců. Zde je třeba připomenout, že Luft – již jen z kapacitních důvodů – omezil svá zkoumání a zejména výklad na jazykově české strany a poslance. Politika, strany i poslanci sektoru „deutschböhmisches“ a „deutschmährisches“ jsou mu ovšem bezpečně známou problematikou, takže autor neváhal své výzkumy a teze porovnávat či kontextualizovat v celém binacionálním rámci českých zemí, resp. celého Předlitavska.

První – výkladový – svazek knihy se člení do sedmi částí. Sedmdesátistránkový úvod obsahuje nejprve precizně vypracované formulování výzkumných otázek a výklad o metodologii práce, kde Luft musel snout historické a politologické přístupy k svému tématu. Následuje důkladný rozbor české i zahraniční literatury k problematice českého a moravského stranictví, k vídeňskému parlamentu a jeho elitám, jakož i systematické pojednání o pramenech výzkumu této problematiky. Druhá, více než stostránková část knihy je zasvěcena stranickým strukturám české společnosti. Luft zde (v návaznosti na práce Jiřího Malíře a Pavla Marka) ukazuje vývoj českého stranictví již od roku 1848, věnuje pozornost (v principu pozitivnímu) vztahu české společnosti k habsburskému státu druhé poloviny 19. století a etablování se moderního parlamentarismu, resp. zastupitelské demokracie v tomto prostředí. „Proces demokratizace společnosti, do velké míry svobodně probíhající od roku 1897, šel ruku v ruce s nacionalizací a s etablováním vysoce zpracované organizační kultury“ (s. 185). Cílem českých politických stran byla (přes nacionální rétoriku a mírně „protistátní“ volební exhibice) pragmatická participace na vládě a moci.

Luft zde vykresluje postupnou krystalizaci pěti, daleko více sociálně ekonomickými zájmy než ideologickými postuláty odlišných, jasně rozhraničených, o silný stranický tisk opřených stabilních politických táborů (sociální demokracie, politické agrární hnutí, národní socialisté, český politický katolicismus a konečně pestrá skupina měšťansko-občanských nacionálních stran, jimž vévodili staročeši a mladočeši). Tato „pětka“, která měla v českých zemích svoji obdivuhodně shodnou paralelu na německé straně, zahrnovala na počátku 20. století celkem 20 samostatných politických stran, jejichž podstatnou charakteristikou byla jednak vysoká organizační kvalita, jednak úzká provázanost s hustou, pevně vybudovanou a stabilní sítí spolků a zájmových svazů celočeské, zejména však regionální či dokonce lokální povahy.

Luft vyzdvihuje takto pro habsburskou monarchii a v podstatě celou Evropu unikátně vysokou členitost české politické scény a výstižně charakterizuje jak její politická prostředí pro léta 1905–1914, tak zájmové polarity politických táborů (trídní sociální konflikt, napjatý vztah státu a církve, protiklady měst a venkova, resp. proměny agrární otázky a konečně „uzel“ protikladů v oblasti „centrum-periferie“, kam autor řadí problematiku federalismu, nacionální otázku a regionální centralismus). Zdůrazňuje, že obyvatelstvo českých zemí bylo v předlitavském i mezinárodním srovnání mimořádně politizováno:

zhruba 15 % voličů tu bylo organizováno v politických stranách, což byla špičková evropská hodnota. V podstatě atypická byla i vysoká česká volební účast (Morava a Slezsko měly předepsanou volební povinnost).

Třetí, rozsáhlá část knihy (s. 187–334) je věnována volebnímu systému, zavedenému pro volby do říšské rady, dále jeho politickým důsledkům a též výsledkům voleb v letech 1907 a 1911. Luft zdůrazňuje právě pro české prostředí velmi významné volební dohody a aliance, které „tradičním“ stranám po šoku z roku 1907 (40 % hlasů pro sociální demokracii) především umožnily roku 1911 minimalizovat úspěchy sociální demokracie (a do jisté míry i politického katolicismu) a které také zajišťovaly i menším stranám politické přežití. Výsledkem ovšem byly velké difference procentuálních volebních výsledků stran a počtů jimi reálně dosažených mandátů: „V důsledku většinového volebního práva neodrážely počty hlasů a mandátů ani v nejmenším sílu toho kterého politického tábora či sociokulturního prostředí“ (s. 332). Tato situace nutně tlačila zúčastněné politické subjekty k preferenci „konsensuálně demokratických politických strategií“.

Ve čtvrté (recenzent musí přiznat, že jemu srdci nejbližší) části práce (s. 335–476), která by opět vydala na samostatnou knihu, autor vypracoval prosopografii 163 českých poslanců, kteří představovali asi 27 % poslanců říšské rady let 1907–1914. Luft upozorňuje (s. 338–340), že situace, kdy měl k statisticky relativně malému vzorku osob poměrně rozsáhlou, avšak nehomogenní a (zejména pro sociální demokraty) mnohdy neúplnou datovou bázi, neumožňovala aplikaci klasických biograficko-statistických metod a vedla k „měkké“ aplikaci těchto principů na rozhraní kvantitativní a kvalitativní analýzy po způsobu „zhuštěného popisu“. Svůj přístup k materiálu Luft charakterizuje slovy: „Ve smyslu měkkého přístupu jsou statistické analýzy exemplárně propojeny s biografickými detaily, typickými životopisy, profily jednotlivých skupin a s líčením uzlů politického jednání. Tato integrativní metoda kolektivní a individuální biografické analýzy byla vědomě zvolena jako střední cesta mezi obsáhlou biografií jednotlivce a vysokou mírou agregace dat v čistě kvantitativních sociálně historických pracích. Stalo se tak proto, aby byly zřetelně ukázány kauzální souvislosti a aby bylo zároveň možno prostřednictvím impresionistické formy jednotlivého případu naznačit strukturální výpovědi ohledně reprezentativnosti. Byl tak propojen empirický a funkcionalisticko-strukturalistický přístup politického a sociologického dějpisu“ (s. 338n.).

Autor věnoval pozornost věkové struktuře poslanců (při průměrném věku 44 let byli Češi nejmladší skupinou v parlamentu), utváření (krátkých) politických generací a generačním konfliktům. Stostránkové jádro kapitoly je zaměřeno zejména na místní původ poslanců, dále na socio-kulturní faktory jejich původu a sociálně-ekonomické charakteristiky jejich kariéry. Autor zdůrazňuje, že pro tříčtvrtinovou většinu poslanců byla typickým (formativním) milieu vesnice (u agrární strany namnoze „malovesnice“) nebo maloměsto (s. 378). Pro poslance z městského prostředí pak byla mimořádně významná pražská aglomerace, z níž pocházelo v průměru 9 % z nich. Nejvýraznější podíl pražských rodáků (23,5 %) měla sociální demokracie, v níž evidentně hrála vůdčí roli pražská organizace strany. Druhý nejvyšší podíl pražských rodáků (12,5 %) měli národní socialisté, kteří i celkově (44 %) nadprůměrně často pocházeli z měst nad 5000 obyvatel.

Autor připomíná, že celkově čeští poslanci nepatřili svým původem k tzv. vzdělaným měšťanským vrstvám (*Bildungsbürgertum*) ani k průmyslové buržoazii. Na druhé straně velká část z nich vděčila za svůj společenský vzestup právě univerzitnímu vzdělání (studovalo 48 % poslanců, 28 % poslanců dokonce dosáhlo v oné době společensky vysoce ceněného doktorátu). Dominantní byl význam zejména právnického vzdělání: prestižní právnickou fakultu vystudovaly bezmála dvě třetiny poslanců občansko-nacionálních stran. Obdobně významné bylo však pro řadu poslanců i technické vzdělání na pražské

české technice. Pro politické uvědomění těchto mužů pak hrál mimořádně velkou roli již sám studijní pobyt v Praze. Jedním z důsledků pobytu v tomto velkoměstě se potom pro většinu českých neklerikálních poslanců stal příklon k rozhodnému buržoaznímu nebo proletářskému antiklerikalismu.

Autor dále připomíná, že v kompenzaci stavovského původu a majetku vzděláním se zrcadlí enormní vzestup prostřednictvím vzdělanostní kvalifikace, tak typický pro celou českou, vzdělání mimořádně vysoko oceňující, společnost od poloviny 19. století:¹ „Vzdělání bylo nejen konstitutivní charakteristikou občanského sebeuvědomění, a to obzvláště pro českou národnost, ale představovalo pro maloburžoazní i středostavovské, proletářské nebo rolnické vrstvy též nutné oprávnění ke vstupu do státní nebo zemské služby“ (s. 408n.). Výjimku zde samozřejmě představovali sociálně demokratičtí, původem dělničtí žurnalisté, kteří do nejvyšší státní úrovně politiky vstoupili bez vyššího vzdělání.

Profesně se velká část českých poslanců etablovala ve veřejném sektoru. Cesta do říšské politiky u většiny z nich vedla přes komunální sféru a přes intenzivní „zasíťování“ do opěrné báze spolků a profesních svazů. Luft upozorňuje zejména na protiklad na jedné straně zřetelného nezájmu vedoucích českých poslaneckých elit o ryze ekonomickou problematiku a na druhé straně mimořádnou angažovanost (a zkušenost) většiny z poslanců v drobném peněžním sektoru (kampeličky a pod.).² Za důkladnou pozornost stojí však zejména jeho závěr: „Na základě svého kariérního vzestupu a profesního pole soustřeďovala většina neagrárnických poslanců svůj zájem na podporu, kontrolu a nacionalizaci vzdělanostních institucí, správy, právnictví a dalších státem financovaných oblastí. Vzestup Čechů po roce 1900 nejen v úřednictvu, ale i v armádě a diplomacii je dosud všeobecně podceňován, i když na něj Jan Křen poukázal již před rokem 1990“ (s. 473). Luft připomíná, že ve vídeňské ústřední správě byli čeští představitelé zastoupeni již v roce 1910 v poměru, odpovídajícím podílu Čechů na obyvatelstvu monarchie, tj. 23 %, a jejich podíl i význam nadále vzrůstal.

V opozici vůči mínění Jiřího Kořalky o převažující průměrnosti českých politiků této doby Luft zdůrazňuje, že čeští poslanci vídeňského parlamentu představovali nejen funkčně a strukturálně, ale i co do vzdělání, společenské angažovanosti, politické a administrativní profesionality skutečnou politickou a společenskou elitu české společnosti. Skutečnost, že významné a maximálně úspěšné osobnosti typu Františka Fiedlera, Josefa Fořta nebo Jana Žáčka byly již v meziválečné době (cíleně?) zapomenuty, by dnes neměla nadále bránit v pochopení skutečnosti, že se české politické elity na počátku 20. století již plně integrovaly do nejvyšších mocenských pater habsburského státu.³

1 Autor tu odkazuje k práci: Gary B. COHEN, *Education and Middle-Class Society in Imperial Austria 1848–1918*, West Lafayette 1996, druhé vydání 2006. Srov. moji recenzi in: AUC-HUCP 39, 1999, s. 147–151. Je věčná škoda, že toto, pro pochopení české sociálně politické emancipace zásadní dílo nebylo dosud přeloženo do češtiny, resp. je obecně v Evropě málo dostupné.

2 K tomuto problému srov. Luftovu studii: *Politiker und Banken. Die Rolle des Finanzsektors für tschechische Parlamentarier in der späten Habsburgermonarchie*, in: Catherine Horel (ed.), *Nation, cultures et sociétés d'Europe centrale aux XIXe et XXe siècles*, Paris 2006, s. 237–250.

3 Srov. Robert LUFT, *Machtansprüche und kulturelle Muster nichtperipherer Regionen: Die Kernländer Böhmen, Mähren und Schlesien in der späten Habsburgermonarchie*, in: Johannes Fichtinger – Ursula Prutsch – Moritz Csáky (ed.), *Habsburg postcolonial. Machtstrukturen und kollektives Gedächtnis*, Innsbruck 2003, s. 165–187.

Pátá část knihy je věnována vnitřnímu životu parlamentu, frakcím a parlamentním aktivitám českých politických elit. Autor tu opět systematicky ukazuje utváření českých frakcí, popisuje jejich strukturu a stabilitu i vytváření národně českých nebo krátkodobě i slovanských nadfrakčních seskupení. Stejná pozornost je tu věnována práci ve výborech, debatám v plénu, projevům, návrhům i interpelacím, to vše v kontextu zastupování konkrétních zájmových skupin a vytváření účelových aliancí k prosazení věcných cílů. Luft klade důraz na skutečnost, že se předlitavský parlamentarismus zkoumané doby v žádném případě nenacházel ve stavu rozkladu. Na udržení jeho funkčnosti měla hlavní zásluhu právě – dodnes nedoceňovaná – trvalá a nadprůměrně angažovaná činnost vůdců českých poslaneckých frakcí, spolupracujících s českými ministry říšské vlády. Dokonce i při obstrukcích nepřerušovali čeští poslanci obstruujících stran práci ve výborech. Byli si vědomi, že jen tak mohou účinně hájit konkrétní agrárně hospodářské, správné právní a společensko vzdělanostní zájmy českého národa i nadnárodního státu, a to včetně dohledu na z českého hlediska „relevantní“ obsazování postů ve státním aparátu.

Těmto zájmům a jejich reprezentaci je věnována kratší (s. 585–651) šestá kapitola, soustřeďující se na českou politickou kulturu v prostoru mezi zastupováním řady zájmů, nacionální solidaritou a vztahem ke státu. Autor dochází k závěru, že „napjatý vztah pro státního integrativního jednání a centrifugální autonomistické nacionální politiky před rokem 1914 patřil k ústředním prvkům české politické kultury. Teprve světová válka však nevratně zničila vazebnou sílu legitimacy předlitavského politického systému a význam celostátních oblastí napětí pro českou politiku“ (s. 651). V letech 1907–1914 se podle autora zásadním způsobem nově zformovala česká společnost, její politicko-organizační struktury i politické elity,⁴ a to jak aktuálně v rámci habsburské monarchie, tak s potenciálem, který byl aktivován ve chvíli zhroucení monarchie v letech 1917/1918.

Autor ukončil svoje ohromné dílo pouze stručným čtyřstránkovým facitem (s. 653–656). Konstatuje v něm, že české společnosti připadala v rámci rakousko-uherské monarchie, resp. Předlitavska klíčová role. Od 18. století se českým zemím nevyhnula ani jedna ze zásadních modernizačních vln a české země se tak staly jednou z ústředních industriálních zemí Evropy. Konkurenční situace nacionálně rozdělené společnosti tu motivovala k vytvoření vysoce politizovaného a organizovaného prostředí s mimořádně diferencovaným spektrem stran a politických bloků. Velké linie společenských konfliktů (především stále silnější, průmyslově však modifikované napětí mezi městy a venkovem) řadí podle Lufta české země sledované doby spíše do kontextu vývoje západoevropských a severovýchodních zemí než do pole střední a východní Evropy. Luft se staví proti – v českém i německém dějepisceví dosud převažujícímu – singulárnímu akcentování nacionální otázky či naopak tradičních třídních protikladů a odkazuje na ústřední význam clusteru navzájem provázaných protikladů „město-venkov“, „kapitál-práce“, „laicismus-politický katolicismus“ a konečně „centrum-periferie“ (včetně národních otázek) jako na zájmový rozvrh, na němž vyrostl méně ideologický, spíše pragmaticky na zastupování segmentovaných zájmů orientovaný systém českých politických stran a táborů.

Čtenáři se maně vybaví dávná slova Otto Urbana, když čte Luftův facit: „Politický boj proti státu byl bojem o pozice a akční pole v rámci státu. Proti českou politikou inscenovanému ideologickému a propagačnímu odstupu od státu stála dalekosáhlá faktická integrace českých politických elit do státní sféry a jejich sílící participace na vládě. (...) Z perspektivy

4 Robert LUFT, *Die Zivilgesellschaft im zisleithanischen Teil der Habsburgermonarchie bis 1914*, in: Jörg Hackmann – Klaus Roth (ed.), *Zivilgesellschaft im östlichen und südlichen Europa in Geschichte und Gegenwart*, München 2011, s. 189–215.

strukturálních dějin byly rozhodujícím zářezem v procesu proměny české politiky směrem k modernímu, organizačně vysoce zasítovanému, ovšem též segmentovanému politickému pluralismu roky 1907–1911 a nikoliv až, jak se obvykle traduje, počátek války roku 1914 nebo založení republiky roku 1918. Koncem roku 1918 se do základů proměnily ústavní a mocenskopolitické rámcové podmínky a pole jednání české politiky. Struktury vnitročeského politického systému ani složení politických elit tím však nebylo zasaženo“ (s. 656).

Rozsáhlému výkladovému svazku Robert Luft přiřadil více než čtyřsetstránkovou „Biografickou příručku českých členů poslanecké sněmovny rakouské říšské rady let 1907–1914“ (s. A 1 až A 434). Na jejím počátku uvádí přehled českých politických stran podle jejich typu a struktury, přehled členů parlamentních frakcí a abecední soupis českých poslanců podle stranické příslušnosti. Jednotlivá osobní hesla (od Ludvíka Austa po Františka Žemličku) jsou přehledně členěna, nesmírně důkladně dokumentována a mění se tak až v mikromonografie o jednotlivých osobnostech. Jediným problémem pro (po-staršího) čtenáře obsáhlých biografických hesel typu: „Karel Kramář“ (s. A 183 – A 190) je, že jsou hustě tištěna elegantně subtilním petitem... Celé dílo uzavírá obsáhlý soupis archivních i tištěných pramenů, biografických sbírek, dobové i aktuální literatury a konečně souhrnné rejstříky – osobní a geografický – pro oba díly knihy.

Luftovo monumentální dílo, opřené o více než tři desetiletí badatelské práce a o dlouhou řadu pramenných nebo problémových přípravných studií,⁵ přináší ohromné bohatství materiálu i originálních dílčích analýz, objevuje nebo ze zapomnění osvobozuje galerii pozoruhodných politických osobností. Autor s mimořádnou kompetencí a s oporou v až neuvěřitelné znalosti české i světové literatury novým způsobem tematizoval českou politiku celorožské úrovně a vyslovil zásadní obecnější soudy o charakteru českého politického života, o utváření a vlastnostech politických elit i politické kultury. Svým způsobem (tak říká ve vedlejších větách a v poznámkách na okraji hlavního výkladu) však Luftovo dílo inspiruje k daleko širšímu okruhu návazných otázek, resp. nových pohledů na českou společnost a politiku počátku, ale nikoliv jen počátku 20. století.

Zde na prvním místě stojí konstatování, že české země představovaly v rámci habsburského státu jakýsi výjimečný případ: byly srovnatelné spíše v kontextu se západní a severní Evropou (Nizozemí, Dánsko) než s ostatními částmi monarchie. Pro habsburskou říši přitom česká politika navzdory pozdějším československým (podle dnešní západoevropské terminologie „dekolonizačním“) i rakouským (sebeočistným) interpretacím představovala v Luftově (s mimořádnou důkladností zbudovaném) pojetí opěrný pilíř a stabilizační – integrativní – faktor. Luft zásadně odmítá úvahy o náznacích rozpadu monarchie již před výbuchem světové války a zodpovědnost za zkázu podunajského soustátí dává (neformální, leč reálné) vojenské diktatuře let 1917–1918. Říká přitom, že kontinuita českých předválečných a poté raně republikánských politických elit byla (až na osoby za války zemřelé a na nováčky typu Edvarda Beneše) prakticky naprostá. Zážitek zkázy a rozkladu státu posledních válečných let a rychlé ustavení československého „retrospektivně odrakoušřovacího“ diskursu

5 Za připomenutí stojí Luftovy cenné a v českém prostředí vzhledem k době vydání minimálně recipované studie: *Tschechische Parlamentarier und die Prager Hochschulen (1907–1914)*, in: Ferdinand Seibt (ed.), *Die Teilung der Prager Universität 1882 und die intellektuelle Desintegration der böhmischen Länder*, München 1984, s. 147–171, a „*Politische Professoren*“ in *Böhmen 1861–1914*, in: Hans Lemberg – Karel Litsch – Richard Georg Plaschka – György Ránki (Hrsg.), *Bildungsgeschichte, Bevölkerungsgeschichte, Gesellschaftsgeschichte in den böhmischen Ländern und in Europa*. Festschrift für Jan Havránek, Wien–München 1988, s. 286–306.

ovšem umožnilo odstínit všechny tyto skutečnosti a deklarovat „nultou hodinu“, resp. pokusit se o symbolický návrat k mytizované hluboké národní minulosti. To všechno jsou témata, která stojí za promýšlení a za prozkoumání. Luftova rozsáhlá práce k němu bude solidním východiskem. Měla by proto co nejdřív vyjít také v českém překladu: Přimlouval bych se ovšem za její rozčlenění do řady samostatných, čtenářsky přívětivějších knih.

Jiří Pešek

Michal BURIAN, *Sudetoněmecké nacionalistické tělovýchovné organizace a československý stát v letech 1918–1938*, Praha, Karolinum 2012, 398 s., ISBN 978-80-246-2217-0.

Je až s podivem, jak zřídka se náměty z oblasti sportu a tělovýchovy dostávají do zorného pole odborné veřejnosti. O to větší uznání náleží Michalu Burianovi za publikaci, která nejen otevírá čtenářstvu dosud téměř neznámé aspekty sudetoněmeckého spolkového života, nýbrž také správně poukazuje na jejich enormní politický význam. Odhlédne-li se od studie Andrease Luha *Der Deutsche Turnverband in der Ersten Tschechoslowakischen Republik*, jež vyšla před čtvrtstoletím a v nezměněné podobě opětovně v roce 2006, představuje Burianova kniha jedinou, navíc česky psanou, práci důsledně rozebírající jednu z větví tzv. turnerského hnutí na území meziválečného Československa.

Burian nesporně patří k předním znalcům sudetoněmeckých turnerských organizací. Již v roce 2004 obohatil sborník *Češi a Němci ve světě tělovýchovy a sportu* o příspěvek, který předznamenával jeho další badatelskou orientaci.¹ V disertační práci z roku 2012 následně shrnul výsledky svého dlouhodobého bádání a její drobnou úpravou vznikla stejnojmenná recenzovaná kniha.

V jejím úvodu Burian nastiňuje okruhy svého výzkumu: Vedle geneze světového turnerského hnutí upírá pozornost na spolupráci turnerů s politickými stranami, přeje si dekonstruovat henleinovskou legendu, poukázat na personální propojení studovaných organizací a doložit snahu turnerů o podvázání funkčnosti demokratického zřízení Československé republiky. Jak však vysvítá z názvu publikace, spočívá její tematické těžiště především ve vztahu státních orgánů k „sudetoněmeckým nacionalistickým tělovýchovným organizacím“.

Volba adjektiva „tělovýchovný“ v titulu knihy může zavdat příčinu k nedorozumění, neboť slovo implikuje něco plánovitého, dlouhodobého a pozitivního. Jestliže „Deutscher Turnverband“, vůdčí turnerská organizace v Československu a právem hlavní objekt Burianova výzkumu, komplexním pěstěním těla pomocí atletiky, gymnastiky, kolektivních her, plavání či lyžování tomuto pojetí odpovídal, je sporné, zda i některé mládežnické organizace a paramilitaristická bojová uskupení, jimž se Burian věnuje ve dvou samostatných kapitolách, mají nárok na označení „tělovýchovný“. Ačkoli se jejich členstvo rekrutovalo často z turnerských spolků a některé z nich měly slovo „sport“ přímo v názvu, není vhodné klást rovnítko mezi „tělovýchovnou“ a vojenský výcvik, zvláště když mnohé organizace „tělovýchovným“ programem pouze kryly svůj polovojenský charakter.

Literatury k tématu je poskrovnu, i tak by práci prospělo, kdyby více zohlednila současný stav bádání. Snaha proniknout do podstaty učení zakladatele turnerského hnutí Friedricha Ludwiga Jahna na základě jednoho sborníkového příspěvku a tendenčních Dějin tělesné výchovy Františka Krátkého z roku 1974 je stejně bláhová jako využití článku z Dějin a současnosti k osvětlení nauky Othmara Spanna. Kdyby autor využil moderních

1 Michal BURIAN, *Deutscher Turnverband a československý stát 1918–1933*, in: Marek WAIC, *Češi a Němci ve světě tělovýchovy a sportu*, Praha 2004, s. 53–66.

studií o Jahnovi či o tzv. „völkisch“ hnutí, nebo kdyby nahlédl přímo do Jahnových a Spannových spisů, nabyly by úvodní kapitoly věnované ideologii vyšších kvalit. Navíc by zřejmě vyšlo najevo, že v případě turnerského hnutí by měl termín „ideologie“ ustoupit před pojmem „světonázor“ a že adjektivum „völkisch“ neoznačuje jen „národovecké hnutí vycházející z etnicky pojímaného nacionalismu“, ale vlivný středoevropský myšlenkový proud s prvky rasismu, všenněmectví a „německého“ náboženství.

K pochopení světonázoru turnerů, jež Burian na několika místech zahrnuje do nešťastně pojmenované kategorie „čeští“, popř. „rakouští Němci“, nestačí koncentrovat se pouze na jeho nejvýznamnější původce; klíčem zůstává literární produkce jednotlivých turnerských organizací – různé ideové příručky, výroční brožury, básně s divadelními hrami a především svazová periodika. Jim ale Burian buď nepřikládá žádnou váhu, nebo je využívá jen v omezené míře, protože, jak napsal v souvislosti s periodikem *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, „nejdou zdrojem relevantních údajů“. Do zcela nových souvislostí by se dostal jak světonázor turnerů, tak celá řada informací, kdyby Burian zmíněný svazový tisk podrobil systematické analýze a společně s ním i periodikum *Bundes-turnzeitung „bratrského“ rakouského svazu „Deutscher Turnerbund 1919“*, které situaci na československém území nepřetržitě sledovalo, a to dokonce tak podrobně, že své čtenáře v roce 1933 informovalo o Henleinově zánětu slepého střeva.

Oč méně Burian využil vydaných pramenů, o to více času investoval do studia archivního materiálu. Šíře zdrojů, jíž autor dosáhl prací v téměř desítkách vědeckých institucí, vzbuzuje údiv, paradoxně však v sobě skrývá i metodologickou, stylistickou, jazykovou a informační past.

Jelikož se jedna zejména o materiál policejních složek, soudů a státní správy, nemůže být obraz, jenž vzejde nahlížením z jejich perspektivy, jiný nežli ostře černobílý. Na jedné straně tak figuruje „bílá“ bránící se Československá republika, na straně druhé fronta „černých“, Burianovými slovy „negativistických“, „tělovýchovných“ organizací, které stát od roku 1918 do roku 1938 vystavovaly permanentním útokům. V dokonalé zkratce se čtenáři tato vyhraněná polarizace vyjevuje v závěru, kde je rovněž evidentní teleologický koncept, subtilně tvarující celý příběh. Výběrem faktů, jejich interpretací a přísným chronologickým řazením vzniká totiž dojem, jako by roky 1918 a 1938 spojovala přímá vývojová linie a jako by turneři svou podvratnou činností již v době vzniku republiky nezadržitelně a v souladu s jakousi dějinnou logikou špli „Heim ins Reich“, jak se příznačně jmenuje epilóg. Teleologické pojetí podtrhávají vedle mnohých stylistických obrátů nejkonkrétnější obrázky: ten první ukazuje předpis „Freiwilliges Sudetenkorps“ z dubna 1919, jedny z posledních zachycujících porážení hraničního sloupu a setkání Henleina s Adolfem Hitlerem.

Pokud Burian považuje práci Andrease Luha za „v mnoha ohledech tendenční“, pak by se o jeho studii dalo tvrdit bezezbytku totéž. Jistěže prameny institucionální povahy přináležejí k „primárním informačním zdrojům“, to ovšem nic nemění na tom, že jejich autory byli čeští úředníci, vytvářející si shromažďováním obrazového materiálu, výstřížků z novin či různých zpráv vlastní specifickou představu o aktivitách „tělovýchovných“ organizací. V důsledku odlišných světonázorových pozadí se perspektivy sudetoněmecké a československé strany vždy lišily a historikovu práci by neměl provázet příklon k té či oné straně, nýbrž spíše vědomá reflexe napětí plynoucího z této názorové jinakosti. Luho v Burianovu knihu je tak vhodné číst souběžně.

Nejlépe se závislost na pramenech obráží ve stylu a struktuře textu, neboť v některých pasážích se každý nový odstavec rovná dlouhodeché a často nekritické parafrázi či doslovné citaci dokumentu, odpovídajícího chronologické posloupnosti děje. V důsledku tohoto přístupu se vytrácí bezprostřední návaznost, nadto dochází k informační tříšti:

místo aby příbuzné údaje či podtémata vystupovala pospolu a na jednom místě objasňovala určitý aspekt, je jejich pozice v textu podmíněna datací pramene, v kterém se nacházejí. Na s. 283 a 284 Burian kupříkladu shrnuje řeč Richarda Bernharda, již pronesl 12. července na VI. sjezdu „Deutscher Turnverband“ v Ústí nad Labem. O dvě stránky dále doplňují text dva obrázky z „výchovného shromáždění“ – „Tag der Erziehung“ téže organizace, „pořádané v červenci 1937 v Ústí nad Labem“. Konečně se na té samé stránce, ovšem v jiném kontextu, objevuje informace o štafetovém běhu, konaném 11. července 1937 na trati Cheb-Karlovy Vary-Ústí nad Labem. Že se ve všech třech případech jednalo o tutéž akci, navíc o jeden z nejvýznamnějších manifestačních projevů „Deutscher Turnverband“, si mnohý čtenář vlivem členění textu nebude moci uvědomit.

S rigidním přenášením informací z pramenů do textu lze pozorovat také setrvání na deskriptivním byrokratickém způsobu vyjadřování, který sice splňuje svou funkci při komunikaci mezi úředními instancemi, méně však již mezi historikem a čtenářem. Přitom by se tento problém dal vyřešit prostým vypuštěním některých přebytných detailů, bránících plynulosti textu a odvádějících pozornost od hlavní vyprávěcí linie, nebo jejich vložení do poznámkového aparátu.

Z jazykového hlediska se jeví problematická otázka překladu německého pojmosloví do češtiny, neboť v oblasti dějin „Turnen“ prozatím neexistuje zaběhnutý úzus. Převádění německé terminologie do českého jazyka nestojí nic v cestě, pokud se jím nepokřivuje specifická výpovědní hodnota pojmu. Proto Burian mohl upustit od skloňovaného výrazu „Turnverein“ ve prospěch termínu „turnerský spolek“, naopak se zdá, že slovo „Dietwart“ překladem „vzdělavatel“ pozbývá svého skutečného, velmi speciálního významu.

Při překladu či zachování původního znění by se mělo dbát na důslednost, takže je méně vhodné, aby se na jednom místě hovořilo o „župě Aupa-Elbe“, na jiném o „Jeschen-Iser-Turngau“ a do třetice o „Jahnově turnerské župě“. U čtenáře může podobné svévolné zacházení s názvy vyvolat nejasnosti, jak dosvědčuje příklad rakouského turnerského svazu, vystupujícího v pramenech, a tudíž i textu pod různými tituly: „Deutscher Turnerbund“, „Deutscher Turnerbund 1889“, „DTB 1889“, „Deutscher Turnerbund 1919“ či dokonce „Turnerbund“. Ve skutečnosti se „Deutscher Turnerbund“ rok po válce transformoval do „Deutscher Turnerbund 1919“ a starý rozpuštěný svaz se poté pro odlišení označoval rokem jeho vzniku „1889“. Jednotlivá pojmenování tedy nejsou zaměnitelná.

Zastřený zůstává v knize smysl dvojязыčného uvádění místních názvů, protože tento počín nemá vliv na interpretaci pramenů ani nemá souvislost s otázkami kladenými v úvodu práce. Přehled těchto místních názvů v závěru knihy postrádá bez uvedených stránek funkci rejstříku, nehledě na to, že německým ekvivalentem města Doksy není Doks, nýbrž Hirschberg (v dokumentech lze narazit i na název Hirschberg am See či dokonce Bad Hirschberg) a Bor u České Lípy – čili Haida – se dnes jmenuje Nový Bor.

I když na některé věcné chyby ve studovaných dokumentech, jako například na komolení Henleinova jména, upozornil Burian sám, mnoho jich neúmyslně zakomponoval rovněž do svého textu. Jen pro příklad: jméno kynšperského rodáka Protze znělo Ludwig, nikoli Ludvik, a podle pramenů zastával funkci spolkového a župního „Dietwarta“ a ne „župního náčelníka“. Jako „Dietwart“ se Protz v souznění se svazovým světónázorem neustále vyjadřoval k současné politické, sociální a kulturní situaci a jeho literární díla dosáhla značné obliby, proto nelze akceptovat Burianovo tvrzení, že „Dietwarti“ byli „zcela održeni od reálného světa a času“. Župu, v níž Protz působil, označovali turneři v návaznosti na obří Jahnovu mohyly u Chebu kuriózním jménem „Jahnmalturgau“, od roku 1926 „Egerland-Jahnmalturgau“. Správný překlad do češtiny by měl tedy být „(Chebská) turnerská župa Jahnova pomníku/Jahnovy mohyly“, namísto „Jahnova turnerská župa“, jak zaznívá v knize.

Za škodu lze považovat, že Burian v analýze některých mimořádně pozoruhodných témat nebyl vytrvalejší, neboť by zřejmě došel k jiným závěrům. Na několika místech mluví například o zaoblené svastice, symbolu „Deutscher Turnverband“, avšak neosvětluje dostatečně její původ. „Deutscher Turnverband“ znak převzal od rakouského svazu „Deutscher Turnerbund 1889“, který jej užíval již od roku 1910. Podle některých zpráv byl v „Deutscher Turnerbund 1889“ hákový kříž běžný již od roku 1891/1892 jako „germánský přívěšek pro štěstí“. Počátky symbolu tak v turnerských kruzích spadají do mnohem staršího období, než jak se domnívá Burian, a pro svou podobu by neměl být dáván do souvislosti s nacionálním socialismem.

Obdobně by bez vlivu na výsledky práce nezůstalo, kdyby se autor důsledněji zaměřil na některé „völkisch“ festivity jako „germánský“ letní slunovrat, na roli ženy ve studovaných svazech nebo na recepci zastávaných světonázorů a ideologií ze strany běžných turnerů. Informace k těmto aspektům musí být ovšem hledány i v jiných pramenech nežli těch institucionální povahy.

Předešlé poznámky nic nemění na skutečnosti, že recenzované Burianovo dílo lze označit pro zvolené téma za zásadní, průkopnické a velmi originální. Kdokoli se bude chtít zabývat problematikou turnerského hnutí v českém pohraničí, nebude jej moci ignorovat a neodvolávat se na něj. Pro další bádání skýtá kniha obšírný repertoár podnětů a důležitých odkazů, jež by jmenň a věcný rejstřík učinily ještě zjevnější.

Martin Klement

Helena P. EVANS, *Diplomatic Deceptions: Anglo-Soviet Relations and the Fate of Finland, 1944–1948* (Studia Historica 82), Helsinki, Finnish Literature Society 2011, 308 s., ISBN 978-952-222-319-7.

Dejiny Fínska zo zrejmých dôvodov (jazyková bariéra, geografická odľahlosť, nízka intenzita vzájomných kontaktov) nepútajú prílišnú pozornosť českých historikov. Výnimkou zostáva krátky dejinný úsek prechodu od druhej svetovej vojny k vojne studenej, spestrený otázkou, či existovala „fínská“ alternatíva československého vývoja.¹ Práve tohto kľúčového obdobia dejín „krajiny tisícich jazier“ sa týka recenzovaná monografia. Vďaka postupujúcemu prístupňovaniu fínskych a britských prameňov a podnes živej diskusii o počiatkoch studenej vojny práca ponúka viacero zaujímavých podnetov.

Tzv. pokračovacou vojnou proti Sovietskomu² sa Fínsko zaradilo do tábora Osi, ocitlo sa v konflikte s Veľkou Britániou (no nie s USA) a tiež sa stalo predmetom spojeneckej diplomacie: už v Teheráne Churchill súhlasil s fínsko-sovietskou hraničnou čiarou z jari

1 Jindřich DEJMEK, *Byla v roce 1948 reálná „finlandizace“ Československa? Stručná komparace situace Finska a Československa v letech 1944–1948*, Moderní dějiny 18, 2010, č. 1, s. 185–207; Karel DURMAN, *Popely ještě žhavé. Velká politika 1938–1991*, I. díl, Světová válka a nukleární mír 1938–1964, Praha 2004, s. 237–244; Jiří VYKOUKAL – Bohuslav LITERA – Miroslav TEJCHMAN, *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989*, Praha 2000, s. 227–239; a Heikki LARMOLA, *Československo a Finsko v poválečné sovětské sféře vlivu*, Soudobé dějiny 1, 1994, č. 4–5, s. 484–491.

2 Fíni spočiatku úspešne prezentovali konflikt ako vojnu obrannú (ešte v máji 1944 Anthony Eden pripúšťal legitimitu tohto postoja, s. 55), bez priameho súvisu s nacistickou agresiou. Christopher S. BROWNING, *Constructivism, Narrative and Foreign Policy Analysis: A Case Study of Finland*, Oxford–Bern–Berlin 2008, s. 162–163.

1940. Spojenci považovali Fínsko za najslabší článok Osi (mierovú sondu Sovietov mal koncom roku 1942 tľmočiť vyslanec Fierlinger),³ úvahy o podmienkach prímeria a mieru teda neprekvapujú. Neskorá priama britská angažovanosť (od januára 1944), precedentne vymedzená na všeobecné otázky, naznačila vývoj smerom k sféram vplyvu, ktorý autorka pozorne sleduje: Fínsko sa paradoxne nachádzalo v epicentre záujmu Foreign Office, no Briti „najskôr v prílišnej dôvere dali Sovietom voľnú ruku ohľadom prímeria“ (s. 38). Moskva si uvedomovala negatívne implikácie tvrdého kurzu pre vývoj britsko-sovietskych vzťahov a hľadanie „fínskeho“ kompromisu patrilo k tým jednoduchším, „malo sa za to, že krajina sa už nachádza v sovietskej sfére vplyvu“ (s. 50). Evansová ďalej tvrdí, že „spôsob, akým sa [britská vláda] rozhodla presvedčiť Fínsko pre mier bol skôr provokačný ... a zvolený v prvom rade s ohľadom na Moskvu“ (s. 53).

V novom svetle historička prezentuje, odkazujúc na pamäť maršála Mannerheima, deklaráciu loajality prezidenta Rytiho z 26. júna 1944: prítomnosť nemeckých vojsk na fínskej pôde mala posilniť vojenský potenciál krajiny a *eo ipso* jej vyjednávaciu pozíciu pri kapitulácii (s. 59–61). Kým tradičná interpretácia vychádzala z obavy, že krajinu obsadí wehrmacht, autorka odôvodňuje manéver strachom z prílišnej prevahy ZSSR (porov. dôrazne varovania vyslanca Malleta /Štokholm/, s. 66–70).

Hoci sa Briti sa usilovali o obmedzenie závislosti Fínska na ZSSR (rozhovory Molotova s veľvyslanca Clarkom Kerrom priniesli zníženie reparačných nárokov o polovicu), Foreign Office podriadila osud Fínska dobrým vzťahom so Kremľom. Slovanmi autorky: „... Londýn mnoho obetoval v ekonomickom i morálnom ohľade. Churchillova vláda zradila princípy Atlantickéj charty, usilovala sa vylúčiť Spojené štáty z istých utajených aspektov svojho vzťahu so Sovietskym zväzom a ustúpila ZSSR v hospodárskych otázkach so zreteľným dopadom na Fínsko aj Veľkú Britániu“ (s. 106). V Medzispojeneckej kontrolnej komisii neostávalo britským zástupcom nič iné ako „hrať druhé husle“. Na prelome rokov 1944/1945 pútala pozornosť Britov skôr politika Moskvy v strednej a východnej Európe, vývoj vo Fínsku považovali za menej riskantný. Atmosféra v komisii sa preto líšila od situácie na Balkáne a Foreign Office sa rozhodla, podľa Evansovej chybné, neeskalovať počas postupimskej konferencie napätie na severe Európy, v nádeji na skoré uzavretie mierovej dohody.

V ďalšom Evansová sleduje cestu k podpisu mierovej zmluvy medzi Spojencami a Fínskom. Upozorňuje, že benevolentný postoj Moskvy voči fínskym ozbrojeným silám vyvolal obavu z prípravy potenciálu pre komunistický prevrat (alternatívne sa fínsky vývoj mohol odzrkadliť na Balkáne, s. 203). Manévre politikov s nevôľou sledovala britská vojenská misia v Helsinkách, podľa ktorej mohutné upevnenie sovietskych pozícií na Balte ohrozovalo celú Škandináviu. V priebehu roku 1946 tento postoj zaujala aj Foreign Office, no podľa Evansovej (s. 187) sa Londýn ešte nevzdával uspokojivých vzťahov so Sovietmi.⁴

Práca dobre dokladá britské obavy z hospodárskej integrácie Fínska s východným susedom či z prevratu „zdola“, vyvolaného Moskvou na pozadí sociálnych nepokojov. Kritickú tendenciu ilustrovala fínska neúčast' na Marshallovom pláne.⁵ V „roku sklamaní

3 R. Michael BERRY, *American Foreign Policy and the Finnish Exception: Ideological Preferences and Wartime Realities*, Helsinki 1987, s. 244–245.

4 Autorka výstižne upozorňuje, že ani Churchill po fultonskom prejave neprechovával nepriateľstvo voči ZSSR (s. 206); porov. Klaus LARRES, *Churchill's Cold War: The Politics of Personal Diplomacy*, New Haven (Conn.) 2003, s. 124–131.

5 Na fínske sondy u predstaviteľov ČSR a Poľska (ktorých účasť sa očakávala) upozornila Joanna JANUS, *Polska i Czechosłowacja wobec planu Marshalla*, Kraków 2001, s. 103, 139.

[1947]“ už „udržiavanie vzťahov Fínska so Západom očividne záviselo od sovietskej tolerancie“ (s. 210, 212). Londýn sa preto snažil integrovať ostatné severské krajiny. Ako kontramanéver sa na scéne objavil sovietsky návrh zmluvy o priateľstve, spolupráci a vzájomnej pomoci (Ždanovove sondy tesne po vojne Moskva odmietla ako predčasné, s. 223). Briti zvažovali riziko, že Fínsko môže poslúžiť ako sovietsky nástupný priestor voči Švédsku. No podpis dohody 6. apríla 1948 (s dozvukmi pražských udalostí) mal pozitívnu dohru: naklonil dánsku a nórsku verejnosť transatlantickej integrácii (ako autorka výstižne poznamenáva, Veľká Británia sa strategicky nikdy nesústredila na Fínsko v miere porovnateľnej s ostatnými severskými krajinami, najmä s Dánskom a Nórskom, s. 272). Britský záujem o Fínsko následne výrazne poklesol.

Hoci základná rovina jej Evansovej kritiky, t.j. nie vždy kompetentný spôsob, akým Foreign Office prioritovala udržateľné vzťahy s Moskvou na úkor malých štátov, resp. demokratického zriadenia v sovietskej záujmovej sfére, nepredstavuje zásadné nóvum, dôkladná analýza fínskeho prípadu prekračuje záujmový rámec historika-nordistu. Práca je prehľadne štrukturovaná, faktograficky spoľahlivá⁶ a oproti starším, jazykovo dostupným príspevkom ponúka nové, podnetné interpretácie (najmä pre záver druhej svetovej vojny). Aj pre možnosti komparácie naznačenej v úvode tejto recenzie si zasluhuje pozornosť českej historickej obce.

Pavol Jakubec

6 Recenzent postrehol jediné pochybenie: autorka (s. 230) zlúčila priezviská sovietskych helsinských titulárov (v období 1946–1951) Abramova (ako krstné meno) a Savonenkova (z kontextu je zrejmé, že ide o gen. Savonenkova, v tom čase podpredsedu Medzispojeneckej kontrolnej komisie).

ZPRÁVY

Obecné

Polveka v slavjanovedenii. Sbornik naučnych trudov, posvjaščennych jubileju zaslužennogo professora MGU Ljudmily Pavlovny Laptěvoj. Otvetstvennyje redaktory O. V. PAVLENKO – I. V. KRJUČKOV, Moskva, Rossijskij gosudarstvennyj gumanitarnyj universitet 2012, 217 s., ISBN 978-5-88648-816-6.

Emeritní profesorka Moskevské státní univerzity Ljudmila Pavlovna Laptěva (* 1926) si zajistila trvalé místo mezi ruskými bohemisty nejen svým dílem, ale také výchovou řady žáků, kteří se věnují dějinám českých zemí nebo jiných částí střední Evropy. O rozsahu její osobní bibliografie podává přehled lexikon *Scholars of Bohemian, Czech and Czechoslovak History Studies II* (Praha 2005, s. 140–153), avšak L. P. Laptěva hojně publikovala i později. Novou bibliografii studií za léta 1997–2011 (v případě knih za léta 1967–2011) přináší sborník, který jí věnovala skupina někdejších žáků, dnes již z velké části renomovaných bohemistů a slavistů historického zaměření.

Ačkoli L. P. Laptěva měla – kromě obecně slavistické tematiky – širší záběr západoslovanský, mezi jejími vědecky aktivními žáky jednoznačně převažují bohemisté. Odráží se to ve skladbě sborníku, v němž je dvanáct původních vědeckých studií; pět z nich je bohemikálních, dvě jsou obecně slavistické a po jednom příspěvku je zastoupena tematika polská, ruská, slovensko-rusínská, srbská a maďarská. Z hlediska vývoje ruské bohemistiky stojí za zmínku, že čtyři autoři, kteří uvedli svá profesionální působiště, zaujímají významné postavení na třech moskevských univerzitách – Státní akademii slovanských kultur (prof. Georgij Pavlovič Meľnikov je děkanem tamní humanitní fakulty), Ruské státní humanitní univerzitě (doc. Alexandr Stanislavovič Levčenkovič) a Všeruské hospodářské akademii (prof. Aziza Viktorovna

Jaraševa), další pak na Komenského univerzitě v Bratislavě (doc. Alexandr Valentinovič Randin).

Pozoruhodné je, že si většinou vybrali témata ze starších dějin, popřípadě z jejich vztahu k moderní době, přičemž husitství i zde prokázalo nepomíjející přitažlivost. Jsou to architektura a výtvarné umění v Čechách doby Karla IV. (A. V. Jaraševa), vztah husitských Čech ke Svaté říši římské za Jiřího z Poděbrad (A. V. Randin), tendence vnitropolitického vývoje Čech za protihabsburského povstání 1618–1620 (A. S. Levčenkovič), Jan Hus a husitství ve filozofii českých dějin T. G. Masaryka (G. P. Meľnikov) a raná česká reformace jako výraz svébytnosti českého národa v současné české historiografii (L. B. Garkuša). Bylo by snadné poukazovat na to, že výběr pramenných edicí a literatury, z nichž někteří autoři vycházejí, je dosti úzký (nejzřetelněji u A. S. Levčenkovič), je však třeba vzít v úvahu značně omezenou dostupnost bohemikálních publikací v ruských knihovnách. Hodnota textů spočívá především v badatelském odstupu a v jiném zorném úhlu, než na jaký jsme v rámci české historiografie zvyklí.

Samostatný oddíl sborníku je věnován dílu L. P. Laptěvy – životopisnému nástinu (I. G. Vorob'jova mj. doplnila nejnovější faktografii k výše zmíněné české publikaci *Scholars*), zhodnocení jejího příspěvku k rozvoji ruské slavistiky (již zesnulá M. Ju. Dostaľ) a zvláště výzkumu dějin ruské slavistiky 19. století (M. Ju. Paramonova). Co si však zaslouží obzvláštní pozornost, je autobiografická stať L. P. Laptěvy (Kak my pisali istoriju. Avtobiografičeskije zametki, s. 6–21). Zajímavé jsou již úvodní vzpomínky na vysokoškolskou dějepisnou výuku „dětí války“, které sice měly kromě stupidních propagandistů i některé výborné učitele, ale zcela postrádaly výuku o pramenech, pomocných vědách historických či o historiografii, zato však memorovaly dějiny bolševické strany a další ideolo-

gizované předměty. Popis rituálu při výkladu Stalinových spisů a vystupování vysokoškolských učitelů, stejně jako kádrování schopných neschopnými a cenzurních zásahů do odborných textů, představuje cennou výpověď o utváření postoje sovětských historiků k oboru, jemuž měli věnovat své celoživotní badatelské a pedagogické úsilí.

Autorka se vyznala, že k výběru středověké tematiky pro aspiranturu ji přivedla mladistvá četba rytířských románů a populárních knížek o husitství. Rozhodující pro její další vědeckou orientaci však bylo vyslání do Prahy, kde mohla strávit osm měsíců na Univerzitě Karlově. „V Praze jsem se ocitla v úplně jiném světě,“ napsala L. P. Laptěva ve svém chvalozpěvu na české poměry roku 1962, které se jí jevily jako dokonalá svoboda badatelství a veřejného projevu (s. 10). Oproti tuhému sovětskému stalinismu a reglementaci každého vědeckého záměru jí připadala situace v Československu jako ideální, zejména když jí čeští archiváři a historici, na prvním místě Josef Petráň, vycházeli – na ruské poměry neuvěřitelným způsobem – vstříc.

Vzpomínky L. P. Laptěvy vnášejí světlo do některých stránek česko-ruských intelektuálních vztahů a zvláště do vztahu ruské historiografie k českým dějinám. Autorka glosuje pozadí cenzurních zásahů v ústředním sovětském časopise *Voprosy istorii* a odmítnutí studie o proměnách poměru Čechů k Rukopisům královédvorskému a zelenohorskému (vzhledem k příznivému hodnocení díla T. G. Masaryka), ale i daleko závažnější aféry z doby „normalizace“. Je třeba ji zmínit, neboť se týká minulosti našeho časopisu. Po vydání Kutnarových (a Markových) Přehledných dějin českého a slovenského dějepisectví (1973–1978) napsala L. P. Laptěva pozitivní recenzi na toto dílo do časopisu *Novaja i novejšaja istorija*. Jakmile však v Československém časopise historickém vyšel skandální, nenávistný odsudek z pera Josefa Haubelta (*O výkladu dějin českého*

a slovenského dějepisectví Františka Kutnara, ČsČH 27, 1979, s. 907–915), použil ho Ivan Ivanovič Udačcov, svého času historik, potom diplomat v okupovaném Československu a v době aféry vedoucí ideologického oddělení ÚV KSSS, k ostrému zásahu v Moskvě. Jako vlivný politický činitel zaútočil nejen na autorku, která neodhalila „nemarxistickou a revizionistickou“ povahu Kutnarovy knihy, ale také na redakci sovětského akademického periodika. Zatímco redaktor, který recenzi přijal, musel odejít, Laptěva měla natrvalo zakázáno publikování v tomto časopise.

Zmínka o událostech, v nichž byla vystavena cenzurním zákrokům, trestům ze strany vládnoucí nomenklatury či „závisti a nenávisti“ ze strany kolegů (s. 17), je v těchto nerozsáhlých vzpomínkách překvapivě mnoho. Autorka se rozhodla neuvádět jména těch, jimiž se cítil poškozena, se zdůvodněním, že nechce „bojovat s hroby“, a pokud některé z těchto osob ještě žijí, má už pro ně jen pohrdání. U vysoce emotivních pamětí je takový přístup možný, ale od profesionálního historika by přece jen bylo možné očekávat více věcnosti a pokus o vystižení vlastního – byť i bezděčného – podílu na deformovaném způsobu života vědců v komunistickém systému, nikoli jen reminiscence na „můj boj za právo mít vlastní názor ve vědě i obecně v životě“ (s. 21). Škoda, že L. P. Laptěva upustila od identifikace většiny zmíněných osob a od přesnější datace, což by bylo zvýšilo pramennou hodnotu jejího svědectví. Je však třeba ocenit, že se ve svých 85 letech rozhodla podobné vzpomínky vydat a doplnit jimi barvitý obraz ruské historické bohemistiky druhé poloviny 20. a počátku 21. století. O jejím současném zaměření symbolicky vypovídá i grafická výzdoba recenzované knihy – na přední straně desek je pohled na Staroměstské náměstí, doplněný velkým státním znakem první Československé republiky s výrazným heslem „Pravda vítězí“.

J. Pánek

Archeologie a letecké laserové skenování krajiny, red. Martin GOJDA – Jan JOHN a kol., Plzeň, Západočeská univerzita v Plzni 2013, 255 s., ISBN 978-80261-0194-9.

Uživateli se dostává do rukou další z řady publikací, jež naznačují (nebo možná spíše zřetelně dokumentují) poměrně závažný zlom, k němuž dochází v současné archeologii (a to pravěké, stejně jako středověké a částečně i pro období mladší) v posledním zhruba desetiletí či půldruhém desetiletí. Rozšíření nedestruktivních metod archeologického výzkumu (v tomto směru je zásadní publikace *Ancient Landscape, Settlement Dynamics and Non-Destructive Archaeology*, ed. Martin Gajda, Praha 2004) s sebou nutně přineslo i změnu úhlu pohledu na předmět výzkumu: mnohem spíše než jednotlivé „lokality“, případně „naleziště“ (na něž se po generace koncentroval tradiční archeologický výzkum) dnes hovoříme o více či méně rozsáhlých kontinuálních sídelních areálech, v jejichž prostoru docházelo čas od času k proměnám funkčního využití (pohřební, obytné, výrobní aj. procesy).

Optika křivého zrcadla měla samozřejmě svou logiku – archeologie považovala místa s vyšší koncentrací nálezů (nečetná) za samostatné prostorové a funkční celky, pro něž byla charakteristická vysoká kumulace archeologických nálezů na straně jedné a rozsáhlé prostory mezi jednotlivými nalezišti, jež žádné archeologické památky neobsahovaly, na straně druhé (v souladu s předpokládaným řídkým pravěkým osídlením). Tyto představy se začínají rozpadat jak povrchovými, tak zejména leteckými průzkumy již od sedmdesátých – osmdesátých let: zpočátku se pro prostory s výskytem malých a rozptýlených koncentrací nálezů začalo užívat pojmu typu „stopy sídelní aktivity“ (*off-site* jakožto protiklad k „nalezištím“ = *on-site*). Také české výzkumy naznačují stále jednoznačněji, že spíše než o archeologických nalezištích lze hovořit o archeologické kulturní krajině

(sídelních areálech, kde pojem „naleziště“ ztrácí svůj význam).

Souvislost nového (celistvého) pohledu na krajinu jakožto prostor minulých lidských aktivit s dálkovým průzkumem a leteckým laserovým (lidarovým) skenováním krajiny (LLS, anglicky ALS – airborne laser scanning) je velmi těsná. Díky technickému pokroku se dostává primárně archeologům, ale spolu s nimi i odborníkům široké škály dalších oborů (od historiků až po geografy a pracovníky památkové péče) možnost pohlížet na vývoj krajiny s plasticitou a v detailu dosud netušeném – z onoho příslovečného palimpsestu, jímž krajina je, jsme schopni rekonstruovat stále více, než bychom před pár desetiletími (a to i v době, kdy letecké snímky krajiny bývaly – minimálně v zahraničí – v archeologii již vcelku běžné) vůbec tušili. Skutečnost, že se jedná o metodu nedestruktivní (jakkoli se rozumí, že v některých případech je její výsledky vhodné podpořit i sondážním výzkumem povahy nutně destruktivní), její atraktivitu jen potvrzuje.

Předkládaná publikace představuje v otázce metodiky, techniky i (a to především) možností badatelského využití leteckého laserového skenování krajiny základní kompendium. Obsahuje obecný úvod pojednávající o principech LLS (technické parametry skenování, ukládání a zpracování dat) a možnostech jejich prezentace (digitální modely povrchu, digitální modely reliéfu, 3D modely krajiny v zobrazení kolmém i perspektivním) a elementární zásady interpretace. A nejde tu zdaleka jen o adekvátní metodiku vyhodnocení dat získaných LLS, ale i o závažný dopad do interpretace archeologické a historické: Díky lidarovému skenování bylo totiž možné objevit i větší množství útvarů a objektů, jejichž výskyt u nás nebyl dosud zachycen a dokonce ani předpokládán.

Těžiště knihy leží v sérii případových studií, jejichž cílem je ilustrovat širší spektra badatelských možností, jež LLS nabízí, ať ve smyslu poznatků zcela nových, či upřes-

nění a významného prohloubení stávajících. Pro období středověku se nové možnosti otevírají z hlediska prospekce přemyslovských hradišť i jejich zázemí (a jejich prostorového a případně funkčního členění), široké využití má LLS při studiu zaniklých středověkých vesnic (a to včetně těch, jejichž poloha nebyla dosud přesně známa a teprve LLS umožňuje zachytit v terénu jejich otisk) a dávných komunikací (jejichž stopy často zůstávají běžnému pohledu skryty), novou dimenzi LLS nabízí i v případě studia militárních památek typu obléhacích táborů a dočasných terénních fortifikací. Středověkých, stejně jako (raně) novověkých. Nakolik lidarové skenování může s prospěchem zasahovat dokonce i na pole „Zeitgeschichte“, naznačují výzkumy z Novohradských hor, kde bylo možné identifikovat jednotlivé fáze budování zátarasů (tzv. železné opony), po roce 1989 dílem likvidovaných a dílem ponechaných osudu a časem zanikajících.

R. Šimůnek

Středověk

František ŠMAHEL, *Basilejská kompaktáta. Příběh deseti listin*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2011 (vyšlo 2012), 181 s., ISBN 978-80-7422-155-2.

Útlý svazek, zaujímající pořadové číslo 45 v Knižnici Dějin a současnosti, nabízí více, než by čtenář podle jeho titulu asi očekával. Kompaktáta sice představují termín, o němž se všichni učí již na základní škole a jenž je proto nejen historikům notoricky známý, ovšem teprve zde anotovaná kniha dokázala upozornit na četné lakuny a nedostatky leckdy mylných představ, které máme o tom, co se pod daným termínem vlastně skrývá. Výklad je přitom pojat jako „příběh deseti listin“ (jak zní i podtitul této monografie), jehož dramatickými zákruhami nás provází odborník nejpovolnější – František Šmahel.

Jádro knihy tvoří tři velké kapitoly. Autor nejprve pojednává o basilejském koncilu, načrtává jeho význam v pozdně středověké Evropě a vysvětluje příčiny klopotných počátků jeho existence. Zvláštní pozornost věnuje jeho kanceláři a registratuře; důležitost těchto údajů se později sama ozřejmí v textu. Poté se zamýšlí nad složením legací koncilu do husitských Čech, aby v závěrečné části této kapitoly před očima čtenářů přdestřel slavný „turnaj víry“, veřejné slyšení českého poselstva v Basileji v prvních měsících roku 1433. Druhá, nejobsáhlejší kapitola je věnována vlastnímu vzniku kompaktát, jejich zpísemnění a ratifikaci. Z textu vysvítá enormní obtížnost jednání o dohodu husitů s koncillem, která probíhala jak v Basileji a v Čechách, tak i v dalších významných centrech střední Evropy.

Tuhý zápas byl veden téměř o každou formulaci připravované smlouvy. Autor akcentuje obratnou taktiku basilejských legátů, promyšleně kalkulujících s postupně erodující jednotou husitského tábora, a netají se respektem k obdivuhodným výkonům husitských zástupců, kteří dokázali čelit koncilu, jenž proti nim vyslal „do boje“ evropskou intelektuální elitu. Podstatnou roli v těchto konfrontacích sehrál i císař Zikmund, který se významně přičinil též o uzavření a slavnostní vyhlášení kompaktát v červenci 1436 v Jihlavě. Šmahel také ukazuje, že i když se jednání o konkrétní podobě kompaktát vlekla několik let, vlastní textace byla v zásadě podstatně kratší a trvala pouze několik měsíců. Za jakési jejich východisko autor pokládá písemnou formulaci čtyř pražských artikulů z 22. června 1433, kterou společně vypracovala čtveřice jejich hlavních husitských obhájců z Basileje, zatímco jejich definitivní znění bylo prakticky hotovo již 11. prosince téhož roku. Jelikož s tímto zněním tehdy souhlasilo duchovenstvo všech husitských směrů, pokládá Šmahel kompaktáta za legitimní dohodu celého husitského seskupení včetně radikálních obcí bez ohledu

na to, že jejich vyhlášení se již odehrávalo za výrazně odlišné politické konstelace a že o jejich korigování se zanedlouho snažili i husitští účastníci.

Třetí kapitola pak líčí osudy kompaktát v 15. a 16. století, přičemž zvláštní pozornost autor věnuje příslušným listinám, pátrá po místech jejich uložení atd. Velmi cenné jsou též závěrečné exkurzy, které jistě potěší každého husitologa, neboť přinášejí obsáhlou, pečlivou a nepochybně velice pracně sestavovanou evidenci všech textů kompaktát (spolu s odkazy na příslušné edice atd.), jež jsou dnes známy jak v originálním listinném dochování, tak z pozdějších rukopisných opisů i starých tisků. Najdeme zde ovšem i pojednání o staročeských překladech kompaktát, o tzv. „císařských“ kompaktátech atd.

Sličně vypravená a četnými obrazovými přílohami i rozsáhlým poznámkovým aparátem a obsažnou bibliografií opatřená kniha disponuje znaky, které jsou charakteristické pro Šmahelovy práce obecně a které jim již dlouhodobě zajišťují jejich vysokou úroveň. Autorův výklad imponuje širokým rozhledem, který jde ruku v ruce s nesamozřejmou schopností pronikavé analýzy a obdivuhodným citem pro detail. Díky těmto obratně se prolínajícím úhlům pohledu tak „příběh deseti listin“ před námi znovu ožívá. Je těžké vypočítávat všechna pozitiva této studie; ostatně již samotné přesné vymezení okruhu kompaktátních listin, které v ní autor provedl, znamená závažný vědecký přínos, na němž budou nutně stavět všechny následující práce o daném tématu. Šmahelova kniha je navíc explicitní výzvou k odstranění jednoho z vážných nedostatků husitologie, která stále nedisponuje kritickou edicí kompaktát.

J. Boubín

Thomas FÖRSTER, *Bonizo von Sutri als gregorianischer Geschichtsschreiber* (= Studien und Texte der Monumenta Germaniae Historica 53), Hannover, Hahnsche Buchhandlung 2011, XXVI+276 s., ISBN 978-3-7752-5713-8.

Druhá půle 11. století byla nabita událostmi, o nichž často víme jen útržky. A věděli bychom ještě značně méně, kdyby nebylo Boniza ze Sutri, sice stranického, ale také významného glosátora a historika doby. I když, konstatuji s lítostí, se s jeho jménem jako informatorem o českých dějinách oné doby nesetkáváme – stačí pouze prolistovat příslušný svazek Českých dějin Václava Novotného – přesto by o něm povědomost být měla. Biskup ze Sutri a posléze z Piacenzy Bonizo byl autorem řady děl, částečně ztracených; podstatný je jeho Liber ad amicum o devíti knihách, podávající počáteční fázi boje o investituru z extrémně vyhroceného gregoriánského hlediska, uváděného i do praxe, na což posléze autor doplatil oslepením a zmračením.

Mnichovská disertace ale sleduje především Bonizovo literární dílo v kontextu současné historiografie a zejména také sondami do často vzdálené minulosti, přesněji řečeno cílících přímo na Konstantina Velikého. Förster se zejména snaží nalézt prameny a předlohy Bonizova díla a jeho souznění s nimi, případně sleduje jeho kritický odstup od nich. Proto také věnuje pozornost Bonizově prezentaci a interpretaci Konstantinova „patriciátu“ a „patriciátu“ jeho následovníků v kontextu církevní historie, která pak ústí do vypjaté kritiky protivníků Řehoře VII. Protože Bonizo často používal i právnické argumentace, je považován rovněž za jednoho ze zakladatelů kanonistiky. Nahlédnout do zákulisí „velké politiky“ 11. století, i když český fenomén stál jen na okraji, je pro českého čtenáře prospěšné.

I. Hlaváček

Dariusz KARCZEWSKI, *Franciszkanie w monarchii Piastów i Jagiellonów w średniowieczu. Powstanie – rozwój – organizacja*

wewnętrzna, Kraków, Wydawnictwo Avalon 2012, 521 s., ISBN 978-83-7730-070-1.

Rozsáhlá produkce prací k dějinám klášterů potvrzuje silné postavení monasteriologie v rámci polské historické vědy. Jedním z posledních výstupů je monografie Dariusze Karczewského věnovaná minoritskému řádu v Polsku ve středověku. Pro českého badatele bude nepochybně zajímavá a důležitá s ohledem na společné kořeny a minulost polských a českých minoritů v jedné řeholní provincii. Teritoriálně se publikace zabývá všemi oblastmi, které byly součástí česko-polské provincie, pochopitelně s výjimkou Čech a Moravy. Zahrnuty tak tedy jsou pro 13. století kláštery z Horního Slezska, Gdaňského Pomoří a Prus, a od 14. století kniha reflektuje kláštery z Rusi a Litvy. Kniha je rozčleněna do devíti kapitol. D. Karczewski se nejprve věnuje názvosloví řádu, které se odlišuje od českého, dále strukturu řádu a jednotlivým úřadům. Následuje kapitola o česko-polské provincii, jejích dějinách od vzniku, období růstu v 13. století, stagnaci 14. století, cestě k úpadku v 15. století až po latentní krizi na počátku 16. století. Další kapitoly pojednávají o jednotlivých kustodiích řádové provincie v Polsku. Postupně se autor věnuje krakovské, hnězdenské (kujavské), opolské, vratislavské a zlatoryjské kustodii, ruskému vikariátu a litevskému vikariátu, resp. kustodii.

Autor podává přehled pramenů k poznání středověkých dějin minoritů v česko-polské provincii, pramenů normativního charakteru, listinný materiál a narativní prameny. Přestože česká problematika nebyla hlavním cílem práce, čtenář nalezne i výklad o pramenech k českým klášterům. Rozsáhlou heuristiku dokládá seznam pramenů na konci knihy, který zahrnuje poměrně dlouhý soupis archivních institucí a knihoven z Polska (zejména státní archivy, diecézní archivy, archivy jednotlivých klášterů, některé vědecké knihovny), z České republiky (Národní knihovna, Moravská zemská knihovna, Národní archiv,

Moravský zemský archiv, opavský Zemský archiv, Státní oblastní archiv v Třeboni aj.), z Ukrajiny (státní archiv ve Lvově) a z Litvy (vědecké knihovny a státní archiv). Soupis tištěných pramenů má rozsah jedenácti stran a soupis použité literatury dokonce tři a čtyřiceti stran. Připojeno je německé resumé, rejstřík osobní a místní. Přílohy jsou tvořeny soupisy prokázaných generálních kapitul česko-polské provincie, druhy konaných v českých klášterech, dále soupisy řádových provinciálů a patrocinií klášterů a mapami minoritských klášterů v Polsku v období kolem roku 1272, na přelomu 13. a 14. století a v 14. století.

P. Krafl

Marek WEJWODA, *Sächsische Rechtspraxis und gelehrte Jurisprudenz. Studien zu den rechtspraktischen Texten und zum Werk des Leipziger Juristen Dietrich von Bocksdorff (ca. 1410–1466)* (= Studien und Texte der Monumenta Germaniae Historica 54), Hannover, Hahnsche Buchhandlung 2012, XXIX + 318 s., ISBN 978-3-7752-5714-5.

Hlubší poznání právní situace v pozdním středověku ve střední Evropě je nepochybně závažný úkol. Historický výzkum tu má proti tomu, jak je na tom historiografie předchozího období, velkou výhodu v narůstání pramenného materiálu. Autor ve své lipské disertaci věnoval pozornost tamnímu univerzitnímu juristovi a jeho právníckému dílu. Z více než tisícistránkové třísvazkové práce přichází v této knize ke slovu její pramenovědná, resp. ediční část. Autor přitom odkazuje na tři další na ní stavějící a jím připravované knižní publikace, které mohou in spe vzbudit naši pozornost. Jsou to: podrobná Bocksdorfova biografie (byl léta lipským rektorem, ale také radou saského kurfiřta a několikerým kanovníkem saských kapitul až konečně naumburským biskupem), dále práce o Bocksdorfových knihách a posléze historie lipské právnické fakulty v 15. století.

Můžeme-li být na připravované práce právem zvědaví, v předložené knize se můžeme přesvědčit o autorově zodpovědném přístupu k pramenům i jejich interpretaci. Patří mezi ně zejména rozličná právníká dobrá zdání, tzv. consilia, která jsou v různé formě a míře uchovávána ve třech více či méně neznámých, resp. historicky dotud nevyužitých pramenech. Jsou to: tzv. žičský (dovolil jsem si použít už téměř vyhaslou českou formu jména pro Zeitz) kopiář, nalézající se v Dómské knihovně v Zeitzu, dále zhořelecké *Informationes domini ordinarii*, které po strastiplné poválečné pouti ze zhořeleckého městského archivu doputovaly do vojvodské knihovny ve Vratislavi, když jeden čas byly dokonce považovány za ztracené, a posléze lipské *Informaciones Juris*, chované v tamní Univerzitní knihovně. Wejwoda se zaměřuje jak na jejich kodikologickou, tak obsahovou analýzu. Nebyla jednoduchá, protože leckdy jsou záchytné body těchto rukopisů k Bocksdorfovi ne zcela zřetelné.

Vedle těchto tří materiálových podkladů Bocksdorfových věnuje ovšem Wejwoda ještě, ba zejména, pozornost i jeho vlastní praktické juristické literární činnosti, v níž významnou roli hrály i jeho práce genealogické. Nejrozsáhlejší bylo jeho *Remissorium* k Saskému zrcadlu, což byl alfabetický rejstřík k uvedenému právní knize, šlo ale i o komentáře k různým dalším právním knihám. Pozoruhodný je zejména závěr této první části knihy, podávající shrnutí, v němž Wejwoda zdůrazňuje význam Bocksdorfovy doby (a v ní Bocksdorfova díla) jako doby obratu v pojmání soudní i (s)právní teorie i praxe. Neméně významná je i pramenná příloha knihy. Tvoří ji zejména soupis a popis relevantních rukopisů (mezi nimi figuruje i kdysi mikulovský rukopis Cod. II 126, prodaný v roce 1933 v aukci do známých soukromých rukou, jenž ale po roce 1958 znovu změnil majitele a jeho dnešní osud je neznám, edice předmluv a pak stručný regestář výše uvedených tří rukopisných sbor-

níků a analýzy dalších podkladů. Nalezne se mezi nimi i několik bohemik: tak např. apelace saského vévody proti obsílce českého dvorského soudu na základě žaloby Jindřicha z Plavna (s. 171, č. 123), spor o poručnictví jakýchsi kadaňských bratří před Zdeňkem ze Šternberka (s. 204, č. 119) či konečně se tu mihne i několik jmen chebských měšťanů. Třeba ještě zmínit seznamy pramenů a literatury, jakož i rejstřík této mimořádně pracné práce. S napětím lze čekat na ony tři doplňující svazky návazné.

I. Hlaváček

Katalog der Handschriften der Domstiftsbibliothek Bautzen. Bearbeitet von Ulrike SPYRA und Birgit MITZSCHERLICH unter Mitarbeit von Christoph MACKERT und Agnes SCHOLLA. Mit einer Einführung von Enno BÜNZ, (= Quellen und Materialien zur sächsischen Geschichte und Volkskunde, Bd. 4), Leipzig, Leipziger Universitätsverlag 2012, 344 s. + 21 vyobr., ISBN 978-3-86585-634-2.

Budyšín, centrum Horní Lužice, která až do 17. věku patřila k České koruně, má vedle dvou významných archivů (městský a kapitulní) i dvě zajímavé knihovny s rukopisnými materiály. U nás je známější Gersdorfská knihovna (dnes součást knihovny městské) se svými husitky; kdysi tamní kosmovský rukopis je již několik desetiletí v Praze. Vedle ní si zaslouží pozornost i knihovna dómské kapituly, již naposled věnoval stručnou pozornost Jiří Pražák. Ten se ovšem zaměřil jen na její středověká bohemika (*Studie o rukopisech* 11, 1972), ale ona má význam zejména pro novověk. Lipský ordinarius pro saské dějiny Enno Bünz věnuje úvodem pozornost obecnějším okolnostem existence instituce a jejím předním činitelům, kteří se do její historie zapsali jako dárci knih (s. 5–31). Na něj pak navazují obsahovou charakteristikou jednotlivých časových vrstev vlastní zpracovatelé:

U. Spyra s pomocí A. Scholla a Ch. Mac-kerta píše o středověku a raném novověku (s. 47–60) a B. Mitzscherlich o novověku (s. 213–218). Několik fragmentů pochází ještě z doby před založením kapituly (1221), doklady ze 14. století jsou celkem čtyři, z nich nejzajímavější je Rosarium, původně v Anglii vzniklá sbírka viklefsky orientovaných kázání. Jeho budyšínský rukopis patřil Janu z Litoměřic. I jiné rukopisy mají českou provenienci, např. Rokycany, Mšeno aj. Popisy jsou podrobnější než u Pražáka, občas s variujícími čteními osobních jmen. Oddělení novověkých a lužickosrbských rukopisů (těch je 30) čítá 182 rukopisů, nejvíc z 18. (88 rkp.) a 19. (73) století. Většina je teologického obsahu, filozofie má 16, historie a církevní právo po 12 svazcích. Značný počet má pražskou, resp. olomouckou školskou provenienci (zejména jezuitskou). Jejich význam vidí editorka zejména v budoucích prosopografických studiích a regionální historii česko-lužických vazeb.

I. Hlaváček

Die Handelsbücher des Hildebrand Veckinchusen. Kontobücher und übrige Manuale (= Quellen und Darstellungen zur hansischen Geschichte N. F., Band LXVII), hg. von Michail P. LESNIKOV und Walter STARK, Schlussredaktion Albrecht CORDES, Köln-Weimar-Wien, Böhlau Verlag 2013, LXXVI + 638 s. + 4 s. barevných tabulí, ISBN 978-3-412-21020-5.

Referovaná edice je historickým svědectvím několikerého druhu. Před čtyřiceti lety vyšel ve Sprömbergových východoněmeckých Forschungen zur mittelalterlichen Geschichte první svazek mimořádného souboru účetních knih významného hanzovního obchodního domu Hildebranda Veckinchusena, lübeckého měšťana pohybujícího se v celém hanzovním regionu od Brugg až po Litvu. Jeho obchody cílily i na jih, zejména do Benátek. Stalo se tak prací sice významného, leč spíše oficiální sově-

skou historiografií trpěného moskevského medievisty M. P. Lesnikova (1892–1983) s originálním materiálem. Naopak pokračování, které Lesnikov stihl ještě krátce před smrtí v roce 1979 dokončit a odeslat do východoberlínského akademického nakladatelství, bylo zpracováno na základě mikrofilmů (!) zhotovených z částí talinského (revalského) archivu evakuovaných do Německa. Nedostatečnost předloh způsobila, že k tisku nevhodný rukopis byl po Lesnikovově smrti předán ke kontrole W. Starkovi (1924–2009), leč ani ten se definitivního ukončení rukopisu nedočkal.

Tiskovou verzi dokončil až Horst Wernicke, jenž na titulním listu nepřichází (stejně jako někteří další pomocníci) a do konce pak celou edici dovedl až A. Cordes, jenž připojil k úvodu právně historické poznámky. Úvod ostatně přináší vedle Lesnikovovy přemluvy jeho rozsáhlý historický úvod, vnější popis knih od Wilhelma Lenze a další historický úvod od W. Starka, jímž se stala jeho přednáška o Veckinchusenovi z roku 2003. Soubor úvodních statí doplňují stručné životopisy a bibliografie obou editorů.

Podstatná je ovšem sama edice textu. Ten je psán výlučně v střední dolní němčině a obsahuje detailní popisy finančních transakcí, které v první čtvrtině 15. století postihovaly obchodní vazby společnosti, patřící Hildebrandtovi († 1426) a jeho bratru Siwertovi. Síť jejich kontaktů se rozprostírala doslova po celém teritoriu Hansy, resp. v jednotlivinách zasahovala až do Paříže, Amiensu či Londýna na západě, na východě sahala až po Novgorod. Z různě evidovaných komodit převažují látky všeho druhu a kvality, ve větším množství přicházejí ale také kožešiny, především veverčí. Setkáváme se rovněž s fíky, solí a četnými dalšími artefakty. Určitou orientaci v takto členitém materiálu dává věcný rejstřík, který je doprovázen třemi dalšími rejstříky: osobním, místním (tu lze mít různé připomínky; jistě nelze říci, že např. Turnhout leží severozápadně od Antverp ap.) a věcným. Vedle

své mimořádné faktografické hodnoty je uvedený materiál velmi kvalifikovaným a jednoznačným dokladem toho, že obchodní společnosti a jistě i menší a malá hospodářská zařízení i na severu od Alp už nejméně od poloviny 14. století vedla soustavněji písemně svou hospodářskou agendu. Připočteme-li k tomu i hospodářskou korespondenci, jež byla zpřístupněna již dávno, ukazuje se jednoznačně, že střední Evropa nezástávala o mnoho pozadu za italskými obchodními a bankovními společnostmi, i když kvalitativní rozdíly jsou ovšem patrné.

Nenalézáme-li v Hildebrandově zorném poli žádné vazby s českými zeměmi, nemusí nám to být příliš líto. Nenacházím tu totiž ani Norimberk, Vratislav či Krakov. Z jiných pramenů máme ovšem povědomost o tom, že se Veckinchusen dostal do úzkých styků se Zikmundem Lucemburským – však na ně také dopltil.

I. Hlaváček

Novověk

Abraham DAVID (ed.), *Anonymní hebrejská kronika z raně novověké Prahy* (z hebrejského originálu a jeho anglického překladu do češtiny přeložila, překladatelskou a ediční poznámkou opatřila a o historickou studii rozšířila Markéta Pnina RUBEŠOVÁ), (= Judaica, sv. 10), Praha, Academia 2013, 150 s., ISBN 978-80-200-2261-5.

Desátý svazek řady Judaica je sice útlým, ale mimořádně zajímavým počinem nakladatelství Academia. Hebrejská edice této kroniky byla vydána Abrahamem Davidem v Jeruzalémě roku 1984, který ji také opatřil obecně historickým a editorským úvodem. Trvalo ještě téměř celé další desetiletí, než byl pramen zpřístupněn v angličtině (Leon J. Weinberger – Dena Ordan, *A Hebrew Chronicle from Prague, c. 1615*, The University of Alabama Press, 1993). V českém jazyce vychází kronika poprvé.

Publikace má členění typické pro edice narativních pramenů, s tím rozdílem, že předmluva i úvodní studie jsou zdvojeny. Předmluva A. Davida k hebrejské edici je následována stručnou překladatelskou a ediční poznámkou M. P. Rubešové, po níž čtenář nalezne pětadvacetistránkový Úvod A. Davida a dvaatřicetistránkovou studii M. P. Rubešové „Židé v sevření malých a velkých dějin“. Teprve poté přichází vlastní text kroniky, který je nadepsán „O vypovězení a zázracích a jiných novinách a zvěstech, jež se přihodily pro naše četné hříchy“ a má v českém překladu třicet jednu stranu. Publikace je vybavena rozsáhlým poznámkovým aparátem a bibliografií, na nichž se podíleli vedle editora hebrejského originálu zřejmě i angličtí překladatelé a významnou měrou pak také M. P. Rubešová. Poznámky umožňují čtenáři sledovat editora i překladatele při jejich obtížné práci. Oceňuji přístup české editorky, která poctivě pracovala nejen s anglickou a publikovanou hebrejskou verzí, ale i s mikrofilmovou kopií pramene. V některých případech, jak je zjevné z poznámek, tak dospěla k drobným odlišnostem oproti anglickému překladu. Kniha je vybavena jmenným a místním rejstříkem.

Větší část textu kroniky vznikala v Praze pravděpodobně v 16. století a na počátku 17. století. Spojitost autora či autorů s pražským prostředím je zjevná ze zasvěcených informací o různých historických událostech v Praze. Záznamy o pozdějších událostech byly připojeny dodatečně. Dochovaný rukopis je dnes uložen v Americkém židovském teologickém semináři v New Yorku (sign. Mic. 3849). Text je obestřen jistým tajemstvím. Neznáme přesnou dobu jeho vzniku ani jeho autory, kterých zřejmě bylo několik, jak editoři dovozují. Není také znám důvod sepsání této kroniky, ba dokonce ani to, proč a za jakých okolností se rukopis dostal do New Yorku. O to více je zajímavý vlastní text. Obsahuje zprávy o událostech od roku 1389 až do roku 1707, ovšemže v nestejné kvalitě a kvantitě. K ně-

kterým rokům nebyly učiněny žádné záznamy, za jiné roky je naopak záznamů několik. Vedle toho je rukopis kroniky v originále i v edicích rozšířen o seznamy (editoři používají termínu „rejstříky“) historických událostí týkajících se života židů v Evropě, v podstatě soupisy katastrof, které židy v Říši postihly, a to od roku 856 až do roku 1520 v případě prvního seznamu, v případě druhého od roku 1488 do roku 1525. Ve druhém seznamu nejsou události řazeny chronologicky.

Editoři se pokusili přiblížit intelektuální a informační zázemí autorů kroniky, kteří zřejmě pracovali s více hebrejskými prameny, některými dokonce vzniklými před rokem 1526. Využití dalších pramenů (latinských, českých či německých atd.) není možné vyloučit. Vydavatel A. David ale upozorňuje, že autor či autoři z neznámých důvodů nevyužili novější a přesnější hebrejské historiografické zdroje, které teoreticky mohli mít k dispozici, jako např. spis Davida Ganse „Cemach“ z roku 1592, nebo „Divrej ha-jamin“ Josefa ha-Kohena.

Studie překladatelky a editorky českého vydání je zamyšlením nad specifikou židovských dějin, charakterem židovské historiografie, jejím vztahem k obecným dějinám a hledáním vlastního místa v nich. Studie povyšuje knihu nad „pouhou“ edici. Může inspirovat např. i k novým pohledům na dějiny jiných národů či náboženství. M. P. Rubešová zaznamenává, že autoři pražské kroniky výrazně neoddělují události týkající se židovské komunity od obecného běhu událostí, nýbrž staví je vedle sebe. Popisují i děje, které se víceméně týkaly jen křesťanské části obyvatelstva a při nichž nedocházelo k přímému ohrožení židů. Na několika místech se text kroniky zmiňuje také o událostech za hranicemi českého státu, např. o osmanském tažení. Většina popisovaných událostí je ale přece jen nějak k židovskému obyvatelstvu vztažena, přinejmenším vzdáním díky Bohu za to, že je před takovou situací uchránil. To činí z pražského pramene atypický příklad,

protože většina židovských středověkých a raně novověkých pramenů je zaměřena převážně jen na dějiny obce či židů obecně. M. P. Rubešová dospívá ke zjištění, že rukopis mohl vznikat pro soukromou potřebu autora/autorů jako pamětní rodinný spisek zaznamenávající důležité události. Tento názor se opírá o povahu zápisů, včetně stylu jazyka a písma, a o jejich vazbu na pražské prostředí. Autorka nevylučuje, že rukopis mohl být jakousi první verzí, připravovanou pro některou z pražských židovských tiskáren.

Vedle toho vložila M. P. Rubešová do své studie ještě několik vedlejších témat, z nichž za velmi podnětnou považují především pasáž „Židé na cestách“, která ilustruje možnosti šíření informací mezi židovskými komunitami v Evropě v 16. a 17. století.

Závěrem je možno konstatovat, že se jedná o knihu zdařilou. Lze jen doufat, že ediční řada „Judaica“ bude i nadále přicházet s neotřelými tituly.

E. Doležalová

Jiří MIKULEC a kolektiv, *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*, Praha, Historický ústav AV ČR 2013, 518 s., ISBN 978-80-7286-206-1.

Problematika církevních dějin patří v posledních dvou desetiletích k nosným tématům výzkumu Historického ústavu AV ČR. Kolektivní monografie z jeho aktuální produkce přináší dílčí shrnutí výsledků tohoto badatelského úsilí. Logickým důsledkem takto koncipované publikace je na první pohled jistá tematická nevyváženost, která reflektuje podíl autorů této monografie převážně z řad pracovníků zmíněného akademického pracoviště. Titul monografie odkazuje prioritně na metodologické zázemí sociálních dějin, z něhož se odvíjí snaha prezentovat církevní vývoj českých zemí v období raného novověku v rámci vývoje stavovské společnosti. Autoři publikace s odkazem na značné mezery v dosavad-

ních domácích výzkumech náboženských a církevních dějin vybrali jen několik základních témat, jejichž aktuální zpracování umožnilo předložit odborné veřejnosti syntetický pohled.

Úvodní kapitola je věnována definici termínu církev v prostředí různých konfesí a proměnám tohoto vnímání od středověku až ke sklonku raného novověku. V centru pozornosti stojí problematika bohemikální, zařazená do kontextu evropského vývoje, a to zvláště od období nástupu reformace. Evropský kontext co do rozsahu zpracování ovšem v mnoha ohledech převyšuje zájem autorů o domácí, především utrakvistické prostředí. Dobové vnímání církve je zprostředkováno bohužel jen na základě několika málo konfesijně vyprofilovaných kronik, zmíněna je i reflexe prezentace církve v umění (přednostně v architektuře) a v uspořádání liturgického prostoru.

Na úvod navazuje jedno z nejlépe probádaných témat české historiografie, tj. otázka vztahu raně novověkých církví a státu, a to v úzké vazbě na problematiku vývoje církevní správy, a téma náboženské, respektive liturgické praxe církví. Kapitola podává ucelený přehled správního vývoje protestantských církví i církve katolické v Čechách, s důrazem na roli základního článku církevní správy – farnosti. Představeny jsou i podoby každodenní náboženské praxe v jednotlivých konfesijních prostředích s ohledem na sociální stratifikaci společnosti. Prostor v této kapitole dostala také problematika „intenzivnější formy náboženského života“ v rámci laické společnosti či na druhé straně uvnitř jednotlivých řádových řeholí.

Následující tematický okruh se obrací k aktuálně intenzivně bádané otázce sociálního rozměru působení raně novověkých křesťanských církví. Sledován je diskursivní výměr chudinské problematiky v dobových teologických dílech i realita chudinské praxe ve spojení s oficiální církevní politikou jednotlivých konfesijních směrů, přičemž je důraz jednoznačně položen na

prostředí katolické. Křesťanská charita je představena ve svém vývoji až do počátku 19. století, kdy se mění v individuální i institucionální dobročinnost regulovanou státním dohledem. Součástí prezentace církve a sociální problematiky je i otázka vlastního církevního prostředí a jeho sociálního vývoje, v němž se základním problémem stala otázka uplatnění jednotlivců v rámci dobových sociálních strategií.

Své místo si v publikaci nalezla i tematika církve a jejích aktivit v oblasti vědy, vzdělání a kultury. Stručně sumarizovány jsou výzkumy k církevnímu školství, profesnímu vzdělávání duchovních, náboženské výchově a vzdělávání laiků, činnosti duchovenstva na poli vědeckém, ale i k roli církve při kultivaci životního prostoru dobové společnosti. V posledním případě je přihlédnuto v prvé řadě ke specifické roli mecenátu, sběratelské činnosti či diferencované úloze umění v rámci jednotlivých konfesí, ale také k reflexi konfesijních střetů v kultuře a přístupu k ní u jednotlivých denominací.

Autoři publikace vyčlenili samostatnou kapitolu pro téma náboženského a církevního vývoje na Moravě, jejíž situace se v období raného novověku s ohledem na specifika pohusitského vývoje významně odlišovala od prostředí českého, a to nikoliv pouze relativně vyšší mírou tolerance zajišťující náboženskou koexistenci, ale také s ohledem na politické ambice moravských stavů v této oblasti. Zvláštní pozornost je věnována roli olomouckých biskupů v rekatolizačním procesu, která se opírala mimo jiné i o jejich postavení v mocenských strukturách markrabství.

Publikaci doplnily ještě dva exkurzy – první velmi stručně tematizuje otázku vztahu českého prostředí k náboženství a církvi a její reflexi ve vývoji domácí historiografie od 19. století do současnosti. Druhý přibližuje vývoj bádání náboženské a církevní problematiky v severoamerické historiografii na příkladu výzkumů oblasti Nové Anglie. Příspěvek nabízí inspirativní

přehled vývoje metodologických přístupů v oblasti náboženských a církevních dějin, vycházejících především ze zázemí sociálních a nových kulturních dějin.

Přehledová monografie věnovaná problematice církve v Čechách a na Moravě v kontextu vývoje raně novověké společnosti si nepochybně zaslouží pozornost širší badatelské veřejnosti. Pokud by jí bylo možné něco vytknout, tak by to s ohledem na její koncepci byla absence zájmu o konfesionalizační paradigma, které do značné míry určuje metodologické zázemí výzkumů náboženské a církevní problematiky v rámci minimálně středoevropské historiografie od osmdesátých let minulého století.

O. Fejtová

Wolfgang von HIPPEL, *Armut, Unterschichten, Randgruppen in der Frühen Neuzeit*, 2. aktualisierte und erweiterte Auflage, München, Oldenbourg Verlag 2013 (= Enzyklopädie deutscher Geschichte, sv. 34), 179 s., ISBN 978-3-486-70224-8.

Nápad není nový, nicméně plodný: spojit otázku chudoby, tj. materiálního nedostatku, se sociální a právní marginalitou, popřípadě exkluzí. Problém není totožný, ale je mezi obojím souvislost: nedostatek stavovské „cti“ znemožňuje plánovat si dlouhodobě život a zahrnuje zvýšené riziko upadnout do neschopnosti užít se bez cizí pomoci. Ve společnosti raného novověku, která je předmětem recenzované knihy, existovala nicméně určitá propustnost mezi vrstvami drobných rolníků a řemeslníků a vlastní chudinou – už v důsledku stáří, nemoci, ovdovění, periodických neúrod, válek, drahoty („krizí starého typu“), nemluvě o snahách vrchností a magistrátů marginalizovat, kriminalizovat a zbavovat se určitých segmentů obyvatelstva. Upadnout do situace základního nedostatku bylo ovšem možné i z dalších příčin: právě růst počtu obyvatelstva, jinak indikátor konjunktury, mohl z perspektivy „drobných

lidí“ znamenat snížení koupěschopnosti, zhoršení jejich životní situace, přerozdělování příjmů ve prospěch lépe situovaných.

Knihy manheimského historika (* 1936) tvoří součást široce pojaté Encyklopedie německých dějin, v níž už vyšla téměř stovka svazků. Po encyklopedickém úvodu do problematiky (asi třetina textu) vždy následuje důkladná informace o stavu a tendencích bádání a konečně seznam edic pramenů a literatury. V daném případě autor zaznamenává 570 titulů, což dosvědčuje pozoruhodný zájem o téma i mimo ideologický kontext marxismu. Sám se jím zabývám jen nesystematicky, takže si netroufám posoudit úplnost autorova záběru; konstatuji pouze, že mimo některé známé, zejména anglické, monografie se omezuje na práce jazykově německé.

V úvodu do problematiky Hippel věnuje pozornost důsledkům hladových krizí a životní situaci nižších („podselských“ a „podměšťanských“) vrstev, jejichž počet odhaduje na 40–50 % obyvatelstva; i méně vážené a příliš obsazené živnosti se však pohybovaly v mezních situacích, což platilo také o tovaryších s nejistou šancí postupu do pozice mistrovské: za „hodné podpory“ ovšem bylo pokládáno jen asi 5 % obyvatel. Hippel si všímá postavení čeledi, popřípadě služebnictva, jehož počet se pohyboval kolem 10 % a jehož zajištění bylo překerní, zvláště ve stáří, dále regionů domácké výroby, počtu a životních podmínek prostých vojáků, a ovšem žebráků a vagantů (s plynulým přechodem ke skupinám „darebáků“ a lupičů). Tzv. nepoctivé živnosti, značně nejednotné a ne vždy chudé, vznikaly podle Hippela také z tendencí cechů k exkluzivitě, k stigmatizaci např. katů, prostitutek, ale i Židů a dalších skupin.

Nadále sporným problémem je změna vnímání chudoby a forem chudinské péče ve smyslu zpřísněné reglementace, kontroly a vylučování „nehodných“ a cizích chudých počínaje 14./15. stoletím (psal jsem o tom v Dějinách a současnosti 2012, č. 1), zároveň se zakládáním špitálů, sirot-

činců, později multifunkčních workhousů. Hippel snahu vrchností a reformačních magistrátů o potlačení žebroty vidí, ale nevysvětluje a obecnou tendenci k disciplinaci a předkapitalistické „výchově prací“ právem poněkud relativizuje.

Ve svém přehledu literatury autor navzdory množství uvedených titulů stále postrádá celkovou syntézu o chudině a okrajových vrstvách za raného novověku; nehledě k známému fenoménu, že pro prameny je příznačný pohled „zvenčí a shora“, že „hladovějící nepíší dějiny a že historici obvykle nehladovějí“, bádání se příliš soustřeďuje na pozdní středověk, na první polovinu 16. a na konec 18. století.

Nedosti prozkoumaný se mu zdá vznik drobných a trapasličkých vesnických existencí, kterých všude hodně přibývalo zvláště v 18. a v první polovině 19. století – třebaže o nekontrolované populační explozi venkovské chudiny nemůže být řeči, ani o kauzální souvislosti mezi přibýváním chudiny a marginálního obyvatelstva na jedné straně a pronásledováním čarodějnic na straně druhé. Sporné (nejen mezi Wehlerem a Kockou) je řazení tovaryšů do chudiny: jednak odedávna bývaly konflikty s mistry, jednak u nich setrvávají představy cechovní cti, ještě když už de facto poklesli mezi vznikající námezdní dělnictvo. Nedostatečně probádána je podle Hippela situace vojáků a jejich rodin: negativní klišé vojáků na pokraji kriminality ovšem doporučuje přezkoumat. To se týká i příčin zmíněné už „disciplinace“, zesílené reglementace a případně mobilizace částí obyvatelstva; změnu mentalit třeba vysvětlit a nejen konstatovat kontraproduktivní působení snahy donutit předindustriální populaci k nezvyklé pravidelné práci, jak už před sto lety ve svém Moderním kapitalismu činil Werner Sombart. Lze ovšem souhlasit s odmítáním romantizace lapkovství coby sociálního buřičství (Hobsbawm) s příslušnou alternativní subkulturou.

Pokud jde o chudinskou péči, Hippel znovu konstatuje nedostatek lokálních a re-

gionálních studií sledujících praktiky po delší údobí; co lze na základě dosavadních poznatků říci, je určitá konvergence rozdílů v chudinské politice protestantských a katolických měst. Normativní prameny svádějí k tomu pokládat záměr za realitu, ale výkonnější chudinská péče, stejně jako propagace „průmyslového školství“ (Kindermann) byly věci až 18. století. Koncepty se obrušují a nejednou záměr ztroskotává na nedostatku zdrojů. Třeba proto vrchnostenské snahy doplnit pohledem „zdola“ – zkoumáním plebejské kultury a rodinných struktur v tradicích Petra Burka, přitom u vědomí, že neexistovala jednotná mentalita popřípadě obecné „protestní chování“, leda diferencovaná připravenost bránit zavedené normy, se souběžným vymezováním se proti „lůze“.

Závěrem Hippel upozorňuje na některé nové monografie a sborníky týkající se policie, špitálnictví, života žebráků a strategie svépomoci chudých: deziderátem podle něho zůstává propojování jednotlivých badatelských perspektiv s cílem diferencovaného celkového pohledu. Pro české historiky Hippelova koncentrovaná příručka představuje vynikající informaci o stavu německého bádání a snad inspiraci při volbě vlastní tematiky.

B. Loewenstein

Michaela HRUBÁ, *Zvonění na sv. Alžbětu. Odraz norem a sociální praxe v životních strategiích měšťanek na prahu raného novověku*, Praha, Argo 2011, 411 s., ISBN 978-80-257-0439-4.

Michaela Hrubá předložila veřejnosti knihu svým konceptem i záběrem jednoznačně inovativní: práci z oblasti dějin kolektivních, v tomto případě ženských mentalit, z oblasti právního zasazení měšťanek, jejich sociální každodennosti, z oblasti disciplinace a regulace jejich každodenního života. Zkušená empirická badatelka se tentokrát vydala na rovinu podstatně

teoretičtější a řekněme i „spekulativnější“, než je v Čechách obvyklé, a přinesla velmi cenné poznatky k tematickému okruhu, zatím spíše popisovanému než interpretovanému.

Hrubá, „inspirována některými antropologizujícími a mikrohistorickými přístupy a pracemi, pohlíží na městskou společnost z perspektivy jedince, který je její součástí. Tímto jedincem není konkrétní osoba, nýbrž určitý kulturní a sociální konstrukt ženského prvku v městských pospolitostech – měšťanka.“ (s. 11), zkoumá ženský element, jeho postavení a životní strategie v měšťanské společnosti, sleduje konfrontace norem a sociální praxe. Jde jí o to obecněji formulovat roli právních a morálních autorit v sociální praxi předbellohorských měst a jejich vliv na život měšťanek, cíleně se zde snaží podat nový – rozšířený – pohled na fungování městských pospolitostí.

Práce je založena na rešerši rozsáhlého souboru české i světové literatury, na zpracování ohromného objemu pramenů archivů měst Loun a Žatce, v menší míře pak též archivů měst Litoměřic, Mostu, Ústí nad Labem a výběrově i Prahy, resp. na excerpci příslušných materiálů ze Staré manipulace v NA, jakož i na znalosti pramenů vydaných, právních rukopisů a na obsáhlém repertoáru starých tisků. Autorka, která se metodologicky hlásí nejen k historické antropologii, ale i mikrohistorii, člení knihu (odhlédneme-li od nápaditého mini-prologu a stručného úvodu) do pěti meritorních kapitol a závěru, po němž následuje poznámkový aparát, seznamy zkratk, pramenů, literatury a jmenný rejstřík.

V první kapitole, vycházející z diskuse o „emancipačním rozběhu“ českých žen v renesanci, autorka zkoumá historická období, předcházející její vlastní epoše zájmu, totiž „prodlouženému“ 16. století. Zdařile tu vytěžuje dobové pověsti, mýty i tradice a shrnuje pak poznatky jak o dobové, tak o dějepisné reflexi prvků „emancipované“ nebo se emancipující ženy od počátků čes-

kých psaných dějin do 16. století. Druhá kapitola je v návaznosti na C. Geertze věnována „viditelné ženě“, tedy ženě v pramenech do té míry dostatečně zastoupené, aby se mohla stát základem antropologického výzkumu kultury a jejímu místu v „kolektivní mentalitě, pramenech a paměti měst“. Je to kapitola v podstatě metodologická, komentující zároveň klíčovou literaturu. Autorka tu – především s oporou v Maxi Weberovi, ale také v J. Müllerovi, M. Havelkovi nebo P. Bourdieu – postuluje stanovisko, že výzkum městské společnosti raného novověku nemůže být výzkumem individualit, nýbrž výzkumem kolektivů – a tedy že je také třeba číst prameny přednostně jako kolektivní prameny, jejichž kolektivní mentalita a paměť byla ovšem tvořena muži. Třetí kapitola je plně zaměřena na „historický obraz žen“ ve „feministní, ženské a genderové“ historiografii. Hrubá tu systematicky komentuje rozsáhlou českou i zahraniční literaturu, z níž vychází.

Jestliže první tři kapitoly měly souhrnně nahlíženo charakter jakéhosi rozsáhlého vstupu do tématu, představují následující dvě kapitoly badatelské jádro předložené práce. Rozsáhlá čtvrtá kapitola (s. 54–172) podrobně, do hloubky a obdivuhodně kompetentně studuje „právní normy a sociální realitu v životě měšťanek“ – a to jak pro litoměřicko-magdeburský právní okruh, tak pro pražsko-norimberské, flexibilnější a modernější městské právo. Autorka se tu zabývá specificky „ženskými“ ustanoveními a především postupným „emancipačním“ posunem v civilním právu od ženských specifik k obecným ustanovením i jejich prosazení v městské právní praxi. Systematická konfrontace zákonných norem s konkrétními, archivně doloženými případy v celém rozsahu městského práva, posbíráními z edic či přímo z městských knih a akt, je tu nesmírně zajímavá a funkční.

Poslední kapitola (s. 173–230) je věnována otázkám disciplinace a regulace v každodenním životě měšťanek, a to jak

v „preskriptivních spisech“, tak a zejména v hospodářském životě měst. (Zřejmě v důsledku toho, že kniha představuje přepracovanou verzi autorčiny habilitace z roku 2009, zůstal stranou paralelně či mírně později vyšlý unikátní soubor čtyř rozsáhlých edic a analýz k tématu genderu v českých „preskriptivních diskurzech“ raného novověku, které zpracovaly Jana Ratajová a Lucie Storchová: *Nádoby mdlé, hlavy nemající? Diskursy panenství a vdovství v české literatuře raného novověku*, Praha 2008, *Žena není příšera, ale nejmiilejší stvoření boží. Diskursy manželství v české literatuře raného novověku*, Praha 2009, *Žádná ženská člověk není. Polarizace genderů v českojazyčné literatuře druhé poloviny 18. století*, Praha 2010 a *Děti roditi jest Božské ovotce. Gender a tělo v českojazyčné babické literatuře raného novověku*, Praha 2013, z nichž reflexe prvních dvou dílů by knihu jistě obohatila.) Svým způsobem je závěrečná – vlastně nejempiričtější – kapitola knihy také největší výzvou pro další výzkum. Z toho, co známe např. o Praze pozdního 16. a první poloviny 17. století, vyplývá snad přece jen větší podnikatelská volnost, než jakou Hrubá zjišťuje pro menší města severních Čech. O obchodnících to samozřejmě připomíná i sama autorka (s. 224–228), která v tomto kontextu zmiňuje mj. význam vytváření „jakýchsi lokálních obchodních ženských sítí“ (s. 235). Právě tato problematika je ale zároveň upozorněním, že i v raném novověku je třeba vyjít za hranice weberovského ideálně typického „kolektivismu“ a že se vyplatí soustavně (snad prosopograficky, jestliže ovšem lze dosáhnout potřebné faktografické hustoty informací) zkoumat ženská individua a jejich cesty prosazování se v měšťkám převážně „nepřející“, tedy mužsky dominované společnosti.

Knihy končí závěrem, který přehledně sumarizuje paletu autorčiných zjištění a klade důraz na kolektivní strategie měšťanek (především ve smyslu jejich „obraného jednání“). Hrubá připomíná, že pod-

statný přínos pro posílení společenského postavení měšek měla v českých zemích německá reformace, oproti níž byla utrakvistická i bratrská koncepce genderových rolí podstatně konzervativnější. Autorka shrnuje své analýzy norem a sociální praxe ženského bytí v měšťanské společnosti raného novověku do pregnantní formy devíti bodů ženských strategií. Její věcná, chytrá a dobře čtivá kniha je podstatným přínosem pro poznání dosud hříšně opomíjených stránek raně novověké české společnosti. Připomeňme ovšem na závěr, že tato důkladná a inspirující práce pojednává „jen“ o měšťkách, že tedy podstatná část sociálně i právně níže stojícího ženského obyvatelstva předbělohorských měst, pouze nepravidelně podchyceného dostupnými prameny, nutně zůstává nadále ve stínu.

J. Pešek

Kateřina BLAŽKOVÁ a kol., *Bitva u Rakovníka 1620*, Rakovník, Muzeum T. G. Masaryka – Chrášťany, Agrosience 2011, 104 s., ISBN 978-80-85081-35-0.

Ve zdařilé typografické úpravě a s mnoha dokumentárně cennými vyobrazeními vyšla regionální publikace, jejíž širší dosah je dán tématem obecného významu. Analyzuje totiž střety mezi česko-falckým stavovským vojskem, ustupujícím ze západních Čech k opevněnému Rakovníku, a císařsko-ligistickou armádou, které ve dnech 27. října až 6. listopadu 1620 bezprostředně předcházely bitvě na Bílé hoře. Ačkoli v těchto bojích padlo přibližně několik set osob, šlo spíše o dlouhotrvající sérii krvavých šarvátek a střetů o strategicky výhodné pozice (popřípadě o „devítidenní manévrování“ nepřátelských armád, s. 53) než o klasickou polní bitvu. Taktika stavovského vojska spočívala ve snaze nedat se vylákat z opevnění poblíž Rakovníka, využívat terénu i zásobovacích obtíží nepřátel na prahu zimy, a teprve rozhodnutí Maxmiliána Bavorského o pochodu útočící armády

na Prahu donutila stavovské velitele ke spěšnému ústupu na Bílou horu a ke svedení rozhodné bitvy.

Rakovnické muzeum uskutečnilo při 390. výročí těchto událostí archivní a archeologický výzkum, z něhož vzešla nejen krátkodobá výstava, ale především anotovaná publikace. Sborník osmi statí devíti autorů přináší na rozdíl od dřívějších příležitostných zmínek v jinak orientovaných pracích soustředěný pohled na situaci z přelomu října a listopadu 1620. Vzhledem k tomu, že ani nový průzkum rakovnického městského archivu nepřinesl podstatnější poznatky, stať Jana Černého předkládá pouze některé detailní doplňky k vnitřním poměrům v tomto královském městě (či k osudům jednotlivých měšťanů) a k postavení Rakovníka v nepříznivé strategické situaci za třicetileté války. Cenná jsou však vyhodnocení dostupných pramenů a literatury, z ní pak vycházející podrobná rekapitulace událostí a vizualizace možných postavení vojsk (Pavel Hrnčířík, Kateřina Blažková), stejně jako digitální model terénu rakovnického bojiště na základě geodetického zaměření pozůstatků polních opevnění.

Důležitý je přínos archeologů, kteří provedli terénní průzkum bojiště a vojenských ležení v okolí Rakovníka (David Daněček, Zdeněk Šámal), zdokumentovali zbytky pevnostních staveb a kovové nálezy. Nalezli řadu dokladů výzbroje a výstroje, byť mohli prozkoumat jen malou část území, na němž vojska operovala. Pomocí povrchového výzkumu a leteckého snímkování se podařilo alespoň částečně zmapovat narychlo stavěné hliněné valy. Vyhodnocení katalogu mincovních nálezů (Kamil Smíšek) by mohlo naznačovat převahu mincí z protestantských zemí, což snad vypovídá i o příslušnosti jejich někdejších majitelů.

Dva přehledné příspěvky, jejichž úkolem bylo začlenit střety u Rakovníka do širších souvislostí, se značně liší. Zatímco pohled vojenského historika (Ladislav Če-

pička) nepřesahuje popularizační rovinu, stanovisko archeologa (Václav Matoušek) znalecky shrnuje poznatky o terénním výzkumu bojišť z doby třicetileté války, mj. také bělohorského válčiště (průzkumy z let 1960 a 1974), a o možnostech mezioborového studia příslušných ikonografických pramenů.

Sborník je ukázkou ambiciózní výzkumné činnosti regionálního muzea, které využilo součinnosti několika oborů (historie, archeologie, numismatiky, geodézie), po metodické stránce aplikovalo metody nedestruktivního výzkumu raně novověkých bojišť a neprávem opomíjenou událost zařadilo do rámce třicetileté války a tehdejší hmotné kultury. Knížku by neměli přehlédnout badatelé o raně novověkém vojenství a zvláště o Bílé hoře.

J. Pánek

Zdeněk JIRÁSEK (ed.), *Polská papežská nunciatura v Opavě (Slezsko v církevních dějinách 18. století)*, Opava, Slezská univerzita 2009, 96 s. (= Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis – Supplementa, tomus V), ISBN 978-80-7248-556-7.

Kolektivní monografie z církevních dějin Slezska je věnována jednak výjimečnému období na počátku 18. století, kdy se do Opavy přenesla rezidence papežské nunciatury (za normálních poměrů sídlící u dvora polských králů ve Varšavě), jednak dílčím tématům dějin vratislavské a olomoucké diecéze. Svým teritoriálním záběrem regionálně historická publikace výrazně přesahuje do oblasti středoevropských i obecných dějin tím, že se Slezsko právě v 18. století stalo předmětem mezinárodních konfliktů a bylo rozděleno mezi luteránské Prusko a převážně rekatolizovanou habsburskou monarchii, což mělo na vývoj církevních poměrů dalekosáhlý dopad.

Zvláště zajímavě tuto specifiku vystihl Dušan Uhlíř v kapitole věnované vratislavskému biskupovi Filipu Gotthardu Schaff-

gotschovi, významnému mecenáši umění, blízkému osvícenství a svobodnému zednářství, pro něhož byl biskupský úřad především zdrojem finančních prostředků. Jeho přechody ze strany na stranu mezi Fridrichem II. a Marií Terezií se staly vzorovou ukázkou čirého politického pragmatismu jakožto jedné z forem reakce na změny mocenských poměrů. Rozporná osobnost knížete-biskupa je zároveň příkladem využívání výnosu církevních velkostatků (i za cenu jejich předlužení) ve prospěch hudebního a divadelního umění či podpory významných umělců, v tomto případě Carla Ditterse z Dittersdorfu.

Nunciaturní problematice jsou věnovány první dvě kapitoly knihy. Zatímco český církevní historik a někdejší velvyslanec při Vatikánu František X. Halas stručně nastínil počátky novověké papežské diplomacie, polský historik Jan Kopiec se soustředil přímo na opavské období polské nunciatury. Výjimečná situace čtyřletého exilového působení tří po sobě následujících nunciů Filippa Spady (1704–1706), Giulia Piazzzy (1706–1708) a Nicolà Spinoly (1708–1712) mimo stát, do něhož směřovalo diplomatické pověření, byla určena průběhem velké severní války (1700–1721) a přechodným rozvrtem státní moci v Polsku. Dočasná nadvláda švédského krále Karla XII. nad polským územím, sesazení saského kurfiřta Augusta II. z polského trůnu a dosazení loutkového vzdorokrále Stanislava Leszczyńskiego uvedly papežskou diplomacii do svízelné situace, když si chtěla udržet vliv na dění v severní Evropě, ale zároveň odmítala kuratelu vojensky silného luteránského Švédska. Jediným realistickým východiskem se stalo zachování nunciatury pro Polsko, ale její zabezpečení na území habsburské monarchie.

Přenesení rezidence do Opavy bylo nouzovým řešením, jež se proti očekávání protáhlo na čtyři roky (1705–1709) a které uvedlo do Slezska aktivity papežské diplomacie. Nunciové si v poměrně velkém a výstavném slezském městě vytvořili zázemí

(jejich sídlo bohužel není přesně lokalizováno v rámci topografie města), v němž se setkávali se zástupci obou soupeřících stran. Nunciatura programově podporovala Augusta II. a pokoušela se zbavit církevní podpory (i při korunovaci) Stanislava Leszczyńskiego, aniž by zásadně odmítala kontakty se stranou, jejíhož představitele papežská kurie oficiálně neuznávala. Z Opavy vykonávala rovněž příslušnou církevní správní a soudní agendu na polském území.

Zahraničně politické okolnosti a činnost opavské nunciatury přehledně zpracoval Jan Kopiec především na základě zachované korespondence vatikánského archivu, zatímco Irena Korbelářová vystihla – ve srovnávacím pohledu na slezská a jiná středoevropská města – postavení Opavy, města se zhruba pěti tisíci obyvatel, jako společenského a církevního prostředí, v němž se italští preláti nečekaně a nedobrovolně ocitli; škoda, že jen velmi stručně charakterizovala pohostinské služby, jichž mohl nuncius se svými společníky a hosty využívat.

I když tematika opavského exilu polské nunciatury byla již v polské literatuře zmíněna, ucelenější zpracování této tematiky v nové publikaci je důležité pro vystižení úlohy Slezska jakožto významného tranzitního území střední Evropy v kontaktech s Římem a papežským dvorem. Osmnácté století je zajímavé nejen s ohledem na mocenské a státoprávní změny v tomto regionu, ale i proto, že šlo o přelomové období, v němž se papežství muselo vyrovnávat s poklesem politické moci a hledat nové cesty k uznání svého vlivu v duchovní a diplomatické sféře.

J. Pánek

Ludmila OURODOVÁ-HRONKOVÁ, *Světecké obrazové cykly na jihu Čech*, České Budějovice, Národní památkový ústav – územní pracoviště v Českých Budějovicích 2011, 360 s., ISBN 978-80-85033-36-6.

Jihočeské pracoviště Národního památkového ústavu se vyznačuje mimořádně rozsáhlou publikační činností, která postupně zvládá obrazovou dokumentaci a vyhodnocení šlechtických rodů a sídel, klášterů a souborů nemovitých památek v jižních Čechách. Na pomezí dějin umění a obecné historie se pohybují rovněž svazky edice Monumenta, jejímž třetím svazkem se stala monografie o deseti barokních obrazových cyklech, zachovaných na území Jihočeského kraje.

Monografii uvádí stať o obrazových cyklech, věnovaných ve středověku a raném novověku kanonizovaným nebo neformálním světcům v českém i širším evropském prostředí, se zvláštním zřetelem k jihočeskému baroknímu prostředí. Dalších osm kapitol detailně rozebírá cykly v kláštorech minoritů v Českém Krumlově, servitů v Nových Hradech, augustiniánů v Třeboni a cisterciáků ve Zlaté Koruně, resp. Vyšším Brodě, na zámku ve Štěkni (plátna původně umístěná v pražském jezuitském Klementinu), a dále na poutních místech v Římově, Kájově a Klokotech. Tematicky jde o náměty jak obecně křesťanské (svatí František z Assisi, Augustin, Bernard, Filip, Alois Gonzaga), tak i původem české či polské (Jan Nepomucký, Stanislav Kostka). Závěrečná kapitola shrnuje vývoj a stav památkové péče o jihočeské obrazové cykly.

Při popisu a výkladu barokních obrazových cyklů ze 17. a 18. století pojednává L. Ourodová-Hronková s dobrou znalostí pramenů a literatury o legendárních východiscích ikonografie, o grafickém ztvárnění tematiky, o autorech, donátorech (včetně způsobu jejich zpřítomnění na obrazech) a dedikacích cyklů. Ve výborných reprodukcích představuje převážně neznámou ikonografii, která nezachycuje zdaleka jen církevní náměty, ale také každodennost i slavnostní chvíle barokní a rokokové doby (v případě Polska rovněž tamní sarmatské kultury), ráz krajiny, vojenství atd. Historické využití těchto ikonografických pramenů značně usnadní přehledné vystižení

tematiky a podrobný popis každého jednotlivého obrazu. Autorka na konkrétních příkladech prokazuje sepětí nebeských a pozemských motivů a dokládá, že při vzniku a využití narativních obrazových cyklů stála na prvním místě jejich didaktická funkce, snaha o vzdělávání a ovlivňování duchovního života věřících, kdežto dekorativní a reprezentační funkce cyklů byly až druhořadé.

Ačkoli z uměleckého hlediska nestojí všechny zpracované cykly na zvlášť vysoké úrovni, jako celek přece jen reprezentují „vysoké“ umění, většinou málo známé a v historickém bádání nedostatečně využitě. V souboru nových pramenných publikací tvoří protějšek lidové či takřka každodenní „spotřební“ tvorby, kterou zmapovala Markéta Holubová, vědecká pracovnice Etnologického ústavu AV ČR (Katalog kramářských tisků II. Biblická a křesťanská ikonografie, Praha 2012); ta ve své publikaci analyticky i obrazově zachytila především christologické a mariánské, ale i další světecké motivy z 18. a 19. století. Monografie tohoto druhu a k nim připojené edice souzní s intenzivním výzkumem dříve opomíjených církevních dějin, pro něž připravují pramenné podklady prvořadého významu, jsou však využitelné i v mnohem širším měřítku.

J. Pánek

19. a 20. století

Gabriela DUDEKOVÁ a kol., *Na ceste k modernej žene. Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*, Bratislava, Veda 2011, 773 s., ISBN 978-80-224-1189-9.

Dějiny rodových vztahů (což je přesnější označení, než někdy používané „ženské dějiny“) se během 20. století staly jedním z často sledovaných a do jisté míry atraktivních témat historického výzkumu. Vztah mezi mužem a ženou či jejich identita ve společnosti, změny v životě rodiny během

staletí, „mužské“ a „ženské“ profese (a jejich vzájemné pronikání) či proces ženské emancipace i do dříve nemyslitelných oborů, to vše patří k relevantním otázkám současné historiografie. Nejinak tomu je na Slovensku, kde se dosavadní výzkum nedávno dočkal souhrnného zpracování „rodových dějin“ v podobě obsáhlé monografie, zpracované širokým kolektivem autorů pod vedením Gabriely Dudekové. Na tomto díle se podílelo více než třicet odborníků, zdaleka nikoli jen žen (jak to občas v tomto oboru bývá) tří generací slovenských historiků. To umožnilo široký pohled jak na jednotlivé sféry života, tak i v různých obdobích, od středověku a raného novověku až po druhou polovinu 20. století. Přes rozdílná pojetí se redakčně podařilo upravit dílo do jednotné formy uceleného, dobře čitelného a nefragmetovaného textu.

Kromě úvodu a závěru (oba z pera hlavní autorky) se monografie skládá z pěti logicky sestavených kapitol, dále dělených na jednotlivé statě. První kapitola nazvaná „Ideální obraz“ se věnuje pohledu na normy ženskosti a mužskosti ve společnosti od 16. století až po socialistickou éru, s jádrem textu v 18. a hlavně 19. století. Zde je významný důraz kladen na literární obraz ženy – čtenář, neznající slovenskou literaturu, se tu místy může až ztrácet (a po doplnění znalostí slovenského písemnictví mu dojdou nečekané souvislosti). Kapitola „Cesty emancipace“ se věnuje především uplatnění žen v politice, ale také ve veřejném životě vůbec, včetně například sportu. Teorii zejména první části pak upravuje třetí část „Reálný obraz“, dokreslující sku-

tečné postavení žen na Slovensku v průběhu několika věků. Za pozornost tu stojí především stať Tünde Lengyelové a Gabriely Dudekové, zaměřená na změny v právním postavení ženy počínaje středověkem a konče současností. Zvláště v 19. století panovaly poměrně velké rozdíly i mezi oběma částmi rakousko-uherského mocnářství.

Čtvrtá kapitola „Ženské povolania“ se věnuje různým profesím, do nichž se ženy během staletí dostávaly – zdravotní sestry, služby (výborný příspěvek od Romana Holce), učitelky, právničky, umělkyně, ale také například členky řeholních řádů. Konečně pátá část je věnována biografiím konkrétních žen ve slovenské společnosti převážně dvacátého století, jako jsou například první slovenská lékařka Mária Bellová (autorem Karol Hollý) či evangelická farářka Darina Bancíková (Peter Macho). Samozřejmostí je bohatý poznámkový aparát, seznam literatury (na 30 stranách), nechybí ani medailony všech autorů.

Mám-li knize něco vytknout, musím jít až do detailů, jako jsou překlepy (Elizabeth Blacwell místo Blackwell, s. 644) nebo drobnosti, jako je zařazení Norska (při přijímání do mezinárodní organizace IWSA, s. 245) mezi „neplnohodnotné“ státy na úrovni Čech – v roce 1905 ovšem Norsko získalo nezávislost, takže v jeho případě šlo o členství řádné, vzniklé osamostatněním státu.

Kdo má zájem bádat v oboru *gender studies* ve středoevropském prostoru (hlavně na Slovensku, ale nejen tam), neměl by tuto objemnou knihu minout.

J. Martínek

Knihy došlé redakci

- Časopis za suvremenu povijest. Zagreb, Hrvatski institut za povijest 44, 2012, č. 3, s. 533–822.
- Hereditas Monasterium, vol. 1, 2012.
- Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. II. Abteilung: Das Ministerium Schwarzenberg. Band 5, 4. Juni 1851 – 5. April 1852, bearbeitet und eingeleitet von Thomas KLETEČKA und Anatol SCHMIED-KOWARZIK, Wien, Verlag der Österr. Akademie der Wissenschaften 2013, LXXI, 739 s.
- Revue církevního práva. 55, 2013, č. 1, 2.

*Výtahy z českých časopisů a sborníků***Acta onomastica. 53, 2012:**

Jaroslav DAVID – Přemysl MÁCHA, Možnosti studia toponym ve vztahu ke krajině, prostoru a identitě, s. 28–45. – Žaneta DVOŘÁKOVÁ, O rodných jménech motivovaných označením rostlin, s. 46–64. – Žaneta DVOŘÁKOVÁ, Pojmenovávací zvyklosti v rodě Vosků z číhošské farnosti v letech 1785–1885, s. 65–100. – Zuzana GELNAROVÁ – Michal GELNAR, Několik toponym z okresu Šumperk vztahujících se k dějinám sklářství, s. 101–116. – Barbora KLIMTOVÁ, Pomístní jména na území obce Otročiněves, s. 149–161. – Václav LÁBUS, K vazideantroponymická a kvazideapelativní pomístní jména, s. 198–206. – Václav LÁBUS, Nisa nebo Nysa?, s. 207–218. – Zdeněk PEHAL, Toponyma ve smlouvě z roku 1347 na Chotěbořsku – problém identifikace, s. 219–236. – Martina ŠMEJKALOVÁ, Vladimír Šmilauer – život onomastika, s. 237–281. – Marta ŠTEFKOVÁ, Kámen v pomístních jménech Moravy a Slezska, s. 282–294. – Martina KLOUDOVÁ, Farní matriky jako materiálové východisko pro onomastiku, s. 350–359.

Archivní časopis. Roč. 63, 2013, č. 2:

Tomáš DVOŘÁK – Miroslav KUNT – Radek POKORNÝ – Ivo ŠULC – Michal WANNER, Jak vznikala nová Základní pravidla pro zpracování archiválií, s. 117–148. – Richard MAHEL, Svědectví fragmentárního zvukového záznamu o soudním procesu s Williamem N. Oatisem v Praze v roce 1951, s. 149–184. – Ivan ŠTARHA, Pernštejnský erb v komunální heraldice, s. 185–196. – Mikuláš ČTVRTNÍK – Jan KAHUDA, Jaroslav Vrbata a teorie výběru/hodnocení dokumentů, s. 197–213. – Martin NEKOLA, Zpráva o pozůstalosti Edmunda Řeháka, s. 214–221.

Časopis Národního muzea. Řada historická. Roč. 181, 2012, č. 1–2:

Libor JŮN, „Zapomenuté“ filmy Jiřího Bauma, s. 3–23. – Kateřina PAŘÍZKOVÁ, Procesí a poutníci na poutní cestě do Hájků u Prahy, s. 24–43. – Milena BĚLIČOVÁ, Sběrka pečeti a razítek Archivu Národního muzea, s. 44–68. – Klára WOITSCHOVÁ, Otisky pečeti v Eichlerově sbírce Archivu Národního muzea, s. 69–84. – Milena BĚLIČOVÁ, Vzpomínka na Hermínu Duškovou (15. 4. 1910 – 2. 2. 2012), s. 85–87.

Časopis Národního muzea. Řada historická. Roč. 181, 2012, č. 3–4:

Zdeněk DUDA, Turistika nesmrdí. Pozadí vzniku veřejně prospěšného spolku na příkladu odboru Klubu českých turistů v Písku, s. 3–17. – Martin ŠÁMAL – Libor JŮN – Martina NOVOZÁMSKÁ – Petra VÁVROVÁ, Výstava Dr. Emila Holuba v Praze v roce 1892,

s. 18–34. – Iveta FÜRSTOVÁ, Vývoj „archeologických sbírek“ Národního muzea od 90. let 19. století do roku 1914, s. 35–51. – Petra MAŠITOVÁ, Zámek v Polance nad Odrou v době Heleny Salomeny Müllerové z Reichenberka, s. 52–63. – Helena SVOBODOVÁ – Lenka ONDRÁČKOVÁ, Tintinnabulum a askoi (ze sbírek Oblastního muzea v Chomutově a Národního muzea v Praze), s. 64–75. – Petr SKALA, Kronika obecné školy – příběh průkopnické práce českých učitelů na Podkarpatské Rusi, s. 76–84.

Časopis Slezského zemského muzea. Série B – vědy historické. Roč. 61, 2012, č. 2:

Jana KOUDELOVÁ, Nejstarší roubené části domů č. p. 420 a 422 ve Štramberku – příspěvek k vývoji městské zástavby, s. 101–130. – Pavel ŠOPÁK, Vincenc Michalka a stavební kultura v polovině 19. století, s. 131–140. – Libor MARTINEK, Česko-německý antropolog a etnograf Pavel Jáchym Šebesta, s. 141–151. – Jaromír INDRA, Pomníky padlých, zemřelých a nezvěstných z I. světové války na severní Moravě a ve Slezsku na stránkách dobového tisku, s. 153–182.

Časopis Společnosti přátel starožitností. Roč. 120, 2012, č. 3–4:

Prof. PhDr. Tomáš Durdík, DrSc. (24. ledna 1951 – 20. září 2012), s. 129–196. – František ZÁRUBA, Valdek – příspěvek k poznání stavebního vývoje hradu, s. 197–209. – Josef HLOŽEK – Roman KRIVÁNEK, Chvatěruby, okr. Mělník – výsledky výzkumu hradního areálu v letech 2008–2010, s. 210–227. – Jiří ÚLOVEC, Příspěvek k dějinám hradu Falkenštejn – Sokolík, s. 228–233. – Petr CHOTĚBOR, Kresebná rekonstrukce krbu na hradě Valetčově, s. 234–237. – Jan MUSIL, Nález zlomku hlavice bronzového palcátu z k.ú. Hošťalovice (okr. Chrudim, Pardubický kraj), s. 238–244. – Zuzana BLÁHOVÁ-SKLENÁŘOVÁ, Fragment nádoby s nápisovým kolkem z hradu Šelmberka (okr. Tábor), s. 245–249.

Časopis Společnosti přátel starožitností. Roč. 121, 2013, č. 1:

Jiří ÚLOVEC, Tvrz a zámek ve Velkých Kuněticích, s. 1–7. – Ondřej CHVOJKA – Petr MENŠÍK, Nález bronzové jehlice a náramku od Sepekova na Písecku, s. 8–13. – František JOHN – Filip SROVNAL, Zvon z roku 1393 v Brně, památka na moravská markrabata Jošta a Prokopa, s. 14–21. – Čeněk PAVLÍK, Pernštejnský zubr na kachlových reliéfech – katalog dosud známých zobrazení, s. 22–44. – Ignác Antonín HRDINA, Hrabě Špork vězněm v Daliborce (k 350. výročí jeho narození), s. 45–54.

Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy. Roč. 4, 2013, č. 1:

Pavol ČERNÝ, Vztahy mezi českými zeměmi a Nizozemím během středověku v oblasti výtvarného umění, s. 1–22. – Jaroslav ŠŮLA, Československé státočky tzv. I. emise, s. 23–64. – Tomáš KREJČÍK – Richard PSÍK, Pečeti olomouckých biskupů v období 1351–1457, s. 65–81. – Igor LIŠOVÝ, Se honeste gerere, graviter agere, alios adiuvare, neminem odisse, de se silere. K 90. narozeninám významného italského vědce a vysokoškolského pedagoga Franco Sartoriho (30. 12. 1922 – 13. 10. 2004), s. 82–86. – Milan MYŠKA (ed.), Vzpomínky prof. Arnošta Klímy na Mezinárodní kongres historiků ve Stockholmu v roce 1960 (fragment z dosud nepublikovaných vzpomínek historika), s. 87–95. – Adam ŽIDEK, Louis (Lajos) Kentner, klavírní virtuos z Karviné (1905–1987), s. 96–98.

Historická geografie. Roč. 39, 2013, č. 1:

Jitka MOČÍČKOVÁ, Zemský měřič Johann Glocksperger a jeho mapy krajů, s. 7–20. – Peter CHRASTINA, Krajina v bitke – bitka v krajine: vojenské a historickogeografické aspekty bitky pri Hámroch (1708) a ich rekonštrukcia na digitálnom modeli reliéfu,

s. 21–48. – Petr POPELKA – Renata POPELKOVÁ – Monika MULKOVÁ, Vliv industrializace na změnu krajiny ostravsko-karvinského revíru. Příklad Slezské Ostravy a její proměny v 19. a 20. století, s. 49–84. – Robert ŠIMŮNEK, August Sedláček a historická geografie. Historické mapy Orlicka a Zvíkovska z roku 1893, s. 85–112. – Jiří MARTÍNEK, Wilhelm Friedrich – zakladatel české historické geografie?, s. 113–125. – Red., Životní jubileum Evy Semotanové, s. 131–132.

Historický obzor. Roč. 24, 2013, č. 5–6:

Helena KRISCHKE, Císařovna Matylda – dědička anglického království, s. 98–107. – Veronika LHOTÁKOVÁ, Ivan Hrozný očima Sergeje Ejzenštejna. Obraz kontroverzního cara ve stalinském Rusku, s. 107–114. – Adam ZÍTEK, Proces s tzv. protistátním spikleneckým centrem Rudolfa Slánského, s. 114–124. – Miloš Ondřej KOSINA, Dolores Ibárruri – legenda španělského komunistického hnutí, s. 124–133. – Roman VONDRA, Osobnosti české minulosti. Jan Blahoslav (1523–1571), s. 133–136. – Roman KODET, Velké bitvy světových dějin. Zenta (1697), s. 137–139.

Historie a vojenství. Roč. 62, 2013, č. 2:

Prokop TOMEK, Možnosti odpírání, vyhýbání se základní službě a vojenská práce v letech 1969–1992, s. 4–19. – Matěj BÍLÝ, 1981: Role Varšavské smlouvy ve druhé fázi polské krize, s. 20–41. – Jindřich MAREK, Ringway – kolébka československého výsadkového vojska, s. 42–63. – Milan KOPECKÝ, Tragédie u Rymic 6. května 1945, s. 64–76. – Ivo PEJČOCH, Z Británie do Hagany. Příslušníci československého exilového vojska ve Velké Británii a „Wintonovy děti“ účastníky výcviku izraelské armády v Československu, s. 77–90. – Pavel KREISINGER, Hana Kleinová, čs. příslušnice u britských ATS na Středním východě, s. 91–99. – Michal BURIAN, Pozůstalost po pplk. gšt. Václavu Kropáčkovi a Boženě Kropáčkové, s. 103–107. – Ivo PEJČOCH – Jiří RAJLICH, Nori Harel (1929–2013), s. 136–141.

Husitský Tábor. 17, 2012:

Jana FANTYSOVÁ-MATĚJKOVÁ, Otec vlasti a otec národního dějepisectví. Jean Bertholet o Janu Lucemburském, s. 7–27. – Pit PÉPORTÉ, When ‘Jan Lucemburský’ meets ‘Jean l’Aveugle’: a comparison of King John of Bohemia’s representation in the Czech lands and Luxembourg, s. 29–49. – David KIRT, Arzt und Berater – Peter von Aspelt vor seiner böhmischen Zeit (1278–1292/95), s. 51–67. – Robert ŠIMŮNEK, Karel IV. a páni z Rožmberka v 50. letech 14. století. Rituály moci a hledání modu vivendi, s. 69–103. – Pavel KOLÁŘ, „Neb novým angelským obyčejem krmení budou“: O chiliastickém pozadí sporu o svátostné přijímání v Chelčického Replce proti Mikuláši Biskupci Táborskému, s. 105–152.

Jihočeský sborník historický. 81, 2012:

Daniel KOVÁŘ, Tvrz a statek Holkov u Velešína, s. 7–46. – Roman LAVIČKA – Robert ŠIMŮNEK, Venkovský kostel v pozdním středověku II. Černice 1480–1520, s. 47–91. – Aleš STEJSKAL, Ordál v Mikolech v roce 1554. K problémům interpretace trestně právních pramenů z počátku raného novověku pro studium sociálního myšlení a chování venkovanů, s. 92–127. – Tomáš STERNECK, Žoldnéřský praporec Jana Aulnera z Birkenfelsu a Zdeňka Lva Libštejnského z Kolovrat na počátku třicetileté války. (K osudům vojenské jednotky naverbované na Českobudějovicku v polovině roku 1618), s. 128–163. – Jaroslav ČECHURA, Norma, knížecí reskripty kontra každodenní praxe a praktiky: mýtus a realita tzv. schwarzenberského zákazu sňatků, s. 164–194. – Jiří PEŠTA, Písecké popravky a po-

praviště v 19. století, s. 195–231. – Martin KLEČACKÝ, Obsazení jižní hranice – bezpečnostní situace jihočeského pohraničí od převratu po měnovou odluku, s. 232–246. – Jana TICHÁ, Hvězdy a růže aneb esej o hvězdářství za časů posledních Rožmberků, s. 247–171. – Anna KUBÍKOVÁ, Historická topografie Českého Krumlova (1424) 1459–1654. Část X. (Latrán čp. 21–40), s. 272–292. – Martin GAŽI, Čenstochovský kult a bělohůrecký kostel sv. Štěpána v 18. století, s. 293–300. – Jan MÜLLER, Vesnická památková rezervace Záluží u Vlastiboře (O historii a současnosti blatské vesnice na Soběslavsku), s. 301–324. – Ondřej NOVOTNÝ, Kolečce dvojstěnného skla ze sbírek Jihočeského muzea v Českých Budějovicích, s. 325–343. – Nora JELÍNKOVÁ, „Železem jsem byl, mědí jsem se stal“. Měděné pohárky z okolí Báňské Bystrice, s. 344–354. – Helena STEJSKALOVÁ, Zpráva o realizaci projektu Jihočeského muzea v Českých Budějovicích s názvem Ryby a lidé – Rožmberkové a rybníkářství v jižních Čechách a ve Waldviertlu, s. 355–364.

Krkonoše-Podkrkonoší. 20, 2013:

Zdeněk JIRÁSEK, Prof. PhDr. Vladimír Wolf sedmdesátníkem, s. 13–26. – Vlastimil MÁLEK, Výběrová bibliografie prací PhDr. Vladimíra Wolfa, s. 27–29. – Miloslav BARTOŠ – Karel POŠMOURNÝ, Historie důlního díla Panny Marie Pomocné ve Lvím dole v Krkonoších, s. 33–41. – Jan BÍLEK – Jana BÍLKOVÁ, Čapkovy podněty Masarykovi při nástupu vlády v roce 1932, s. 43–47. – Karol BÍLEK, Nedávno a dnes, s. 49–55. – Przemysław BURCHARDT, Grosze praskie w zbiorach Muzeum Tkactwa w Kamiennej Górze, s. 57–85. – Bogusław CZECHOWICZ, Et quibusdam eciam et nasos ad hec absciserunt. Wschodnioczeski najazd Ślązaków wiosną 1421 roku a Biblia, s. 87–93. – Jaroslav ČÁP, Pozůstalost Aloise Haase st. z Trutnova, s. 95–105. – Radek FUKALA, Švédský vpád do východních Čech a Dolního Slezska (1639–1640), s. 107–118. – Vlastimil HAVLÍK, Patnáct let vysokoškolského studia textilní tvorby v Hradci Králové, s. 121–131. – Růžena HLUŠIČKOVÁ, Hořícká nemocnice v letech 1943–1945 ve vzpomínkách pamětníka, s. 133–143. – Václav HORÁK, Seznam pustých domů v Trutnově z roku 1633, s. 145–151. – Martin CHADIMA, Gustav Adolf Procházka a zápas o ducha Československé církve v jejích počátcích, s. 153–167. – Dušan JANÁK, Oběti stalinských represí z Hořic, s. 169–177. – Helena JANDOVÁ, Vztah moci a bezmoci v prózách Josefa Karla Šlejhara, s. 179–189. – Luděk JIRÁSEK, K přesnější lokalizaci lenního statku Burkštadt, s. 191–197. – František JIRÁSKO, Světečtí z Černčic, zvláště schwarzenberští úředníci Petr Kašpar a Jan Václav, s. 199–213. – Jan JURENA, Národnostní incident v Libči v roce 1938, s. 215–229. – Antonín JUST, Trutnov v 18. století, s. 231–239. – Jan KAFKA, 7. března 1953: atentát v Hostinném, s. 241–251. – Zdeněk KÁRNÍK, Pražský proces se zakladateli Československé sociální demokracie a jeho brněnské souvislosti (Jedna kapitola z dvacetiletého úsilí o legalizaci české dělnické politické strany), s. 253–263. – Vilém KMUNÍČEK, Ruská zkušenost Jana Weisse, s. 265–273. – Alena KŘIVSKÁ, Konrád z Trutnova, kněz, kanovník kostela sv. Apolináře, notář arcibiskupa Jana Očka z Vlašimi, farář kostela na Ostrově v Praze, s. 275–281. – Jiří LOUDA, K současnému stavu poznání stavební historie zámku Vrchlabí, s. 283–291. – Vlastimil MÁLEK, Návštěva rakouského císaře Františka Josefa I. v Trutnově dne 2. listopadu 1866, její souvislosti a domáci i zahraniční ohlas, s. 293–307. – Pavel MAREK, K (sebe)reflexi života a díla Sigismunda Ludvíka Boušky, s. 309–315. – František MUSIL, Z dějin broumovského děkanátu, s. 317–331. – Milan MYŠKA, Obraz Slezska a Slezanů v anonymních dopisech „cestujícího Angličana“ z roku 1774, s. 333–343. – Jiří NĚMEČEK, Karel Kratochvíl – malíř a grafik, s. 345–353. – Piotr PAŁYS, Spór o obserwatorium meteorologiczne na Śnieżce. Przyczynek do stosunków nadgranicznych w powiecie jeleniogórskim w latach 1945–1947, s. 355–360. – David PAPAŽÍK, Vítek z Úpy a ze Švábenic a Trutnovsko, s. 363–369. – Svato-

pluk PASTYŘÍK, Onomastická analýza současných patrocinií na Trutnovsku, s. 371–379. – Vladimíra PATEROVÁ, Labská bouda – monstrum nebo perla?, s. 381–387. – Miroslav PLAČEK, Eroze zeměpanského dominia na příkladu vsi Vlkoše příslušné k bzeneckému panství, s. 389–395. – Josef PTÁČEK, Dobrušský obrozenec František Václav Hek – Jiráskův F. L. Věk v Janských Lázních a Krkonoších, s. 397–401. – Roman REIL, Kauza prvního ředitele Českých lnářských textilních závodů Egona Beuera, s. 403–411. – Barbara SKOCZYLAS STADNIK, Hieronymus Cingularius Aurimontanus Wildenbergius (1465–1558), s. 413–431. – Milan SKŘIVÁNEK, Filosofické pojednání Antonína Marka, s. 433–437. – Jiří SLAVÍK, Zbytky románského kostela ve Dvoře Králové nad Labem a jeho přestavba ve 2. polovině 13. století, s. 439–445. – Milan SLEZÁK, Archeologie pravěku a středověku na užším Trutnovsku, s. 447–465. – Jana STEINEROVÁ, Pomístní jména na Trutnovsku, s. 467–477. – Martin ŠANDERA, Vrtkavý husitský pán Hašek z Valdštejna, s. 479–485. – Jiří ŠÍL – Ivo REJCHRT, Nástin historiografie města Dvora Králové nad Labem, s. 487–499. – Ludmila ŠTĚPÁNOVÁ, K počátkům dopravního spojení Trutnova a Kamenne Góry, s. 501–505. – Jaroslav ŠŮLA, Vznik plátenických/tkalcovských cechů v Českém království v předbělohorské době a jejich statuta, s. 507–513. – Eva TOMKOVÁ, Znovuobjevená Magistrátní kronika města Dvora Králové nad Labem, s. 515–519. – Jiří UHLÍŘ, Knihtiskárny, nakladatelství a knihkupectví v Jaroměři a Josefově v datech. (Příspěvek k dějinám knižní kultury na Jaroměřsku v letech 1899–2012), s. 521–533. – Oldřich VAŇURA, Nástin venkovské barokní tvorby jako duchovního odkazu protireformace v bývalém Hradeckém kraji v letech 1620–1740, s. 535–549. – Ondřej VAŠATA, František Petrášek – zapomenutý výrobce automobilů v Trutnově na počátku 20. století, s. 551–565. – Ondřej WOLF, Románský kostel sv. Bartoloměje v Lanžově a jeho poličanská éra ve světle archeologických nálezů, s. 567–573. – Ludmila ŽLÁBKOVÁ, Črta ze života členů finanční stráže v Krkonoších ve 20. letech 20. století, s. 575–579.

Lidé města / Urban People. Roč. 15, 2013, č. 1:

Blanka ALTOVÁ – Zdeněk R. NEŠPOR, Architektura omezení. Středoevropské protestantské kostely v éře protireformace v komparativní perspektivě I, s. 87–132. – Olga ŠÍKOVÁ, Zatčení 1848. Vlastnoruční zápis Václava Krolmuse o pozvání na kázání na Bílé Hoře 9. 6. 1848, s výtahem kázání, které ten den měl, s. 133–153.

Minulostí Západočeského kraje. 47, 2012:

Petr VOIT, Plzeňsko-norimberský vliv na český knihtisk počátku 16. století, s. 7–21. – Petr BERAN, K sociální problematice dělnictva Starckových závodů do roku 1885, s. 22–46. – Miroslav GRISA, „Třída proti třídě“ v západočeských sklárnách v Dolním Rychnově a v Oloví začátkem roku 1930, s. 47–67. – Ivan MARTINOVSKÝ, Filmy natočené podle románů Karla Klostermanna, s. 68–70. – Jana SLÁMOVÁ, Loutkářský odbor DTJ Plzeň II a loutkové divadlo ZK Železničářů, s. 71–93. – Jakub KRČEK, Příspěvek k poválečným dějinám bývalého kladrubského kláštera, s. 94–139. – Karel ŘEHÁČEK, Likvidace konfiskovaných živnostenských a průmyslových podniků na Plzeňsku po roce 1945, s. 140–186. – Adam SKÁLA, Pokus o hromadné vystěhování plzeňských obyvatel po roce 1948, s. 187–244. – Bohdan ZILYNSKYJ, Plzeňská epizoda v životě Avgustyna Vološyna, s. 247–258. – Viktor VIKTORA, Clamores Eliae III, s. 261–271.

Památky středních Čech. Roč. 27, 2013, č. 1:

Alena NACHTMANNOVÁ – Vladislav RAZÍM, Zánik kostela v Milostíně a jeho vzkaz dnešku, s. 1–11. – Dagmar PRIMUSOVÁ – Jan ŽÍŽKA, Z oprav památek na Benešovsku, s. 12–22. –

Libor GOTTFRIED, Sto let hledání „ducha Karlštejna“, s. 23–24. – Naďa KUBŮ, Průvodce po hradních expozicích na Karlštejně. Připomenutí památných exponátů v hradních prostorech do roku 1945, s. 25–32. – Vojtěch STORM, Karlštejn v představách Břetislava Štorma, s. 33. – Břetislav ŠTORM, Úpravy Císařského paláce na Karlštejně, s. 33–43. – Milan JANČO, Příběh prezentace tzv. ložnice Karla IV. na Karlštejně (1898–1960), s. 44–51. – Milan JANČO, Zpráva o prohlídce hradu Karlštejna pracovníky památkové péče v roce 1959, s. 52–59. – Jana TICHÁ, Vzkříšení sklářské huti František v Sázavě – I. část, s. 60–67. – Vladimír DOLÍNEK, Lovecké pistole – doklady ze sbírek zámku Mnichovo Hradiště, s. 68–70.

Prague Papers on the History of International Relations. 2012, č. 1:

Václav DRŠKA, „Das beraubte Königreich“. Einige Bemerkungen zur Rolle der historischen Tradition in der Politik des letzten Herzog von Burgund Karl des Kühnen, s. 11–19. – Jiří BORITZKA, Die kroatisch-slawnische Militärgrenze und ihre Gesellschaften (1568–1593), s. 20–38. – Michal WANNER, Tranquebar – economic, culture and power centre of Danish India 1620–1845, s. 39–48. – Filip STRYCH, Trade in Senegambia during the first half of the nineteenth century, s. 49–57. – Roman KODET, Austria-Hungary and the Ottoman counterrevolution of april 1909, s. 58–64. – Aleš SKŘIVAN, Jr., China's agriculture, industry and transport during the turbulent years (1912–1949), s. 65–75. – János SALLAI, La frontière entre la Tchécoslovaquie et la Hongrie et le petit trafic frontalier, s. 76–85. – Andrej TÓTH, The Attitude of Czechoslovakia to the effort of Hungary to join the League of Nations (1920–1922) – 90 years from Hungary's joining the League of Nations, s. 86–120. – Lukáš NOVOTNÝ, The Conservative Party and its perception of the phenomenon of collective security in the 1920's, s. 121–132. – Jan ZÁHORÍK, Africa Orientale Italiana: Myth and dreams of empire and integrity, s. 133–140. – Kathleen GEANEY, Neither friend nor foe: Irish neutrality 1939–1941, s. 141–165. – Zoltán MARUZSA, German-Hungarian diplomatic negotiations concerning Hungarian expansion at the Polish general-government's expense during 1941–1942, s. 166–176. – Arno HERZIG, Juden in Deutschland nach dem Holocaust, s. 181–187.

Prague Papers on the History of International Relations. 2012, č. 2:

Martin NEJEDLÝ, Roi étranger ou roi diplomate? Jean l'Aveugle au miroir des sources tchèques, s. 11–36. – František STELLNER, Russische Studenten an den mitteleuropäischen Bildungsanstalten im 18. Jahrhundert, s. 37–46. – Miroslav ŠEDIVÝ, The Ottoman Empire and North Africa at the Congress of Vienna, s. 47–56. – Jaroslav VALKOUN, Some remarks on Lord Cromer's imperialism and his view on Orient, s. 57–66. – Jakub KYDLÍČEK, The last breath of the Tunisian Beylicate and the Mouvement National, s. 67–72. – Aleš SKŘIVAN, Sr., Der Höhepunkt der Bosnischen Annexionskrise im Frühling 1909, s. 73–86. – László GULYÁS, Structural problems leading to the dissolution of the first Yugoslav state, s. 87–98. – Andrej TÓTH, On the Character of Czechoslovak-Hungarian relations from negotiations in Bruck an der Leitha and Mariánské Lázně (Marienbad) in the first half of 1921 to conclusion of ordinary bilateral commercial contract (1921–1927) and their reflection in Hungarian legislative body – forced restrictions only on commercial-political base, s. 99–130. – Roman KODET, On British view of the issue of collective security in the 1920's, s. 131–143. – Aliaksandr PIAHANAU, Slovak-Hungarian relations in the mirror of the German-Soviet conflictive alliance (1939–1941), s. 144–163. – Jan KOURA, The Soviet-Turkish conflict over the straits in the years of 1945–1946: The beginning of american involvement in Eastern Mediterranean, s. 164–176. – Stanislav TUMIS, Yugoslavian wars in the context of Russian (Soviet) foreign policy (from the dissolution of the Soviet Union until Dayton), s. 177–182.

Sborník archivních prací. Roč. 63, 2013, č. 1:

Oldřich KORTUS, Saské vojsko a každodenní život v letech 1631–1632, s. 3–65. – Boris ŠALAK, Organizace a působnost apelačního soudu v Praze v době tereziánské, s. 66–130. – Jakub KUNERT, Zřizování Národní banky Československé v letech 1920–1926, s. 131–200. – Ivan HLAVÁČEK, Tři nové důležité ediční počiny v středověké diplomatice, s. 201–209. – Ivan HLAVÁČEK, Paměť (sv. 1–60). Pokus o charakteristiku jedné ediční řady, s. 210–229.

Sborník muzea Karlovarského kraje. 20, 2012:

Michaela BÄUMLOVÁ, Chebský rodák dr. Georg Haller. Osudy katolického kněze v době jagellonské, s. 7–28. – Hana KNETLOVÁ, O svatém Vincentovi, chebském procesí a Hruškové neděli, s. 29–52. – Pavel ZAHRADNÍK, Stavební dějiny premonstrátského kláštera Teplá (II. část), s. 53–98. – Lubomír ZEMAN, Hrázdné stavby jako specifická architektura českého pohraničí, s. 99–132. – Karel ŘEHÁČEK, Příděly konfiskovaných rodinných domků na Karlovarsku po roce 1945, s. 133–170. – Lukáš SVOBODA, Židovský hřbitov na Lomničce, s. 289–304. – Albin BUCHOLZ, Zwei Gedenktafeln für Ernestine von Fricken und Robert Schumann in Aš/Asch. Ein Beitrag zur 200. Wiederkehr des Geburtstages von Robert Schumann, s. 305–316. – Štěpán Karel ODSTRČIL, Německý tábor lidu v Chebu 1897, s. 317–330. – Jana HORVÁTHOVÁ – Lubomír ZEMAN – Michael RUND, Architekti a stavitelé hovořící německým jazykem v severozápadních Čechách, s. 331–352. – Ondřej MALINA – Tomáš KAREL, Hřebečná – možnosti a východiska studia hornické kulturní krajiny, s. 353–361.

Slovanský přehled. Roč. 99, 2013, č. 1–2:

Miroslav ŠEDIVÝ, Legenda o Mnichovu Hradišti. Příspěvek k Metternichově balkánské a africké politice, s. 1–14. – Ivan PFAFF, Zapadlá cesta za polskou revolucí, s. 15–52. – Krasimira MARHOLEVA, Politická a novinářská činnost Františka Síse (1914–1919), s. 53–76. – István JANEK, Sovětská diplomacie o vytváření slovensko-maďarských vztahů v letech 1939–1940, s. 79–99. – Emil SOULEIMANOV, Rusko, Turecko a Írán v náhorně-karabašské válce (1992–1994), s. 101–118. – Mečislav BORÁK, Profesor Tadeusz Kisielewski (1939–2012), s. 162–164. – Zlatica ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Status quo Jozef Jablonický (3. január 1933 – 7. december 2012), s. 165–178. – Dalibor VÁCHA, Českoslovenští dobrovolci na cestě z Ruska do Francie. Severní cestou na západní frontu – sonda do válečné každodennosti, s. 187–215.

Střední Morava. Vlastivědná revue. Roč. 18, 2012, č. 34:

Vít NĚMEC, Olomoucký arcibiskup ThDr. Leopold Prečan (1866–1947). Příspěvek k historickému bádání o jedné z významných osobností v dějinách olomoucké arcidiecéze první poloviny 20. století, s. 4–25. – Sabina SOUŠKOVÁ, Sochařské realizace Otmara Olivy v Olomouci a blízkém okolí, s. 26–47. – Tomáš VACHUTKA, Jihoslovanské mauzoleum v Olomouci ve světle zákona o pohřebnictví, s. 48–55. – Marek KALÁBEK, Archeologické nálezy a lokality na katastru Olomouce-Nemilan, s. 56–72. – Jiří KAREL, Jak se zbavit povtového soudce, aneb co v městské kronice nenajdete, s. 74–84. – Lukáš HOLOUBEK, Středověké kachle se znakem pánů z Vlašimi ve sbírkách Vlastivědného muzea v Olomouci, s. 85–89. – František VŠETIČKA, Slovesná Olomouc z ptačí perspektivy v letech 1918–1968, s. 89–98. – Jiří VIDLIČKA, Nepravosti ve Velkém Týnci, aneb drobný příspěvek k historii velkotýneckého vyššího práva na přelomu 16. a 17. století, s. 98–103. – Jan ŠTĚPÁN, „Čekanec království českého“ Matyáš a uničovské privilegium z roku 1610, s. 104–107. – Hana BARTKOVÁ, Sto let budovy školy v Kralicích na Hané – historie a okolnosti její stavby, s. 107–119. – Luděk ZAMAZAL – Milena KOŘÍNKOVÁ (SOUŠKOVÁ), Tomáš Soušek – uni-

čovský historik, archivář a kronikář, s. 119–122. – Hana BARTKOVÁ, K nedožitým osmdesátinám regionálního historika, spisovatele a editora Jaroslava Kremla, s. 123–126.

Střední Morava. Vlastivědná revue. Roč. 19, 2013, č. 35:

Leoš MLČÁK, Zvony opavských, olomouckých a brněnských zvonařů v Německu, s. 4–24. – Lukáš HLUBEK, Příspěvek k opevnění města Rýmařova, s. 25–33. – Libuše SPÁČILOVÁ, Barevný svět Olomoučanů v raném novověku, s. 34–47. – Josef VEČEŘA – Viera VEČEŘOVÁ, Jeseníky a jejich hornická minulost, s. 48–62. – Pavel FOJTÍK – Blanka VESELÁ, Pravěké a raně novověké osídlení katastru města Němčice nad Hanou (okres Prostějov), s. 63–88. – Jiří FIALA, Uničov ve víru válek s revoluční a napoleonskou Francií, s. 90–94. – Jiří KAREL, Nálezy gotických a renesančních kachlů v Rýmařově, s. 95–111. – Sabina SOUŠKOVÁ, Nová kašna Čtyři evangelisté v konventní zahradě Klášterního Hradiska v Olomouci, s. 112–116. – František VŠETIČKA, K historii národního obrození v Olomouci, s. 117–132. – Arnošt SKOUPÝ, Soubor písní Španělska a Latinské Ameriky na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci (1954–1957), s. 133–140. – Josef BIEBERLE, Loštice mého dětství a mládí 1935–1945, s. 141–151.

Studie a zprávy. Historický sborník pražského okolí. 2, 2012:

Karin PÁTROVÁ, Panenské Břežany – jedno z hospodářských center kláštera sv. Jiří na Pražském hradě, s. 8–23. – Petr ŠMÍD, Sexuální delikty před městským hrdelem soudem v Brandýse nad Labem na přelomu 17. a 18. století, s. 25–34. – Veronika KUCROVÁ, Přírodní prostor Libře a okolí v raném novověku, s. 35–52. – Alena CÍSAŘOVÁ SMÍTKOVÁ, Zbraslavsko v matričních zápisech z let 1651–1800. Demografická sonda se zřetelem k obci Lahovice, s. 53–78. – Lenka KOVAŘÍKOVÁ, Regulace vodních toků na brandýském panství ve vzájemné korespondenci Leopolda II. a Alessandra Manettiho, s. 79–85. – Martin HŮRKA, Vyšehořovice a voda. Nerealizovaná stavba mlýna, neznámý rybník a obecné vodní poměry v historii obce, s. 87–93. – Helena PIRKNEROVÁ, Proměna tradiční velikonocní obchůzky v obci Nová Ves u Prahy od čtyřicátých let 20. století do počátku 21. století, s. 95–101. – Michal PLAVEC, Francouzští vzduchoplavci během Jubilejní výstavy v roce 1891. Několik poznámek k přistání balonů v dnešním okrese Praha-východ, s. 105–110. – Renata KUPROVÁ, Podoba rustikální zástavby panství Škvorec v 18. století, s. 111–120. – Jaroslav ŠPAČEK, Náhrobní kámen Filipa Rotcibera ve Staré Boleslavi, s. 121–124. – Jan LOCH, Z heraldiky lesních a hospodářských úředníků panství Brandýs nad Labem na přelomu 16. a 17. století, s. 125–127.

Umění. Časopis Ústavu dějin umění AV ČR. Roč. 61, 2013, č. 2:

Jiří SOBEK, Ornamentika fleuronné v rukopisu *Mater verborum*, s. 102–119. – Petr ULÍČNÝ, Architektura pražských synagog 16. a 17. století, s. 120–137. – Věra LAŠTOVIČKOVÁ, Zwischen Klassik und Romantik. Das architektonische Schaffen Bernhard Gruebbers, s. 138–162. – Simonetta PROSPERI VALENTI RODINÒ, Seventeenth-Century Italian Drawings in Prague: Pietro Testa, Valentin Lefèvre, Giovanni Maria Morandi, Giuseppe Passeri, s. 163–171. – Petra KERNOVÁ, Spor o Bílka: Z dopisů Josefa Maudera, Julia Zeyera, Zdenky Braunerové a jejich současníků, s. 172–180.

Umění. Časopis Ústavu dějin umění AV ČR. Roč. 61, 2013, č. 3:

Barbora KLIPCOVÁ – Petr ULÍČNÝ, Domenico Pugliani: A New Face in the History of Wallenstein Palace in Prague, s. 206–220. – Jindřich VYBÍRAL, Ohmann versus Grisebach. Der Streit um das Urheberrecht im Jahre 1897, s. 221–231. – Radmila VESELÁ, The Battle

over Modern Architecture. Auguste Perret versus Le Corbusier – Le Corbusier versus Karel Teige, s. 232–256. – Ivo HLOBIL, Der spätgotische Turmwächter des altstädter Turms der Karlsbrücke. Neue Fragen einer einzigartigen Statue, s. 257–267. – Tibor NEMEŠ, Vira v nevyhnutelnost. Karel Teige a geneze minimálního obydlí, s. 268–273. – Karel TEIGE, Osada Baba v Praze. Výstavní kolonie Svazu čs. díla, s. 274–279.

Vlastivědný věstník moravský. Roč. 65, 2013, č. 2:

Jaromír KUBÍČEK, Podíl cyrilometodějských spolků na národním obrození Moravy 1848–1863, s. 113–120. – Leoš VAŠEK, Sochy sv. Cyrila a Metoděje z Rousínovce na Vyškovsku jako doklad dvou etap kultu moravských zemských patronů, s. 121–131. – Vladimír MAŇAS, Cyrilometodějské oslavy ve Vídni (1708–1783): pozapomenutá reprezentace Moravy v sídelním městě monarchie, s. 132–139. – Jana SPÁČILOVÁ, Contiho moteto k počtě svatých Cyrila a Metoděje, s. 140–146. – Martin ILLÁŠ, Príspevok k otázke predrománskej dreveneí sakrálnej architektúry na Morave a západnom Slovensku, s. 147–159.

Vlastivědný věstník moravský. Roč. 65, 2013, č. 3:

Jiří FIALA, 440 let vysokého učení v Olomouci, s. 225–227. – Josef ŠRÁMEK, K výročí roku 1063: Moravský biskup Jan aneb O jednom obraze z Kosmovy kroniky, s. 228–244. – Eva SVOBODOVÁ, Postoj olomouckého biskupa Roberta k emancipačním snahám církve 13. století, s. 245–251. – Bohumil SAMEK, Dva olomoucké domy a problém jednoho erbů. Olomoucké marginálie – 4, s. 252–260. – Libuše HRABOVÁ – Michael VIKTORÍK, Vila Gisely Krickové a Pavlína Neumannové v Olomouci, na třídě Spojenců 10, s. 261–268. – Jaromír KUBÍČEK, Porady slovenské inteligence v Luhačovicích. Sto let od vyvrhnutí česko – slovenské vzájemnosti před 1. světovou válkou, s. 269–277. – Petr HLAVÁČEK, Bílá místa kantorské hudby mizejí jen zvolna. Pramenná studie na základě materiálu z Hodonic u Znojma, Hustopečí na Břeclavsku, Branné a Starého Města pod Sněžníkem, s. 278–284. – František VÍCHA, Nová divadelní budova v Brně, Orlí ulici aneb Jak se to vše rodilo. O jedné problematické novostavbě v historickém jádru města, s. 285–291. – Jaroslav BARTÍK, Sídliště kultury s moravskou malovanou keramikou v trati „Široké“ u Jemnice (okr. Třebíč), s. 292–298.

Vlastivědný věstník moravský. Roč. 65, 2013, Supplementum 1 (Paměť míst. Vlastivědná práce na Moravě):

Libor MARTINEK, Regionalismus a regionální literatura z hlediska literárně-komunikačního aspektu, s. 7–14. – Jaromír KUBÍČEK, Knihovny zdrojem informací vlastivědy, s. 15–18. – Václava HORČÁKOVÁ, Bibliografie dějin Českých zemí a vlastivědná periodika Moravy v éře digitalizace, s. 19–22. – Kateřina SMUTNÁ, Archivnictví a Moravský zemský archiv v Brně, s. 23–28. – Tomáš VÍCHA, Muzeologie, péče o památky a ekologie, s. 29–30. – Božena VÍCHOVÁ, Památková péče. Úřad, praxe, archeologie, s. 31–33. – František VÍCHA, Památková péče. Restaurování, rekonstruování a novostavby, s. 33–38. – Jaromír KUBÍČEK, Bibliografický rejstřík Vlastivědného věstníku moravského za léta 1989–2012, s. 39–136.

Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech. Roč. 20, 2013, č. 1:

Petr MENŠÍK, Příspěvek k nálezové situaci při výzkumu mohylníku v Dražickách v letech 1939–1941, s. 5–20. – Daniel KOVÁŘ, Pomník císaře Josefa II. v Záboří na Česko-budějovicku, s. 21–25. – Zdeněk POLANSKÝ, Vývoj zemědělství volyňské části Pošumaví ve 2. polovině 19. století, s. 26–39. – Tomáš STERNECK, „Koně a volí že zase vydání býti mají“. (Marginálie z doby obléhání Českých Budějovic stavovským vojskem), s. 40–50. – Jan MÜLLER, Ke 200. výročí narození Jakuba Bursy (*21. 7. 1813) (několik poznámek o ves-

nickém světě „Bursova kraje“; lidová slovesnost, krásná literatura a výtvarné umění), s. 51–54. – Jiří CUKR, Dvě výročí Františka Strnada, českého menšináře ve Vídni, s. 61–64. – Martina SUDOVÁ, Vltavotýnský etnograf Ondřej Junek, s. 65–72. – Miloslav TRNKA, Karolina Vobišová – paní mramoru, žuly i bronzu, s. 73–74.

Západočeské archivy. 2011:

Karel WASKA, K užívání počeštěných tvarů cizích pomístních a osobních jmen, s. 62–66. – Petr CAIS, Luteránské soudnictví manželského práva v Jáchymově ve světle Knihy rozsudků manželských kauz z let 1557–1616, s. 66–74. – Hana KNETLOVÁ, Kostelní kniha farnosti Lázně Kynžvart, s. 75–78. – Marie MÍRKOVÁ, Rukopisné noviny a komunikační praxe Adama Matyáše z Trauttmansdorffu ve druhé polovině 17. století, s. 79–84. – Milan AUGUSTIN, Ludwig van Beethoven a Karlovy Vary: Za vším hledej ženu, s. 84–92. – Vladimír VLASÁK, Cesta hudebníků z Loketska do Ameriky v letech 1836–1837, s. 92–95. – Tomáš FENCL, Domažlické městské brány a stavební regulace, s. 95–104. – Antonín MAŘÍK, Proměny Lázeňského orchestru v Karlových Varech do 1. světové války, s. 105–112. – Jan EDL – Markéta NOVOTNÁ, Stříbrská kronika Karla Ludwiga Watzky z let 1878–1883: Poslední střípek mozaiky?, s. 112–125. – Lenka SÝKOROVÁ, Sklárna Johann Lötze vdova v Rejstějně: Příběh světového úspěchu i úpadku, s. 125–130. – Zuzana KLIKOVÁ, Jubilejní muzeum Františka Šafránka v Hedčanech, s. 131–133. – Zuzana KLIKOVÁ, Vývoj školství v Heřmanově Huti, s. 134–139. – Jan VAŇATA, Soudní spory firmy Johann Lehmann a synové se starostou obce Plesná v polovině 30. let 20. století, s. 139–144. – Miloslava SVOBODOVÁ, Pomník Jindřicha Šimona Baara na Vyhledech, s. 144–148. – Michal PELEŠKA, Západočeské řeznicko-uzenářské družstvo Plzeň, s. 149–152. – Miroslav EISENHAMMER, Osobní spisy a jejich archivní hodnota na příkladu Říšského poštovního ředitelství Karlovy Vary, s. 153–155. – Jarmila VACHALOVÁ, Jmenování Jana Masaryka čestným občanem města Jáchymova, s. 156–157. – Michael PEŠTÁK, Střípky z historie podniku Československé automobilové opravy Plzeň, s. 158–160. – Karel ŘEHÁČEK, Likvidační střediska konfiskovaných majetkových podstat lidových peněžních ústavů na Karlovarsku a Plzeňsku, s. 160–164.

Západočeské archivy. 2012:

Radka KINKOROVÁ, Oděvní a textilní cechy v Domažlicích, s. 34–43. – Jakub MÍRKA, Raně novověká šifrovaná korespondence ve fondech šlechtických rodinných archivů Státního oblastního archivu v Plzni, s. 44–73. – Michal TEJČEK, Přestická kniha zázraků, s. 73–82. – Marie JÍCHOVÁ, Vývoj sňatečnosti v obvodu fary Žinkovy v letech 1791–1850, s. 83–89. – Antonín MAŘÍK, K počátkům knihoven v Karlových Varech, s. 90–97. – Lenka SÝKOROVÁ, Josef Blau, historik Šumavy, s. 97–102. – Petr CAIS, Sociální dávky poskytované státem vojákům, jejich rodinám a pozůstalým za 1. světové války v předlitavské části habsburské monarchie, s. 102–115. – Petr KOLÁŘ, Činnost Augusta Sedláčka a jeho manželky Terezy v rokycanském městském archivu, s. 116–121. – Karel ROM, Vlastivědné deníky škol: Školní inspektor Jan Maloch a vlastivědná práce na Rakovnicku a Kralovicku ve 30. letech minulého století, s. 122–126. – Ladislava NOHOVCOVÁ, Expedice manželů Škulínových do Afriky, s. 126–131. – Marie MÍRKOVÁ, Velkostatkář Karel Škoda a první Československá republika, s. 131–141. – Karel ŘEHÁČEK, Konfiskace majetku Emila Škody po roce 1945, s. 142–148. – Miroslav EISENHAMMER, Utajované dokumenty ve fondu ZKNV Plzeň, s. 148–156.

Zpracovaly Václava Horčáková a Kristina Rexová

Zpracováno s podporou projektu MŠMT č. LM2011018, Bibliografie dějin Českých zemí

Do tohoto čísla přispěli:

PhDr. Mgr. Tomáš ČERNUŠÁK, Ph.D., Moravský zemský archiv v Brně, Palachovo nám. 1,
625 00 Brno, tomas.cernusak@post.cz

Doc. Mgr. Jiří KUBEŠ, Ph.D., Ústav historických věd, Fakulta filozofická Univerzity
Pardubice, Studentská 84, 532 10 Pardubice, Jiri.Kubes@upce.cz

Professor M.E.H. Nicolette MOUT, Emeritus Professor of Modern History and Emeritus
Professor of Central European Studies, Leiden University, mehn@xs4all.nl

Prof. PhDr. Jiří PEŠEK, CSc., Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze,
U Kříže 8, 150 00 Praha 5, jiripeseck203@seznam.cz

Prof. PhDr. Petr VOREL, CSc., Fakulta filozofická Univerzity Pardubice, Studentská 84,
532 10 Pardubice, petr.vorel@upce.cz

Prof. PhDr. Josef ŽEMLIČKA, DrSc., Historický ústav AV ČR, v. v. i., Prosecká 76, 190 00
Praha 9, zemlicka@hiu.cas.cz

Český časopis historický. Vydává čtvrtletně (4x do roka) **Historický ústav AV ČR, v. v. i.**,
Prosecká 76, 190 00 Praha 9.

Distribuci pro předplatitele provádí v zastoupení vydavatele **Česká pošta, s. p.**

Přijímání objednávek:

telefonicky na bezplatné lince zpracovatele: 800 300 302, na WWW.periodik.cz

písemně na adrese: Postservis, oddělení předplatného

Poděbradská 39

190 00 Praha 9

email: postabo.prstc@post.cz

Smluvní vztah mezi vydavatelem a předplatitelem se řídí všeobecnými obchodními podmínkami pro předplatitele.

Jednotlivá čísla je možné koupit též v Knihkupectví Academia (Václavské náměstí 34, Na Florenci 3, Národní 7, vše 110 00 Praha 1; nám. Svobody 13, 602 00 Brno) a nebo přímo v Historickém ústavu AV ČR, v. v. i., Prosecká 76, 190 00 Praha 9, j.kozohorska@hiu.cas.cz; či prostřednictvím distributora www.kosmas.cz.

Cena jednotlivého výtisku Kč 130,00. – Tiskne **SERIPA®** se sídlem v Jinonické ul. 80, Praha 5. Toto číslo vyšlo v prosinci 2013. Distribution rights in all remainig areas: Kubon and Sagner, Postfach 340108, D-80328 München, Germany, Fax: 089/54218218.

ČESKÝ ČASOPIS HISTORICKÝ / THE CZECH HISTORICAL REVIEW

111/2013

Český časopis historický

The Czech Historical Review

111/2013

OBSAH / CONTENTS

STUDIE A MATERIÁLY / STUDIES AND ARTICLES

BŮŽEK Václav – MAREK Pavel

Nemoci, smrt a pohřby Rudolfa II. s. 1–30
(The Illnesses, Death and Funerals of Rudolph II.)

CERMAN Ivo

Lidská práva v rakouském osvícenství.
 Wolff, Martini a Windischgrätz s. 300–334
*(Human rights in the Austrian Enlightenment. Wolff, Martini
 and Windischgrätz)*

ČERNUŠÁK Tomáš

Nunciatura u císařského dvora v prvních letech vlády Rudolfa II.
 a české země s. 728–742
*(Papal Nunciature at the Imperial Court in the First Years of the Reign
 of Rudolph II and the Czech Lands)*

EMLER David

Využívání paměti v projevech francouzských prezidentů
 Chiraka a Sarkozyho s. 335–354
*(Uses of Memory in the Political Statements of the French
 Presidents Chirac and Sarkozy)*

FEJTOVÁ Olga

Jednota bratrská a rodinné zázemí Václava Hollara s. 101–116
(The Unity of the Brethren and the Family Background of Wenceslaus Hollar)

HRBEK Jiří

Stavovství, absolutismus a osvícenství v díle Rudolfa Vierhause.
 Význam německého historika nejen pro dějiny raného novověku s. 276–299
*(The Estates, the Age of Absolutism and the Enlightenment in the Work
 of Rudolf Vierhaus. The significance of this German historian yet
 not merely for the history of the Early Modern Age)*

JAKUBEC Ondřej

Renesanční epitaf v průsečíku historických disciplín
 a jeho vypovídací možnosti s. 66–100
*(Renaissance Epitaph on the Intersection of Disciplines
 and its Communicational Possibilities)*

KALHOUS David

Čechy a říše: problém pramenů nebo historiografie? s. 481–516
*(The Czech Lands and the Holy Roman Empire:
 the Problem of Primary Sources or Historiography?)*

KRAFL Pavel

Synody a synodální zákonodárství ve středovýchodní Evropě.

Přehled bádání za posledních patnáct let s. 117–143

(*Synods and Synodical Legislation in East Central Europe.*

An Overview of Research over the last Fifteen Years)

KUBEŠ Jiří

Volba a korunovace Karla VI. římským císařem v roce 1711 s. 805–841

(*The Election and Coronation of Charles VI*

as Holy Roman Emperor in 1711)

KVAČEK Robert

Atentát na Reinharda Heydricha v souvislostech s. 269–275

(*The Assassination of Reinhard Heydrich and its Connections*)

LACH Jiří

Eric Hobsbawm – historik mezi vědou a politikou s. 579–602

(*Eric Hobsbawm – Historian between Scholarship and Politics*)

LHOTÁK Jan

Šosovní, nebo poddanské vesnice? K interpretaci pozemkového

příslušenství zeměpanských měst ve středověku s. 517–562

(*Borough /= Šos/ or Serf Villages? On the Interpretation*

of the Estate Property of Landowning Towns in the Middle Ages)

MOUT Nicolette

„The Beautiful Days in Aranjuez“ A Dutch History Student

in Czechoslovakia 1966–1967 s. 842–859

(*„Překrásné dny v Aranjuez“.* Nizozemská studentka historie

v Československu v letech 1966–1967)

NIEDHAMMER Martina

„Dass dieses Haus halb von Juden, halb von Christen bewohnt werde“.

Interreligiöse Stiftungen im jüdischen Bürgertum am Beispiel

Prags in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts s. 563–578

(*“So that this house be inhabited half by Jews, half by Christians”.*

Interreligious foundations set up by the Jewish middle classes in Prague during the Second half of the 19th century)

VOREL Petr

Státoprávní vyčlenění českých zemí ze Svaté říše římské.

Důsledky říšské reformy Maxmiliána I. Habsburského s. 743–804

(*The Constitutional Exclusion of the Czech Lands from the Holy*

Roman Empire. Consequences of the Imperial Reform of Maximilian I of the House of Hapsburg)

ŽEMLIČKA Josef

K organizaci venkovského zázemí středověkých měst s. 681–727
(*On the Organisation of the Rural Hinterland of Medieval Towns*)

ŽITNÝ Miroslav

Keresztes 1596. Vytváření obrazu prohrané bitvy s Turky
a její druhý život s. 31–65
(*Keresztes 1596. The Creation of an Image of the Lost Battle
with the Ottomans and its Second Life*)

DISKUSE / DISCUSSION

KREUZ Petr

Polemika ad: David Zbírál, Současné bádání o středověké inkvizici.
Stav, směřování, perspektivy. Český časopis historický 110,
2012, s. 1–18 s. 355–377

OBZORY LITERATURY / REVIEW ARTICLES AND REVIEWS

Přehledy bádání a historiografických studií

GRULICH Josef

Migrační teorie, integrační procesy a evropské dějiny migrací s. 378–406
(*Migration theories, integration processes and migrations
in European history*)

RAKOVÁ Svatava

Dilemata antifašismu: mezi appeasementem a Kominternou s. 144–151
(*The Dilemma of Anti-Fascism: Between Appeasement and Comintern*)

Recenze

ALBAREDA SALVADÓ Joaquim, *La Guerra de Sucesión de España (1700–1714)* (Bohumil Baďura) s. 414–420 – BAHENSKÁ Marie-HECZKOVÁ Libuše-MUSILOVÁ Dana, *Iluze spásy. České feministické myšlení 19. a 20. století* (Milena Lenderová) s. 880–882 – BÄHLCKE Joachim–KAMPMANN Christoph (edd.), *Wallensteinbilder im Widerstreit. Eine historische Symbolfigur in Geschichtsschreibung und Literatur vom 17. bis zum 20. Jahrhundert* (Václav Bůžek) s. 167–170 – BAYERLEIN Bernhard H., *Der Verräter; Stalin, bist Du! Vom Ende der linken Solidarität. Komintern und Kommunistische Parteien im Zweiten Weltkrieg 1939–1941*; TÝŽ, *Predateľ – ty Stalin! Komintern i komunističeskie partii v načale Vtoroj mirovoj vojny (1939–1941). Utraščennaja solidarnost' levych sil* (Jiří Pešek) s. 621–628 – BOK Václav–KUBÍKOVÁ Anna (Hg.), *Bericht über die Reise Johann Christians und Johann Seyfrieds von Eggenberg durch die Länder Mittel-, West- und Südeuropas in den Jahren 1660–1663. Eine kommentierte Edition* (Jiří Kubeš) s. 410–414 – BOLDAN Kamil–MAREK

Jindřich (edd.), *Libri catenati Egrenses. Knihy a knihovna chebských františkánů v pozdním středověku a raném novověku* (Petr Voit) s. 862–865 – BOLTON Jonathan, *Worlds of Dissent. Charter 77, The Plastic People of the Universe, and Czech Culture under Communism* (Svatava Raková) s. 628–636 – BROUČEK Stanislav a kol., *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* (Marcela Suchomelová) s. 196–199 – BURIAN Michal, *Sudetoněmecké nacionalistické tělovýchovné organizace a československý stát v letech 1918–1938* (Martin Klement) s. 888–891 – BYLINA Stanisław, *Rewolucja husycka. Przedświt i pierwsze lata* (Pavel Krafl) s. 159–161 – CERMAN Markus, *Villagers and Lords in Eastern Europe, 1300–1800* (Josef Grulich) s. 154–157 – COUFAL Dušan, *Polemika o kalich mezi teologií a politikou 1414–1431. Předpoklady basilejské disputace o prvním z pražských artikulů* (František Šmahel) s. 603–604 – COUFAL Dušan, *Polemika o kalich mezi teologií a politikou 1414–1431. Předpoklady basilejské disputace o prvním z pražských artikulů* (Petr Čornej) s. 605–609 – DAVID Zdeněk V., *Nalezení střední cesty. Liberální výzva utrakvistů Římu a Lutherovi* (Petr Kubín) s. 867–873 – DOLEŽALOVÁ Eva, *Svěcenci pražské diecéze 1395–1416* (Jindřich Marek) s. 157–159 – EVANS Helena P., *Diplomatic Deceptions: Anglo-Soviet Relations and the Fate of Finland, 1944–1948* (Pavol Jakubec) s. 891–893 – FEJTOVÁ Olga, „Já pevně věřím a vyznávám...“ *Rekatolizace na Novém Městě pražském v době pobělohorské* (Ivana Čornejová) s. 876–879 – HENGERER Mark, *Kaiser Ferdinand III. (1608–1657). Eine Biographie* (Václav Bůžek) s. 407–410 – HRONSKÝ Marián–PEKNÍK Miroslav, *Martinská deklarácia: cesta slovenskej politiky k vzniku Česko-Slovenska* (Tomáš Bandžuch) s. 423–425 – KELLER Katrin–CATALANO Alessandro (edd.), *Die Diarien und Tagzettel des Cardinals Ernst Adalbert von Harrach (1598–1667)*, I–VII, (Rostislav Smíšek) s. 161–165 – KOELTZSCH Ines, *Geteilte Kulturen. Eine Geschichte der tschechisch-jüdisch-deutschen Beziehungen in Prag (1918–1938)* (Bedřich Loewenstein) s. 176–178 – KOELTZSCH Ines, *Geteilte Kulturen. Eine Geschichte der tschechisch-jüdisch-deutschen Beziehungen in Prag (1918–1938)* (Jiří Pešek) s. 178–190 – KOLLER Alexander (ed.), *Nuntiatoren des Orazio Malaspina und des Ottavio Santacroce. Interim des Cesare dell'Arena (1578–1581)* (Tomáš Černušák) s. 873–875 – KOVALEV Michail V., *Russkije istoriki-emigranty v Prage (1920–1940 gg.)* (Jiří Vacek) s. 190–193 – KRÁLOVÁ Kateřina, *Nesplacená minulost. Řecko-německé vztahy ve stínu nacismu* (Konstantinos Tsivos) s. 193–196 – KRAUB Jirko, *Ländlicher Alltag und Konflikt in der späten Frühen Neuzeit. Lebenswelt ergebirgischer Rittergutsdörfer im Spiegel der kursächsischen Bauernunruhen 1790* (Josef Grulich–Markéta Skořepová) s. 420–422 – LEONHARD Jörn–WIELAND Christian (Eds.), *What Makes the Nobility Noble? Comparative Perspectives from the Sixteenth to the Twentieth Century* (Jan Županič) s. 165–167 – LUFT Robert, *Parlamentarische Führungsgruppen und politische Strukturen in der tschechischen Gesellschaft. Tschechische Abgeordnete und Parteien des österreichischen Reichsrats 1907–1914* (Jiří Pešek) s. 883–888 – MILLER Michael Laurence, *Rabbis and Revolution: The Jews of Moravia in the Age of Emancipation* (Daniel Baránek) s. 170–174 – PETRÁŇ Josef ve spolupráci s Lydií PETRÁŇNOVOU, *Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic* (Jiří Pešek) s. 425–427 – POPELKA Petr, *Zrod moderního podnikatelstva. Bratři Kleinové a podnikatelé v českých zemích a Rakouském císařství v éře kapitalistické industrializace* (Zdeněk Jindra) s. 618–621 – Otvetstvennaja redakcija REVJAKINA N. V.–KUDRJAVCEV O. F., *Kultura Vozroždenija. Enciklopedija*, I, II/1–2 (Jaroslav Pánek) s. 865–867 – SIGLOVÁ Tereza, *Soudové zisku nenesou. Spory obyvatel městech pardubického panství v 16. a 17. století* (Pavel Matlas) s. 612–616 – SMUTNÝ Bohumír, *Brněnští podnikatelé a jejich podniky 1764–1948. Encyklopedie podnikatelů a jejich rodin* (Milan Myška) s. 616–618 – ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ Radmila–KOHOUTOVÁ Jitka–PAVLÍČKOVÁ Radmila–HUTEČKA Jiří a kol., *Konstrukce maskulinní identity v minulosti*

a současnosti. Koncepty, metody, perspektivy (Veronika Mezerová) s. 860–862 – VIRŠINSKÁ Miriam, *Evanjelická církev a. v. v Uhorsku a Slováci v druhej polovici 19. storočia* (Zdeněk R. Nešpor) s. 174–176 – ZINGERLE Elisabeth (ed.), *Nuntiatur des Girolamo Portia 1599–1602* (Tomáš Černušák) s. 610–612 – ŽEMLIČKA Josef, *Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků* (Jiří Kuthan) s. 152–154

Zprávy s. 200, 428, 637, 894

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA / CHRONICLE

ŘEZNÍK Miloš

Činnost Česko-německé komise historiků v roce 2011 s. 235–239

Nekrology

Tomáš Durdík (24. 1. 1951 – 20. 9. 2012)

(Jan Klápště – Petr Sommer) s. 657–677

Vilém Herold (15. 9. 1933 – 10. 9. 2012)

(Ivan Hlaváček) s. 240–244

Jozef Jablonický (3. 1. 1933 – 7. 12. 2012)

(Jan Rychlík) s. 245–246

Jaroslav Kolár (18. 9. 1929 – 12. 2. 2013)

(Jan Horský) s. 453–454

Miloslav Petrušek (15. 10. 1936 – 19. 8. 2012)

(Jan Balon) s. 455–457

PETRUSEK Miloslav, *Konec dějin nebo konec dějepiscectví?* s. 458–465

Knihy došlé redakci s. 247, 466, 661, 913

Výtahy z českých časopisů a sborníků s. 247, 467, 661, 913

Rejstřík autorů a editorů recenzovaných prací

A

Albareda Salvadó, Joaquim 414

B

Bahenská, Marie 880
 Bahlcke, Joachim 167, 212
 Bayerlein, Bernhard H. 621
 Behringer, Wolfgang 447
 Benešová, Klára 212
 Benthin, Madlen 639
 Beran, Zdeněk 209
 Bezecný, Zdeněk 639
 Biliński, Piotr 232
 Birngruber, Klaus 205
 Blažková, Kateřina 908
 Bobková-Valentová, Kateřina 649
 Bok, Václav 410
 Boldan, Kamil 862
 Bolton, Jonathan 628
 Borgolte, Michael 204
 Brodský, Pavel 641
 Brouček, Stanislav 196
 Bünz, Enno 900
 Burian, Michal 888
 Büttner, Andreas 431
 Bylina, Stanisław 159

C

Catalano, Alessandro 161
 Cerman, Markus 154
 Clark, Linda 643
 Cordes, Albrecht 901
 Coufal, Dušan 603, 605
 Czwajdrak, Bożena 438

Č

Černá, Soňa 648
 Černý, Jiří 648

D

Dahmen, Thomas 639
 David, Abraham 902
 David, Zdeněk V. 867
 Dobosz, Józef 207
 Doležalová, Eva 157

Dücker, Julia 204, 433
 Dudeková, Gabriela 911
 Dvořák, Jan 652

E

Echegaray, Vicente 226
 Evans, Helena P. 891

F

Fejtová, Olga 876
 Ferro, Marc 429
 Fiala, Jiří 428
 Forster, Ellinor 443
 Förster, Thomas 898

G

Gaži, Martin 639
 Gojda, Martin 896

H

Halama, Ota 213
 Hanko, Helmut 438
 Heczková, Libuše 880
 Hengerer, Mark 407
 Hippel, Wolfgang von 905
 Hirschbiegel, Jan 200
 Hlaváček, Petr 435
 Hoffmann, Johannes 639
 Holá, Mlada 647
 Holek, Václav 225
 Hronský, Marián 423
 Hrubá, Michaela 906
 Hutečka, Jiří 860

Ch

Chlíbec, Jan 212

J

Jeřábek, Richard 196
 Jež, Tomasz 630
 Jirásek, Zdeněk 909
 John, Jan 896
 Jukl, Jakub Jiří 439
 Jurkowski, Maureen 643

K

Kábová, Hana 656
 Kampmann, Christoph 167
 Karczewski, Dariusz 898
 Keller, Katrin 161
 Kleiberová, Pavlína 648
 Knob, Stanislav 225
 Koeltzsch, Ines 176, 178
 Kohoutová, Jitka 860
 Kolda, Vlastimil 651
 Koller, Alexander 873
 Kořínková, Veronika 655
 Kovalev, Michail V. 190
 Krafl, Pavel 201, 202
 Králová, Kateřina 193
 Krauß, Jirko 420
 Krjučkov, I. V. 894
 Kruško, Štefan 228
 Kubíková, Anna 410
 Kudrjavcev, O. F. 865

L

Leins, Steffen 220
 Leonhard, Jörn 165
 Lesnikov, Michail P. 901
 Lízová, Zuzana 230
 Luft, Robert 883

M

Mackert, Christoph 900
 Magdoško, Drahošlav 437
 Machilek, Franz 210
 Malý, Karel 652
 Marek, Jindřich 862
 Marin, Olivier 440
 Mazohl, Brigitte 443
 Mikulec, Jiří 903
 Miles, Jonathan 144
 Miller, Michael Laurence 170
 Mitáč, Ján 227
 Mitáček, Jiří 640
 Mitzscherlich, Birgit 900
 Molnár, Imre 449
 Müllerburg, Marcel 204
 Musilová, Dana 880

O

Ourodová-Hronková, Ludmila 910

P

Paravicini, Werner 200
 Patschovsky, Alexander 644
 Pavlenko, O. V. 894
 Pavlíčková, Radmila 860
 Pekník, Miroslav 423
 Petráň, Josef 425
 Petráňová, Lydie 425
 Petrusek, Milan 637
 Petrusek, Miloslav 428
 Picka, Ondřej 451
 Pindur, David 208
 Popelka, Petr 618
 Putna, Martin C. 639

R

Radzimiński, Andrzej 433
 Rebitsch, Robert 218
 Revjakina, N. V. 865
 Richmond, Colin 643
 Rubešová, Markéta Pnina 902
 Rucki, Tomáš 225
 Rudolph, Harriet 214

S

Scheibelreiter, Georg 434
 Scheutz, Martin 214
 Schmid, Christina 205
 Schmilewski, Ulrich 212
 Schneidmüller, Bernd 204
 Scholla, Agnes 900
 Siglová, Tereza 217, 612
 Sládek, Miloš 649
 Smutný, Bohumír 616, 653
 Sohn, Andreas 206
 Somer, Tomáš 646
 Spyra, Ulrike 900
 Stark, Walter 901
 Stejskalová, Helena 651
 Strouhal, Evžen 445
 Svatoš, Martin 649
 Svoboda, Milan 216

Š

Šedivý, Juraj 436
 Šimek, Eduard 442
 Šmahel, František 897
 Šmigel, Michal 228

Štefanovičová, Tatiana 436
Štemberková, Marie 429
Švaříčková Slabáková, Radmila 860

T

Těšínská, Emilie 445

U

Uličný, Ferdinand 457

V

Valenta, Jan 445
Viršínská, Miriam 174

W

Weaver, Andrew H. 221
Weigl, Herwig 205

Wejwoda, Marek 899
Wernisch, Martin 638
Wettlaufer, Jörg 200
Wieland, Christian 165
Woitschová, Klára 222
Wollstein, Günter 224
Wührer, Jakob 214
Wünsch, Thomas 212

Z

Zechiel-Eckes, Klaus 207
Zingerle, Elisabeth 610

Ž

Žemlička, Josef 152
Živný, Petr 445

Zpracovala Eva Klenková

KUBEŠ Jiří, Volba a korunovace Karla VI. římským císařem v roce 1711 s. 805–841
(*The Election and Coronation of Charles VI as Holy Roman Emperor in 1711*)

MOUT Nicolette, „The Beautiful Days in Aranjuez“.
A Dutch History Student in Czechoslovakia 1966–1967 s. 842–859
(„*Překrásné dny v Aranjuez*“.
Nizozemská studentka historie v Československu v letech 1966–1967)

OBSAH LITERATURNÍHO / REVIEW ARTICLES AND REVIEWS

Recenze

ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ Radmila – KOHOUTOVÁ Jitka – PAVLÍČKOVÁ Radmila – HUTEČKA Jiří a kol., <i>Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti. Koncepty, metody, perspektivy</i> (Veronika Mezerová)	s. 860–862
BOLDAN Kamil – MAREK Jindřich (edd.), <i>Libri catenati Egrenses. Knihy a knihovna chebských františkánů v pozdním středověku a raném novověku</i> (Petr Voit)	s. 862–865
Otvěstvennaja redakcija REVJAKINA N. V. – KUDRJAVCEV O. F., <i>Kultura Vozroždenija. Enciklopedija, I, II/1–2</i> (Jaroslav Pánek).	s. 865–867
DAVID Zdeněk V., <i>Nalezení střední cesty. Liberální výzva utrakvistů Římu a Lutherovi</i> (Petr Kubín)	s. 867–875
KOLLER Alexander (ed.), <i>Nuntiaturen des Orazio Malaspina und des Ottavio Santacroce. Interim des Cesare dell'Arena (1578–1581)</i> (Tomáš Černušák)	s. 875–875
FEJTOVÁ Olga, „Já pevně věřím a vyznávám...“ <i>Rekatolizace na Novém Městě pražském v době pobělohorské</i> (Ivana Čornejová)	s. 876–879
BAHENSÁ Marie – HECZKOVÁ Libuše – MUSILOVÁ Dana, <i>Iluze spásy. České feministické myšlení 19. a 20. století</i> (Milena Lenderová)	s. 880–882
LUFT Robert, <i>Parlamentarische Führungsgruppen und politische Strukturen in der tschechischen Gesellschaft. Tschechische Abgeordnete und Parteien des österreichischen Reichsrats 1907–1914</i> (Jiří Pešek)	s. 885–888
BURIAN Michal, <i>Sudetoněmecké nacionalistické tělovýchovné organizace a československý stát v letech 1918–1938</i> (Martin Klement)	s. 888–891
EVANS Helena P., <i>Diplomatic Deceptions: Anglo-Soviet Relations and the Fate of Finland, 1944–1948</i> (Pavol Jakubec)	s. 891–895
Zprávy	s. 894–912

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA / CHRONICLE

<i>Knihy došlé redakci</i>	s. 915
<i>Výťahy z českých časopisů a sborníků</i>	s. 915

